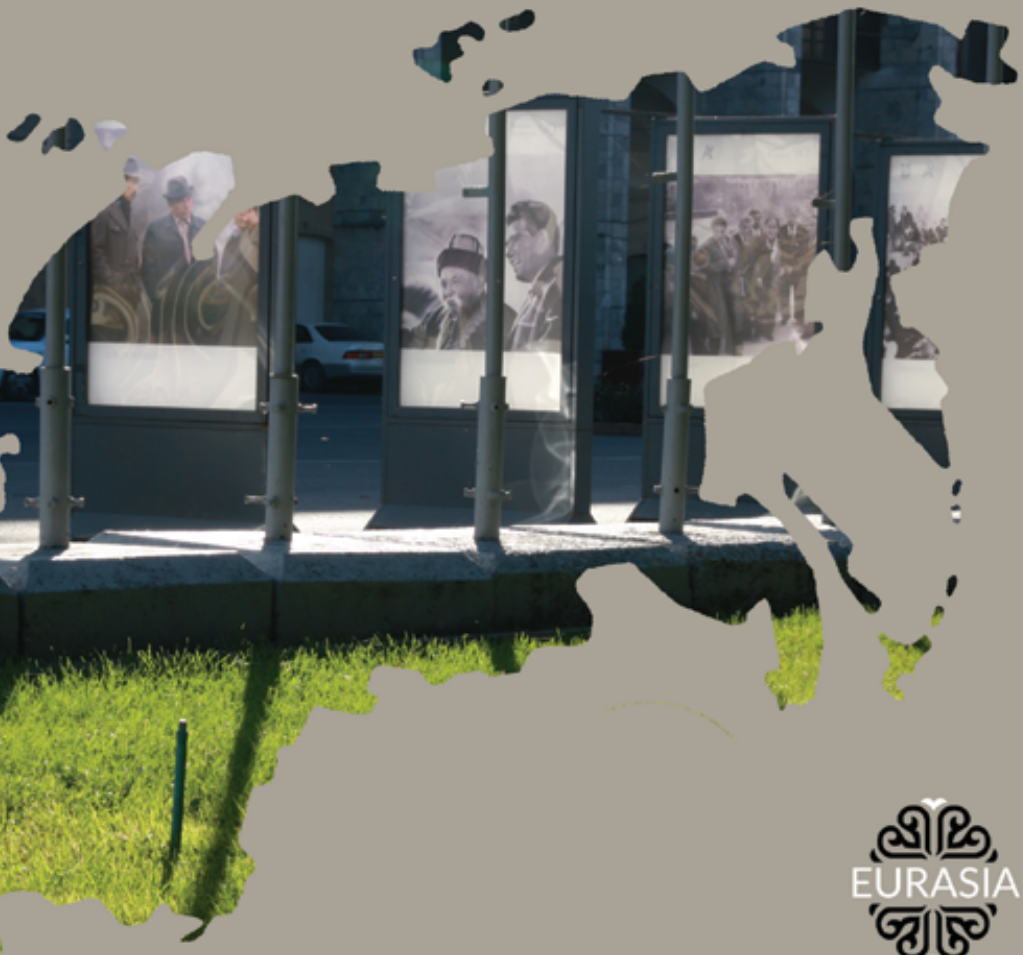
KIRGISTAN
OBLICZA TRANSFORMACJI

Redakcja naukowa
Michał Kuryłowicz
Krystian Pachucki-Włosek

EURASIA

Kirgistan –
oblicza transformacji

pod redakcją
Joachima Dieca, Anny Jach,
Michała Kuryłowicza i Jana Brodowskiego

Tom 1

KIRGISTAN – oblicza transformacji

POD REDAKCJĄ

MICHAŁA KURYŁOWICZA I KRYSTIANA PACHUCKIEGO-WŁOSKA

Michał Kuryłowicz
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
https://orcid.org/0000-0002-5041-6683
michal.kurylowicz@uj.edu.pl

Krystian Pachucki-Włosek
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
https://orcid.org/0000-0002-4527-5441
krystian.pachucki97@gmail.com

© Copyright by individual authors, 2020

Recenzent: prof. dr hab. Grzegorz Mazur

Opracowanie redakcyjne: Marta Kupińska

Projekt okładki: © Ka Klakla

ISBN 978-83-8138-107-9 (druk)
ISBN 978-83-8138-265-6 (on-line, pdf)
https://doi.org/10.12797/9788381382656

Na okładce wykorzystano zdjęcie autorstwa E. Żak
(Biszkek, Kirgistan)

Publikacja została dofinansowana ze środków Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ, Instytutu Rosji i Europy Wschodniej UJ, Instytutu Bliskiego i Dalekiego Wschodu UJ

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: akademicka@akademicka.pl
Księgarnia internetowa: https://akademicka.pl

Spis treści

Od redakcji 9
From the Editor 11
Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
Wprowadzenie 13

I. Polityka

1. Krystian Pachucki-Włosek
Prezydent i egzekutywa we współczesnym Kirgistanie 25
2. Michał Kuryłowicz
Parlament i ewolucja systemu partyjnego w Kirgistanie po 2010 roku 43
3. Krystian Pachucki-Włosek
Oblicze ideowe republiki i polityka historyczna współczesnego Kirgistanu 69

II. Gospodarka

1. Łukasz Rabiasz
Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne Kirgistanu, główne działy gospodarki i polityka ekonomiczna po 2010 roku 85
2. Katarzyna Kosowska
Kirgistan w pętli energetycznej – problemy z wykorzystaniem potencjału wodnego republiki, tradycyjne i nowe źródła energii 105
3. Patryk Dujka
Handel międzynarodowy Kirgistanu – najważniejsi partnerzy, kluczowe produkty eksportowe i importowe.....123

4. Konstancja Polit
Migracja zarobkowa z Kirgistanu. Znaczenie gospodarcze i polityczne kirgiskich gastarbaiterów 143

III. Społeczeństwo

1. Paweł Panasiuk
Panorama społeczna Kirgistanu 169
2. Elżbieta Żak
Tożsamość państwowa czy komunikacja międzykulturowa? Problemy językowe we współczesnym Kirgistanie 185
3. Daria Saprynskaja, Iwan Sokołowskij
Islam w Kirgistanie 207
4. Barbara Tomków
Polityka w zakresie równości płci i pozycja kobiety we współczesnym Kirgistanie 227
5. Michał Kuryłowicz
Edukacja i polityka edukacyjna współczesnego Kirgistanu 245
6. Bartosz Oleszko-Pyka
Dziennikarstwo internetowe oraz media społecznościowe w Kirgistanie – znaczenie oraz społeczna odpowiedzialność 271

IV. Kirgistan na arenie międzynarodowej

1. Michał Lubina
Po pierwsze Rosja. Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Kirgistanu wobec nowych wyzwań na obszarze eurazjatyckim 287
2. Sebastian Torłop
„Mała Wielka Gra" – Kirgistan pomiędzy Federacją Rosyjską a USA w aspekcie militarnym 311
3. Paweł Panasiuk
Kirgistan – stosunki z sąsiadami w regionie Azji Centralnej 329
4. Kinga Osierda
Tureckie soft power *w Kirgistanie* 343

Zakończenie

Elżbieta Żak
Odwiedziny w „nieucywilizowanej" przestrzeni 361

Biogramy 367

Indeks nazwisk.....371

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 9-10

Od redakcji

Niniejsza książka inicjuje serię wydawniczą „EURASIA", powstałą z zamiarem stworzenia forum badawczo-publikacyjnego poświęconego obszarowi eurazjatyckiemu rozumianemu przede wszystkim jako terytorium dawnego Imperium Rosyjskiego i ZSRR. Zadaniem serii jest ukazanie różnorakich aspektów ewolucji tego wielopostaciowego świata: systemów politycznych, stosunków międzynarodowych, w tym aspektu geopolitycznego, gospodarki, środowiska naturalnego i zasobów surowcowych, struktur społecznych czy wzorców kulturowych wraz z ich konkretnymi przejawami.

Obszar eurazjatycki jako szczególny przedmiot badań wyróżnić można jako wielowiekowe zjawisko historyczne, powstałe niegdyś jako wynik oddziaływań ord Wielkiego Stepu, a w późniejszych wiekach poddane bezwzględnej władzy rozległych imperiów o różnym zabarwieniu ideologicznym, połączonych jednak zasadą dynamicznej, agresywnej ekspansji i przywiązaniem do wielkich przestrzeni, a w odniesieniu do społeczeństwa kolektywizmem oraz autokratycznym sposobem sprawowania władzy.

Studia nad tak rozumianą Eurazją uzasadnione są jednak nie tylko ze względów historycznych. Zdecydowanie ważniejsze są przecież aspekty współczesne, związane z możliwością nawiązy-

wania owocnych kontaktów gospodarczych i kulturalnych, w tym z rozwojem turystyki, z przezwyciężaniem sytuacji konfliktowych i skutecznym usuwaniem zagrożeń, nie wyłączając zagrożenia terrorystycznego. Uwaga badaczy zwraca się także coraz częściej ku wykorzystaniu obszaru eurazjatyckiego jako źródła surowców, głównie energetycznych, a także jako szlaku transportu towarów o różnym stopniu przetworzenia pomiędzy azjatyckim wybrzeżem Pacyfiku a państwami europejskimi.

Oddając w ręce Czytelników nową serię, mamy nadzieję na zainteresowanie ciągle mało znanym obszarem Eurazji oraz zastosowanie pogłębionej wiedzy o tym obszarze z pozytywną aktywnością w skali międzynarodowej.

Joachim Diec, Anna Jach,
Michał Kuryłowicz, Jan Brodowski

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 11-12

From the Editor

This book initiates the „EURASIA" publishing series, established with the intention of creating a research and publication forum devoted to the Eurasian area, understood primarily as the territory of the former Russian Empire and the USSR. The aim of the series is to show various aspects of the evolution of this multiform world with its political systems, international relations, including geopolitical aspects, economy, natural environment and raw materials, social structures or cultural patterns, along with their specific manifestations.

The Eurasian area as a special object of research can be distinguished as a centuries-old historical phenomenon, created in the past by the hordes of the Great Steppe, and in later centuries subjected to the ruthless power of vast empires of various ideological colors, but connected by the principle of dynamic, aggressive expansion and attachment to large spaces, by collectivism in social life and political autocracy.

However, studies on Eurasia understood in this way are justified not only by historical reasons. After all, the present aspects are definitely more important with the possibility of establishing fruitful economic and cultural contacts, including the development of tourism, overcoming conflict situations and effectively removing

threats such as contemporary terrorism. The researchers' attention is also increasingly focused on using the Eurasian area as a source of raw materials, mainly energy resources, as well as a transportation route for variously processed goods between the Asian Pacific coast and European countries.

By handing over the new series to our Readers, we hope to increase their interest in the still little-known area of Eurasia and to conduct them by means of the new research results to constructive international activity.

Joachim Diec, Anna Jach,
Michał Kuryłowicz, Jan Brodowski

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 13-21

MICHAŁ KURYŁOWICZ
KRYSTIAN PACHUCKI-WŁOSEK

Wprowadzenie

Kirgistan, niewielka centralnoazjatycka republika, od trzydziestu lat zmaga się z trudem niepodległości. Ten górski kraj, stanowiący niegdyś odległe peryferie Związku Radzieckiego, dzisiaj pod wieloma względami jest inspirującym demokratycznym wyjątkiem na tle państw regionu. Mimo to w procesie formowania nowoczesnego państwa, zintegrowanego z gospodarką światową organizmu ekonomicznego czy otwartego społeczeństwa młoda republika kirgiska styka się z podobnymi trudnościami, co jej poradzieccy sąsiedzi. Nie zawsze radzi sobie z nimi lepiej, niewątpliwie natomiast czyni to w sposób bardziej otwarty.

Kirgiska odmienność od autorytarnych sąsiadów jest tym bardziej zaskakująca, iż podobnie jak pozostałe republiki Azji Centralnej, od początku bazowała głównie na elitach politycznych ukształtowanych w czasach radzieckich. Jednakże już w latach dziewięćdziesiątych życie polityczne republiki bujnie rozkwitło, co odróżniło ją od sąsiadów w równej mierze, co tempo i skala wprowadzania reform ekonomicznych. Okres w pełni liberalnej polityki pierwszego prezydenta Askara Akajewa był co prawda krótki, stanowił jednak dla elit możliwość oswojenia się z systemem demokratycznym i zaangażowania w proces zmian. Odgórne zahamowanie reform po 1999 roku okazało się zatem chwilowe.

Szereg wpływowych partii politycznych domagał się bowiem kontynuowania przebudowy kraju, przede wszystkim zaś większej otwartości systemu politycznego, występował także przeciw zwrotowi autorytarnemu.

Wespół z partiami politycznymi również społeczeństwo zaczęło w większym stopniu interesować się polityką, dzięki czemu, choć nie bez trudności, rozpoczął się proces formowania funkcji kontrolnej społeczeństwa wobec władzy. Kirgizi okazali się dużo bardziej otwarci na funkcjonowanie niezależnych organizacji pozarządowych niż ich sąsiedzi, chociaż instytucje te w znacznej mierze pochodziły z zewnątrz i oskarżane były o sprzyjanie interesom obcych państw. Dzięki rozwojowi NGO powstała jednak płaszczyzna dialogu pomiędzy obywatelami a rządzącymi, co było kolejnym elementem wyróżniającym Kirgistan na tle sąsiednich państw.

Kirgizi okupują swoje dążenie do transparentności systemu politycznego częstymi sytuacjami kryzysowymi. Dwukrotnie, w 2005 i 2010 roku, spory na tle wzrastających skłonności dyktatorskich przywódców państwa oraz potęgującego się zawłaszczania gospodarki doprowadzały do przesilenia. Dwukrotnie też urzędujący prezydent, wobec którego wysuwane były wspomniane oskarżenia, zmuszony był do rezygnacji ze stanowiska, co osiągano przy pomocy masowych demonstracji. Nauczeni złym doświadczeniem nadmiernie wyeksponowanej ustrojowo pozycji głowy państwa Kirgizi zdecydowali się w 2010 roku na radykalną przebudowę instytucji państwowych i ewolucję w kierunku systemu rządów parlamentarnych. Wyrazem tej zmiany stała się nowa ustawa zasadnicza, zaakceptowana przez społeczeństwo republiki w referendum latem 2010 roku. Jej ideą przewodnią było przeniesienie ośrodka ciężkości systemu politycznego w kierunku parlamentu – Żogorku Kenesz.

Kirgiskie elity polityczne, działając w tych nowych konstytucyjnych „warunkach brzegowych", nie uwolniły się całkowicie od swoich dotychczasowych przywar: skłonności do personali-

zacji władzy, tendencji do jej koncentracji wokół ośrodka prezydenckiego czy silnych antagonizmów regionalnych (symboliczny podział kraju na północ i południe). Zagadnienia te analizują w niniejszym tomie Krystian Pachucki-Włosek oraz Michał Kuryłowicz, charakteryzując ewolucję władzy wykonawczej, ustawodawczej oraz systemu partyjnego w Kirgistanie po 2010 roku. Wskazują oni na cyklicznie powracającą determinację ośrodka prezydenckiego do pozakonstytucyjnego poszerzania zakresu swojej władzy i towarzyszącą temu słabość i defragmentację systemu partyjnego. Sytuacja taka sprzyja orientowaniu się słabo zinstytucjonalizowanych ugrupowań na wyrazistego lidera, którym (również w oczach społeczeństwa) pozostaje wybierana w powszechnym głosowaniu głowa państwa.

Inną wskazywaną dominantą systemu politycznego republiki jest pojawianie się na scenie osób stosunkowo młodych, często mających za sobą doświadczenie biznesowe i posiadających pokaźne fundusze dla finansowania swojej działalności. Politycy ci (np. przywoływany w tekstach Ömürbek Babanow), niezwykle ambitni, robiący szybką karierę, często wchodzą w konflikt ze starymi elitami, przydając scenie politycznej republiki jeszcze więcej i tak niebrakującej jej dynamiki.

Nowa ustawa zasadnicza, od przyjęcia której minęła dekada, sama w sobie nie stanowi remedium na wszystkie bolączki życia politycznego Kirgistanu. Dowodzą tego przykłady sąsiednich republik, w których konstytucja zmieniana jest często, każdorazowo jednak pod dyktando autorytarnej władzy i na użytek konkretnych polityków. Kirgiska ustawa zasadnicza właściwie dopiero teraz przechodzi prawdziwy test trwałości. W chwili, gdy piszemy te słowa, państwem ponownie wstrząsa kryzys polityczny. Ugrupowania, które w wyniku wyborów parlamentarnych 4 października 2020 roku znalazły się pod progiem wyborczym, zorganizowały masowe protesty w stolicy kraju oraz w innych miastach. Demonstracje przeciwników urzędującego prezydenta, oskarżanego

o nadużycia w trakcie kampanii wyborczej, zwłaszcza zaś ręczne sterowanie poszczególnymi partiami, doprowadziły do anulowania wyniku głosowania przez Centralną Komisję Wyborczą. Jakkolwiek spór nie został jeszcze rozwiązany, spora część kirgiskich elit wydaje się rozumieć, że niemożliwe jest każdorazowe rozstrzyganie sporu politycznego przy pomocy „ulicy". Stąd liczne wezwania do przywrócenia porządku konstytucyjnego za pośrednictwem legalnie funkcjonujących organów państwa: parlamentu i prezydenta.

Dynamika życia politycznego w Kirgistanie nieodmiennie odbiega od rzeczywistości jego sąsiadów, którzy, co naturalne, pospieszyli już z określeniem wydarzeń odbywających się w Biszkeku mianem „chaosu i bałaganu". Jednak to właśnie owa nieskrępowana swoboda poczynań politycznych sprawia, iż Republika Kirgiska przyciąga uwagę obserwatorów jako kraju, w którym rzeczywistość nie jest skryta za kulisami, zaś partie polityczne i ich przywódcy rywalizują ze sobą w sposób otwarty.

Kirgiska transformacja jest intrygująca pod wieloma względami. Poza rzucającym się w oczy aspektem politycznym otwartość zachodzących w republice zmian umożliwia śledzenie innych istotnych przemian: gospodarczych, społecznych czy kulturowych, a także dokonywanych przez republikę wyborów międzynarodowych. Kirgistan niekoniecznie osiąga spektakularne sukcesy na tych polach, niemniej jednak dylematy rozwoju, stojące przed nim, w znacznej mierze są również problemami jego sąsiadów. Zasobniejsze w surowce i pozornie stabilniejsze Kazachstan czy Uzbekistan niechętnie jednak te problemy komunikują. Dlatego też analiza wydarzeń i procesów zachodzących w Kirgistanie pozwala na ukazanie szerszego kontekstu regionalnego i swoiste „odkodowanie" tamtejszej rzeczywistości.

W niniejszym tomie podejmujemy próbę ukazania transformacji Kirgistanu w różnych jej przejawach. Paweł Panasiuk dokonuje dogłębnej analizy zmieniającej się panoramy społecznej republi-

ki, polemizując z uproszczonym, publicystycznym wyobrażeniem o eksplozji demograficznej i bezwzględnie obowiązujących kanonach rozwoju tradycyjnego społeczeństwa. Przedstawia także dynamikę zmian tamtejszej struktury etnicznej oraz konfesyjnej.

Ten ostatni temat jest kanwą rozważań Darii Saprynskiej oraz Iwana Sokołowskiego. Autorzy rozdziału *Islam w Kirgistanie* podejmują wątek zmian religijności islamskiej w republice nie tylko pod względem czysto ilościowym, ale również jakościowym. Poddają oni analizie zarówno instytucje oficjalnie zarejestrowane, jak i te działające nielegalnie, wskazując jednocześnie społeczne determinanty zaangażowania wierzących Kirgizów w działalność ugrupowań ekstremistycznych.

Elżbieta Żak przygląda się problemom językowym Kirgistanu. Interesuje ją zwłaszcza zmieniająca się rola języka rosyjskiego jako środka komunikacji międzyetnicznej, jego obecność w administracji, edukacji oraz w sferze kultury. Autorka podkreśla rosnący rozdźwięk pomiędzy dążeniami zwolenników nacjonalizacji a rzeczywistością lingwistyczną republiki, w której większość kadr wciąż posługuje się głównie językiem rosyjskim.

Podobne dylematy można dostrzec w obszarach edukacji i polityki edukacyjnej, analizowanych przez Michała Kuryłowicza. Autor ukazuje panoramę różnych szczebli nauczania i wskazuje na istniejące problemy demograficzne, finansowe, programowe, a także mentalne (zwłaszcza idealizowanie tzw. edukacji radzieckiej), stojące przed kirgiskim systemem edukacyjnym. Autor charakteryzuje również pozycję kirgiskich uczelni oraz dynamikę rozwoju nauki kirgiskiej względem trendów światowych.

Barbara Tomków porusza inny, niezmiernie aktualny, a zarazem wrażliwy społecznie aspekt kirgiskiej transformacji: pozycję społeczną kobiet. Autorka dokonuje zestawienia zmian dokonanych w tym obszarze w okresie radzieckim z sytuacją bieżącą. Wskazuje na rolę organizacji kobiecych, oddolne inicjatywy mające na celu realną poprawę pozycji zawodowej kobiet oraz

wzmocnienie ich podmiotowości w życiu rodzinnym. Jednocześnie podkreśla siłę interpretacji tradycjonalistycznej w tym zakresie, wskazując na utrwalone społecznie praktyki przedmiotowego podejścia do kobiet.

Bartosz Oleszko-Pyka dokonuje przeglądu najważniejszych ośrodków medialnych Kirgistanu, szczególną uwagę zwracając na nowoczesne środki masowego przekazu. Tekst opisuje dynamiczne zmiany kirgiskiego rynku medialnego, na którym tradycyjne formy przekazywania informacji są zastępowane przez nowoczesne narzędzia: internetowe agencje informacyjne oraz coraz popularniejsze media społecznościowe. Autor podkreśla również ciągle obecne przeszkody stawiane przez polityków oraz struktury administracyjne wobec nieskrępowanej działalności dziennikarzy.

Odrębną częścią niniejszego opracowania jest analiza miejsca Kirgistanu na mapie gospodarczej regionu i świata. Dział ten rozpoczyna rozdział autorstwa Łukasza Rabiasza, który dokonuje zebrania i podsumowania głównych wskaźników ekonomicznych republiki ostatnich lat, opisując jednocześnie meandry kirgiskiej polityki gospodarczej po 2010 roku. Autor wskazuje na wciąż obecne hamulce rozwojowe, przyczyniające się do niepełnego wykorzystania otwarcia gospodarki na świat, jakie nastąpiło w latach 90.

Katarzyna Kosowska podejmuje w swoim rozdziale temat swoistej pętli energetycznej, w jakiej znajduje się republika. Autorka charakteryzuje rozbudowany sektor energetyczny tego kraju, w którym dominującą, a zarazem wciąż nie w pełni wykorzystaną pozycję zajmuje hydroenergetyka. Katarzyna Kosowska wskazuje również na spory potencjał produkcji energii ze źródeł odnawialnych. W obu przypadkach jednak blokadą rozwoju są bariery finansowe, technologiczne i, tym samym, polityczne. To prowadzi z kolei do pogłębiającego się uzależnienia od surowców importowanych: ropy naftowej i gazu ziemnego, a zarazem od ich dostawców, zwłaszcza Rosji.

Międzynarodowe relacje handlowe republiki rysuje w swoim tekście Patryk Dujka. Wskazuje on na postępujące z roku na rok uzależnienie gospodarcze Kirgistanu od Chin, przy jednoczesnej ogromnej dysproporcji w zakresie importu i eksportu do tego kraju (na niekorzyść Republiki Kirgiskiej). Podobnie ujemny jest bilans handlowy z Rosją – drugim najważniejszym partnerem gospodarczym republiki. Autor tekstu, podsumowując dane statystyczne, podkreśla trudności, jakie napotyka Kirgistan na drodze do zmiany dotychczasowej struktury eksportu (złoto i inne metale) na towary zaawansowane technologicznie.

Konstancja Polit porusza w swoim rozdziale niezwykle aktualną tematykę z pogranicza zjawisk gospodarczych oraz polityki społecznej: migrację zarobkową. Autorka charakteryzuje znaczenie ekonomiczne tego zjawiska, lecz nie poprzestaje tylko na szafowaniu danymi liczbowymi. W fenomenie powszechnych wyjazdów za pracą (najczęściej do Rosji) widzi ona również zjawisko społeczne, wpływające na życie rodzin oraz wspólnot lokalnych. Zauważa także jego oddziaływanie na politykę państwa, pośrednio korzystającego z przepływów finansowych od migrantów, zarazem pragnącego zarządzać procesem odpływu ludności z kraju.

Dział relacji międzynarodowych Kirgistanu otwiera tekst Michała Lubiny, w którym podejmuje on kwestie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa republiki. Autor przekonuje o niezmiennej woli do oparcia polityki kirgiskiej na sojuszu z Rosją, wyrażanej przez przywódców republiki po 2010 roku. Jest to jego zdaniem wybór jednoznaczny, objęty swego rodzaju konsensem wewnętrznym, bazujący zaś na obawie przed radykalną zmianą sojuszy oraz na strachu przed zdominowaniem przez nieporównywalnie silniejsze gospodarczo i politycznie Chiny.

Swego rodzaju uzupełnieniem tego stanowiska jest tekst Sebastiana Torłopa, który analizuje dynamikę stosunków Kirgistanu z Rosją i Stanami Zjednoczonymi, zwłaszcza w aspekcie wojskowym. Podejmowane przed 2010 rokiem próby oparcia rozwoju

na sojuszu z USA okazały się nieskuteczne i (po likwidacji bazy wojsk amerykańskich w 2013 roku) doprowadziły do wzmocnienia pozycji Rosji jako wyłącznego sojusznika militarnego Kirgistanu. Autor nie wyklucza jednak możliwości zmiany tego stanu rzeczy, wskazując na rosnącą aktywność chińską w regionie, również w aspekcie pozaekonomicznym.

Paweł Panasiuk przenosi dyskusję o potencjale międzynarodowym Kirgistanu na pole regionalne. Autor charakteryzuje dynamikę relacji ekonomicznych republiki z najbliższym otoczeniem oraz stosunki polityczne z sąsiadami. W tym ostatnim aspekcie wskazuje na zdecydowanie większe pole manewru i asertywności Republiki Kirgiskiej, strzegącej swoich interesów przed zdominowaniem przez bogatszych i większych sąsiadów, pragnących wpływać na dynamikę życia politycznego w tym kraju. Odrębnym aspektem stosunków regionalnych są wskazywane przez autora, wciąż odżywające, konflikty na tle przebiegu granicy.

Kinga Osierda ukazuje jeszcze inny aspekt współpracy międzynarodowej Kirgistanu. Na przykładzie relacji kirgisko-tureckich, bazujących nie tyle na wspólnej sowieckiej historii, ile na wspólnocie językowej i religijnej, przekonuje o znaczeniu tzw. *soft power* w stosunkach między państwami. Republika Turecka, odległa geograficznie od Kirgistanu, dysponująca mniejszym potencjałem ekonomicznym, właśnie w ten sposób zdobywa w republice przyczółki, tworząc klimat sprzyjający dalszemu pogłębieniu współpracy.

Zmiany po 2010 roku i szerzej, od momentu uzyskania niepodległości przez Kirgistan, to nie tylko przemiany polityczne czy gospodarcze, ale także mentalnościowe oraz z zakresu pamięci historycznej. Postępują one w dużo wolniejszym stopniu niż polityczne, ale są coraz bardziej widoczne, często kreowane przez elity polityczne. Niektóre z tych aspektów: podejście do dziedzictwa radzieckiego oraz kształtowanie oblicza ideowego republiki, porusza Krystian Pachucki-Włosek. Autor podsumowuje wysiłki władz,

mające na celu wykreowanie pozytywnego wizerunku niepodległego kraju czy odrodzenie pamięci o kluczowych wydarzeniach z przeszłości narodowej, niekoniecznie z okresu radzieckiego. Zestawia je z wciąż obecnym w społeczeństwie kirgiskim sentymentem wobec czasów ZSRR, unaoczniając tym samym trudności w adaptacji Kirgizów do funkcjonowania w niepodległym kraju.

Autorzy w niniejszym tomie pochylają się zatem nad tym, co Kirgistan osiągnął począwszy od 2010 roku, jakie problemy udało się rozwiązać, a z jakimi do tej pory nie zdołał sobie poradzić. Wskazują na aspekty nowe, ale również na stare problemy, nierozstrzygnięte od początku niepodległości. Prezentowana książka jest zatem obrazem transformacji pojmowanej jako proces ciągły, wieloaspektowy, w którym wydarzenia jednego roku czy nawet dziesięciolecia nie mogą być rozpatrywane wyłącznie w wąskiej perspektywie czasowej. Liczymy, że obraz mijającej dekady zaprezentowany w niniejszej książce okaże się inspirujący również dla czytelnika.

I
Polityka

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 25-41
https://doi.org/10.12797/9788381382656.01

KRYSTIAN PACHUCKI-WŁOSEK

1. Prezydent i egzekutywa we współczesnym Kirgistanie

Abstract

President and the Executive in Contemporary Kyrgyzstan

In the following chapter, the author undertakes to describe the position of the executive after the constitutional changes of 2010. The author presents the profiles of charismatic figures holding the office of president and prime minister, as well as relations between them, and shows the different approach of political leaders to the changes introduced by the Kyrgyz constitution in 2010. Despite the changes that have taken place as a result of the Tulip Revolution and the events of 2010, Kyrgyzstan has not been able to build a fully democratic legal order in which executive power will be spread between the prime minister and the president. In his text, the author tries to show that, despite the president's institutional weakness, he still plays the most important role on the political scene of the Republic of Kyrgyzstan.

Keywords: Kyrgyzstan, president, prime minister, politics, constitution

Резюме

Президент и исполнительная власть в Кыргызстане

В главе автор обязался описать положение исполнительной власти после конституционных изменений 2010 года. Автор представляет профили харизматичных фигур, занимающих

пост президента и премьер-министра, а также отношения между ними. Показывает разный подход политических лидеров к изменениям, внесенным Конституцией Кыргызстана в 2010 году. Несмотря на изменения, произошедшие в результате революции тюльпанов и событий 2010 года, Кыргызстан не может создать полностью демократический правовой порядок, при котором исполнительная власть будет распределена между премьер-министром и президентом. В своем тексте автор пытается показать, что, несмотря на институциональное ослабление президента, он по-прежнему играет важнейшую роль на политической сцене Республики Кыргызстан.

Ключевые слова: Кыргызстан, президент, премьер-министр, политика, конституция

Republika Kirgiska ogłosiła niepodległość 31 sierpnia 1991 roku. Prace nad nową konstytucją rozpoczęto szybko i już 5 maja 1993 roku parlament kirgiski (Żogorku Kenesz) przyjął nową ustawę zasadniczą. Fenomen procesu kształtowania konstytucji polegał na uchwaleniu jej siedem miesięcy przed powstaniem konstytucji Federacji Rosyjskiej, gdy tymczasem większość byłych republik radzieckich zwlekała z tym przedsięwzięciem do momentu opublikowania nowej ustawy zasadniczej Rosji, aby następnie wykorzystać ją jako wzór do utworzenia własnych aktów prawnych. Dokument o wprowadzeniu w życie Konstytucji Republiki Kirgistanu w artykule 8 pozbawił mocy prawnej konstytucję obwiązującą od 1978 roku (Закон Кыргызской Республики…, 1993).

Zgodnie z tekstem konstytucji z 1993 roku prezydent posiadał prawo do określania struktury rządu Republiki Kirgiskiej, powoływał premiera za zgodą Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych, mianował członków rządu w porozumieniu z premierem, wyznaczał głowy regionów, okręgów i miast za zgodą lokalnych keneszy, kreował Radę Bezpieczeństwa Republiki Kirgistanu oraz nią kierował, wybierał Prokuratora Generalnego i dyrektora Banku Naro-

dowego za zgodą Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych, przedstawiał kandydatury do Sądu Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego i sądów rejonowych (Bodio, Mołdawa, 2007, s. 380-386).

Do 2009 roku nastąpiło jeszcze sześć zmian konstytucyjnych, z których cztery dotykały urzędu prezydenckiego. Pierwsza z nich, przyjęta 10 lutego 1996 roku, przekształciła charakter rządów z republiki parlamentarnej na republikę prezydencką (Anderson, 1999, s. 28-29, 53-54). Prerogatywy głowy państwa zostały znacząco wzmocnione, poszerzone o nowy zakres działalności: mianowanie członków gabinetu ministrów po konsultacji z szefem rządu, możliwość spowodowania dymisji rządu w każdej chwili czy rozwiązanie parlamentu. Wprowadzono zapis określający maksymalny okres urzędowania: dwie pięcioletnie kadencje, co miało uspokoić opinię publiczną dostrzegającą w tych krokach dryf w kierunku systemu autorytarnego.

5 lutego 2003 roku przyjęte zostały poprawki wzmacniające i tak już silną pozycję prezydenta. Umożliwiły mu desygnowanie premiera i członków gabinetu prezesa Rady Ministrów bez konsultacji z parlamentem. Askar Akajew, ówczesny przywódca Kirgistanu, przeforsował również zapis o wprowadzeniu gwarancji nietykalności prawnej dla byłego prezydenta po zakończeniu okresu urzędowania. Akajew nie myślał jednak o rychłym porzuceniu stanowiska, dlatego wprowadził również zmianę w konstytucji znoszącą przepis o dwukadencyjności pełnienia tej funkcji (Закон Кыргызской Республики…, 2003).

Rewolucja tulipanowa z 2005 roku doprowadziła do unieważnienia zmian konstytucyjnych z lat 1996-2003. W rzeczywistości doszło do paradoksalnej sytuacji, w której wykorzystywano różne wersje konstytucji, co wymagało jak najszybszego uregulowania. Na przełomie 2006/2007 parlament powrócił do wersji ustawy zasadniczej z 1993 roku, zachowując jednocześnie przepis o dwukadencyjności na stanowisku prezydenta, wprowadzony w 1996 roku (Закон Кыргызской Республики…, 2007).

Na przełomie 2006/2007 doszło do konfliktu pomiędzy nowym prezydentem Kurmanbekiem Bakijewem i premierem Feliksem Kułowem dotyczącego obietnic zadeklarowanych podczas rewolucji tulipanowej. Nowy przywódca Kirgistanu zobowiązał się do ograniczenia swoich kompetencji na rzecz premiera. Bakijew, nie chcąc dopuścić do osłabienia swojej pozycji, wniósł do Sądu Konstytucyjnego wniosek o rozpatrzenie poprawek konstytucyjnych przyjętych w latach 2005-2007. Wyrok był korzystny dla prezydenta, co umożliwiło mu utrzymanie silnej pozycji ustrojowej.

W 2010 roku doszło do obalenia Kurmanbeka Bakijewa, co określa się jako kontynuację rewolucji tulipanowej z 2005 roku. Po udanym przewrocie społeczeństwo oczekiwało spełnienia postulatów zmian konstytucyjnych. Efektem determinacji społecznej stała się reforma konstytucyjna z 27 czerwca 2010 roku. Pozbawiła ona mocy prawnej konstytucję z 1993 roku. Pierwszy raz w historii niepodległego Kirgistanu dokonano całkowitej zmiany konstytucji, a nie „reperowania" istniejącej ustawy zasadniczej. Reforma wprowadziła zmianę systemu rządów z prezydenckich na parlamentarne oraz zwiększyła liczbę deputowanych z 90 do 120 członków. Nowa ustawa modyfikowała zapis o kadencyjności na stanowisku prezydenta. Dwie kadencje pięcioletnie zastąpiono jedną sześcioletnią (*Закон Кыргызской Республики*…, 2010).

Zmiany konstytucyjne, które miały miejsce po 2010 roku, doprowadziły do znaczących przemian prawnych. Głowa państwa posiada obecnie uprawnienia do: przyjmowania listów uwierzytelniających od ambasadorów, przyznawania i pozbawiania obywatelstwa na prośbę petenta, ogłaszania częściowej i całkowitej mobilizacji, przyznawania stopni wojskowych i rang dyplomatycznych, nagród państwowych i tytułów honorowych, stosowania prawa łaski (Konstytucja Republiki Kirgistanu, 2010, art. 64). Prezydent jest także przewodniczącym Rady Obrony oraz zwierzchnikiem sił zbrojnych wyposażonym w prawo do nominowania i dymisjonowania członków Sztabu Generalnego.

Politycy kirgiscy uczestniczący w pracach nad nową konstytucją zdawali sobie sprawę ze specyficznej sytuacji politycznej panującej w ich kraju i braku możliwości nadania instytucji prezydenta funkcji typowo reprezentacyjnej. Chcąc ograniczyć jego kompetencje, zaczerpnęli wzorce z włoskiej ustawy zasadniczej, w której prezydent posiada silną pozycję ustrojową, jednak jego skuteczność uzależniona jest od kooperacji z rządem (Konstytucja Republiki Włoskiej, 1947, cz. II, tytuł II).

Nowa konstytucja zobowiązała prezydenta do konsultowania wielu kwestii z Żogorku Keneszem, co utrwaliło proces zmian w kierunku rządów parlamentarno-gabinetowych. Głowa państwa zachowała uprawnienia do powoływania urzędników na wyższe stanowiska państwowe, jednak w większości przypadków wymagana jest zgoda parlamentu. Taka procedura postępowania objęła wybór na stanowisko Prokuratora Generalnego, prezesa Narodowego Banku Republiki Kirgistanu, czterech członków Centralnej Komisji Wyborczej i 1/3 składu Izby Obrachunkowej. Ograniczono możliwości ogłaszania przez prezydenta stanu wyjątkowego i stanu wojennego poprzez konieczność niezwłocznego poinformowania o podjętej decyzji parlamentu, który posiada odpowiednie mechanizmy do zbadania konstytucyjności i przesłanek, którymi kierował się prezydent przy jej podejmowaniu. W przypadku wykrycia nadużycia Żogorku Kenesz uzyskiwał uprawnienia do cofnięcia postanowienia głowy państwa (*Закон Кыргызской Республики*…, 2010).

Wzmocnieniu uległa pozycja ustrojowa premiera. Wcześniejsza konstytucja z 1993 roku i jej nowelizacje przewidywały pozostawienie egzekutywy w rękach prezydenta. Rola Prezesa Rady Ministrów sprowadzała się do pełnienia funkcji urzędnika w gabinecie prezydenckim, który zastępował głowę państwa podczas cotygodniowych posiedzeń. Ustawa konstytucyjna z 2010 roku przyznała premierowi dużo szersze kompetencje: uzyskał wpływ na kreowanie polityki zagranicznej państwa poprzez nałożenie na

prezydenta obowiązku konsultowania z nim kierunków negocjacyjnych i konieczność opiniowania przez premiera każdego traktatu międzynarodowego, który nie wymaga ratyfikacji za zgodą parlamentu. Zgoda premiera wymagana jest również przy powoływaniu szefów misji dyplomatycznych.

Kolejny obszar osłabienia pozycji prezydenta to zasięg wpływu na kształt personalny wymiaru sprawiedliwości. Zgłaszane przez głowę państwa kandydatury na sędziów Sądu Najwyższego muszą być zaaprobowane przez Radę Sędziów, a następnie przez parlament. Podobnie wygląda sytuacja z odwoływaniem z urzędu sędziego Sądu Najwyższego – tu również prezydent utracił możliwość samodzielnego działania. Powoływanie i odwoływanie sędziów lokalnych jest możliwe tylko za zgodą Rady ds. Selekcji Sędziów (Konstytucja Republiki Kirgistanu, 2010, art. 64 i 89).

Wzrost kompetencji premiera przy zachowaniu jego dotychczasowej odpowiedzialności politycznej i konstytucyjnej pobudził aktywność liderów partii politycznych, którzy byli zbyt słabi, aby walczyć o zdobycie fotela prezydenckiego. Atrakcyjność stanowiska pierwszego ministra doprowadziła do zwiększenia się pluralizmu politycznego w kirgiskim parlamencie, co miało także negatywne skutki – większe utrudnienia w zawiązywaniu koalicji ze względu na duże różnice programowe.

Pomimo przekazania parlamentowi decydującej roli w wyborze premiera prezydent zachował znaczący wpływ na obsadzanie tego stanowiska – po przegłosowaniu kandydatury przez Żogorku Kenesz wymagany jest podpis prezydenta, aby kandydat mógł zostać Prezesem Rady Ministrów Republiki Kirgistanu. Dążono do tego, aby prezydent i premier wywodzili się z tego samego środowiska politycznego, dlatego wybory prezydenckie z 2011 roku stały się tak ważnym wydarzeniem na scenie politycznej porewolucyjnego Kirgistanu. Kandydat Socjaldemokratycznej Partii Kirgistanu (SDPK) Ałmazbek Atambajew popierał nowe zmiany ustrojowe, natomiast jeden z jego najpoważniejszych rywali: lider

partii Ata Żurt, Kamczibek Taszijew, podważał zasadność zapisów nowej konstytucji i optował za przywróceniem ustroju prezydenckiego. Społeczeństwo kirgiskie obrało kurs na zmiany w kierunku modelu europejskiego. A. Atambajew odniósł zwycięstwo, uzyskując 63,25% głosów, podczas gdy jego konkurent zdobył jedynie 14,32% (Акишев, 2011).

Atambajew zdawał sobie sprawę z konieczności powołania na stanowisko premiera zwolennika nowego ładu konstytucyjnego. Słusznie założył, że musiała to być osoba posiadająca niski stopień powiązania z jego poprzednikami, szczególnie z Akajewem i Bakijewem. Pomimo bagażu doświadczeń z czasów Związku Radzieckiego i niemłodego wieku postanowił odmłodzić kadry na wyższych stanowiskach państwowych.

Zgodnie ze swoimi założeniami politycznymi nowo wybrany A. Atambajew przeforsował we własnym środowisku politycznym kandydaturę Ömürbeka Babanowa na stanowisko Prezesa Rady Ministrów Republiki Kirgistanu. Stworzył on rząd koalicyjny, złożony z Socjaldemokratycznej Partii Kirgistanu oraz partii: Republika, Ar Namys i Ata Meken. Babanow miał zaledwie 41 lat i był liderem partii Republika. Ugrupowanie to składało się w większości z młodych polityków, pozbawionych doświadczeń przeszłości radzieckiej. Sporą część członków partii stanowili biznesmeni, którzy zaczęli swoją działalność w czasach prywatyzacji akajewowskiej (1992-1996). Chęć dokończenia tego procesu wynikała z doświadczeń członków partii Republika, którzy dzięki pierwszemu etapowi prywatyzacji zgromadzili pokaźne majątki, stając się tym samym oligarchami (*Премьер-министром*…, 2011).

Koalicyjny rząd Babanowa stanął przed trudnym zadaniem – złożony był z ugrupowań o różnych poglądach politycznych i odmiennej wizji przyszłego Kirgistanu. Partia Republika miała skrajnie reformatorski charakter, natomiast SDPK – składająca się główne ze starych działaczy KPZR i członków rozpoczynających karierę w ramach działań opozycyjnych za rządów Akajewa –

sprzeciwiała się gwałtownym przemianom. Kolejnym koalicjantem była partia Ar Namys kierowana przez Feliksa Kułowa. Sam lider ugrupowania należał do zwolenników ewolucyjnych przemian gospodarczych na wzór państw sąsiednich, na jego poglądy wpływ miała przeszłość radziecka (był oficerem KGB). Ostatnią partią wchodzącą w skład rządu koalicyjnego było ugrupowanie Ata Meken kierowane przez Ömürbeka Tekebajewa, składające się głównie z bliskich współpracowników przedrewolucyjnych prezydentów (Кыргызстан. Политические…).

Czterdziestojednoletni premier został oskarżony o korupcję i zmuszony do dymisji. Żogorku Kenesz zdecydował o zastąpieniu go politykiem o mniej radykalnych poglądach reformatorskich niż Babanow. Rozpoczęły się negocjacje z prezydentem dotyczące kandydata na to stanowisko. Po konsultacjach obie strony (prezydent i parlament) zaakceptowały kandydaturę Dżantoro Satybałdijewa. Wybór tego umiarkowanego polityka, sympatyzującego z partią proprezydencką, umożliwił utrzymanie rządu przez prawie 2 lata, co stanowi najdłuższy okres urzędowania jednej Rady Ministrów po zmianie systemu na parlamentarno-gabinetowy w 2010 roku (Dzyubenko, 2012).

Stopniowe umacnianie przez prezydenta własnej partii poprzez wybór na premiera Sooronbaja Dżeenbekowa zostało odebrane jako próba wycofania się z kierunku reformatorskiego. Podejrzenia okazały się słuszne, nowy premier na polecenie swojego ugrupowania rozpoczął przywracanie do władzy starszych działaczy. Chęć wystartowania przez Dżeenbekowa w wyborach prezydenckich zmusiła go jednak do rezygnacji ze stanowiska szefa rządu. Atambajew, chcąc pozyskać dla kandydata SDPK głosy prawicowych i nacjonalistycznych wyborców, powołał na stanowisko premiera czterdziestoletniego Sapara Isakowa (Solovyov, Paxton, 2017). Partię SDPK stronnictwa prawicowe oskarżały o zbytnią podległość polityczną władzy na Kremlu, natomiast sam Isakow był znany z wypowiedzi krytycznych wobec Rosji. Mówił między

innymi o negatywnych skutkach uzależnienia gospodarczego Kirgistanu od Federacji Rosyjskiej w momencie wprowadzenia wobec niej sankcji przez Unię Europejską (Костенко, 2014). Młody polityk doskonale porozumiewał się z prezydentem, który pod koniec swojej kadencji dążył do zmniejszenia wpływów rosyjskich na scenę polityczną Kirgistanu – a nie można było tego osiągnąć bez uszczuplenia wpływów ekonomicznych, dlatego zintensyfikowano współpracę z Chińską Republiką Ludową (Топ-10 стран…, 2019).

Lata po rewolucji ukazały rosnące zapotrzebowanie społeczeństwa na zmianę elit politycznych. Realne przekształcenia zaczęły następować pod rządami Ałmazbeka Atambajewa. Prezydent preferował współpracę z politykami młodszego pokolenia. To właśnie w czasie jego kadencji wyższe stanowiska w administracji państwowej uzyskali ludzie młodzi, w przedziale wiekowym 30-45 lat.

W okresie swojego urzędowania Atambajewowi udało się umieścić trzech polityków młodego pokolenia na wysokich stanowiskach państwowych: Sapar Isakow (40 lat) został premierem, Abdila Segizbajewa (44 lata) mianowano Prokuratorem Generalnym, Temir Dżumakadyrow (38 lat) pełnił funkcję sekretarza Rady Bezpieczeństwa. Wszyscy oni otrzymali wykształcenie po rozpadzie ZSRR i pracowali w organizacjach międzynarodowych oraz deklarowali znajomość języków obcych innych niż tylko rosyjski (Мусабаева, 2017).

Kończący urzędowanie prezydent zdawał sobie sprawę, że jego partia dąży do zdystansowania młodych polityków i powrotu starych elit, czego nie chciało społeczeństwo kirgiskie. Szanse na przejęcie władzy w Kirgistanie przez młodych współpracowników były nikłe, dlatego zdecydował się na złamanie porozumień z 2010 roku i próbę zmiany konstytucji przed 2020 rokiem. Już od 2015 roku Atambajew zaczął wspominać o potrzebie zwiększenia kompetencji premiera. Zrodziło to spekulacje, jakoby zamierzał przetestować rosyjskie rozwiązanie z lat 2008-2012: na jedną kadencję stać się premierem, a potem ubiegać się o kolej-

ną kadencję prezydencką (*Zakończyło się referendum*…, 2016). Planując objąć kierownictwo nad rządem po skończonej kadencji, chciał utrzymać trend wzrostu partycypacji młodych ludzi na wyższych stanowiskach państwowych. Nie zauważył, że dając taką możliwość, doprowadził do ich większego usamodzielnienia się. Twardy sprzeciw wobec zmian konstytucyjnych wyraził Ömürbek Tekebajew, który współpracował z Atambajewem w ramach jednego rządu w 2010 roku – był wicepremierem. Skłonił pozostałych działaczy opozycji do zdecydowanego przeciwstawienia się zamierzeniom Atambajewa. Członkowie SDPK byli niezadowoleni z faworyzowania młodych polityków. Wykorzystali sytuację do zneutralizowania twórcy socjaldemokracji. Działania podjęte przez Dżeenbekowa po wygranych wyborach potwierdzałyby tezę o chęci całkowitej eliminacji Atambajewa z życia politycznego. Postawienie mu zarzutów korupcyjnych i przegłosowanie ustawy zakazującej zasiadania w parlamencie po ukończeniu kadencji prezydenckiej pokazały zdeterminowanie starszych członków Socjaldemokratycznej Partii Kirgistanu do utrzymania władzy.

W wyborach prezydenckich 2017 roku było trzech wyraźnych kandydatów: Sooronbaj Dżeenbekow, Ömürbek Tekebajew i Ömürbek Babanow. Ich decyzja o ubieganiu się o fotel głowy państwa pokazała, że pomimo osłabienia pozycji ustrojowej prezydenta stanowisko to nadal jest obiektem aspiracji najważniejszych polityków w państwie.

Na pozycji uprzywilejowanej był S. Dżeenbekow, który miał oparcie w rządzie. Podporządkowane władzy sądownictwo stanowiło doskonałe narzędzie do walki z oponentami o fotel prezydencki. Rywalem, którego można było zneutralizować za pomocą tego narzędzia, okazał się Ömürbek Tekebajew. Polityk zaangażowany w życie publiczne od 1991 roku, pomimo wcześniejszej współpracy z Askarem Akajewem, cieszył się sporym zaufaniem społecznym. Tekebajew jako pierwszy z otoczenia dawnego prezydenta przeszedł do opozycji i wystartował w wyborach prezydenckich w 1995

roku (Nohlen, Grotz, Hartmann, 2001, s. 480-484). Od początku swojej działalności deklarował chęć przebudowy systemu politycznego Kirgistanu na wzór europejski – był jednym z nielicznych polityków w czasach Akajewa, który krytykował go za odejście od współpracy z państwami europejskimi i budowę systemu autorytarnego. Następnie otwarta krytyka Bakijewa i represje pokazały zdeterminowanie Tekebajewa do przeforsowania przemian. Dyskredytacja kolejnych prezydentów korzystnie wpływała na wzrost poparcia dla jego osoby. Upewniwszy się, że posiada odpowiedni kapitał polityczny i poparcie społeczne, ogłosił chęć wzięcia udziału w wyborach prezydenckich. Mógł stanowić godną kontrkandydaturę dla Dżeenbekowa, dlatego cztery miesiące przed planowanym głosowaniem prokuratura postawiła mu zarzuty korupcyjne, co uniemożliwiło jego start w wyborach prezydenckich. Proces został uznany przez społeczność międzynarodową za bezpodstawny i mający uwarunkowania polityczne (*Искендер*, 2017).

Drugim silnym przeciwnikiem w wyborach był Ömürbek Babanow – polityk rozpoznawalny po 2005 roku, milioner. Posiadane przez Babanowa wpływy uniemożliwiły zastosowanie wobec jego osoby podobnych metod eliminacji jak w przypadku Tekebajewa.

Sztab Dżeenbekowa rozpoczął kampanię dezinformacyjną wobec rywala. Rozpowszechniane były informacje, jakoby Babanow chciał dokonać kolejnej rewolucji: zburzyć stabilizację, której tak potrzebuje społeczeństwo kirgiskie. Mówiono, że planuje przy pomocy młodych współpracowników dokonać czystek w aparacie najwyższej administracji. Zarzucano mu zamiar odbudowy systemu autorytarnego, czego potwierdzeniem miała być współpraca z Kamczibekiem Taszijewem w ramach sojuszu politycznego partii Republika i Ata Żurt. Taszijew w czasie swojej kampanii prezydenckiej w 2011 roku głosił chęć powrotu do systemu prezydenckiego (*Ташиев Камчыбек…*, 2017).

Babanow odpierał te zarzuty, przypominając, że w grudniu 2011 roku partia Republika razem z SDPK, Ar Namys i Ata Meken

tworzyły blok koalicyjny, który ogłosił niezmienność formy rządów w Republice Kirgistanu (Чотаев, 2013, s. 104-107). Kluczową rolę w poniesieniu klęski przez Babanowa odegrały rosyjskojęzyczne media. Sooronbaj Dżeenbekow jako człowiek pochodzący z południa obawiał się przegranej w regionach północnych. Porażka byłaby możliwa, gdyby nie ingerencja prezydenta Kazachstanu. Nursułtan Nazarbajew w związku z ostatnimi napięciami na linii Astana–Biszkek wyraził poparcie dla Babanowa w wyborach prezydenckich. Oficjalnie Babanow przebywał w Kazachstanie jako reprezentant parlamentu Kirgizji i prezes partii, jednak państwowe media Kirgistanu przedstawiły tę sytuację jako próbę ingerencji Kazachstanu w wyniki wyborów prezydenckich (*Назарбаев и Бабанов*…, 2017). Nie mogąc liczyć na poparcie z Moskwy, Dżeenbekow i partia SDPK rozpoczęli mobilizację aparatu administracyjnego na rzecz wygranej ich kandydata.

Wszystkie działania podjęte przez SDPK doprowadziły do zwycięstwa Sooronbaja Dżeenbekowa, który zdobył 54% głosów, podczas gdy Ömürbek Babanow 33,72% (ЦИК КР, 2017). Znaczące poparcie dla Babanowa w wyborach prezydenckich skłoniło zwycięzcę do próby postawienia oponentowi zarzutów korupcyjnych. Babanow, zdając sobie sprawę z upolitycznienia kirgiskiego sądownictwa, zdecydował się na ucieczkę z kraju. W sierpniu 2019 roku powrócił do Kirgistanu z Moskwy – w czasie próby aresztowania byłego prezydenta Atambajewa (*Почему Омурбек*…, 2019). Dżeenbekow, zdobywszy fotel prezydenta, musiał się porozumieć z Babanowem, unikając tym samym wybuchu kolejnych niepokojów społecznych, które mogły się przekształcić w kolejną rewolucję. Zwolennicy Babanowa byli gotowi do obrony swojego lidera i wypełniania jego poleceń. Sterowanie partią z Moskwy stanowiło większe zagrożenie niż przewodzenie jej na terytorium Republiki Kirgistanu, dlatego Dżeenbekow zawiesił proces Babanowa i umożliwił mu swobodny powrót do kraju.

***

Zmiany, jakie zaszły na kirgiskiej scenie politycznej w latach 2010-2017, można nazwać dziejowymi. Kirgistan spośród byłych centralnoazjatyckich republik radzieckich zajmuje najwyższe miejsce w rankingach demokratyczności systemu politycznego. W latach 90. rządy parlamentarne udało się utrzymać tylko przez trzy lata od uchwalenia konstytucji.

Osłabienie prawne pozycji ustrojowej prezydenta nijak nie przekłada się na rzeczywistość. Potwierdza to próba zmiany konstytucji przez Atambajewa w celu utrzymania stanowiska i nierówna walka pomiędzy kandydatami w wyborach prezydenckich z 2017 roku. Przeniesienie części uprawnień na parlament i Radę Ministrów doprowadziło tylko do rozszerzenia obszaru rywalizacji politycznej pomiędzy poszczególnymi ugrupowaniami. W poprzedniej konfiguracji głównym celem partii było wygrać wybory prezydenckie, w obecnej sytuacji do sprawowania efektywnych rządów w starym stylu potrzebne jest zwycięstwo w wyborach prezydenckich i parlamentarnych.

Młode elity polityczne, które tak naprawdę po 2017 roku zostały sprowadzone do roli wykonawczej w stosunku do decyzji starszeństwa, dopuszczały możliwość współpracy prezydenta i premiera wywodzących się z różnych ugrupowań politycznych. Starsi działacze uzurpują sobie prawo do władzy, na wzór Komunistycznej Partii Kirgistanu. Obecnie w Kirgistanie mamy sytuację, w której politycy zaczynający karierę przy Akajewie nie chcą oddać władzy „dzieciom rewolucji tulipanowej i wydarzeń z 2010 roku".

Rok 2020 miał być czasem dyskusji na temat zmian konstytucyjnych, spoglądając jednak na obecną sytuację, wydaje się to wątpliwe. Zneutralizowanie opozycji i utrzymanie stanowiska prezydenckiego i premierskiego przez Socjaldemokratyczną Partię Kirgistanu wyklucza chęć inicjowania z ich strony jakichkolwiek przemian w panującym ładzie konstytucyjnym.

Bibliografia

Anderson J.,1999, *Kyrgyzstan. Central Asia's Island for Democracy?*, London, https://doi.org/10.4324/9781315079325.

Bodio T., Mołdawa T., 2007, *Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność*, Warszawa.

Nohlen D., Grotz F., Hartmann C., 2001, *Election in Asia and the Pacific. A Data Handbook*, vol. 1: *Middle East, Central Asia, and South Asia*, Oxford, https://doi.org/10.1093/019924958X.001.0001.

Чотаев З., 2013, *Политическое развитие Кыргызстана после событий 2010 года: перспективы парламентской формы правления*, „*Центральная Азия и Кавказ*", t. 16, вып. 2.

Chotaev Z., 2013, *Politicheskoe razvitie Kyrgyzstana posle sobytijj 2010 goda: perspektivy parlamentskojj formy pravlenija*, „Centralnaja Azija i Kavkaz", t. 16, vyp. 2.

Źródła internetowe

Dzyubenko O., 2012, *Kyrgyzstan MPs Elect New Prime Minister To Avert Turmoil*, „Reuters", online: https://www.reuters.com/article/uk-kyrgyzstan-government-idUKBRE88416J20120905 – 23 XII 2018.

Konstytucja Republiki Kirgistanu, 2010, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913?cl=ru-ru – 23 XII 2018.

Konstytucja Republiki Włoskiej, 1947, online: http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wlochy.html – 23 XII 2018.

Solovyov D., Paxton R., 2017, *Kyrgyz Parliament Approves Atambaev Ally As New Prime Minister*, online: https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-isakov-approved-new-prime-minister/28697132.html – 23 XII 2018.

Zakończyło się referendum. 80 procent za zmianami w konstytucji, 2016, online: https://tvn24.pl/swiat/referendum-konstytucyjne-w-kirgistanie-ra698814-3197930 – 23 XII 2018.

Акишев У., 2011, *Выборы-2011. ЦИК признал победу Атамбаева*, online: https://kloop.kg/blog/2011/11/12/vy-bory-2011-tsik-priznal-pobedu-atambaeva/ – 23 XII 2018.

Закон Кыргызской Республики от *5 мая 1993 года* „О введении в действие Конституции Кыргызской Республики", 1993, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/2/10?cl=ru-ru – 23 XII 2018.

Закон Кыргызской Республики от *18 февраля 2003 года* „О новой редакции Конституции Кыргызской Республики", 2003, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1164 – 23 XII 2018.

Закон Кыргызской Республики от *23 октября 2007 года,* „О новой редакции Конституции Кыргызской Республики", 2007, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202191?cl=ru-ru – 23 XII 2018.

Закон Кыргызской Республики от *27 июня 2010 года „О введении в действие Конституции Кыргызской Республики"*, 2010, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202914?cl=ru-ru – 23 XII 2018.

Искендер Б., 2017, *Задержан лидер партии „Ата Мекен" Омурбек Текебаев. Что известно?*, online: https://kloop.kg/blog/2017/02/26/srochno-oppozitsioner-tekebaev-zaderzhan-v-aeroportu-manas/ – 23 XII 2018.

Костенко Ю., 2014, *Премьер-министр Кыргызстана признал, что санкции ЕС против России негативно сказываются на КР*, online: https://24.kg/ekonomika/822_premer-ministr_kyirgyizstana_priznal_chto_sanktsii_es_protiv_rossii_negativno_skazyivayutsya_na_kr/ – 23 XII 2018.

Кыргызстан. Политические партии, online: http://who.ca-news.org/catalog:471 – 23 XII 2018.

Мусабаева А., 2017, *Политическая элита Кыргызстана. Стоит ли ожидать обновления в выборном сезоне 2017 года?*, online: https://caa-network.org/archives/8579 – 23 XII 2018.

Назарбаев и Бабанов. Астана сделала свой ход на выборах президента Киргизии, 2017, online: https://eadaily.com/ru/news/2017/09/20/nazarbaev-i-babanov-astana-sdelala-svoy-hod-v-vyborah-prezidenta-kirgizii – 23 XII 2018.

Почему Омурбек Бабанов вернулся в Кыргызстан именно сейчас?, 2019, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_babanov_politics/30101875.html – 1 VIII 2019.

Премьер-министром Кыргызстана стал Омурбек Бабанов, 2011, „Жэньминь Жибао", online: http://russian.people.com.cn/31519/7686824.html – 23 XII 2018.

Ташиев Камчыбек Кыдыршаевич – биография, 2017, online: https://news.rambler.ru/other/37870461-tashiev-kamchybek-kydyrshaevich-biografiya/ – 23 XII 2018.

Топ-10 стран, с которыми торгует Кыргызстан: как изменился рейтинг за 6 лет, 2019, online: https://ru.sputnik.kg/infographics/20190729/1045223560/kyrgyzstan-infografika-statistika-ehksport-import-tovarooborot-ehkonomika.html – 1 VIII 2019.

ЦИК КР, *Протокол Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов Кыргызской Республики о результатах выборов Президента Кыргызской Республики от 30 октября 2017 года*, online: https://www.shailoo.gov.kg/media/anarbek/2017/11/09/no526-1-3-1.pdf – 22 XII 2018.

Akishev U., 2011, *Vybory-2011. CIK priznal pobedu Atambaeva*, online: https://kloop.kg/blog/2011/11/12/vy-bory-2011-tsik-priznal-pobedu-atambaeva/ – 23 XII 2018.

Zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 5 maja 1993 goda „O vvedenii v dejjstvie Konstitucii Kyrgyzskojj Respubliki", 1993, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/2/10?cl=ru-ru – 23 XII 2018.

Zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 18 fevralja 2003 goda „O novojj redakcii Konstitucii Kyrgyzskojj Respubliki", 2003, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1164 – 23 XII 2018.

Zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 23 oktjabrja 2007 goda, „O novojj redakcii Konstitucii Kyrgyzskojj Respubliki", 2007, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202191?cl=ru-ru – 23 XII 2018.

Zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 27 ijunja 2010 goda „O vvedenii v dejjstvie Konstitucii Kyrgyzskojj Respubliki", 2010, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202914?cl=ru-ru – 23 XII 2018.

Iskender B., 2017, *Zaderzhan lider partii „Ata Meken" Omurbek Tekebaev. Čto izvestno?*, online: https://kloop.kg/blog/2017/02/26/srochno-oppozitsioner-tekebaev-zaderzhan-v-aeroportu-manas/ – 23 XII 2018.

Kostenko Û., 2014, *Premer-ministr Kyrgyzstana priznal, chto sankcii ES protiv Rossii negativno skazyvajutsja na KR*, online: https://24.kg/ekonomika/822_premer-ministr_kyirgyizstana_priznal_chto_sanktsii_es_protiv_rossii_negativno_skazyivayutsya_na_kr/ – 23 XII 2018.

Kyrgyzstan. Politicheskie partii, online: http://who.ca-news.org/catalog:471 – 23 XII 2018.

Musabaeva A., 2017, *Politicheskaja ehlita Kyrgyzstana: stoit li ozhidat obnovlenija v vybornom sezone 2017 goda?*, online: https://caa-network.org/archives/8579 – 23 XII 2018.

Nazarbaev i Babanov. Astana sdelala svojj khod na vyborakh prezidenta Kirgizii, 2017, online: https://eadaily.com/ru/news/2017/09/20/nazarbaev-i-babanov-astana-sdelala-svoy-hod-v-vyborah-prezidenta-kirgizii – 23 XII 2018.

Pochemu Omurbek Babanov vernulsja v Kyrgyzstan imenno sejjchas?, 2019, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_babanov_politics/30101875.html – 1 VIII 2019.

Premer-ministrom Kyrgyzstana stal Omurbek Babanov, 2011, „Žehnmin Žibao", online: http://russian.people.com.cn/31519/7686824.html – 23 XII 2018.

Tashiev Kamchybek Kydyrshaevich – biografija, 2017, online: https://news.rambler.ru/other/37870461-tashiev-kamchybek-kydyrshaevich-biografiya/ – 23 XII 2018.

Top-10 stran, s kotorymi torguet Kyrgyzstan: kak izmenilsja rejjting za 6 let, 2019, online: https://ru.sputnik.kg/infographics/20190729/1045223560/kyrgyzstan-infografika-statistika-ehksport-import-tovarooborot-ehkonomika.html – 1 VIII 2019.

CIK KR, *Protokol Centralnojj komissii po vyboram i provedeniju referendumov Kyrgyzskojj Respubliki o rezultatakh vyborov Prezidenta Kyrgyzskojj Respubliki ot 30 oktjabrja 2017 goda*, online: https://www.shailoo.gov.kg/media/anarbek/2017/11/09/no526-1-3-1.pdf – 22 XII 2018.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 43-67
https://doi.org/10.12797/9788381382656.02

MICHAŁ KURYŁOWICZ

2. Parlament i ewolucja systemu partyjnego w Kirgistanie po 2010 roku

Abstract

The Parliament and the Evolution of the Party System in Kyrgyzstan after 2010

Kyrgyzstan's new constitution has made the parliament the main center of power. The deputies have gained an unprecedented influence on government policy and the functioning of other state bodies. The subsequent parliamentary elections (2010, 2015) and the dynamics of political life confirm, however, that the political groups operating within the party system of the republic are characterized by a low level of institutionalization and, at the same time, a tendency to orient themselves towards a strong leader.

Keywords: Kyrgyzstan, Zogorku Kenesh, institutionalisation, Social Democratic Party of Kyrgyzstan

Резюме

Парламент и эволюция партийной системы в Кыргызстане после 2010 года

Новая конституция Кыргызской Республики объявила парламент – Жогорку Кенеш – центральным институтом власти. Согласно новой конституции депутаты получили раньше невозможное влияние на политику правительства и функционирование других органов власти. Парламентские выборы 2010 и 2015 гг., как и динамика политической жизни свидетельству-

ют, однако, о том, что присутствующие на политической сцене партии характеризирует низкий уровень институционализации и, одновременно – привычка ориентироваться на сильнейшего политического лидера.

Ключевые слова: Кыргызстан, Жогорку Кенеш, институционализация, Социал-демократическая партия Кыргызстана

Nadrzędną intencją sił politycznych, które w efekcie kryzysu politycznego 2010 roku uzyskały wpływ na bieg spraw w państwie, była taka zmiana ładu konstytucyjnego, która zablokowałaby możliwość ponownej ewolucji Kirgistanu w stronę rządów autorytarnych. Przywódcy powstałego 7 kwietnia Rządu Tymczasowego słusznie lokowali podobne tendencje w charakterystycznej dla obszaru poradzieckiego, nadmiernej ekspozycji urzędu prezydenta. Doświadczenie podpowiadało im konieczność realnego przeniesienia środka ciężkości systemu politycznego od struktur władzy wykonawczej w kierunku organów ustawodawczych.

Nowe władze niezwykle szybko i sprawnie przeprowadziły proces legislacyjny zmierzający do ustanowienia nowej ustawy zasadniczej, która została zatwierdzona w ogólnonarodowym referendum już 27 czerwca 2010 roku (Szukalski, 2018, s. 24-25). Szybkość procedowania uzasadniała wciąż niestabilna sytuacja na południu kraju. Tuż po kwietniowych wydarzeniach schronił się tam obalony dopiero co prezydent wraz z grupą swoich zwolenników. Następnie zaś, krótko przed referendum, w Oszu wybuchły zamieszki na tle etnicznym pomiędzy mieszkającymi tam Kirgizami i Uzbekami. Usankcjonowanie nowego porządku polityczno-prawnego było zatem kwestią pierwszorzędną.

Konstytucja, która nie tyle korygowała, ile kardynalnie zmieniała ustawę z 1993 roku, przeniosła punkt ciężkości w kierunku kirgiskiego parlamentu – Żogorku Kenesza (Жогорку Кенеша). Wymagało to zatem od jej autorów, wśród których wymienia się

przede wszystkim Ömürbeka Tekebajewa, przywódcę partii Ata Meken (Ата Мекен) (Szukalski, 2018, s. 25), precyzyjnego i wyrazistego określenia pozycji ustrojowej, zasad funkcjonowania oraz kompetencji izby.

Konstytucja rozszerzyła liczbę deputowanych z 90 do 120, pozostając natomiast przy dotychczasowej zasadzie jednoizbowości parlamentu. Utrzymany został również pięcioletni okres kadencji izby (Конституция Кыргызской Республики, art. 70, ust. 1-2), który może być skrócony jedynie w następujących przypadkach: w drodze uchwały o samorozwiązaniu (przyjętej większością 2/3 głosów ogólnej liczby deputowanych), w sytuacji gdy parlament w przewidzianych prawem terminach i zgodnie z procedurą nie zdoła wyłonić rządu, wreszcie – gdy deputowani nie udzielą wotum zaufania rządowi (Конституция Кыргызской Республики, art. 78, ust.1-3).

Ustawa zasadnicza podkreśliła jawność posiedzeń Żogorku Kenesza, ograniczając możliwość utajnienia obrad głównie do procedowania kwestii związanych z tajemnicą państwową czy wojskową. W pozostałych przypadkach wolno utajnić posiedzenie jedynie uchwałą większości głosów przy obecności minimum 50 deputowanych (Конституция Кыргызской Республики, art. 77, ust. 1-3). Inną ważną zasadą określającą sposób funkcjonowania parlamentu stał się zapis warunkujący ważność (prawomocność) posiedzenia od obecności co najmniej połowy ogólnej liczby deputowanych (Конституция Кыргызской Республики, art. 77, ust. 4).

Wśród artykułów dotyczących organizacji wewnętrznej parlamentu warto wymienić te dotyczące pozycji, jaką zajmuje przewodniczący Żogorku Kenesza – toraga *(тораға).* Zgodnie z konstytucją wybierany jest na czas kadencji izby, większością głosów ogólnej liczby deputowanych. Jego zastępcami są przedstawiciele wszystkich opozycyjnych frakcji parlamentarnych. Toraga może zostać odwołany w wypadku swojej pisemnej rezygnacji, gdy zostanie pozbawiony mandatu deputowanego lub w przypadku

rozwiązania parlamentu. Ponadto o dymisję przewodniczącego mają prawo wnioskować frakcje parlamentarne lub jego zastępcy, jednak w tym przypadku konieczne jest przegłosowanie wniosku większością co najmniej 2/3 głosów ogólnej liczby członków izby (Конституция Кыргызской Республики, art. 75, ust. 1-6).

Znacząco rozbudowano określone przez konstytucję kompetencje organu ustawodawczego. Parlament pozostał głównym ogniwem w procesie ustrojodawczym – przyjęcie zmian do ustawy zasadniczej wymaga zgody co najmniej 2/3 głosów ogólnej liczby deputowanych (Конституция Кыргызской Республики, art. 114, ust. 3). Preferencje odnoszą się również do prawa inicjatywy ustawodawczej – posiada ją indywidualnie każdy deputowany, a także rząd jako całość lub grupa co najmniej 10 tysięcy obywateli Kirgistanu (Конституция Кыргызской Республики, art. 79). Widać w tych zmianach chęć ograniczenia wpływu ośrodka prezydenckiego na proces przemian legislacyjnych – głowa państwa została bowiem pozbawiona możliwości wnoszenia projektów.

Podobne intencje przyświecały również wzmocnieniu pozycji parlamentu względem prezydenta w toku procesu stanowienia prawa. Ustawodawca, pozostawiając głowie państwa prawo zastosowania weta zawieszającego, dał bowiem parlamentowi możliwość przyjęcia danej ustawy mimo konsekwentnego sprzeciwu prezydenta. W sytuacji długotrwałej odmowy sygnowania ustawy do jej podpisania upoważniono toragę (Конституция Кыргызской Республики, art. 81, ust. 1-3).

Żogorku Kenesz uzyskał w nowym ładzie konstytucyjnym mocne prerogatywy kreacyjne oraz kontrolne względem innych organów władzy państwowej. Deputowani posiadają decydujący wpływ na skład rządu oraz uprawnienia do jego odwołania (wotum nieufności). Impuls do utworzenia nowej Rady Ministrów po wyborach wychodzi od parlamentu: partia posiadająca ponad połowę mandatów lub większościowa koalicja parlamentarna ma prawo do wskazania kandydata na premiera. Zaproponowany

przez niego skład rządu musi zostać zaakceptowany przez Żogorku Kenesz w ciągu 25 dni od pierwszego posiedzenia parlamentu nowej kadencji. Dopiero w przypadku niepowodzenia tej procedury inicjatywa sformowania rządu przechodzi w ręce prezydenta (Конституция Кыргызской Республики, art. 84, ust. 1-7). Parlament posiada decydujący wpływ na obsadę stanowisk ministerialnych, z wyłączeniem ministrów obrony oraz bezpieczeństwa narodowego, którzy są wskazywani przez głowę państwa (Конституция Кыргызской Республики, art. 64, ust. 4, art. 74, ust. 3).

Żogorku Kenesz realizuje swoje uprawnienia kontrolne względem rządu w drodze głosowania nad wotum nieufności. Konstytucja z 2010 roku wyraźnie wzmocniła rolę ośrodka parlamentarnego w tej materii. Deputowani mogą przyjąć stosowną uchwałę zwykłą większością głosów, co skutkuje odwołaniem gabinetu. Prezydent ma prawo zawetować tę decyzję, jednak jeśli w ciągu trzech miesięcy Żogorku Kenesz ponownie przyjmie analogiczną uchwałę, dymisja rządu staje się faktem (Конституция Кыргызской Республики, art. 85).

Członkowie parlamentu uzyskali również możliwość odwołania głowy państwa wskutek *impeachementu*, jednak procedura ta obwarowana jest wysunięciem oskarżenia, potwierdzonego przez Prokuratora Generalnego, następnie zaś przegłosowanego w ciągu trzech miesięcy większością 2/3 głosów ogólnej liczby deputowanych (Конституция Кыргызской Республики, art. 67).

Żogorku Kenesz posiada także prawo wyboru sędziów Sądu Najwyższego, Izby Konstytucyjnej tegoż Sądu, Prokuratora Generalnego, prezesa Banku Centralnego, członków Centralnej Komisji Wyborczej, a także Izby Obrachunkowej oraz Rzecznika Praw Obywatelskich (*Акыйкатчы*). Warto jednak zaznaczyć, iż jedynie tego ostatniego parlament wybiera samodzielnie, w pozostałych przypadkach posiłkując się kandydatami wskazanymi przez prezydenta (Конституция Кыргызской Республики, art. 74, ust. 4).

***

Niewątpliwie opisane powyżej wzmocnienie pozycji ustrojowej organu przedstawicielskiego postrzegane było jako środek prewencyjny wobec ambicji przywódczych osób sprawujących urząd prezydenta Kirgistanu. Twórcy konstytucji dostrzegali jednak również niebezpieczeństwo nadmiernego wyeksponowania roli parlamentu i tym samym ugrupowania, które zwycięży w wyborach i przejmie kontrolę nad Żogorku Keneszem. W warunkach niskiej fragmentacji i polaryzacji sceny partyjnej Kirgistanu (Rafałowski, 2014, s. 231) mogło bowiem dojść do dyktatu ruchu, na czele którego stoi charyzmatyczny lider. Stąd zapewne w ustawie zasadniczej pojawił się zapis, w myśl którego zwycięska partia, niezależnie od wyniku wyborczego, nie może zająć więcej niż 65 miejsc, a to utrudnia jej osiągnięcie tzw. większości konstytucyjnej (Конституция Кыргызской Республики, art. 70, ust. 2). Z pewnością ważnym impulsem do przyjęcia takiego rozwiązania było doświadczenie bezwzględnej dominacji proprezydenckiej partii Ak Żoł (Ак Жол) na forum parlamentu w latach 2007-2010 (Базарбаев, Жумагулов, 2012, s. 94)[1].

Ugrupowania wspierające działalność Rządu Tymczasowego, mając na względzie przejście Kirgistanu do parlamentarnej formy rządów, przystąpiły również do opracowania nowego kodeksu wyborczego, który pomógłby wzmocnić i zarazem ustabilizować zróżnicowaną scenę partyjną. Niemniej jednak wybory z października 2010 roku odbyły się jeszcze według starej ordynacji, przyjętej w 2007 roku. Wśród najważniejszych, zarazem dosyć specyficznych, rozwiązań wówczas zastosowanych warto wymienić pięcioprocentowy próg wyborczy, odnoszący się jednak nie

1 Wspomniane ugrupowanie zdobyło w wyniku przedterminowych wyborów parlamentarnych 16 grudnia 2007 roku aż 71 mandatów z łącznej liczby 90 i tym samym uzyskało tzw. większość konstytucyjną.

tyle do wszystkich biorących udział w wyborach, ile do ogółu uprawnionych do głosowania (*Закон Кыргызской Республики*…, 2007, art. 77, ust. 2). Tak sformułowane prawo wyborcze w sposób oczywisty premiowało większe partie. Straciło na tym ugrupowanie Butun Kirgistan (Бутун Кыргызстан), które uzyskało niemal 9% oddanych głosów, co jednak przełożyło się na 4,84% wszystkich uprawnionych do głosowania. Partia ta znalazła się zatem poza parlamentem (*О результатах выборов*…, 2010).

Wybory z 10 października 2010 roku wygrało opozycyjne wobec Rządu Tymczasowego stronnictwo Ata Żurt (Ата Журт) z wynikiem 8,47% uprawnionych do głosowania, co przełożyło się na 28 mandatów. Ugrupowanie to, powstałe w 2006 roku, postrzegane wcześniej jako przybudówka partii Ak Żoł, po rozwiązaniu tej ostatniej w kwietniu 2010 roku stało się naturalną bazą dla stronników polityki Kurmanbeka Bakijewa (*Ташиев, Камчибек*…).

Kolejne miejsca w wyborach zajęły: Socjaldemokratyczna Partia Kirgistanu (Кыргызстан социал-демократиялык партиясы, SDPK), która osiągnęła wynik 7,83%, zdobywając tym samym 26 mandatów, partia Ar Namys (Ар Намыс) – 7,57% i 25 mandatów, partia Republika (Республика) – 6,93% i 23 mandaty, wreszcie Ata Meken – 5,49% głosów, co dało jej 18 miejsc. Mandaty deputowanych zostały zatem rozłożone wybitnie proporcjonalnie pomiędzy pięć ugrupowań, które weszły do parlamentu. Z uwagi na fakt, iż spośród tych partii jedynie SDPK i Ata Meken, dysponujące łącznie 44 mandatami, deklarowały dotąd poparcie dla Rządu Tymczasowego (Базарбаев, Жумагулов, 2012, s. 95), konieczne stało się rozszerzenie koalicji parlamentarnej w celu wyłonienia nowej Rady Ministrów. Zaistniała zatem okazja do przetestowania dopiero co przegłosowanej ustawy zasadniczej.

Pierwsze rozmowy zmierzały w kierunku rozszerzenia istniejącej koalicji o ugrupowanie Republika. Porozumienie w tej sprawie przetrwało jednak zaledwie kilka dni. Kością niezgody okazało się stanowisko toragi, które miało przypaść przewodniczącemu Ata

Meken, Ömürbekowi Tekebajewowi, lecz nie uzyskał on akceptacji deputowanych (*В Киргизии распалась*…, 2010). Nowe porozumienie koalicyjne zostało zawarte pomiędzy SDPK, Republiką i, dotąd opozycyjną, Ata Żurt (*Парламент Киргизии*…, 2010)[2]. Na jego podstawie pod koniec grudnia 2010 roku zaprzysiężono rząd na czele z Ałmazbekiem Atambajewem, przywódcą SDPK. W grudniu 2011 roku A. Atambajewa, wybranego na prezydenta Kirgistanu, zastąpił lider Republiki, Ömürbek Babanow. Koalicja wspierająca jego rząd rozpadła się latem 2012 roku na skutek konfliktu pomiędzy premierem a prezydentem, za którymi stały dwa główne ugrupowania prorządowe (*Премьер-министр Кыргызстана*…, 2012). Zanim to jednak nastąpiło, Żogorku Kenesz zdołał wypracować i uchwalić gruntowną reformę prawa wyborczego.

Najważniejszą zmianą w ordynacji było wprowadzenie w pełni proporcjonalnego systemu wyłaniania deputowanych: mieli być oni wybierani wyłącznie z list partyjnych w jednym okręgu wyborczym, za który uznano całe terytorium Kirgistanu. Dotychczasowy próg wyborczy podniesiono do 7%, lecz obniżało go obliczanie tego wyniku nie względem ogółu uprawnionych do głosowania, lecz wobec wszystkich głosujących w danych wyborach. Ponadto każda partia, aby wejść do parlamentu, musiała zdobyć co najmniej 0,7% poparcia w każdym z obwodów Kirgistanu (*Конституционный закон*…, 2011). Celem zastosowania tego mechanizmu było ukazanie twórców ustawy jako zwolenników ograniczenia wpływu regionalizmów na kształt sceny politycznej republiki. W parlamencie miały się znaleźć tylko te ugrupowania, które zdobędą realne poparcie w skali całego kraju. Nowy kodeks odzwierciedlał jednak głównie wzajemną nieufność i obawy wszystkich partii przed nadmiernym premiowaniem potencjalnego zwycięzcy.

2 Ta ostatnia wkrótce opuściła koalicję i przeszła do opozycji, natomiast jej miejsce zajęła prorosyjska Ar Namys.

Odwołaniu rządu Ö. Babanowa w 2012 roku towarzyszyło zawiązanie nowej koalicji, w składzie której znalazły się, obok socjaldemokratów, również Ata Meken oraz Ar Namys. Porozumienie, pomimo rozlicznych skandali (*В Киргизии назначили*…, 2014), przetrwało do wyborów parlamentarnych w 2015 roku, te zaś przyniosły istotne zmiany na kirgiskiej scenie politycznej.

Głosowanie z 4 października 2015 roku dało zwycięstwo Socjaldemokratycznej Partii Kirgistanu. Zdobyła ona w wyborach 26,8% ważnie oddanych głosów, co przełożyło się na 38 mandatów. Ugrupowanie to wyraźnie zatem skorzystało z „renty władzy": poczynając od 2010 roku SDPK nieustannie wchodziła w skład koalicji rządowej, czerpała też siłę z poparcia wybranego w 2011 roku na urząd prezydenta Ałmazbeka Atambajewa.

Drugie miejsce w wyborach zajęła koalicja partii Republika i Ata Żurt. Tandem ten zebrał 19,7% głosów, otrzymując 28 mandatów. Rezultat okazał się jednak zdecydowanie słabszy niż zsumowany wynik obu ugrupowań w 2010 roku, co dowodziło, iż trwanie w opozycji obniża atrakcyjność partii z perspektywy wyborców. Dalsze miejsca przypadły ugrupowaniom Kirgistan (Кыргызстан) – 12,6% głosów, 18 mandatów, Onuguu-Progress (Өнүгүү-Прогресс) – 9,1% głosów, 13 mandatów oraz Bir Bor (Бир Бол) – 8,3% głosów, 12 mandatów (*О результатах выборов*…, 2015). Powstały one tuż po rewolucji 2010 roku[3], chociaż znaleźli się w nich działacze aktywni wcześniej w życiu politycznym (*Среди депутатов*…, 2019).

Ostatnie miejsce, premiowane wprowadzeniem własnych reprezentantów do parlamentu, zajęła partia Ata Meken. Zmiana ordynacji wyborczej okazała się szczęśliwa dla ugrupowania Ömürbeka Tekebajewa. Liczenie wyniku w odniesieniu do liczby głosujących

3 Kirgistan i Bir Bor zostały założone w czerwcu 2010 roku, Onuguu-Progress dwa lata później (*Партия „Кыргызстан"*…, 2017; *„Онугуу-Прогресс" решила*…, 2019; *Партии Кыргызстана*…, 2015).

sprawiło, iż uzyskało ono poparcie rzędu 7,81% oddanych ważnie głosów i tym samym wprowadziło skromną liczbę 11 deputowanych do Żogorku Kenesza. Z drugiej strony polityczne wolty przywódcy Ata Meken, który wcześniej niejednokrotnie wywoływał kryzysy rządowe, odbiły się na ostatecznym, dosyć słabym wyniku tej partii. Przy analogicznej frekwencji wyborczej względem wyborów z 2010 roku Ata Meken utraciła w 2015 roku 25% swego wcześniejszego poparcia (*О результатах выборов*…, 2015).

Słaby wynik ugrupowania Ö. Tekebajewa, wespół z dramatyczną wręcz porażką partii Ar Namys (zdobyła ona zaledwie 0,79% głosów), której zwolennicy najwyraźniej w nowych wyborach wsparli socjaldemokratów (*О результатах выборов*…, 2015)[4], oznaczał konieczność sformowania w parlamencie nowej większości. Rozkład sił w Żogorku Keneszu po 2015 roku okazał się jednak nieco inny niż wcześniej. Wobec wyraźnego zwycięstwa wyborczego SDPK stała się niemal bezalternatywnym inicjatorem wszelkich konstelacji. Po wyborach zawiązała ponownie koalicję z Ata Meken, do której dołączyły dwa ugrupowania dotąd deklarujące się jako opozycyjne: Kirgistan i Onuguu-Progress. Koalicja ta zaproponowała na premiera Sooronbaja Dżeenbekowa z SDPK, dotychczasowego gubernatora obwodu oszyńskiego (*Kirgistan: „między nami*…, 2016).

Porozumienie czterech partii nie trwało jednak długo. Zostało zerwane zaledwie po roku, w efekcie konfliktu wokół forsowanej przez prezydenta zmiany konstytucji, czemu przeciwny był przywódca Ata Meken, Ömürbek Tekebajew (*Kirgistan: „między nami*…, 2016). Nowy rząd, chociaż z tym samym premierem na

4 Można ten fakt tłumaczyć przyjęciem przez SDPK wyraźnej orientacji na współpracę z Rosją. Pod egidą SDPK dokonane zostało przystąpienie Kirgistanu do promowanej przez Moskwę Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej. Ponadto SDPK współpracuje na poziomie międzynarodowym z rosyjską partią władzy – ugrupowaniem Jedinaja Rossija (Единая Россия, 2018).

czele, wsparła odnowiona koalicja, złożona z SDPK, partii Kirgistan oraz trzeciego ze wspomnianych wyżej ugrupowań – Bir Bor (*В парламенте Кыргызстана*…, 2016). Sojusz trzech partii przetrwał wybory prezydenckie w 2017 roku oraz kolejne zmiany na stanowisku premiera, w tym uchwalone wiosną 2018 roku – bezprecedensowe w historii Kirgistanu – wotum nieufności wobec rządu Sapara Isakowa (*Парламент Киргизии* выразил…, 2018).

Pobieżna analiza wspomnianych fluktuacji koalicyjnych mogłaby wskazywać na fakt, iż zmiany ustrojowe – wprowadzone w 2010 roku w postaci nowej ustawy zasadniczej, a sprowadzające się do przeniesienia ośrodka ciężkości kirgiskiego systemu politycznego do gmachu parlamentu – sprawdziły się w nowej sytuacji politycznej, zaś Kirgistan stał się areną realnej walki pomiędzy dojrzałymi ruchami politycznymi. Jednakże wiele czynników, wśród nich zaś zwłaszcza charakter kirgiskiego systemu partyjnego, wskazuje na fasadowość dokonanych zmian.

Niewątpliwą słabością systemu partyjnego Kirgistanu jest brak wyrazistej platformy programowej poszczególnych ugrupowań. Stronnictwa często jedynie sygnalizują swoje profile ideowe (konserwatywna Ar Namys, centroprawicowe Republika i Onuguu-Progress, liberalno-demokratyczna Bir Bor, socjalistyczna Ata Meken)[5], potem jednak podejmują współpracę z odległymi od siebie programowo partiami. Z kolei z pozoru bliskie sobie Socjaldemokratyczna Partia Kirgistanu oraz Ata Meken pozostają w ciągłym konflikcie.

Wydaje się, że w życiu politycznym Kirgistanu większą rolę od poglądów odgrywają: determinacja danej partii do uczestniczenia we władzy, ambicje przywódcze poszczególnych liderów

5 Doskonale obrazuje to porównanie programów polityki społecznej ugrupowań kirgiskich. Partie te, niezależnie od profilu ideowego (konserwatywne, centrowe czy socjalistyczne), deklarują podobne spojrzenie na problemy socjalne (Базарбаев, Жумагулов, 2012, s. 125-139).

partyjnych czy regionalne zaplecze danej partii. Mniejsze ugrupowania często są skłonne do przyłączenia się do koalicji, która nie wymaga zbyt szerokiego wachlarza partyjnego. Przykładem może być sytuacja z lat 2015-2016, kiedy porozumienie zawarły aż cztery partie, łącznie dysponujące 80 mandatami w 120-osobowej izbie. Zwykłą większość (61 mandatów) można było osiągnąć siłami trzech ugrupowań.

Partie kirgiskie słabo rozpoznają znaczenie podziału na parlamentarną koalicję oraz opozycję. Socjaldemokratyczna Partia Kirgistanu, stanowiąca w ostatniej dekadzie trzon każdej konfiguracji parlamentarno-rządowej, zawierała w tym czasie, w różnych konstelacjach, porozumienia koalicyjne ze wszystkimi reprezentowanymi w parlamencie siłami politycznymi. Z kolei ugrupowania deklarujące się w danej chwili jako opozycyjne często w głosowaniach sprzyjają rządowi, głosując np. za udzieleniem mu wotum zaufania. Przykładem jest rząd Sapara Isakowa, opierający się formalnie na trzech partiach dysponujących łącznie 68 mandatami, który w momencie powołania poparło 96 ze 102 obecnych na głosowaniu deputowanych (*Авансом и в долг*…, 2017).

Inną słabością ugrupowań obecnych na scenie politycznej Kirgistanu jest ich koncentracja wokół osoby przywódcy, świadcząca o niskim stopniu instytucjonalizacji danego ruchu. Partie polityczne często kreowane są przez oligarchów, pragnących przez aktywny udział w życiu politycznym lobbować swoje interesy handlowe. Brak wyraźnego podziału pomiędzy sferą polityczną i biznesową to zresztą jedna z podstawowych bolączek trapiących system polityczny Kirgistanu od początku transformacji (Gortat, 2009, s. 118-126).

Jednym z najbardziej wyrazistych oligarchów-polityków jest Ömürbek Babanow, twórca i przewodniczący partii Republika. Przed rozpoczęciem kariery politycznej był on prezesem rozlicznych spółek z udziałem skarbu państwa zajmujących się eksportem bawełny. W 2016 roku figurował na czele listy najbogatszych

osób w Kirgistanie (*Топ 10. Самые богатые*…). W latach 2011-2012 piastował funkcję premiera Kirgistanu (*Kyrgyzstan*…), zaś w 2017 roku, jako reprezentant koalicji Republika–Ata Żurt, został głównym kontrkandydatem Sooronbaja Dżeenbekowa w wyścigu o fotel prezydencki.

Innym biznesmenem, który próbuje swoich sił w polityce, jest Askar Sałymbekow, założyciel i przywódca partii Emgek (Эмгек), wcześniej działający w strukturach ugrupowania Ak Żoł, wspierającego Kurmanbeka Bakijewa. Sałymbekow, którego projekt polityczny jak na razie nie spełnia pokładanych w nim nadziei (partia nie wchodzi w skład parlamentu), odnosi jednak znaczne sukcesy gospodarcze. Jest założycielem i właścicielem bazaru Dordoj (Дордой базары) w Biszkeku, specjalizującego się w reeksporcie towarów chińskich na rynki kazachski, uzbecki oraz rosyjski o wartości obrotów sięgającej 6 mld USD rocznie (*Рынок Дордой*…).

Projektem politycznym kierowanym przez oligarchę jest również partia Kirgistan, założona w 2010 roku przez przedsiębiorcę z branży alkoholowej Szarszenbeka Abdykerimowa (*Партия „Кыргызстан"*…, 2017)[6]. Ugrupowanie to nie posiada wyrazistego profilu ideologicznego, określane bywa jako satelita rządzącej SDPK i od momentu swego wejścia do parlamentu w 2015 roku konsekwentnie wspiera inicjatywy rządowe (*Кыргызстан. Выборы-выборы*…, 2019).

Na problem personalizacji zarządzania partią przez charyzmatycznych liderów nakłada się inny – kwestia obsady klanowej i tożsamości regionalnej poszczególnych ugrupowań. Sieci powiązań rodowo-terytorialnych dostrzec można w rezultatach wyborczych partii kirgiskich z 2015 roku: SDPK zanotowała w nich nieproporcjonalnie słaby wynik w obwodach tałaskim oraz dżalalabadzkim

6 Więcej na temat holdingu „Ayu", prowadzonego przez Abdykerimowa: АЮ Холдинг.

(Electoral Geography), gdzie postrzegana była zapewne jako ugrupowanie elit pochodzących z obwodu czujskiego (Ałmazbek Atambajew) czy oszyńskiego (Sooronbaj Dżeenbekow). Z kolei mieszkańcy obwodu dżalalabadzkiego najchętniej głosowali na przedstawicieli partii Ata Żurt oraz Onuguu-Progress (Electoral Geography), których przywódcy (odpowiednio Kamczybek Taszijew oraz Bakyt Torobajew) wywodzą się właśnie z tego regionu (*Ташиев, Камчибек*…; *Торобаев Бакыт*…, 2015).

Partie kirgiskie, zwłaszcza te większe, destabilizuje konieczność wewnętrznego równoważenia wpływów poszczególnych frakcji regionalnych. Jako przykład może posłużyć koalicja Republika–Ata Żurt, powstała w 2014 roku jako porozumienie dwóch ugrupowań, opozycyjnie nastawionych wobec socjaldemokratów. Umowa koalicyjna wyrażała konsensus pomiędzy elitami związanymi z regionem tałaskim (Ömürbek Babanow i partia Republika) a elitami wywodzącymi się z Dżalalabadu (Kamczybek Taszijew i ugrupowanie Ata Żurt). Motywem powstania tego zjednoczenia była chęć zagwarantowania sobie poparcia w obwodach kraju, w których wspomniane ugrupowania samodzielnie nie uzyskałyby niezbędnej liczby głosów (minimum 0,7% w każdym z regionów Kirgistanu). Po osiągnięciu tego celu w wyborach z 2015 roku sojusz stracił na znaczeniu i stał się niejako martwym bytem. Obecnie obie partie deklarują chęć osobnego startu w wyborach jesienią 2020 roku (Михайлиди, 2019).

Największa i z pozoru najstabilniejsza partia na kirgiskiej scenie politycznej – założona w 1994 roku Socjaldemokratyczna Partia Kirgistanu (Базарбаев, Жумагулов, 2012, s. 49) – również okazała się nieodporna na impulsy odśrodkowe, inicjowane przez ambicje poszczególnych polityków, za którymi stały więzi lokalne. Okazją do przetestowania spójności tego ugrupowania była zmiana na fotelu głowy państwa.

Ałmazbek Atambajew u schyłku swej kadencji prezydenckiej wypromował jako kandydata na swojego następcę Sooronbaja

Dżeenbekowa, dotychczasowego premiera. Reprezentant SDPK faktycznie wygrał wybory, zdobywając już w pierwszej turze głosowania poparcie rzędu 54% (*Об определении результатов*…, 2017). Jednakże wkrótce po zaprzysiężeniu nowego prezydenta ujawnił się konflikt pomiędzy obecną a byłą głową państwa. Areną tego sporu stała się właśnie Socjaldemokratyczna Partia Kirgistanu.

W kwietniu 2018 roku na wniosek ugrupowań opozycyjnych został odwołany rząd Sapara Isakowa (*Три оппозиционные*…, 2018) uznawanego za bliskiego współpracownika byłego prezydenta (*Исаков* Сапар…, 2017). Co ważne, podczas głosowania nad sprawozdaniem z działalności rządu Rady Ministrów nie bronili jej nawet posłowie rządzącej SDPK. Zaufanie do rządu wyraziło zaledwie dwóch deputowanych, został on zatem odwołany w drodze wotum nieufności. Prezydent Dżeenbekow, pomimo posiadania prawa weta, niemal natychmiast podpisał dymisję Rady Ministrów (*Президент Киргизии подписал*…, 2018) i powołał na stanowisko premiera swojego bliskiego współpracownika, formalnie bezpartyjnego Muchammedkałyja Abułgazijewa. Tymczasem były prezydent otwarcie wystąpił w obronie Sapara Isakowa (Асанов, 2018), co sprawiło, że konflikt przeszedł w stadium otwartej konfrontacji.

Przeprowadzone wkrótce zatrzymanie S. Isakowa oraz innych współpracowników Ałmazbeka Atambajewa, obwinianych o korupcję (*Бывший премьер Киргизии*…, 2018)[7], określone zostało jako próba zdyskredytowania byłego prezydenta i zahamowanie jego politycznych ambicji. W marcu 2018 roku Atambajew został bowiem jednogłośnie wybrany na przewodniczącego SDPK (СДПК), co odczytywano jako krok na drodze do objęcia teki pre-

7 Jako oficjalny powód zatrzymania prokuratura wskazywała nieprawidłowości przy przetargu na modernizację stołecznej elektrociepłowni, w której niewiele wcześniej doszło do poważnej awarii.

miera. Rachuby polityczne byłego prezydenta okazały się jednak błędne, ponieważ na tle rekonstrukcji rządu doszło do rozdźwięku pomiędzy władzami SDPK (z Atambajewem na czele) a jej frakcją parlamentarną. Zdecydowana większość deputowanych wypowiedziała posłuszeństwo władzom partyjnym i poparła nowy ośrodek prezydencki, oficjalnie „w imię współpracy między rządem i prezydentem" (Асанов, 2018).

Otwarta konfrontacja pomiędzy oboma politykami odbiła się negatywnie na pozycji partii, z której się wywodzili. Z początkiem 2019 roku doszło do jej podziału na dwa konkurencyjne środowiska. Właściwa SDPK, uznająca za swojego przewodniczącego Ałmazbeka Atambajewa, znalazła się w opozycji wobec rządu (*Съезд СДПК*…, 2018), podczas gdy alternatywna SDPK, powstała wiosną 2019 roku w następstwie konkurencyjnego zjazdu partyjnego, opowiedziała się za współpracą z gabinetem. Jej przewodniczącym został mało rozpoznawalny polityk, Sagynbek Abdrachmanow, lider ruchu „SDPK bez Atambajewa" (Атамбаевсиз КСДП) (Эркебаева, 2019b).

Odbiciem rywalizacji o partię stały się podziały wewnątrz frakcji parlamentarnej SDPK. Zaledwie czwórka spośród 37 deputowanych partii zdecydowała się wesprzeć byłego prezydenta (*Ирина Карамушкина*…, 2019), podczas gdy zdecydowana większość, na czele z liderem frakcji Isą Omurkułowem, poparła stanowisko prezydenta i rządu (Эркебаева, 2019a). Wymownym tego dowodem stały się głosowania z maja i czerwca 2019 roku, w których deputowani najpierw dokonali zmian w ustawie o byłych prezydentach, ograniczając ich immunitet i jednocześnie zakazując im działalności politycznej, następnie zaś zdecydowali o pozbawieniu Ałmazbeka Atambajewa statusu byłego prezydenta i tym samym o utracie przez niego prawa do nietykalności osobistej (Тынаева, 2019). Te zmiany prawne otworzyły drogę do aresztowania Atambajewa, co nastąpiło w sierpniu 2019 roku w jego rodzinnej miejscowości Koj-Tasz na północy Kirgistanu (Стамов, 2019).

Eskalacja wspomnianego konfliktu i postępująca w ślad za nim erozja największej kirgiskiej partii potwierdzają ogólną słabość instytucjonalną tamtejszego systemu partyjnego. Ugrupowania pozostają w znacznej mierze zakładnikami swoich przywódców, przedkładających osobiste ambicje polityczne nad interes partii. Nie bez znaczenia pozostaje wskazywany już wcześniej aspekt trybalny, określany często jako właściwe źródło podziałów politycznych w Kirgistanie i w całej Azji Centralnej (Bodio, Załęski, 2008; Wierzbicki, 2008; Załęski, 2011). Rozłam wewnątrz partii socjaldemokratycznej dokonał się w znacznej mierze według klucza tożsamości regionalnej. Wraz z wstąpieniem na urząd Sooronbaja Dżeenbekowa zaczęto usuwać z rządu przedstawicieli elit z regionu czujskiego, związanego z Atambajewem, i zastępować ich reprezentantami regionu oszyńskiego (Правительство Кыргызской Республики…)[8]. Krucha równowaga międzyklanowa wewnątrz partii została zatem zachwiana, a to przyspieszyło jej erozję.

Charakterystyczne w zaistniałej sytuacji jest zachowanie przedstawicieli frakcji parlamentarnej SDPK. W obliczu konfliktu pomiędzy byłym i obecnym prezydentem deputowani nie zdecydowali się na usamodzielnienie, ale w większości się opowiedzieli po stronie silniejszego (bo zasiadającego na fotelu prezydenta) lidera, którym okazał się Sooronbaj Dżeenbekow. Koniunkturalna postawa deputowanych SDPK pokazuje rzeczywistą słabość nie tylko największej frakcji w parlamencie kirgiskim, ale i całego systemu partyjnego republiki. Pomimo szerokiego pola oddziaływania na system polityczny za pośrednictwem parlamentu kirgiskie partie nie są zdolne do przekształcenia organu ustawodawczego w rzeczywisty ośrodek władzy. Realnym inicjatorem zmian, mimo okrojonych przez ustawę zasadniczą prerogatyw, był i pozostaje prezydent, który co najwyżej zmierza do budowy wokół siebie partii władzy, realizującej następnie jego zamierzenia na forum

8 Trzech spośród czterech obecnych wicepremierów pochodzi, podobnie jak prezydent, z Oszu.

parlamentu. Tym samym pomimo gruntownej zmiany jego pozycji ustrojowej Żogorku Kenesz wciąż pozostaje „wydziałem ds. ustawodawstwa przy urzędzie prezydenta" (Jakubowski, Załęski, 2000, s. 171), co stanowi niezmiennie barierę w ewolucji politycznej krajów Azji Centralnej.

Bibliografia

Źródła

Закон Кыргызской Республики от 23 октября 2007 года „О новой редакции Кодекса Кыргызской Республики о выборах в Кыргызской Республике", 2007, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202192?cl=ru-ru – 15 X 2019.

Конституционный закон Кыргызской Республики от 2 июля 2011 года. „О выборах Президента Кыргызской Республики и депутатов Жогорку Кенеша Кыргызской Республики", 2011, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203244?cl=ru-ru – 15 X 2019.

Конституция Кыргызской Республики, online: http://president.kg/ru/konstituciya – 19 II 2020.

О результатах выборов депутатов Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 10 октября 2010 года, 2010, online: https://shailoo.gov.kg/ru/Deputaty_Jogorku_Kenesha_VI_sozyva/Jogorku_Kenesha Jogorku_Kenesh/O_rezultatah-586/ – 15 X 2019.

О результатах выборов депутатов Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 4 октября 2015 года, 2015, online: https://www.shailoo.gov.kg/ru/npacik/Postanovleniya_CIK_KR-BShKnyn_toktomdoru/_173_O_rezul-2239/ – 3 XI 2019.

Об определении результатов выборов Президента Кыргызской Республики 15 октября 2017 года, 2017, online: https://www.shailoo.gov.kg/ru/vybory-prezidenta-kr-2017_/ob-opredelenii-rezult2017-goda/ – 19 II 2020.

Zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 23 oktjabrja 2007 goda „O novojj redakcii Kodeksa Kyrgyzskojj Respubliki o vyborakh v Kyrgyzskojj Respublike", 2007, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202192?cl=ru-ru – 15 X 2019.

Konstitucionnyjj zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 2 ijulja 2011 goda. „O vyborakh Prezidenta Kyrgyzskojj Respubliki i deputatov Žogorku Kenesha Kyrgyzskojj Respubliki", 2011, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203244?cl=ru-ru – 15 X 2019.

Konstitucija Kyrgyzskojj Respubliki, online: http://president.kg/ru/konstituciya – 19 II 2020.

O rezultatakh vyborov deputatov Žogorku Kenesha Kyrgyzskojj Respubliki 10 oktjabrja 2010 goda, 2010, online: https://shailoo.gov.kg/ru/Deputaty_Jogorku_Kenesha_VI_sozyva/Jogorku_KeneshaJogorku_Kenesh/O_rezultatah-586/ – 15 X 2019.

O rezultatakh vyborov deputatov Žogorku Kenesha Kyrgyzskojj Respubliki 4 oktjabrja 2015 goda, 2015, online: https://www.shailoo.gov.kg/ru/npacik/Postanovleniya_CIK_KR-BShKnyn_toktomdoru/_173_O_rezul-2239/ – 3 XI 2019.

Ob opredelenii rezultatov vyborov Prezidenta Kyrgyzskojj Respubliki 15 oktjabrja 2017 goda, 2017, online: https://www.shailoo.gov.kg/ru/vybory-prezidenta-kr-2017_/ob-opredelenii-rezult2017-goda/ – 19 II 2020.

Opracowania

Bodio T., Załęski P., 2008, *Elity władzy w Azji Centralnej. Tradycja. Modernizacja. Etnopolityka*, Warszawa.

Gortat R., 2009, *Kirgistan. Natura zmiany systemowej*, Warszawa.

Jakubowski W., Załęski P., 2000, *Organizacja systemu władzy publicznej*, [w:] T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk (red.), *Kazachstan. Historia, społeczeństwo, polityka*, Warszawa.

Rafałowski W., 2014, Fragmentacja i polaryzacja systemów partyjnych w krajach postkomunistycznych [rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Jacka Raciborskiego], Warszawa.

Szukalski J., 2018, *System konstytucyjny Kirgistanu*, Warszawa.

Wierzbicki A., 2008, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa.

Załęski P., 2011, *Kultura polityczna więzi w Azji Centralnej (przypadek Kirgistanu na tle państw regionu)*, Warszawa.

Базарбаев К., Жумагулов Б., 2012, *Политические партии Кыргызстана: теория и практика*, Бишкек.

Bazarbaev K., Žumagulov B., 2012, *Politicheskie partii Kyrgyzstana. Teorija i praktika*, Bishkek.

Doniesienia medialne

Electoral Geography, *Kyrgyzstan. Legislative Election 2015*, online: https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/k/kyrgyzstan/kyrgyzstan-legislative-election-2015.html – 19 II 2020.

Kirgistan. „Między nami koniec!" – upadek rządzącej koalicji, 2016, „Biuletyn Informacyjny Studium Europy Wschodniej", online: https://studium.uw.edu.pl/kirgistan-miedzy-nami-koniec-upadek-rzadzacej-koalicji/ – 3 XI 2019.

Kyrgyzstan (Kyrgyz Republic), „WorldStatesmen.org", online: https://www.worldstatesmen.org/Kyrgyzstan.htm – 4 XI 2019.

Авансом и в долг – парламент утвердил кандидатуру Исакова на пост премьера, 2017, online: https://ru.sputnik.kg/politics/20170825/1034877591/zhogorku-kenesh-utverdil-isakova-na-post-premera.html – 4 II 2020.

Асанов Б., 2018, *Отставка на фоне «разногласий» между Жээнбековым и Атамбаевым*, online: https://rus.azattyq.org/a/kyrgyzstan-government-sapar-isakov/29176560.html – 5 XI 2019.

АЮ Холдинг, online: http://ayuholding.kg/company/management.php – 4 XI 2019.

Бывший премьер Киргизии арестован по обвинению в коррупции, 2018 „Новости Беларуси", online: https://www.belnovosti.by/politika/byvshiy-premer-kirgizii-arestovan-po-obvineniyu-v-korrupcii – 5 XI 2019.

Бывший экс-президент. Атамбаева лишили неприкосновенности, 2019, online: https://rus.azattyq.org/a/kyrgyzstan-almazbek-atambayev-is-stripped-of-the-immunity/30024187.html – 6 XI 2019.

В Киргизии назначили временного премьера, 2014, „Лента.ру", online: https://lenta.ru/news/2014/03/26/pm/ – 4 II 2020.

В Киргизии распалась правящая коалиция, 2010, online: https://www.zakon.kz/192165-v-kirgizii-raspalas-pravjashhaja.html – 3 II 2020.

В парламенте Кыргызстана сформирована коалиция большинства, 2016, online: https://rus.ozodlik.org/a/28096501.html – 3 XI 2019.

Единая Россия, 2018, *„Единая Россия" подписала соглашение с Социал-демократической партией Кыргызстана*, online: https://er.ru/news/164323/ – 3 XI 2019.

Ирина Карамушкина о Госкомиссии по событиям в Кой-Таше. Я не собираюсь участвовать в этом лицедействе, где будут отбеливать действие власти, 2019, online: https://knews.kg/2019/09/23/irina-karamushkina-o-goskomissii-po-sobytiyam-v-koj-tashe-ya-ne-sobirayus-uchastvovat-v-etom-litsedejstve-gde-budut-otbelivat-dejstvie-vlasti/ – 6 XI 2019.

Исаков Сапар Джумакадырович – биография, 2017, online: https://ru.sputnik.kg/spravka/20170131/1031528499/biografiya-sapara-isakova.html – 5 XI 2019.

Кыргызстан. Выборы-выборы… Кто пройдет в будущий парламент, 2019, „Stan Radar", online: https://stanradar.com/news/full/36503-kyrgyzstan-vybory-vybory-kto-projdet-v-buduschij-parlament.html – 4 XI 2019.

Михайлиди Е., 2019, *СМИ обсуждают развал «Республики — Ата-Журт». На самом деле, они разошлись еще три года назад. Объясняем*, online: https://kloop.kg/blog/2019/10/10/smi-obsuzhdayut-razval-respubliki-ata-zhurt-na-samom-dele-oni-razoshlis-eshhe-tri-goda-nazad-obyasnyaem/ – 5 II 2020.

„Онугуу-Прогресс" решила идти на выборы 2020 года. Планы партии, 2019, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_onuguuprogress_elections_2019/30248066.html – 3 XI 2019.

Парламент Киргизии выразил недоверие правительству Исакова, 2018, „РИА Новости", online: https://ria.ru/20180419/1518953519.html?in=t – 4 XI 2019.

Парламент Киргизии утвердил состав нового правительства, 2010, „РИА Новости", online: https://ria.ru/20101217/310100020.html – 4 II 2020.

Партии Кыргызстана: „Бир Бол", 2015, online: https://ru.sputnik.kg/spravka/20150826/1017716615.html – 3 XI 2019.

Партия „Кыргызстан" выдвигает в президенты своего лидера, 2017, online: https://rus.azattyk.org/a/28644295.html – 3 XI 2019.

Правительство Кыргызской Республики, *Члены правительства*, online: https://www.gov.kg/ru/gov/s/103 – 5 II 2020.

Президент Киргизии подписал указ об отставке правительства, 2018, „РИА Новости", online: https://ria.ru/20180419/1518960673.html?referrer_block=index_archive_1 – 5 XI 2019.

Премьер-министр Кыргызстана ушел в отставку, 2012, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_babanov_bishkek/24695205.html – 4 II 2020.

Рынок Дордой, online: https://www.exportasia.ru/ – 4 XI 2019.

СДПК (Социал-демократическая партия Кыргызстана), *В Бишкеке состоялся 17 съезд политической партии СДПК*, online: https://web.archive.org/web/20180331151321/http://www.sdpk.kg/ru/press_tsentr/novosti/3460_v_bishkeke_sostoyalsya_17_sezd_politicheskoy_partii_sdpk – 5 XI 2019.

Среди депутатов Жогорку Кенеша есть 3 бывших министра внутренних дел, 2019, „АКИpress", online: https://kg.akipress.org/news:1574874/ – 3 XI 2019.

Стамов Б., 2019, *Алмазбек Атамбаев сдался властям*, „Вечерний Бишкек", online: https://www.vb.kg/doc/380619_almazbek_atambaev_sdalsia_vlastiam.html – 6 XI 2019.

Съезд СДПК и пресс-конференция Атамбаева. Главное, 2018, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-sdpk-atambaev/29136893.html – 6 XI 2019.

Ташиев, Камчибек. Один из лидеров киргизской партии „Ата-Журт", „Лента.ру", online: https://lenta.ru/lib/14205921 – 3 II 2020.

Топ 10. Самые богатые люди Кыргызстана на 2016 год, online: https://pooha.net/society/people/46-richest-kirghizs-top10 – 4 XI 2019.

Торобаев Бакыт Эргешович – биография, 2015, online: https://ru.sputnik.kg/spravka/20151228/1021243453/bakyt-torobaev-bio.html – 19 II 2020.

Три оппозиционные фракции признали неудовлетворительной работу правительства, 2018, „Gezitter. org – Чтобы понимали…", online: https://www.gezitter.org/economics/69256_tri_oppozitsionnyie_fraktsii_priznali_neudovletvoritelnoy_rabotu_pravitelstva/ – 5 XI 2019.

Тынаева Н., 2019, *„Онугуу-Прогресс" решила идти на выборы 2020 года. Планы партии*, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_onuguuprogress_elections_2019/30248066.html – 3 XI 2019.

Эркебаева А., 2019a, *Революция в главной партии страны. Что произошло с СДПК и кто теперь сверху*, online: https://kloop.kg/blog/2019/04/05/revolyutsiya-v-glavnoj-partii-strany-chto-proizoshlo-s-sdpk-i-kto-teper-sverhu/ – 6 XI 2019.

Эркебаева А., 2019b *СДПК Абдрахманова хочет исключить из партии и фракции депутатов, которые находились в Кой-Таше во время штурма*, online: https://kloop.kg/blog/2019/08/17/sdpk-abdrahmanova-hochet-isklyuchit-iz-partii-i-fraktsii-deputatov-kotorye-nahodilis-v-koj-tashe-vo-vremya-shturma/ – 6 XI 2019.

Avansom i v dolg – parlament utverdil kandidaturu Isakova na post premera, 2017, online: https://ru.sputnik.kg/politics/20170825/1034877591/zhogorku-kenesh-utverdil-isakova-na-post-premera.html – 4 II 2020.

Asanov B., 2018, *Otstavka na fone «raznoglasijj» mezhdu Žehehnbekovym i Atambaevym*, online: https://rus.azattyq.org/a/kyrgyzstan-government-sapar-isakov/29176560.html – 5 XI 2019.

AÛ Holding, online: http://ayuholding.kg/company/management.php – 4 XI 2019.

Byvshijj premer Kirgizii arestovan po obvineniju v korrupcii, 2018 „Novosti Belarusi", online: https://www.belnovosti.by/politika/byvshiy-premer-kirgizii-arestovan-po-obvineniyu-v-korrupcii – 5 XI 2019.

Byvshijj ehks-prezident. Atambaeva lishili neprikosnovennosti, 2019, online: https://rus.azattyq.org/a/kyrgyzstan-almazbek-atambayev-is-stripped-of-the-immunity/30024187.html – 6 XI 2019.

V Kirgizii naznachili vremennogo premera, 2014, „Lenta.ru", online: https://lenta.ru/news/2014/03/26/pm/ – 4 II 2020.

V Kirgizii raspalas pravjashhaja koalicija, 2010, online: https://www.zakon.kz/192165-v-kirgizii-raspalas-pravjashhaja.html – 3 II 2020.

V parlamente Kyrgyzstana sformirovana koalicija bolshinstva, 2016, online: https://rus.ozodlik.org/a/28096501.html – 3 XI 2019.

Edinaja Rossija, 2018, *„Edinaja Rossija" podpisala soglashenie s Social-demokraticheskojj partiejj Kyrgyzstana*, online: https://er.ru/news/164323/ – 3 XI 2019.

Irina Karamushkina o Goskomissii po sobytijam v Kojj-Tashe. Ja ne sobirajus uchastvovat v ehtom licedejjstve, gde budut otbelivat dejjstvie vlasti, 2019, online: https://knews.kg/2019/09/23/irina-karamushkina-o-goskomissii-po-sobytiyam-v-koj-tashe-ya-ne-sobirayus-uchastvovat-v-etom-litsedejstve-gde-budut-otbelivat-dejstvie-vlasti/ – 6 XI 2019.

Isakov Sapar Dzhumakadyrovich – biografija, 2017, online: https://ru.sputnik.kg/spravka/20170131/1031528499/biografiya-sapara-isakova.html – 5 XI 2019.

Kyrgyzstan. Vybory-vybory… Kto projjdet v budushhijj parlament, 2019, „Stan Radar", online: https://stanradar.com/news/full/36503-kyrgyzstan-vybory-vybory-kto-projdet-v-buduschij-parlament.html – 4 XI 2019.

Mikhajjlidi E., 2019, *SMI obsuzhdajut razval «Respubliki — Ata-Žurt». Na samom dele, oni razoshlis eshhe tri goda nazad. Objasnjaem*, online:

https://kloop.kg/blog/2019/10/10/smi-obsuzhdayut-razval-respubliki-ata-zhurt-na-samom-dele-oni-razoshlis-eshhe-tri-goda-nazad-obyasnyaem/ – 5 II 2020.

„Onuguu-Progress" reshila idti na vybory 2020 goda. Plany partii, 2019, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_onuguuprogress_elections_2019/30248066.html – 3 XI 2019.

Parlament Kirgizii vyrazil nedoverie pravitelstvu Isakova, 2018, „RIA Novosti", online: https://ria.ru/20180419/1518953519.html?in=t – 4 XI 2019.

Parlament Kirgizii utverdil sostav novogo pravitelstva, 2010, „RIA Novosti", online: https://ria.ru/20101217/310100020.html – 4 II 2020.

Partii Kyrgyzstana. „Bir Bol", 2015, online: https://ru.sputnik.kg/spravka/20150826/1017716615.html – 3 XI 2019.

Partija „Kyrgyzstan" vydvigaet v prezidenty svoego lidera, 2017, online: https://rus.azattyk.org/a/28644295.html – 3 XI 2019.

Pravitelstvo Kyrgyzskojj Respubliki, Členy pravitelstva, online: https://www.gov.kg/ru/gov/s/103 – 5 II 2020.

Prezident Kirgizii podpisal ukaz ob otstavke pravitelstva, 2018, „RIA Novosti", online: https://ria.ru/20180419/1518960673.html?referrer_block=index_archive_1 – 5 XI 2019.

Premer-ministr Kyrgyzstana ushel v otstavku, 2012, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_babanov_bishkek/24695205.html – 4 II 2020.

Rynok Dordojj, online: https://www.exportasia.ru/ – 4 XI 2019.

SDPK (Social-demokraticheskaja partija Kyrgyzstana), *V Bishkeke sostojalsja 17 sezd politicheskojj partii SDPK*, online: https://web.archive.org/web/20180331151321/http://www.sdpk.kg/ru/press_tsentr/novosti/3460_v_bishkeke_sostoyalsya_17_sezd_politicheskoy_partii_sdpk – 5 XI 2019.

Sredi deputatov Žogorku Kenesha est 3 byvshikh ministra vnutrennikh del, 2019, „AKIpress", online: https://kg.akipress.org/news:1574874/ – 3 XI 2019.

Stamov B., 2019, *Almazbek Atambaev sdalsja vlastjam*, „Vechernijj Bishkek", online: https://www.vb.kg/doc/380619_almazbek_atambaev_sdalsia_vlastiam.html – 6 XI 2019.

Sezd SDPK i press-konferencija Atambaeva. Glavnoe, 2018, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-sdpk-atambaev/29136893.html – 6 XI 2019.

Tashiev, Kamchibek. Odin iz liderov kirgizskojj partii „Ata- Žurt”, „Lenta. ru”, online: https://lenta.ru/lib/14205921 – 3 II 2020.

Top 10. Samye bogatye ljudi Kyrgyzstana na 2016 god, online: https://pooha.net/society/people/46-richest-kirghizs-top10 – 4 XI 2019.

Torobaev Bakyt Èrgeshovich – biografija, 2015, online: https://ru.sputnik.kg/spravka/20151228/1021243453/bakyt-torobaev-bio.html – 19 II 2020.

Tri oppozicionnye frakcii priznali neudovletvoritelnojj rabotu pravitelstva, 2018, „Gezitter. org – Čtoby ponimali…”, online: https://www.gezitter.org/economics/69256_tri_oppozitsionnyie_fraktsii_priznali_neudovletvoritelnoy_rabotu_pravitelstva/ – 5 XI 2019.

Tynaeva N., 2019, *„Onuguu-Progress” reshila idti na vybory 2020 goda. Plany partii*, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_onuguuprogress_elections_2019/30248066.html – 3 XI 2019.

Ehrkebaeva A., 2019a, *Revoljucija v glavnojj partii strany: chto proizoshlo s SDPK i kto teper sverkhu*, online: https://kloop.kg/blog/2019/04/05/revolyutsiya-v-glavnoj-partii-strany-chto-proizoshlo-s-sdpk-i-kto-teper-sverhu/ – 6 XI 2019.

Ehrkebaeva A., 2019b *SDPK Abdrakhmanova khochet iskljuchit iz partii i frakcii deputatov, kotorye nakhodilis v Kojj-Tashe vo vremja shturma*, online: https://kloop.kg/blog/2019/08/17/sdpk-abdrahmanova-hochet-isklyuchit-iz-partii-i-fraktsii-deputatov-kotorye-nahodilis-v-koj-tashe-vo-vremya-shturma/ – 6 XI 2019.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 69-82
https://doi.org/10.12797/9788381382656.03

KRYSTIAN PACHUCKI-WŁOSEK

3. Oblicze ideowe republiki i polityka historyczna współczesnego Kirgistanu

Abstract

The Ideological Image of the Republic and the Historical Politics of Contemporary Kyrgyzstan

In this chapter, the author presents the importance of the Soviet period in the consciousness of the society and politicians in the current ideological situation in Kyrgyzstan. In his considerations, the author presents the attempts to create the idea of the leading Kyrgyz statehood after the collapse of the Soviet Union. The text presents ideological parallels characterized by the alternation of Kyrgyz nationalism with Soviet internationalism. Recent years have seen an attempt by the highest authorities to develop an intermediate model by combining the pre-Soviet with the Soviet heritage. In the summary, the author shows the impact of multi-ethnicity on the problem of choosing a leading idea, which is why Kyrgyzstan remains in an ideological void, which the author is trying to fill with previously functioning patterns.

Keywords: Soviet Union, multi-ethnicity, historical policy, idea, society

Резюме

Идейный облик республики и историческая политика современного Кыргызстана

Автор в главе представляет значение советского периода в сознании общества и политиков в текущей идеологической

ситуации в Кыргызстане. В своих рассуждениях автор представляет попытки создания идеи ведущей кыргызской государственности после распада Советского Союза. В тексте представлены идеологические параллели, характеризующиеся чередованием кыргызского национализма с советским интернационализмом. В последние годы он видел попытку высших органов власти разработать промежуточную модель, объединив досоветское наследие с советским наследием. В заключение автор показывает влияние многоэтничности на проблему выбора ведущей идеи, поэтому Кыргызстан остается в идеологической пустоте, которую я пытаюсь заполнить ранее функционирующими моделями.

Ключевые слова: Советский Союз, многоэтничность, историческая политика, идея, общество

Obywatele radzieckiego Kirgistanu, jak mieszkańcy większości republik radzieckich, dostrzegli w ogłoszeniu niepodległości możliwość samodzielnego decydowania o kierunku rozwoju kraju. Niestety, w euforii zapomnieli dokonać bilansu ekonomicznego swojego maleńkiego państwa. Budżet Kirgiskiej SRR stanowił 25% środków własnych i 75% pochodzących z dotacji z Moskwy (Fatland, 2016). Porównując najlepszy wynik gospodarki radzieckiego Kirgistanu z II połowy lat osiemdziesiątych (1989) z rezultatem roku 2014, który był najlepszy z całego dziesięciolecia, można zauważyć, że Kirgistan w ciągu 25 lat odnotował niezwykle niski przyrost gospodarczy. W 1989 roku PKB Kirgiskiej SRR wynosił 5,47 mld USD, a PKB *per capita* 1268 USD (sumy podane w wartości dolara z 2018 roku). Wynik z 2014 roku to 7,46 mld USD i PKB *per capita* 1279 USD (Bank Światowy, 2014). Realny wzrost dochodu narodowego na jednego mieszkańca w ciągu 25 lat o 11 USD pokazuje, że Kirgistan popadł w całkowitą stagnację gospodarczą.

Powyższe dane potwierdzają, że realny poziom życia obywateli uległ pogorszeniu względem okresu sprzed niepodległości. Należy ponadto pamiętać, iż system radziecki dodatkowo zapew-

niał mieszkańcom republiki stałe zatrudnienie, darmową wyższą edukację, opiekę lekarską nawet na prowincji, miejscowe domy kultury pełniące funkcję teatrów lub kin czy też wczasy organizowane przez zakłady pracy. Wymieniony wyżej pakiet socjalny nie był wliczany w dochody. Tymczasem obecnie w Kirgistanie panuje duże bezrobocie, wyższa edukacja jest płatna, brakuje ośrodków zdrowia na prowincji, domy kultury zostały zamknięte z powodu braku finansowania.

Odczuwane przez obywateli Kirgistanu obniżenie się realnej stopy życiowej potwierdza wypowiedź jednego z mieszkańców: „Nie żyło się tak źle jak dzisiaj. Wtedy pensja nauczyciela była o sześćdziesiąt procent wyższa niż obecnie. Nikt nie spodziewał się, że to pójdzie w takim kierunku" (Kościelniak, 2016).

Tak postrzegany efekt transformacji ustrojowej wzmaga wśród mieszkańców republik sentyment do Związku Radzieckiego. Okres jego funkcjonowania kojarzy się przeciętnemu Kirgizowi z czasem przyspieszonej rozbudowy kraju. Główne inwestycje w hydroenergetykę i energetykę konwencjonalną przeprowadzono za rządów Chruszczowa i w epoce breżniewowskiej. Na 16 elektrowni wodnych, które obecnie posiada Kirgistan, 15 zostało w pełni zbudowanych w czasach radzieckich, podobna sytuacja ma miejsce w budownictwie elektrowni cieplnych – największe (w Biszkeku i Oszu) również są wytworem radzieckich inżynierów (*Социализм. Достижения*…, 2014).

Komunistyczna Partia Kirgistanu jako oddział terenowy Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego przekształciła republikę z rolniczej w rolniczo-przemysłową. Inwestycje lat 60. i 70. doprowadziły do zwiększenia poziomu uprzemysłowienia, który wzrósł niemal trzystukrotnie względem okresu przed I wojną światową (*Киргизская Советская*…). Przemysł stał się tym samym głównym pracodawcą. O ile w 1990 roku jego udział w gospodarce wynosił 40%, to w 2014 wskaźnik ten obniżył się do 15,6% (*Przewodnik po rynku*…, 2015), co świadczy o daleko idącej

deindustrializacji kraju. Spadek ten oznaczał również utratę tysięcy miejsc pracy, co tylko pogłębiło niechęć wobec transformacji i zarazem wzmogło pozytywne wspominanie przeszłości.

Upadek zakładów przemysłowych i kołchozów doprowadził wiele kirgiskich rodzin do poziomu ubóstwa. Nastąpił wyraźny regres ekonomiczny, zaś Kirgistan ponownie stał się krajem rolniczym. Elity władzy musiały w tej sytuacji przedstawić nową ideę państwa i nowy program gospodarczy. Pierwszy prezydent Askar Akajew, który rządził w latach 1991-2005, był człowiekiem wykształconym i posiadającym realny ogląd sytuacji wewnętrznej, dzięki czemu zdawał sobie sprawę z trudności w budowie tożsamości w wieloetnicznym kraju.

Według szacunków władz kirgiskich za rok 2018 Kirgistan zamieszkuje 6 256 730 obywateli, z czego 73,3% to Kirgizi, zaś 26,7% społeczeństwa stanowią mniejszości (m.in. Rosjanie, Uzbecy), czyli co trzeci obywatel nie jest etnicznym Kirgizem (Национальный статистический комитет Кыргызской Республики).

Dopiero po 2000 roku zajęto się problemem idei przewodniej państwa. Pierwszą inicjatywą na rzecz budowania jedności ludów zamieszkujących Kirgistan stało się pierwsze zebranie Zgromadzenia Narodów Kirgistanu w 1994 roku. Podczas spotkania przedyskutowano kwestie gospodarcze, możliwość wsparcia dla mniejszości etnicznych ze strony państwa. Okres początkowy działalności Zgromadzenia zdominowały problemy ekonomiczne Kirgistanu, wskutek czego dopiero po kilku latach zaczęto wykorzystywać tę instytucję jako forum dyskusji o profilu ideowym młodego państwa. Zgromadzenie okazało się z perspektywy władzy skutecznym miejscem dialogu międzyetnicznego, dlatego 31 maja 2002 roku dekretem prezydenckim podniesiono jego znaczenie, nadając mu status ciała doradczego prezydenta Republiki Kirgistanu (*Указ Президента Кыргызской Республики*…, 2002).

Zdając sobie sprawę z wieloetnicznego oblicza kraju, prezydent Akajew nie podejmował prób przymusowej „kirgizacji" republiki,

stawiając na wykształcenie w społeczeństwie przywiązania do państwa i budowę narodu politycznego. Wyrazem takiego podejścia była ogłoszona w 2004 roku *Koncepcja Rozwoju Wszystkich Etnosów* oraz program *Kirgistan – nasz wspólny dom* (*Кыргызстан – наш общий*…, 2014). Projekty gwarantowały pomoc finansową ze strony państwa dla rozwoju kultur mniejszości oraz zapewniały poszanowanie ich praw zgodnie z umowami międzynarodowymi. Stały się jednocześnie gwarantem spokoju wewnętrznego, egzekwując interesy mniejszości. Zapowiadały one również proces konsolidacji narodu politycznego, nie tylko etnicznego.

Sam prezydent Akajew i współtwórcy projektów nie przewidzieli szybkiego zaniku w społeczeństwie takich pozytywnych zjawisk jak przyjaźń narodów radzieckich i internacjonalizm związkowy. Skrajnie prawicowe partie polityczne Kirgistanu zaczęły oskarżać prezydenta o próbę umniejszania znaczenia kultury większości. Hasła nacjonalistów trafiły do szerokiego grona mieszkańców południowej części Republiki Kirgistanu, co stało się katalizatorem wydarzeń z 2005 roku określanych jako tulipanowa rewolucja (Kozłowski, 2009).

Nową głową państwa został zagorzały nacjonalista Kurmanbek Bakijew. Przejawem jego nacjonalistycznej postawy w zakresie polityki historycznej była próba budowy obrazu Rosji jako okupanta. Okazało się, że takie działanie miało charakter jedynie hasłowy. Prezydent Bakijew przypominał o konieczności rozliczenia przeszłości w sytuacji bezradności w negocjacjach ze stroną rosyjską. Rozpoczęcie przebudowy obrazu zostało wyhamowane przez nacisk ekonomiczny, walka o pamięć mogła bowiem doprowadzić do zaostrzenia formalności wizowych wobec Kirgizów pracujących w Rosji, co spowodowałoby niepokoje społeczne w samym Kirgistanie. Drugim problemem było samo nastawienie większości mieszkańców, którzy pozytywnie oceniali okres egzystowania Kirgizji w ramach Związku Radzieckiego.

Ostatecznie idea nacjonalistyczna została całkowicie zdyskredytowana w wyniku wydarzeń z 2010 roku (Laruelle, Kourmanova,

2017). Rozpoczęta polityka dyskryminacji mniejszości uzbeckiej w czasie urzędowania Bakijewa doprowadziła do pogromów Uzbeków, co negatywnie wpłynęło na wizerunek Kirgistanu jako kraju tolerancyjnego dla mniejszości narodowych.

Nowy kirgiski rząd musiał pokazać, że zależy mu na wyjaśnieniu przyczyn zbrodni i ukaraniu winnych. Doskonałym posunięciem pełniącej obowiązki prezydenta Rozy Otunbajewej była zgoda na powołanie niezależnej komisji mającej zbadać sprawę krwawych czystek etnicznych z 2010 roku. W skład komisji weszli eksperci z wielu krajów (Kozłowski, 2009). Wydarzenia z Oszu uświadomiły kirgiskiej elicie władzy, że budowa państwa opartego na idei nacjonalistycznej prowadzi jedynie do perturbacji wewnętrznych, dlatego należało poszukać innej koncepcji.

Nowe władze w Biszkeku w pierwszej kolejności za swój priorytet uznały naprawę relacji etnicznych Kirgizów z mniejszościami narodowymi i etnicznymi. Główną przyczyną wykluczenia społecznego była kwestia nieznajomości języka kirgiskiego. W celu podjęcia walki z takim stanem rzeczy w nowej konstytucji zamieszczono przepis podnoszący rangę języka rosyjskiego do drugiego języka urzędowego (Konstytucja Republiki Kirgistanu, 2010, art. 10 ust. 2). Oznaczało to w znacznej mierze prawne usankcjonowanie dotychczasowej praktyki, sięgającej okresu radzieckiego, w myśl której język rosyjski pozostawał środkiem komunikacji międzyetnicznej.

Nobilitacja języka rosyjskiego ukazywała kierunek działań, jaki zamierzał obrać nowy rząd i nowo wybrany prezydent Ałmazbek Atambajew. Przywódca Kirgistanu, podejmując temat budowy idei państwowej, sięgnął po założenia koncepcji prezydenta Askara Akajewa zawartej w projekcie *Kirgistan – nasz wspólny dom*. Po przeanalizowaniu historii Kirgistanu XX i XXI wieku Atambajew postanowił rozdzielić ocenę okresu carskiego i radzieckiego, stworzyć z niej dwa odrębne zagadnienia.

Krytyczna retoryka została przyjęta wobec czasów caratu oraz rządów Józefa Stalina. Przedstawienie Kirgizów jedynie jako ofiar

systemu carskiego doprowadziło do częściowego zafałszowania historii. W podręczniku dla klasy VIII pominięto bohaterską obronę powstańców roku 1898, a także usunięto wydarzenie z 18 maja 1898 roku, kiedy tłum za namową dżadidów dokonał mordu na 40 niewinnych rosyjskich żołnierzach. Okazją do pokazania w negatywnym świetle okresu panowania carskiego stały się również obchody 100. rocznicy rewolty ludów Azji Centralnej (Осмонова, 2016). Oficjalnie uznawana wersja głosi, że było to powstanie narodowe mające na celu utworzenie bytu państwowego niezależnego od Imperium Rosyjskiego. Wydarzenie z 1916 roku zostało wykorzystane do próby poprawy relacji politycznych na linii Biszkek–Taszkent. Uzbeckie władze, jeszcze wtedy na czele z Islamem Karimowem, nadały dużą wagę historyczną wydarzeniu z 1916 roku. Odwołując się do myśli Akajewowskiego projektu *Kirgistan – nasz wspólny dom*, prezydent A. Atambajew podkreślił tragedię okresu czystek stalinowskich. Dotknęły one nie tylko inteligencję kirgiską, ale też większości grup etnicznych i narodowych zamieszkujących ZSRR. Miejscem wykorzystywanym do przypominania o tym czasie stał się memorialny kompleks Ata Bejit (Мемориальный музей „Ата-Бейит", 2018). Upamiętnianie ofiar i podtrzymywanie pamięci o stracie świadczy o obiektywnym podejściu do oceny okresu radzieckiego. Negatywny wydźwięk epoki stalinowskiej pokazuje, że działania rosyjskie w nowym spojrzeniu historycznym Kirgistanu są źle oceniane aż do śmierci Józefa Stalina w 1953 roku, z wyjątkiem krótkiego okresu *korienizacji*[1].

Krytykując okres carski, Kirgistan nie uderza w dzisiejszą Rosję, która swoją tożsamość stara się budować na przeszłości

1 *Korienizacja* – polityka narodowościowa władz Rosji Radzieckiej i ZSRR na początku lat 20. XX wieku, dążąca do rozwoju kultur poszczególnych narodów wchodzących w skład państwa radzieckiego. Dzięki *korienizacji* w kirgiskim społeczeństwie zlikwidowano problem analfabetyzmu, doprowadzono do spisania dzieł narodowych przekazywanych ustnie przez dziesięciolecia.

radzieckiej. Krytyka rządów Stalina mogłaby pogorszyć relację z Federacją Rosyjską, jednak nowa idea państwowa przewiduje zachowanie uprzywilejowanych relacji z Rosją. Kraj ten jest nadal uważany za najważniejszego sojusznika i przyjaciela, dlatego dostrzegalne są kroki przyjazne wobec „prawdy historycznej" przedstawianej przez Kreml. Okres 2016-2018 był bogaty w obchody okrągłych rocznic związanych z dziedzictwem radzieckim. W roku 2016 świętowano 80. rocznicę powołania Kirgiskiej SRR, w 2017 – 100. rocznicę rewolucji październikowej, a w 2018 roku obchodzono 90. urodziny Czingiza Ajtmatowa.

Ważnym wydarzeniem stało się otwarcie skweru Przyjaźni Narodów w Biszkeku z okazji 100. rocznicy rewolucji październikowej. Narzędziem kluczowym do zmiany retoryki historycznej było wykorzystanie starego pomnika wzniesionego w czasach radzieckich z okazji 100-lecia przyłączenia ziem kirgiskich do Rosji (1874). W 100. rocznicę kolejnego wielkiego wydarzenia zmienił swoje znaczenie, z pomnika przywołującego pamięć o brutalnym zagarnięciu ziem kirgiskich przez carską Rosję przekształcił się w symbol długoletniej przyjaźni łączącej Rosję i Kirgistan (Князева, 2017). Jest to doskonały przykład próby odfałszowania XIX-wiecznej historii Kirgizji. Działania postalinowskich przywódców państwa radzieckiego – Chruszczowa, a w szczególności Breżniewa – są oceniane pozytywnie. Osiedleńcy przybyli w tym okresie do Kirgistanu zostali uznani za nosicieli modernizacji (Laruelle, Kourmanova, 2017). Prawda ta jest niepodważalna i podkreślana w wielu wypowiedziach przywódców państwa, co umacnia sojusz rosyjsko-kirgiski.

Władze w Biszkeku swoją postawą podkreślają pozytywne działania, które miały miejsce w Związku Radzieckim, a zostały zaniechane po ogłoszeniu niepodległości. Za jedno z takich przedsięwzięć uznano powoływanie organizacji młodzieżowych. Rząd kirgiski ponownie stara się utworzyć internacjonalistyczną organizację dzieci i młodzieży, która wychowywałaby najmłod-

szych w duchu patriotycznym, niezależnie od pochodzenia etnicznego. Dobrą okazją do realizacji tych postanowień stał się rok 2018, w którym przypadło 100-lecie powstania Komsomołu (Сабырова, 2018).

Za negatywne działanie władzy radzieckiej elity niepodległego Kirgistanu uznały umieszczanie w paszportach wewnętrznych informacji o przynależności etnicznej (ros. *национальность*). Miało to wówczas na celu pobudzenie poczucia przynależności do danej grupy w wieloetnicznym kraju związkowym, po upadku ZSRR prowadziło jednak do przejawów dyskryminacji. Podobna sytuacja miała miejsce i w Kirgistanie, dlatego decyzją rządu wycofano z dokumentów tożsamości rubrykę dotyczącą przynależności etnicznej (*Через 8 лет*…, 2018). Obecnie wszyscy obywatele w rubryce „narodowość" posiadają wpis: Kirgistańczyk.

Elity niepodległego Kirgistanu nie sprostały postawionemu przed nim zadaniu – zjednoczeniu wielu etnosów w ramach jednej tożsamości narodowej. Koncepcja utrzymania w niezmienionym stanie – z niewielkimi modyfikacjami – radzieckiej polityki narodowościowej przez Askara Akajewa została szybko skrytykowana przez jego oponentów.

Krótki okres rządów Kurmanbeka Bakijewa (2005-2010) pokazał słuszność działań poprzedniego prezydenta i próby zachęcenia mniejszości do partycypacji w życiu społecznym Kirgistanu, zamiast przymusowej kirgizacji. Powrót sentymentów do okresu prezydentury Askara Akajewa jako czasu dobrych relacji międzyetnicznych skłonił prezydenta Ałmazbeka Atambajewa do restaurowania sytuacji sprzed 2005 roku.

Na szczególną uwagę zasługuje jego inicjatywa przedstawiona w rozporządzeniu prezydenckim z 2012 roku „O budowaniu jedności narodowej" (*Указ Президента Кыргызской Республики*…, 2012). Zgodnie z dyspozycjami zawartymi w dokumencie władze państwowe zostały zobligowane do utworzenia Fundacji Dziedzictwa Historycznego i Kulturowego Ludów Kirgistanu „Muras",

która ma wspierać działalności stowarzyszeniową i kulturową wszystkich etnosów zamieszkujących Republikę Kirgistanu.

Drugą organizacją powołaną na podstawie rozporządzenia stała się Państwowa Komisja przy Prezydencie RK dla Rozwoju Nauk Historycznych, której głównym zadaniem jest stworzenie nowych podręczników do nauki historii. Kontrowersyjną decyzją wydaje się wprowadzenie w szkołach średnich i wyższych przedmiotu dotyczącego wiedzy o eposie kirgiskim – *Manasie*.

Działania władz państwowych na rzecz budowy jedności są nadal niewystarczające, szczególnie w kwestiach szkolnictwa. Ciężar integracji dzieci kirgiskich i wywodzących się z innych etnosów przejmują szkoły rosyjskojęzyczne, w których nie dochodzi do segregacji uczniów ze względu na pochodzenie. Widząc pozytywne efekty funkcjonowania tych placówek, rząd wspiera otwieranie kolejnych szkół z wykładowym językiem rosyjskim. Nie rozwiązuje to problemu językowego, jednak prowadzi do budowy więzi i zaniku nienawiści wśród młodego pokolenia. Zmiany mentalnościowe znowu są przeprowadzane przez obce wpływy (rosyjskie), co przyczynia się do dyskredytacji wizerunku władz politycznych Kirgistanu jako zdolnych do rozwiązywania znaczących problemów.

Elity polityczne państwa wyciągnęły wnioski z wydarzeń rewolucyjnych, które miały miejsce w 2005 i 2010 roku. Za podstawowy cel działalności sprzyjającej budowie jedności narodowej postawiły sobie neutralizowanie źródeł i skutków napięć międzyetnicznych, wychodząc ze słusznego założenia, że przymus wywołuje skutek odwrotny do pożądanego. Po upadku Związku Radzieckiego wzrosła także mobilność mieszkańców Kirgistanu i poszerzył się ich dostęp do światowych informacji. Kirgizi, obserwując sytuację w innych państwach, uświadamiają sobie, że w wielu z nich multietniczność stała się sukcesem budowy potęgi gospodarczej i politycznej (np. USA).

Poszukiwanie nowych impulsów do przemiany świadomości zbiorowej w niepodległym Kirgistanie przebiega bardzo opornie w porównaniu z krajami sąsiednimi. W Kazachstanie podniesie-

nie poziomu dobrobytu doprowadziło do zeuropeizowania społeczeństwa, władze w Astanie od początku okresu niepodległości dokładają wszelkich starań, aby narody zamieszkujące to terytorium czuły się częścią państwa kazachstańskiego. W Uzbekistanie pierwszy prezydent Islam Karimow odrzucił w całości dziedzictwo radzieckie w aspekcie polityki historycznej i rozpoczął zdeterminowane działania w kierunku uzbekizacji życia społecznego i wspomnianej polityki. W Tadżykistanie doszło do kontynuacji programu radzieckiego, z elementami narodowymi.

Rewolucje z 2005 i 2010 roku dobitnie pokazały, że zmiany zachodzą samoczynnie, bez kontroli najwyższych władz państwowych. Społeczeństwo samo postanowiło dokonać przewartościowania swojej historii i rozliczenia się z przeszłością. Brak udziału państwa w tym procesie jest niezwykle niebezpieczny, może doprowadzić do coraz większej antagonizacji społeczeństwa.

Nie ma możliwości zarówno wprowadzenia całkowicie nowej świadomości zbiorowej, jak i powrotu do tej z czasów radzieckich. W obliczu trudności w budowie jednolitego sposobu myślenia społeczeństwa władze zdecydowały się na stworzenie modelu hybrydowego, który połączyłby dwie przeciwstawne postawy: inkorporowanie nowych wzorców i sentymenty do okresu radzieckiego.

Obywatele Kirgistanu po prawie 30 latach niepodległości są rozczarowani osiągnięciami ich młodej ojczyzny, sentymenty do czasów radzieckich odżywają także wśród młodego pokolenia, które ledwo pamięta okres istnienia ZSRR. Najrozsądniejszym rozwiązaniem w tej sytuacji był powrót do modelu wypracowanego w pierwszych latach niepodległości przez prezydenta Askara Akajewa. Działania te są akceptowane przez szeroką część społeczeństwa, w której wytworzył się sentyment także do okresu rządów Akajewa, kiedy Kirgistan rozwijał się znacznie szybciej od sąsiedniego Tadżykistanu i Uzbekistanu. Sam prezydent Akajew słusznie zauważył, że rozwiązanie trudności ekonomicznych powoduje przy okazji likwidację wielu innych kluczowych pro-

blemów – związanych z integracją społecznej i przemianami mentalnościowymi.

Kirgistan, podejmując się próby przebudowy świadomości społecznej po 2010 roku, tak naprawdę zdecydował się zrobić krok w tył o dwie dekady. Próba rozpoczęcia wszystkiego od nowa na pierwotnych zasadach ma szansę powodzenia, jednak aby można było ocenić rezultaty tych działań, musi minąć jeszcze kilka lat.

Bibliografia

Fatland E., 2016, *Sowietstany. Podróż po Turkmenistanie, Kazachstanie, Tadżykistanie, Kirgistanie i Uzbekistanie*, Warszawa.

Kościelniak C., 2016, *Frunze w meczecie*, Poznań.

Kozłowski K., 2009, *Rewolucja tulipanów w Kirgistanie. Geneza, przebieg, następstwa*, Warszawa.

Laruelle M., Kourmanova A., 2017, *Центральная Азия-25. Мысли о прошлом, проекция будущего*, Central Asia Program.

Przewodnik po rynku. Republika Kirgiska, 2015, Ałmaty.

Źródła internetowe

Bank Światowy, 2014, *Baza statystyki międzynarodowej*, online: https://www.google.com/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&hl=pl&dl=pl – 19 I 2019.

Князева Н., 2017, *В Бишкеке открыт сквер Дружбы народов Кыргызстана и России*, „Комсомольская правда", online: https://www.kp.ru/online/news/2922570/ – 20 I 2019.

Киргизская Советская Социалистическая Республика, online: https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/061/338.htm – 19 I 2019.

Конституцъя Рэпублики Киргистану, 2010, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913?cl=ru-ru – 23 XII 2018.

Кыргызстан – наш общий дом. Межнациональные отношения, 2014, online: https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/political-entity/domestic-policy/589-kyrgyzstan-nash-obschiy-dom-mezhnacionalnye-otnosheniya.html – 20 I 2019.

Мемориальный музей „Ата-Бейит", 2018, online: https://www.open.kg/tourist/leisure-and-entertainment/museums/32932-memorialnyy-muzey-ata-beyit.html – 20 I 2019.

Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, *Численность постоянного населения Кыргызской Республики по отдельным национальностям в 2009-2018гг.*, online: http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/ – 20 I 2019.

Осмонова Н., 2016, *В Кыргызстане открыли мемориал памяти погибших в трагических событиях 1916 года (Уркун)*, online: https://24.kg/obschestvo/36418_v_kyirgyizstane_otkryili_memorial_pamyati_pogibshih_v_tragicheskih_sobyitiyah_1916_goda_urkun/ – 20 I 2019.

Сабырова Н., 2018, *В Бишкеке пройдут празднования 100-летнего юбилея комсомола*, „Кабар", online: https://kabar.kg/news/v-bishkeke-proidut-prazdnovaniia-100-letnego-iubileia-komsomola/ – 20 I 2019.

Социализм: достижения и недостатки Советской Киргизии (1964-1985 годы), 2014, online: https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/history/kyrgyzstan-during-the-soviet-period/568-socializmdostizheniya-i-nedostatki-1964-1985-gody.html – 20 I 2019.

Через 8 лет после трагедии в Оше. Помирились ли киргизы с узбеками?, 2018, online: https://forbes.kz//process/cherez_8_let_posle_tragedii_v_oshe_pomirilis_li_kirgizyi_s_uzbekami/ – 20 I 2019.

Указ Президента Кыргызской Республики, от 31 мая 2002 года „О повышении роли и статуса совета Ассамблеи народа Кыргызстана", 2002, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/3772 – 20 I 2019.

Указ Президента Кыргызской Республики от 27 января 2012 года „О мерах по углублению изучения исторического и культурного наследия народа Кыргызстана и формированию гражданского патриотизма", 2012, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61263?cl=ru-r – 20 I 2019.

Knjazeva N., 2017, *V Bishkeke otkryt skver Druzhby narodov Kyrgyzstana i Rossii*, „Komsomolskaja pravda", online: https://www.kp.ru/online/news/2922570/ – 20 I 2019.

Kirgizskaja Sovetskaja Socialisticheskaja Respublika, online: https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/061/338.htm – 19 I 2019.

Konstytucja Republiki Kirgistanu, 2010, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913?cl=ru-ru – 23 XII 2018.

Kyrgyzstan – nash obshhijj dom. Mezhnacionalnye otnoshenija, 2014, online: https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/political-entity/domestic-policy/589-kyrgyzstan-nash-obschiy-dom-mezhnacionalnye-otnosheniya.html – 20 I 2019.

Memorialnyjj muzejj „Ata-Bejjit", 2018, online: https://www.open.kg/tourist/leisure-and-entertainment/museums/32932-memorialnyy-muzey-ata-beyit.html – 20 I 2019.

Nacionalnyjj statisticheskijj komitet Kyrgyzskojj Respubliki, *Čislennost postojannogo naselenija Kyrgyzskojj Respubliki po otdelnym nacionalnostjam v 2009-2018gg.*, online: http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/ – 20 I 2019.

Osmonova N., 2016, V *Kyrgyzstane otkryli memorial pamjati pogibshikh v tragicheskikh sobytijakh 1916 goda (Urkun)*, online: https://24.kg/obschestvo/36418_v_kyirgyizstane_otkryili_memorial_pamyati_pogibshih_v_tragicheskih_sobyitiyah_1916_goda_urkun/ – 20 I 2019.

Sabyrova N., 2018, *V Bishkeke projjdut prazdnovanija 100-letnego jubileja komsomola*, „Kabar", online: https://kabar.kg/news/v-bishkeke-proidut-prazdnovaniia-100-letnego-iubileia-komsomola/ – 20 I 2019.

Socializm. Dostizhenija i nedostatki Sovetskojj Kirgizii (1964-1985 gody), 2014, online: https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/history/kyrgyzstan-during-the-soviet-period/568-socializmdostizheniya-i-nedostatki-1964-1985-gody.html – 20 I 2019.

Cherez 8 let posle tragedii v Oshe. Pomirilis li kirgizy s uzbekami?, 2018, online: https://forbes.kz//process/cherez_8_let_posle_tragedii_v_oshe_pomirilis_li_kirgizyi_s_uzbekami/ – 20 I 2019.

Ukaz Prezidenta Kyrgyzskojj Respubliki, ot 31 maja 2002 goda „O povyshenii roli i statusa soveta Assamblei naroda Kyrgyzstana", 2002, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/3772 – 20 I 2019.

Ukaz Prezidenta Kyrgyzskojj Respubliki ot 27 janvarja 2012 goda „O merakh po uglubleniju izuchenija istoricheskogo i kulturnogo nasledija naroda Kyrgyzstana i formirovaniju grazhdanskogo patriotizma", 2012, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61263?cl=ru-r – 20 I 2019.

II
Gospodarka

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 85-103
https://doi.org/10.12797/9788381382656.04

ŁUKASZ RABIASZ

1. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne Kirgistanu, główne działy gospodarki i polityka ekonomiczna po 2010 roku

Abstract

Kyrgyzstan's Economy after 2010. Continuation of Previous Trends

The purpose of the article is to present and analyze the state of the economy and economic policy of the Republic of Kyrgyzstan after 2010. After regaining independence, Kyrgyzstan, unlike other countries in the region, carried out reforms aimed at shifting from planned economy to the market model. The country has become a Central Asian experimental training ground for economic transformation. However, the reforms have not been completed and subsequent governments which took power after 2010 did not put the country on track for faster economic growth.

Keywords: Kyrgyzstan, economy, economic policy, economic transformation

Резюме

Экономика Кыргызстана после 2010 года. Продолжение предыдущих тенденций

Целью статьи является описание и анализ состояния экономики и экономической политики Республики Кыргызстан после 2010 года. Кыргызстан после обретения независимости, в отличие от других стран региона, провел серию реформ

направленных на быстрый переход с плановой экономики к рыночной модели. Таким образом страна стала центральноазиатским экспериментальным полигоном для экономических преобразований. Однако, реформа не была завершена, и последующие правительства, пришедшие к власти после 2010 года, не поставили страну на путь ускоренного экономического роста.

Ключевые слова: Кыргызстан, экономика, экономическая политика, экономическая трансформация

Na tle innych republik Azji Centralnej Kirgistan pod wieloma względami jest krajem wyjątkowym. Fenomen ten doskonale widać, jeśli pod uwagę weźmiemy politykę gospodarczą państw regionu. Kirgistan bowiem po uzyskaniu niepodległości podjął się ambitnego zadania i przeprowadził serię reform zgodnych z duchem konsensusu waszyngtońskiego, a mających na celu szybkie przestawienie jego gospodarki od centralnego planowania do modelu rynkowego. Kraj ten stało się niejako środkowoazjatyckim poligonem doświadczalnym gospodarczej transformacji i zyskał sobie status pupilka międzynarodowych organizacji takich jak Bank Światowy.

W latach 90. przeprowadzono więc prywatyzację większości państwowych przedsiębiorstw, uwolniono ceny i zliberalizowano rynek pracy. Ogółem, doprowadzono do tego, że w przeciwieństwie do innych krajów Azji Centralnej ingerencja państwa w gospodarkę została ograniczona. Niezwykle trudno jest ocenić skutki owych reform. Należałoby znać odpowiedź na pytanie, w jakim stanie znajdowałby się Kirgistan, gdyby reform tych nie wprowadzono, a tego przecież nigdy się nie dowiemy. Jeżeli ktoś jednak oczekiwał, że dzięki nim ta środkowoazjatycka republika stanie się krajem mlekiem i miodem płynącym, to musiał się zawieść. Kirgistan wciąż znajduje się w gronie biedniejszych państw świata. Jego PKB *per capita* kształtuje się na

poziomie sąsiedniego Tadżykistanu, który targany był przecież wojną domową[1].

Oczywiście, podczas liberalizowania gospodarki popełniono wiele błędów, nie obyło się też bez rozkradania majątku państwowego i korupcji. Trzeba jednak przyznać, że reformatorzy stanęli przed wyjątkowo trudnym zadaniem. Za Kirgistanem nie przemawiają żadne czynniki, które sprzyjałyby wzrostowi gospodarczemu. To kraj położony z dala od wielkich rynków handlowych i finansowych. Jego terytorium pozbawione jest większych zasobów węglowodorów, a ponadto przeważają tu tereny górzyste, nienadające się do zagospodarowania. Co ważniejsze, przed 1991 rokiem na obszarze Azji Centralnej trudno było się doszukiwać jakichś głębszych tradycji czy wzorców, które wiązałby ludność regionu z kapitalistycznym sposobem gospodarowania. Jednym słowem, trzeba było tu tworzyć wszystko od podstaw.

Mimo trudności i niejednoznacznych wyników, jakie przyniosły reformy lat 90., kolejne kirgiskie rządy wciąż starały się prowadzić politykę gospodarczą w duchu liberalizmu ekonomicznego. Tyczy się to również ekipy, która doszła do władzy w 2010 roku. Owszem, wyczerpującej krytyce poddano wtedy nieudolność poprzedniej władzy i błędy przez nią popełniane. Wskazywano wiele szczegółów wymagających natychmiastowej zmiany. Nie zanegowano jednak podstaw, na których opierała się do tej pory polityka gospodarcza Kirgistanu. Potwierdzają to dokumenty programowe wydawane w celu nakreślenia podstawowych założeń, którymi kierować się będzie rząd w następnych latach. W *Strategii zrównoważonego rozwoju na lata 2013-2017* zaznaczono, że zadanie państwa powinno polegać na stworzeniu dogodnych warunków dla działalności sektora prywatnego i dostarczaniu usług, których nie

1 Według danych Banku Światowego w przypadku Kirgistanu PKB *per capita* wynosi 1219 USD, natomiast w Tadżykistanie osiąga on wysokość 800 USD. Są to wskaźniki na poziomie państw Afryki Subsaharyjskiej (The World Bank, 2019).

jest on w stanie zapewnić, takich jak ochrona zdrowia i pomoc socjalna. Państwo winno zatem pełnić wyłącznie funkcję regulacyjną (*Национальная стратегия*…, 2013, s. 61-66).

Podobne założenia zawarte są w ogłoszonej niedawno strategii na lata 2018-2040. W dokumencie wciąż przypisuje się państwu rolę twórcy reguł, resztę aktywności gospodarczej pozostawiając działaniu mechanizmów rynkowych. Zapowiada się również prywatyzację ostatnich przedsiębiorstw pozostających w państwowych rękach, z pominięciem tych o strategicznym znaczeniu. Autorzy dokumentu podkreślają ponadto znaczenie nienaruszalności własności prywatnej (*Национальная стратегия*…, 2018, s. 34, 40, 109).

Okres po 2010 roku w stosunku do poprzedniego można zatem nazwać kontynuacją. Dochodziło do pomniejszych zmian, które nie miały jednak większego wpływu na całość polityki gospodarczej Kirgistanu. Jak dotąd nie udało się także rozprawić z głównymi problemami trapiącymi kirgiską gospodarkę.

W ostatnich latach PKB republiki wzrastał o około 4% rocznie, co jest przedłużeniem długofalowego trendu[2], lecz nie może zostać uznane za tempo wystarczające, aby wydobyć kraj z pewnego rodzaju marazmu. Przy tym Kirgistan pozostaje zależny od koniunktury panującej na rynkach zagranicznych, w szczególności rosyjskim. Za sukces należy uważać z kolei opanowanie inflacji, która w związku ze światowym kryzysem dosięgała poziomu 35% rocznie, jednakże od 2012 roku wyhamowała i od tamtej pory nie przekroczyła już 7%. Także dług publiczny i deficyt budżetowy są stopniowo zmniejszane po skokowym wzroście w 2009 roku i ponowieniu się sytuacji kryzysowej w roku 2015. Ten pierwszy w 2018 roku wyniósł 3,2% PKB kraju, natomiast drugi 55% PKB (Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2018b, s. 151-156, 274). Nadal jednak Kirgistan jest

2 W latach 2001-2011 PKB wzrastał średnio o 4,3%.

najbardziej zadłużonym państwem w Azji Centralnej, a spadek jego długu publicznego należy raczej przypisać umorzeniu przez Rosję większej części zobowiązań, jakie środkowoazjatycka republika miała wobec niej (*Государственный долг Киргизии*…, 2018).

Kurs kirgiskiego soma nie został jak dotąd w pełni uwolniony i Narodowy Bank Kirgistanu poprzez swe interwencje stara się utrzymywać jego wartość w stosunku do najważniejszych walut na stałym poziomie. Nie uchroniło to soma od głębokiej deprecjacji w latach 2014-2016, wiążącej się z gwałtownym osłabieniem rosyjskiego rubla.

Problemem, z którym kirgiskie rządy nie mogą sobie poradzić od lat 90., jest wciąż wysoki udział szarej strefy w gospodarce. Duża liczba przedsiębiorstw pozostaje w ogóle nieodnotowana w państwowych rejestrach, nie uiszcza podatków i zatrudnia swych pracowników na czarno, co wiąże się oczywiście ze stratami dla budżetu i nie sprzyja wzrostowi gospodarczemu. Właściciele takich biznesów nie są bowiem skłonni do inwestowania większych sum w swoje firmy, a poza tym nie mają możliwości starania się o kredyt. Ocenia się, że jeżeli szara strefa przekracza 40% PKB danego kraju, to jego gospodarka staje się w dużej mierze niekontrolowalna przez agendy rządowe. W Kirgistanie natomiast może ona odpowiadać aż 50-60% PKB (Садыралиев, Уметов, 2019, s. 94-96). Rozmiar szarej strefy nie pozwala również dokładnie ustalić poziomu bezrobocia, które według statystyk rządowych wyniosło w 2018 roku 6,9% (Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2019).

Kirgistan posiada najniższy poziom pośrednictwa finansowego w porównaniu z innymi krajami WNP, co oznacza, iż większość transakcji odbywa się bez udziału podmiotów przynależących do sektora finansowego i wskazuje na słaby jego rozwój. Potwierdzają to także dane o stosunku kredytów udzielonych osobom fizycznym i prawnym do PKB kraju. W państwach rozwiniętych wynosi

on zazwyczaj około 100%, a w Kirgistanie zaledwie 17%. Również suma depozytów złożonych w kirgiskich bankach znajduje się na podobnie niskim poziomie (Vorobey, 2015, s. 5; Hasanova, 2018, s. 2-4). Innymi słowy, przeciętny Kirgiz ma rzadki kontakt z bankami i przejawia wobec nich pewną nieufność. Dotyczy to także właścicieli małych i średnich przedsiębiorstw będących podstawą kirgiskiej gospodarki. Ich dostęp do kredytowania jest bardzo ograniczony, a biorąc pod uwagę wysokie oprocentowanie pożyczek udzielanych przez banki, firmy te najczęściej poszukują finansowania na własną rękę. Jednym z priorytetów dla rządów Kirgistanu po 2010 roku stała się zmiana przedstawionego stanu rzeczy i realizacja programu udostępniania preferencyjnych kredytów większej liczbie przedsiębiorców. Jak dotychczas nie przyniósł on jednakże pożądanych rezultatów (*Национальная стратегия*…, 2018, s. 40, 58).

Z punktu widzenia gospodarki Kirgistanu najważniejszym wydarzeniem ostatnich lat było przystąpienie tego kraju do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (EUG) w 2015 roku. Wydaje się, iż decyzja ta podyktowana była raczej względami politycznymi niż gospodarczymi. Przed środkowoazjatycką republiką otwierają się co prawda możliwości zwiększenia eksportu na rynek rosyjski czy kazachski, na tę chwilę nie jest ona jednak w stanie ich wykorzystać. Podwyższenie ceł importowych na towary pochodzące spoza EUG uderzyło natomiast w prosperującą i ważną dla gospodarki branżę zajmującą się reeksportem do Rosji chińskich towarów, głownie tekstyliów. Trudno przypuszczać, aby mogła się ona jeszcze po tym ciosie podnieść (Mogilevskii, Thurlow, Yeh, 2018, s. 7-21).

Wymiana handlowa z innymi państwami kształtuje się dla Kirgistanu niekorzystnie. Od wielu już lat utrzymuje się ujemne saldo handlu zagranicznego, które w 2018 roku wyniosło ponad 3 mld USD. Przy tym struktura tej wymiany jest charakterystyczna dla kraju peryferyjnego, który sprzedaje towary nieprzetworzone, sprowadza natomiast artykuły będące owocem zaawansowanego

technologicznie procesu produkcji. Kirgiski eksport opiera się więc w dużej mierze na złocie i rudach innych metali szlachetnych. Poza produktami ropopochodnymi importuje się natomiast głównie maszyny i inne towary przemysłowe oraz produkty chemiczne, takie jak leki czy kosmetyki. Najważniejszymi partnerami handlowymi Kirgistanu są Chiny, Rosja, Kazachstan oraz – za sprawą sprzedaży złota – Szwajcaria i Wielka Brytania (Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2018a, s. 19-123).

Cechą wyróżniającą kirgiską gospodarkę jest jej zależność od przekazów pieniężnych wysyłanych do kraju przez migrantów zarobkowych. Republika od wielu już lat znajduje się na szczycie wszelkich zestawień biorących pod uwagę stosunek takich przekazów do PKB kraju. Według ekspertów Banku Światowego w 2018 roku odpowiadały one 35% kirgiskiego PKB, dając tym samym środkowoazjatyckiej republice drugie miejsce wśród wszystkich państw świata, tuż za Królestwem Tonga (World Bank Group, 2018, s. 3).

Badacze nie są zgodni co do liczebności kirgiskich migrantów zarobkowych. Oceny wahają się tu w przedziale od 200 000 aż do 1 000 000 ludzi. Można jednak przyjąć z dużą dozą prawdopodobieństwa, że za granicami swego kraju pracuje ponad 700 000 Kirgizów, a zatem więcej niż 10% całej ludności państwa. W większości przebywają oni w Rosji, choć Kazachstan także cieszy się pewną popularnością wśród obywateli opuszczających kraj. Typowy migrant zarobkowy jest mężczyzną między 18 a 35 rokiem życia, a zagranicą podejmuje się najczęściej niewymagających wysokich kwalifikacji prac w sektorze budowlanym czy przy sprzątaniu (World Bank Group, 2017, s. 12-14).

Niełatwo oszacować, jak tak pokaźne przekazy pieniężne wpływają na stan kirgiskiej gospodarki. Z jednej strony, przyczyniają się do podniesienia poziomu życia przeciętnego mieszkańca państwa. Z drugiej strony, wiele badań wskazuje, że długofalowo mogą mieć

dla gospodarki efekt hamujący. Jednym z ich skutków jest ścisłe uzależnienie Kirgistanu od sytuacji w Rosji. Wszelkie trudności ekonomiczne Federacji czy wahania kursu rubla natychmiastowo negatywnie odbijają się na systemie ekonomicznym republiki. Przede wszystkim jednak uzależnienie kraju od przekazów z zagranicy wywoływać może pewne objawy wiązane z tzw. chorobą holenderską. Najczęściej wymienia się tu przerost sektora usług i idącą za nim deindustrializację oraz wzrost płac niewspółmierny ze wzrostem produktywności (Eromenko, 2016, s. 7). Niektórzy autorzy wskazują też, że wysoka kwota przekazów pieniężnych doprowadza do aprecjacji kirgiskiej waluty i związanego z tym spadku konkurencyjności krajowych eksporterów. Nie zostało to jednak dostatecznie udowodnione w badaniach empirycznych (*World Bank Group*, 2017, s. 18).

Głównym problemem powodującym przerost sektora usług jest sposób wykorzystywania przekazów. Według badania zleconego przez Narodowy Bank Kirgistanu najczęściej są one przeznaczane na zakup dóbr konsumpcyjnych, w przeważającej mierze jedzenia czy odzieży. Co ciekawe, duża część ankietowanych wskazała, że wykorzystuje otrzymane sumy również na organizację rodzinnych uroczystości takich jak śluby czy pogrzeby, które obchodzone są w Środkowej Azji o wiele huczniej, niż jesteśmy do tego przyzwyczajeni w Europie. Najważniejsze jednak, że zaledwie 0,3% badanych przyznało się do inwestowania pieniędzy pozyskanych z przekazów w działalność gospodarczą (Национальный банк Кыргызской Республики, 2015, s. 14). Inne raporty również potwierdzają opisane tendencje (*World Bank Group*, 2017, s. 15). Powstaje więc pewnego rodzaju błędne koło. Środki finansowe zapewniane przez migrantów zarobkowych przyczyniają się do poprawy sytuacji życiowej ich rodzin oraz wzrostu konsumpcji, nie wpływają jednak na zwiększenie się poziomu inwestycji. To z kolei sprawia, że nie powstają nowe miejsca pracy w przemyśle czy innych kapitałochłonnych sektorach

gospodarki, a wyjazd z kraju wciąż niejednokrotnie stanowi jedyne wyjście dla młodych ludzi rozpoczynających dorosłe życie.

Wraz ze spowolnieniem gospodarczym w Rosji, którego pierwsze oznaki wystąpiły w 2012 roku, liczba pracujących tam Kirgizów się zmniejszyła. Jednakże po przystąpieniu Kirgistanu do EUG obserwujemy odwrócenie tego trendu i kolejną falę wyjazdów z kraju (*На $ 200 млн больше*…, 2019). Państwo ze swej strony do masowej migracji zarobkowej podchodzi pragmatycznie. Nie próbuje jej powstrzymywać, zdając sobie sprawę, że w Kirgistanie nie ma w tej chwili odpowiedniej liczby miejsc pracy, która mogłaby zaspokoić zapotrzebowanie. Jest również świadome, że przerwanie strumienia przekazów pieniężnych z zagranicy mogłoby się skończyć dla kirgiskiej gospodarki fatalnie. Próbuje raczej polepszyć położenie swoich obywateli w krajach, które ich przyjmują, oraz zdywersyfikować geograficznie migrację, starając się skierować potoki migrantów do innych państw, takich jak Turcja, co umożliwiłoby pewne uniezależnienie od Rosji (*Национальная стратегия*…, 2018, s. 35).

Niezaprzeczalnym problemem Kirgistanu jest niewydolność jego sieci transportowej, tak przecież ważnej dla wszystkich dziedzin gospodarowania. Wiąże się to oczywiście z niedogodnymi warunkami terenowymi, które zwielokrotniają koszt każdej inwestycji. Rola transportu kolejowego w Kirgistanie jest znikoma. Od dawna planowana budowa linii kolejowej łączącej północ kraju z południem wciąż pozostaje tylko w zamysłach. W takiej sytuacji zarówno przewozy towarów, jak i pasażerów zależne są od transportu kołowego (*Национальный статистический комитет*…, 2018b, s. 328-342). Jakość i ilość dróg pozostawiają jednak wiele do życzenia, gdyż duża część z nich jest tylko utwardzona. Poza tym sieć dróg posiada wiele odcinków, których wyłączenie z użytkowania oznaczałoby wielkie problemy dla całego systemu. Wszystko to utrudnia prace przedsiębiorstw przemysłowych i rolników, spowalnia przepływ towarów i zniechęca zagraniczne podmioty do inwestowania w Kirgistanie.

Jeśli należałoby wskazać jeden z sektorów gospodarki Kirgistanu, który znajduje się w najgorszym położeniu i jest najbardziej zacofany, bez wątpienia byłoby nim rolnictwo. Dwie podstawowe przyczyny odpowiadają za taki stan rzeczy. Pierwsza z nich to niekorzystne ukształtowanie terenu tej środkowoazjatyckiej republiki, które w najmniejszym stopniu nie sprzyja uprawianiu roli. W Kirgistanie przeważają obszary górskie lub wysokogórskie, na równiny natomiast przypada tylko 7% jego terytorium. Ogółem, ziemie nadające się do jakiegokolwiek zagospodarowania przez sektor rolniczy stanowią tylko połowę całej powierzchni tego kraju, z czego aż 85% z nich przypada na pastwiska. Same gleby nie są najwyższej jakości, a nieumiejętna kultywacja prowadzi do szybkiej ich degradacji (Зулпукаров, Акунжанов, 2016, s. 88-91).

Drugim powodem złego stanu kirgiskiego rolnictwa są nieprzemyślane reformy przeprowadzone w ostatniej dekadzie XX wieku. Miały one na celu likwidację niewydajnych kołchozów oraz sowchozów i przejście do rynkowej formy gospodarowania. Tym samym ziemia poprzednio należąca do owych przedsiębiorstw została rozdzielona między ich pracowników, ale dostała się również wszystkim, którzy w owym czasie mieszkali na obszarach wiejskich i wyrazili życzenie utworzenia gospodarstwa rolnego. Często ludzie ci mieli mało wspólnego z pracą na roli, będąc lekarzami czy nauczycielami (Абдурашитов, 2015, s. 52).

Kirgiski rząd, rozdając przydziały ziemi tak hojną ręką, doprowadził do ogromnego rozdrobnienia gospodarstw rolnych[3]. Wskutek reformy powstało około 100 000 małych prywatnych posiadłości, które z biegiem lat ulegały dalszym podziałom, przez co ich liczba nieustannie wzrastała. W niesprzyjających warunkach terenowych i pogodowych, jakie panują w Kirgistanie, właściciele

3 Najważniejszym punktem reformy rolnej było ogłoszenie rozparcelowanej ziemi prywatną własnością jej posiadaczy, co nastąpiło w 1998 r. Pastwiska natomiast wciąż pozostają własnością państwa.

gospodarstw nie są w stanie efektywnie uprawiać ziemi i duża część z nich produkuje żywność w ilości pozwalającej jedynie wyżywić własne rodziny. W takiej sytuacji nie może być mowy o większych inwestycjach, które są tak potrzebne kirgiskiemu rolnictwu, a zapewniliby je tylko duzi właściciele ziemscy. Pola zazwyczaj nie mają należytego nawadniania, maszyny rolnicze używane przez chłopów są wiekowe i zużyte, w niewystarczającym stopniu wykorzystuje się nawozy i środki do ochrony płodów rolnych. Podobnie niedoinwestowana jest hodowla (Темирбаев, 2009, s. 85-88).

Uwzględniając wszystkie powyższe fakty, nie można się dziwić, iż wysokość plonów przypadających na hektar nie przekroczyła dość niskich wartości, jakie kirgiskie rolnictwo osiągało przed 1991 rokiem (Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2019). Nie inaczej jest w przypadku produktywności zwierząt gospodarskich. Dla przykładu, średnia ilość mleka przypadająca na jedną krowę obniżyła się o 10% w stosunku do czasów sprzed rozpadu Związku Radzieckiego (Абдурашитов, 2015, s. 94-95). Rolnictwo to najwolniej rozwijający się sektor gospodarki Kirgistanu. W latach 2001-2011 produkcja wzrastała w średnim tempie 2,2% rocznie. W tym czasie ten sam wskaźnik dla całego PKB kraju wyniósł 4,3%. Przeciętne wynagrodzenie w rolnictwie jest także dużo niższe niż w innych dziedzinach gospodarki. W roku 2018 rolnictwo odpowiadało za 11% kirgiskiego PKB, co stanowi duży spadek w porównaniu do 46% w 1996 roku. Sektor ten wciąż zatrudnia prawie ćwierć aktywnej zawodowo ludności kraju (Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2019).

Zła sytuacja w rolnictwie jest poważnym wyzwaniem dla kirgiskiego rządu. Po 2010 roku najważniejszymi celami, które postawiła przed sobą nowa władza, były: koncentracja własności ziemskiej w rękach efektywnych producentów, rozszerzenie dostępności do kredytowania, zwiększenie eksportu płodów rolnych oraz rozwój mocy przetwórczych (*Национальная стратегия*

устойчивого…, 2013, s. 98). Uznać należy, że żadne z tych założeń, jak dotąd, nie zostało wypełnione. Problemy są dostrzegane, brakuje jednak kompleksowej strategii ich rozwiązania. Fiaskiem skończył się program wsparcia dla efektywnych rolników. Nie dość, że nie udało się doprowadzić do konsolidacji w ich rękach większej ilości ziemi, to proces rozdrabniania i tak już niewielkich gospodarstw rolnych wciąż trwa. Tylko w ciągu ostatnich pięciu lat ich liczba wzrosła o kolejne 50 000 (*Национальный статистический комитет*…, 2018b, s. 185). Nowym pomysłem rządu, forsowanym w ostatnim czasie, jest tworzenie spółdzielni, które grupowałyby rolników i umożliwiały zwiększanie nakładów inwestycyjnych i eksport płodów rolnych. Właściciele ziemi nie chcą jednak dołączać do takich kooperatyw (*Национальная стратегия*…, 2018, s. 58). W dalszym ciągu import żywności przewyższa jej eksport. W kraju brakuje przedsiębiorstw zajmujących się przetwórstwem produktów rolnych, co pozbawia Kirgistan możliwych zysków i zmusza do zdania się w tej gestii na zagraniczne firmy.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w kraju podupadł sektor przemysłowy. W 1990 roku wytwarzał on 35% PKB, natomiast w 2018 roku prawie o połowę mniej – 18%. Nierentowne państwowe przedsiębiorstwa były stopniowo zamykane, a reszta znalazła się w rękach właścicieli prywatnych, którym nie zawsze udawało się zapewnić im dochodowość. Kirgiskie podmioty działające w tym sektorze wraz z upływem czasu przegrywały konkurencję z firmami zagranicznymi, a państwo coraz bardziej uzależniało się od importu produkcji przemysłowej wszelkiego rodzaju.

Na tym tle wyróżnia się kopalnia złota Kumtor, która od czasu jej otwarcia w 1997 roku stała się jednym z podstawowych źródeł dochodów kirgiskiego budżetu. Doprawdy trudno przecenić znaczenie tego przedsiębiorstwa dla Kirgistanu[4]. Kopalnia jest

4 Kopalnia Kumtor jest własnością kanadyjskiej spółki Centerra Gold, w której jednak Republika Kirgistanu posiada 26% akcji (Kumtor Gold, 2019).

największym prywatnym pracodawcą w kraju, a sprzedaż za granicę złota w niej wydobywanego pozwala do pewnego stopnia zrekompensować ujemne saldo handlu międzynarodowego. Co więcej, odpowiada aż za 43% całej produkcji przemysłowej państwa (*Программа развития*…, 2018, s. 16).

Z racji swego znaczenia kopalnia staje się często przedmiotem gry politycznej. Raz za razem podnoszą się głosy wzywające do jej nacjonalizacji, które szczególnie nasiliły się w ostatnich latach. Nierzadko dochodzi też do strajków pracowników zakładu, zagrażających płynności wydobycia. Jednak jako największe zmartwienie jawi się rządowi Kirgistanu bliskie wyczerpanie rezerw złota na złożu, zapowiadane już na rok 2026 (Fumagalli, 2015, s. 2-7). Gospodarka kraju w żadnej mierze nie jest na to gotowa, a czołowi politycy czy ekonomiści starają się raczej zamieść tę kłopotliwą sprawę pod dywan.

Poza kopalnią Kumtor w Kirgistanie brakuje większych podmiotów przemysłowych. Pomimo dużych rezerw metali szlachetnych i innych surowców mineralnych obecnie w republice działają jeszcze tylko trzy przedsiębiorstwa górnicze. Sektor węglowy od lat już znajduje się w kryzysie. Trochę lepiej przedstawia się sytuacja przemysłu lekkiego. Dość dobrze radzą sobie firmy reprezentujące branżę tekstylną. Potrafiły one znaleźć dla siebie niszę na rynku rosyjskim, wykorzystując dobrą znajomość panujących tam trendów. Tym samym na bazarach Moskwy czy Petersburga, obok odzieży produkowanej w Chinach, często można też trafić na produkty pochodzące z Kirgistanu (SIAR, 2011, s. 3-8).

Na całym sektorze przemysłowym ciąży niski poziom inwestycji i wspomniana już słaba dostępność kredytów. Dopóki sytuacja się nie zmieni, trudno przypuszczać, aby nastąpił tu jakiś przełom. W dłuższej perspektywie Kirgistan może jednak stać się miejscem, gdzie zagraniczne koncerny częściej będą inwestować swój kapitał, zachęcone głównie niskim pułapem płac oraz stosunkowo dobrym poziomem edukacji ludności. Dotyczy to

zwłaszcza branży tekstylnej, w której wymienione wyżej atuty odgrywają decydującą rolę.

Dział usług odpowiada za 48% PKB kraju. Dominują w nim małe, rodzinne firmy zajmujące się handlem detalicznym, przeważnie produktami spożywczymi (*Национальный статистический комитет*…, 2018b, s. 226). Taki typ przedsiębiorczości jest niezwykle popularny wśród Kirgizów. Jeśli danej rodzinie uda się odłożyć jakieś niewielkie środki finansowe, istnieje duża szansa, iż jej członkowie zainwestują pieniądze właśnie w otwarcie własnego sklepu ogólnospożywczego. Z punktu widzenia całej gospodarki takie zjawisko nie jest jednak korzystne, ponieważ odciąga kapitał od innych, bardziej innowacyjnych branż i tylko pogłębia przerost sektora usług.

Rząd w ostatnim czasie mocno się zaangażował we wsparcie rozwoju branży turystycznej. Z uwagi na walory krajobrazowe Kirgistanu wydaje się to rozsądnym posunięciem, które w przyszłości może przynieść zyski. Rzecz jasna, nie ma co liczyć na nagłe zalanie kraju przez zagranicznych turystów, jednak kampanie promocyjne, stopniowy rozwój bazy hotelowej oraz infrastrukturalnej mogą ściągać coraz większą ich liczbę. Tymczasem w 2018 roku Kirgistan odwiedziło trochę ponad milion gości zza granicy (Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2019).

Z wszystkiego, co zostało wyżej napisane, wyłania się nader ponury obraz, który należałoby w tym miejscu nieco rozjaśnić. Nie jest bowiem tak, że kirgiskie gospodarowanie stanowi pasmo klęsk i samych błędnie podjętych decyzji. Okres po 2010 roku, charakteryzujący się nieustannymi zawirowaniami na światowych rynkach, Kirgistan przeszedł bez popadnięcia w głębszą recesję. Udało się przy tym zrównoważyć państwowe finanse i zniwelować inflację. PKB *per capita* wzrosło o 30%, a za niewątpliwy sukces uznać należy znaczące zmniejszenie poziomu ubóstwa (*Национальная стратегия*…, 2018, s. 16).

Nie zmienia to jednak faktu, iż Kirgistan utknął w pewnym punkcie, z którego dotychczasowe tempo rozwoju nie pozwala mu się wydostać, tak aby mógł dołączyć do grona krajów bardziej zamożnych. Kirgiski przykład świetnie ukazuje, że masowa prywatyzacja, uwolnienie cen i wycofanie się państwa w cień w celu zrobienia miejsca przedsiębiorczości obywateli nie tworzą jakiegoś cudownego przepisu na sukces gospodarczy. Za tym wszystkim stać muszą odpowiednie warunki, umiejętnie przeprowadzone reformy oraz dobrze zorganizowana administracja i system sądowniczy, które dopilnują przestrzegania reguł gry rynkowej. Wskazanych wymogów w przypadku Kirgistanu zabrakło i można mieć wątpliwości, czy w realiach Azji Centralnej spełnienie ich w ogóle było możliwe.

Choć kirgiska gospodarka przejawia wiele cech gospodarki wolnorynkowej, trudno ją za taką uznać. Proces transformacji od centralnego planowania do wolnego rynku zatrzymał się w pewnym momencie i nie został doprowadzony do końca. Środkowoazjatycka republika jest obecnie raczej typowym przykładem kraju słabo rozwiniętego, gdzie wolny rynek organicznie wiąże się z szarą strefą, nad którą państwo nie posiada żadnej kontroli. Wskazują na to także rozdrobnione i niewydajne rolnictwo, ograniczony przemysł, nad którym dominują małe przedsiębiorstwa z sektora usług, przewaga importu nad eksportem oraz niski poziom inwestycji.

Kirgiscy przywódcy zdają sobie sprawę z wymienionych problemów, lecz nie są w stanie im przeciwdziałać. Biorąc pod uwagę, że trudności mocno wrastają w same fundamenty gospodarki, należałoby przeprowadzić kolejną serię radykalnych reform, by pokusić się o ich zażegnanie. Jest to jednak bardzo mało prawdopodobne i trudno się spodziewać wielkich zmian w najbliższym czasie.

Bibliografia

Абдурашитов А., 2015, *Рыночная трансформация аграрной экономики Кыргызской Республики*, Бишкек.

Зулпукаров А.З., Акунжанов Э., 2016, *Аграрная реформа в Кыргызстане и пути её совершенствования*, „Территория науки", но. 1.

Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013-2017 годы, 2013.

Садыралиев Ж., Уметов С.С., 2019, *Теневая и неформальная экономика в Кыргызстане*, „Экономика и бизнес: теория и практика", но. 3-2.

Abdurashitov A., 2015, *Rynochnaja transformacija agrarnojj ehkonomiki Kyrgyzskojj Respubliki*, Bishkek.

Zulpukarov A.Z., Akunzhanov È., 2016, *Agrarnaja reforma v Kyrgyzstane i puti ejo sovershenstvovanija*, „Territorija nauki", no. 1.

Nacyonalnaja stratiegija ustojcziwogo razwitija Kyrgyzskoj Riespubliki na pieriod 2013-2017 gody, 2013

Sadyraliev Ž., Umetov C.C., 2019, *Tenevaja i neformalnaja ehkonomika v Kyrgyzstane*, „Èkonomika i Biznes. Teorija i Praktika", no. 3-2.

Źródła internetowe

Eromenko I., 2016, *Do Remittances Cause Dutch Disease in Resource Poor Countries of Central Asia?*, „MPRA Paper", no. 74965, online: https://ideas.repec.org/p/pra/mprapa/74965.html – 4 VII 2019.

Fumagalli M., 2015, *The Kumtor Gold Mine and the Rise of Resource Nationalism in Kyrgyzstan*, „Central Asia Economic Papers" no. 16, online: https://centralasiaprogram.org/archives/8661 – 22 VII 2019.

Hasanova S., 2018, *Financial Inclusion, Financial Regulation*, *Financial Literacy, and Financial Education in the Kyrgyz Republic*, online: https://www.adb.org/sites/default/files/publication/432336/adbi-wp850.pdf – 8 VII 2019.

Kumtor Gold, 2019, online: https://www.kumtor.kg/en – 16 VII 2019.

Mogilevskii R., Thurlow J., Yeh A., 2018, *Kyrgyzstan's Accession to the Eurasian Economic Union. Measuring Economy-Wide Impacts and Uncertainties*, online: https://www.ucentralasia.org/Content/Downloads/

UCA-IPPA-Wp44Kyrgyzstan's%20Accession%20to%20the%20EAU_ENG.pdf – 4 VII 2019.

SIAR (Research & Consulting Group), 2011, *Status and Prospects of the Kyrgyz Garment Sewing Industry*, online: http://siar-consult.com/wp-content/uploads/report_garment_final.pdf – 22 VII 2019.

Vorobey Y., 2015, *Commercial Banking in Kyrgyzstan*, „Central Asia Economic Papers", no. 13, online: https://centralasiaprogram.org/archives/7455 – 20 VII 2019.

The World Bank, 2019, *World Bank Open Data*, online: https://data.worldbank.org/country/kyrgyz-republic?year_high_desc=false – 4 VII 2019.

World Bank Group, 2017, *Kyrgyz Republic. A Robust Recovery… with Underlying Weaknesses*, „Kyrgyz Republic Economic Update", no. 6, online: https://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/publication/economic-update-fall-2017 – 18 VII 2019.

World Bank Group, 2018, *Migration and Remittances. Recent Developments and Outlook*, online: https://www.knomad.org/sites/default/files/2018-12/Migration%20and%20Development%20Brief%2030.pdf – 18 VII 2019.

Государственный долг Киргизии достиг $4,5 млрд, 2018, „ТАСС", online: https://tass.ru/ekonomika/4924820 – 4 VII 2019.

Национальный банк Кыргызской Республики, 2015, *Влияние денежных переводов на структуру расходов домохозяйств в Кыргызской Республике*, online: https://www.nbkr.kg/DOC/20012016/000000000039978.pdf – 21 VII 2019.

На $ 200 млн больше – в 2018 году поставлен новый рекорд по переводам мигрантов, 2019, online: *https://ru.sputnik.kg/economy/20190215/1043348173/kyrgyzstan-rekord-migranty-perevody.html* – 18 VII 2019.

Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2018a, *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2013-2017*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-vneshnyaya-torgovlya-kyrgyzskoj-respubliki/ – 4 VII 2019.

Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2018b, *Кыргызстан в цифрах. Статистический сборник*, online: http://stat.kg/ru/publications/sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/ – 4 VII 2019.

Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2019, *Статистика,* online: http://www.stat.kg/ru/ – 4 VII 2019.

Национальная стратегия развития Кыргызской Республики на период 2018-2040 годы, 2018, online: http://www.stat.kg/ru/nsur/ – 16 VII 2019.

Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013-2017 годы, 2013, online: http://www.donors.kg/ru/strategiya/4827-natsionalnaya-strategiya-ustojchivogo-razvitiya-kyrgyzskoj-respubliki-2013-2017-gody – 16 VII 2019.

Программа развития Кыргызской Республики на период 2018-2022 гг. Единство, доверие, созидание, 2018, online: http://www.donors.kg/images/Программа_развития_КР_Единство_доверие_и_созидание_2018-2022.pdf – 16 VII 2019.

Программа развития пищевой и перерабатывающей промышленности Кыргызской Республики на 2017-2021 годы, 2017, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/99895 – 16 VII 2019.

Темирбаев Б., 2009, *Рыночная модель развития аграрной экономики Кыргызстана в переходный период*, „Новые исследования Тувы", но. 3, online: https://cyberleninka.ru/article/n/rynochnaya-model-razvitiya-agrarnoy-ekonomiki-kyrgyzstana-v-perehodnyy-period – 22 VII 2019.

Gosudarstvennyjj dolg Kirgizii dostig $4,5 mlrd, 2018, „TASS", online: https://tass.ru/ekonomika/4924820 – 4 VII 2019.

Nacionalnyjj bank Kyrgyzskojj Respubliki, 2015, *Vlijanie denezhnykh perevodov na strukturu raskhodov domokhozjajjstv v Kyrgyzskojj Respublike*, online: https://www.nbkr.kg/DOC/20012016/000000000039978.pdf – 21 VII 2019.

Na $ 200 mln bolshe – v 2018 godu postavlen novyjj rekord po perevodam migrantov, 2019, online: https://ru.sputnik.kg/economy/20190215/1043348173/kyrgyzstan-rekord-migranty-perevody.html – 18 VII 2019.

Nacionalnyjj statisticheskijj komitet Kyrgyzskojj Respubliki, 2018a, Vneshnjaja torgovlja Kyrgyzskojj Respubliki 2013-2017, online: http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-vneshnyaya-torgovlya-kyrgyzskoj-respubliki/ – 4 VII 2019.

Nacionalnyjj statisticheskijj komitet Kyrgyzskojj Respubliki, 2018b, Kyrgyzstan v cifrakh. Statisticheskijj sbornik, online: http://stat.kg/ru/publications/sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/ – 4 VII 2019.

Nacionalnyjj statisticheskijj komitet Kyrgyzskojj Respubliki, 2019, Statistika, online: http://www.stat.kg/ru/ – 4 VII 2019.

Nacionalnaja strategija razvitija Kyrgyzskojj Respubliki na period 2018-2040 gody, 2018, online: http://www.stat.kg/ru/nsur/ – 16 VII 2019.

Nacionalnaja strategija ustojjchivogo razvitija Kyrgyzskojj Respubliki na period 2013-2017 gody, 2013, online: http://www.donors.kg/ru/strategiya/4827-natsionalnaya-strategiya-ustojchivogo-razvitiya-kyrgyzskoj-respubliki-2013-2017-gody – 16 VII 2019.

Programma razvitija Kyrgyzskojj Respubliki na period 2018-2022 gg. Edinstvo, doverie, sozidanie, 2018, online: http://www.donors.kg/images/Programma_razvitija_KR_Edinstvo_doverie_i_sozidanie_2018-2022.pdf – 16 VII 2019.

Programma razvitija pishhevojj i pererabatyvajushhejj promyshlennosti Kyrgyzskojj Respubliki na 2017-2021 gody, 2017, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/99895 – 16 VII 2019.

Temirbaev B., 2009, *Rynochnaja model razvitija agrarnojj ehkonomiki Kyrgyzstana v perekhodnyjj period*, „Novye issledovanija Tuvy", no. 3, online: https://cyberleninka.ru/article/n/rynochnaya-model-razvitiya-agrarnoy-ekonomiki-kyrgyzstana-v-perehodnyy-period – 22 VII 2019.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 105-121
https://doi.org/10.12797/9788381382656.05

KATARZYNA KOSOWSKA

2. Kirgistan w pętli energetycznej – problemy z wykorzystaniem potencjału wodnego republiki, tradycyjne i nowe źródła energii

Abstract

Kyrgyzstan in the Energy Loop – Problems Using the Water Potential of the Republic, Traditional and New Energy Sources

Energy is one of the most important sectors of Kyrgyzstan's economy. The energy sector of the republic consists of two segments: oil and gas sector and electricity sector. Hydropower is the dominant area of the Kyrgyz energy sector, which is associated with the huge resources of water energy possessed by Kyrgyzstan. In the future, hydropower could become a guarantee of improving the energy and economic security of Kyrgyzstan. To make it happen, there is a need to solve major problems such as underinvestment in the sector, the need to modernize infrastructure, change pricing policy, and fight corruption. In turn, Kyrgyzstan's oil and gas sector is controlled by Russian capital (such as Gazprom or Rosneft).

Keywords: Kyrgyzstan, hydropower, oil, gas

Резюме

Кыргызстан в энергетической петли – проблемы использования водного потенциала республики, традиционные и альтернативные источников энергии

Энергетика является одним из важнейших секторов экономики Кыргызстана. Энергетический комплекс республики

состоит из двух сегментов: топливого сектора и электроэнергетики. Доминирующим сектором кыргызской энергетики является гидроэнергетика, что связано с огромными ресурсами водной энергии, которыми обладает Кыргызстан. В будущем гидроэнергетика может стать гарантией повышения как энергетической так и экономической безопасности Кыргызстана. Для этого необходимо решить основные проблемы сектора, такие как недостаточные инвестиции в сектор, необходимость модернизации инфраструктуры, изменения ценовой политики, борьба с коррупцией. В свою очередь, нефтегазовый сектор Кыргызстана контролируется российским капиталом (Газпром, Роснефть).

Ключевые слова: Кыргызстан, гидроэнергетика, нефть, газ

Jedną z ważniejszych gałęzi przemysłu Kirgistanu jest energetyka, która generuje 3,9% PKB kraju oraz stanowi 16% produkcji przemysłowej (World Bank, 2015, s. 9). Na sektor energetyczny republiki składają się dwa segmenty: wydobycie paliw (węgla, ropy naftowej oraz gazu zmiennego) oraz produkcja energii elektrycznej. Obie branże pracują na rzecz pozostałych sektorów przemysłu, jak również gwarantują energię gospodarstwom domowym, rolnictwu i transportowi.

Dominującym podsektorem kirgiskiej energetyki jest hydroenergetyka. Dzieje się tak za sprawą ogromnych zasobów energii wodnej posiadanych przez Kirgistan.

1. Potencjał wodny Kirgistanu

Około 85% powierzchni Kirgistanu zajmują wysokie góry, w których na skutek topnienia lodowców i śniegu powstaje ponad 30 tys. cieków wodnych. Całkowity spływ słodkich wód w kraju stanowi ok. 50% wszystkich zasobów słodkich wód Azji Centralnej. Ogó-

łem na terytorium Republiki Kirgiskiej znajduje się 8208 lodowców. Posiadane zasoby wodne pozwalają Kirgistanowi zajmować trzecią pozycję wśród państw WNP, po Rosji i Tadżykistanie (Państwowy Komitet Przemysłu, Energetyki i Kopalin Republiki Kirgiskiej, 2019).

Średni roczny spływ rzek i innych wód w Kirgistanie wynosi około 45-50 km³. Z tego około 75% stanowi spływ rzeki Syr-darii (27-28 km³) i 2% Amu-darii (1.9 km³) – dwóch głównych wodnych tętnic regionu. Ze względu na górzyste ukształtowanie terenu duża część wody kierowana jest na obszary sąsiednich, niżej położonych państw, głównie do Uzbekistanu i Kazachstanu, zaś w mniejszym stopniu do Chin i Tadżykistanu (Global Water Partnership, 2006).

2. Sektor elektroenergetyczny Kirgistanu

Potencjał wodny Kirgistanu pozytywnie wpływa na rozwój krajowego sektora elektroenergetycznego. Ponad 80% elektryczności państwa wytwarzają elektrownie wodne; pozostała część przypada na elektrownie cieplne, pracujące z użyciem węgla, gazu lub mazutu. Potencjał hydroenergetyczny Kirgistanu oceniany jest na ponad 163 mld kWh rocznie, z czego obecnie eksploatuje się jedynie 10%. Sektor hydroenergetyczny ma wiele słabych stron, wśród których należy wymienić duże wahania rezultatów jego działalności w okresie letnim i zimowym (niskie temperatury powodują zamarzanie wody, co w rezultacie prowadzi do zmniejszenia dostaw energii), przestarzałą infrastrukturę wymagającą kosztowych działań modernizacyjnych czy uzależnienie południowych obszarów kraju od linii przesyłowych z innych państw (Gacek, 2013, s.187).

Na sektor elektroenergetyczny Kirgistanu składa się 9 elektrowni o sumarycznej mocy 3 646 MW. Siedem z nich to elektrownie wodne o mocy 2 918 MW, a pozostałe dwie – elektrownie cieplne. Największe elektrownie wodne zbudowane zostały na rzece

Naryn, będącej strategicznym dobrem kraju. Generują one 97% energii wodnej (*Przewodnik*…, 2009, s. 8). Pozostałe 3% przypada na 9 minihydroelektrowni zlokalizowanych na innych, mniejszych rzekach republiki.

Tabela 1. Największe elektrownie wodne Kirgistanu

Nazwa	Moc (MW)	Rzeka
Toktogulska Elektrownia Wodna	1200	Naryn
Kurpsajska Elektrownia Wodna	800	Naryn
Tasz-Kumyrska Elektrownia Wodna	450	Naryn
Szamaldysajska Elektrownia Wodna	240	Naryn
Uczkurgańska Elektrownia Wodna	180	Naryn
Kambaratyńska Elektrownia Wodna	120	Naryn
Baszyńska Elektrownia Wodna	40	Atbaszy

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony spółki Elektriczeskije Stancji (http://www.energo-es.kg).

Tabela 2. Elektrownie cieplne Kirgistanu

Nazwa	Moc (MW)	Miasto
Elektrownia w Oszu	50	Osz
Elektrownia w Biszkeku	812	Biszkek

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony spółki Elektriczeskije Stancji (http://www.energo-es.kg).

Kirgiski sektor elektroenergetyczny przeszedł restrukturyzację pod koniec lat 90. XX wieku. Program Denacjonalizacji i Prywatyzacji KyrgyzEnergo przyjęty przez rząd w 1999 roku miał na celu podniesienie efektywności przedsiębiorstw państwowego sektora elektroenergetycznego. KyrgyzEnergo był wówczas gigantem elektroenergetyki, należącym do państwa i kontrolującym cały łańcuch produkcji i przesyłu energii. Program restrukturyzacyjny składał się z czterech etapów zakładających podział sektora ener-

getycznego na kilka części i ich dalszą prywatyzację. Pierwsze trzy etapy zakończono około 2001 roku wyodrębnieniem z Kyrgyz-Energo 6 spółek akcyjnych:

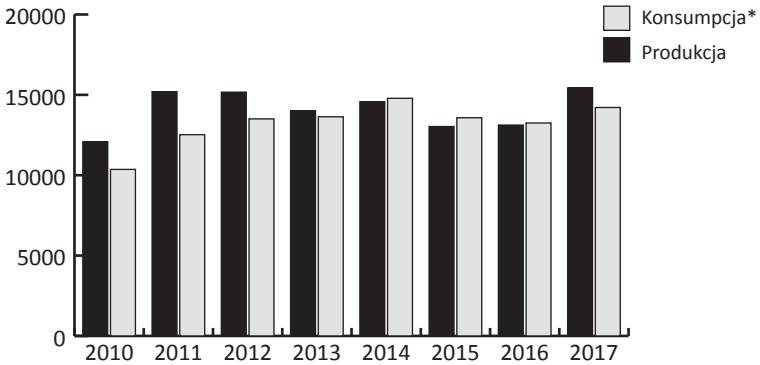
1. **Elektriczeskije Stancji –** monopol w segmencie produkcji energii elektrycznej, zarządzanie głównymi elektrowniami wodnymi i cieplnymi kraju;
2. **Nacjonalnaja Elektriczeskaja Siet Kirgistana** – kontrola przesyłu energii.

   Dystrybutorzy energii elektrycznej:
3. **SeverElectro –** dystrybucja w regionie Biszkeku, obwodzie czujskim i talaskim;
4. **VostokElectro** – dystrybucja w obwodzie issykkulskim i naryńskim;
5. **OszElectro** – dystrybucja w obwodzie oszyńskim;
6. **DżalalabadElectro** – dystrybucja w obwodzie dżalalabadzkim.

Według stanu z roku 2017 udział rządu kirgiskiego w przedsiębiorstwach sektora elektroenergetycznego wynosił prawie 95% (World Bank, 2017, s. 13).

Duży potencjał elektroenergetyczny (14-15,5 mld KWh rocznie) pozwalał Kirgistanowi przez lata zaspokajać swoje własne zapotrzebowanie, zaś pozostałą część energii elektrycznej kierować na eksport. Jej odbiorcami były: Rosja, Chiny, Kazachstan, Uzbekistan oraz Tadżykistan. Łączna wielkość eksportu mieściła się w przedziale 2-2,5 mld KWh rocznie. Rosnąca konsumpcja własna, wraz ze stratami wynikającymi z przestarzałej sieci elektrycznej, spowodowała, iż w latach 2014-2016 kraj przeszedł transformację od państwa eksportera energii elektrycznej w stronę importera. Oznacza to, że coroczny przyrost konsumpcji energii elektrycznej przekroczył poziom jej produkcji (14 mld kWh), stąd republika kilka lat z rzędu zmuszona była sprowadzać energię elektryczną. Możliwe jest to dzięki zaciąganym kredytom, zaś taryfy za importowaną do kraju energię elektryczną są 3-5 razy wyższe od średnich taryf obowiązujących w kirgiskiej energetyce.

Wykres 1. Produkcja i konsumpcja energii elektrycznej w Kirgistanie w latach 2010-2017 (w mln kWh)

*z uwzględnieniem strat w sieciach elektrycznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Bilansu paliwowo-energetycznego za 2017 rok* Narodowego Komitetu Statystycznego Republiki Kirgistanu (http://www.stat.kg/ru/publications/toplivno-energeticheskij-balans/).

Problem poważnego deficytu energii elektrycznej w Kirgistanie po raz pierwszy dał o sobie znać zimą 2007/2008 roku, gdy poziom wody w Zbiorniku Toktogulskim (głównym zbiorniku wody w kraju) znacznie się obniżył. Jako główną przyczynę zbyt małej ilości wody, i w rezultacie niedostatku energii elektrycznej, władze państwowe wskazały nazbyt mroźne zimy w latach 2008-2009 oraz cykl wyjątkowo suchych okresów letnich. W celu rozwiązania problemu rząd Kirgistanu podjął decyzję o ograniczeniu konsumpcji energii zarówno dla przemysłu, jak i dla ludności. Jednocześnie poinformowano o wzroście cen elektryczności oraz przedsięwzięto próby zwiększenia mocy elektrowni cieplnych w Biszkeku i Oszu. Liderzy opozycji politycznej (jak również wielu niezależnych analityków) oskarżyli władze o złe zarządzanie, korupcję w sektorze, a szczególnie o niesankcjonowaną sprzedaż wody do państw sąsiednich (Dzhuraev, 2009).

3. Kapitał zachodni w kirgiskiej hydroenergetyce

Kirgiski sektor energetyczny, podobnie jak i cała gospodarka, boryka się obecnie z wieloma problemami, wśród których na pierwszy plan wysuwa się kwestia deficytu inwestycji. W celu przyciągnięcia do kraju kapitału zagranicznego w 2003 roku zostało przyjęte prawo regulujące działalność zagranicznych firm w gospodarce republiki. Obecnie największymi inwestorami na lokalnym rynku energetycznym są Rosja i Chiny.

W 2012 roku doszło do podpisania rosyjsko-kirgiskiej umowy dotyczącej budowy zapór na rzece Naryn. Realizacja projektu miała na celu poprawę bezpieczeństwa energetycznego kraju oraz wzmocnienie pozycji Kirgizów w kontaktach z bogatszymi państwami regionu. Umowa przewidywała budowę hydroelektrowni Kambar-Ata 1 oraz kaskady elektrowni wodnych w górnym biegu rzeki Naryn. Za realizację projektu Kambar-Ata 1 o wartości 400 mln USD odpowiadała rosyjska spółka Inter RAO, zaś budową czterech elektrowni wodnych na rzece Naryn miał się zająć holding RusHydro. Koszty utworzenia kaskady Naryn o mocy 1860 MW oszacowano na 727 mln USD (Vavina, 2019). Ze względu na niesprzyjającą koniunkturę gospodarczą oraz problemy budżetowe w 2015 roku strona rosyjska poinformowała o braku możliwości sfinansowania projektów elektroenergetycznych w Kirgistanie. W 2016 roku kirgiski parlament unieważnił umowę dotyczącą wspomnianych inwestycji. Rok później zainteresowanie budową kaskady 10 elektrowni wodnych na rzece Naryn wyraziła czeska spółka Liglass Trading CZ. Projekt o wartości 500 mln USD miał zostać wdrożony do eksploatacji w 2020 roku (Peschinskij, 2017). W ciągu niespełna roku umowa z Liglass Trading również została rozwiązana, gdyż strona czeska nie spłaciła kirgiskich zobowiązań wobec eksinwestora – spółki RusHydro – w wysokości 37 mln USD.

W obecnej sytuacji Kirgistan nie jest w stanie samodzielnie zrealizować projektów budowy hydroelektrowni na rzece Naryn.

Ponadto w perspektywie krótkoterminowej deficyt środków finansowych, wykwalifikowanej kadry w sektorze energetyki wodnej, przestarzała i wyeksploatowana infrastruktura mogą doprowadzić do poważnego kryzysu hydroenergetycznego w kraju. Szczególnie, iż rozwojowi sektora elektroenergetycznego w Kirgistanie przeciwne są pozostałe państwa Azji Centralnej. Kirgistan posiada kontrolę nad górnymi partiami rzek, które zaopatrują w zasoby wodne cały region środkowoazjatycki. Państwa położone niżej – Kazachstan i Uzbekistan – wykorzystują potencjał transgranicznych rzek dla własnych systemów irygacyjnych. A zatem akumulowanie dużych zasobów wody w zbiornikach sztucznych Kirgistanu w celu produkcji energii elektrycznej stanowi poważny problem dla innych środkowoazjatyckich krajów ukierunkowanych na rolnictwo, szczególnie produkcję bawełny.

Po rozpadzie ZSRR kraje Azji Centralnej próbowały zawierać wielostronne porozumienia dotyczące podziału wód regionu. Jednakże przeważająca część umów okazała się nieefektywna. Poszczególne państwa środkowoazjatyckie zaczęły oddawać pierwszeństwo corocznym dwustronnym porozumieniom. Integralna ich część stanowi o obowiązku dostarczania przez Kirgistan określonego minimum wody w zamian za zakup w okresie letnim wskazanej ilości energii elektrycznej przez kraje sąsiadujące.

Sektor energetyczny Republiki Kirgiskiej charakteryzuje się dziś słabą kondycją finansową, zaś jego odbudowa, która 5 lat temu według Banku Światowego wymagała nakładów finansowych wielkości 870 mln USD, dziś wymaga – 1 mld USD. Wśród głównych przyczyn deficytu środków w sektorze energetycznym wskazuje się niskie taryfy na elektryczność oraz wszechobecną korupcję.

4. Problemy kirgiskiego sektora hydroenergetycznego

a. Niskie ceny energii

Opłaty za wodę w Kirgistanie ustalane są na różnym poziomie w zależności od grupy odbiorców: gospodarstwa domowe, przemysł, organizacje rządowe, rolnictwo, przepompownie oraz pozostali użytkownicy. Chcąc sprostać oczekiwaniom obywateli, rząd kirgiski ustala taryfy na wodę poniżej kosztów produkcji, mocno je subsydiując (Kochanek, 2017, s. 99-127). Osobną kwestią są niskie taryfy na elektryczność. Taki stan rzeczy przekłada się na słabą rentowność sektora oraz chroniczny deficyt środków finansowych na inwestycje w hydroenergetyce. Jedynym rozwiązaniem w tej sytuacji, zdaniem międzynarodowych ekspertów, jest podniesienie taryf na elektryczność (Asanov, 2018). Były minister energetyki Kirgistanu Osmonbek Artikbajew zauważa, że sprawa ich wzrostu wymaga rozwiązania, po uprzedniej głębokiej analizie, problemu ze strony rządu: „Energia elektryczna nie powinna być sprzedawana po cenie niższej niż koszty własne jej wytworzenia. Producenci elektryczności powinni mieć możliwość prowadzenia działalności i rozwoju. Z drugiej strony taryfy powinny być ustalane z uwzględnieniem poziomu dobrobytu społeczeństwa (…). Bez zysku kondycja spółek elektrycznych nie ulegnie poprawie" (Asanov, 2018).

b. Korupcja w kirgiskiej energetyce

Problemy w sektorze energetycznym kraju rozpatrywane są także w kontekście korupcji. Zgodnie z dekretem prezydenta „O środkach eliminacji przyczyn politycznego systemu korupcji w organach władzy" z 2014 roku wskazano 15 najbardziej skorumpowanych ministerstw i resortów, wśród których znalazło się Ministerstwo Energetyki i Przemysłu. Kontrole wykazały, że przekupni urzędnicy zasiadali w samych spółkach dystrybucyjnych, zaś procedery korupcyjne były obecne przy przeprowadzanych

przetargach, eksporcie energii elektrycznej, wydawaniu licencji oraz ustalaniu polityki taryfowej.

W 2011 roku wyszła na jaw sprawa kradzieży energii elektrycznej na dużą skalę w spółce SeverElectro. Firma ta wprowadzała do bazy elektronicznej nieistniejących abonentów, którym przypisywano skradzione wielkości energii elektrycznej (*Korruptsiya v ehnergetike*..., 2014). Wysoki poziom korupcji istnieje w segmencie zamówień publicznych. Urzędnicy anulują przetargi lub okazują się one zwykłą formalnością, bowiem zwycięzca jest ustalany z wyprzedzeniem. Do przestępstw korupcyjnych dochodzi też podczas eksportu energii elektrycznej, którą sprzedaje się za pośrednictwem prywatnych firm pośredniczących.

5. Sektor naftowo-gazowy Kirgistanu

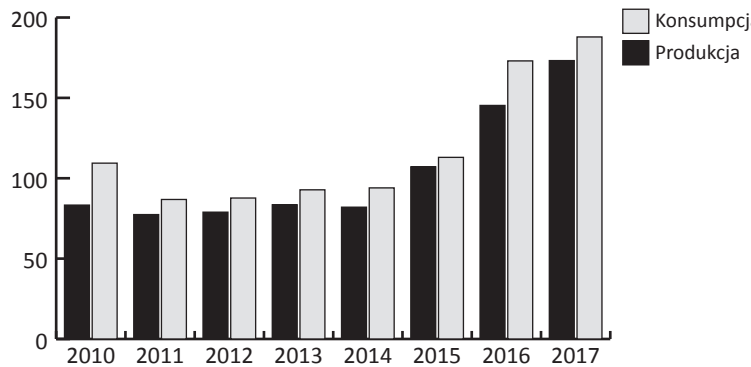
W porównaniu z pozostałymi państwami Azji Centralnej Kirgistan posiada niewielkie zasoby ropy naftowej (13 mln ton) i jeszcze mniejsze gazu zimnego (6,5 mld m^3).

Rosnąca z roku na rok produkcja ropy naftowej – na poziomie 173,2 tys. ton w 2017 roku – pozwala w dużej mierze zaspokoić popyt wewnętrzny Kirgistanu. Reszta surowca jest importowana z Rosji i Uzbekistanu. Ponadto Federacja Rosyjska reprezentowana przez Gazprom Neft Azja od połowy 2006 roku pokrywa ponad 90% kirgiskiego zapotrzebowania na produkty naftowe. Obecnie rosyjska spółka naftowa jest jednym z największych w Kirgistanie operatorów na rynku produktów naftowych oraz gazu LNG (Bejsebaev, 2017, s. 73-79).

Rosyjska obecność w sektorze naftowym Kirgizji uległa wzmocnieniu w 2014 roku za sprawą przejęcia przez spółkę Rosneft firmy Biszkekskaja Nieftianaja Kompanija za kwotę 39 mln USD (Rosneft, 2014a) oraz 50% udziałów firmy INTEK, będącej właścicielem kompleksu paliwowego na lotnisku w Oszu – drugim

co do wielkości lotnisku w kraju (Rosneft, 2014b). W wymiarze ekonomicznym rosyjskie działania uderzają w chińskie plany uniezależnienia Kirgistanu od importu rosyjskich paliw. W 2013 roku Państwo Środka sfinalizowało projekt budowy rafinerii w Karabałcie na północy Kirgistanu. Inwestycja o wartości 200 mln USD jest w stanie zaspokoić połowę kirgiskiego zapotrzebowania na produkty naftowe (około 600 tys. ton), co w efekcie przełoży się na zwiększenie niezależności energetycznej Kirgistanu (Jarosiewicz, Lang, 2014).

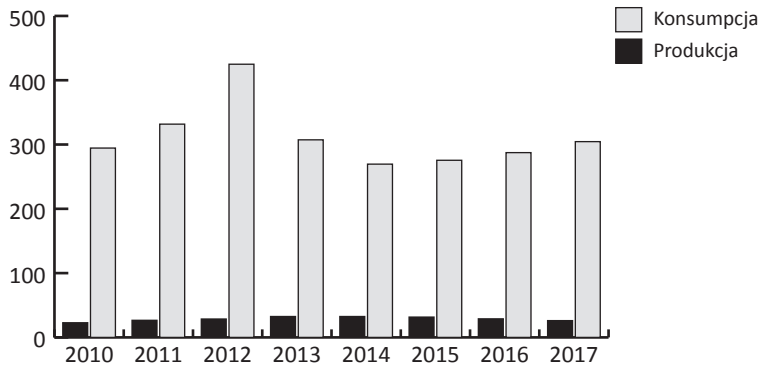
Wykres 2. Produkcja i konsumpcja ropy naftowej w Kirgistanie w latach 2010-2017 (w tys. ton)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Bilansu paliwowo-energetycznego za 2017 rok* Narodowego Komitetu Statystycznego Republiki Kirgistanu (http://www.stat.kg/ru/publications/toplivno-energeticheskij-balans/).

Wydobycie gazu ziemnego w Republice Kirgiskiej w drugiej dekadzie XXI wieku kształtowało się na poziomie 23-32,5 mln m^3 surowca rocznie. Osiągany w tym okresie poziom produkcji nie pozwalał na pokrycie nawet 10% zapotrzebowania. Zależność od importowanego gazu w tym przypadku wynosi około 92%.

Wykres 3. Produkcja i konsumpcja gazu ziemnego w Kirgistanie w latach 2010-2017 (w mln m^3)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Bilansu paliwowo-energetycznego za 2017 rok* Narodowego Komitetu Statystycznego Republiki Kirgistanu (http://www.stat.kg/ru/publications/toplivno-energeticheskij-balans/).

Warto zaznaczyć, iż Kirgistan kupuje surowiec po najwyższych stawkach spośród wszystkich państw WNP. Wysokie ceny gazu doprowadziły do ogromnego zadłużenia państwowej spółki KyrgyzGaz, którą rząd kirgiski w 2014 roku zdecydował się sprzedać Rosjanom za symbolicznego dolara. Tak rozpoczął się proces przejmowania przez Moskwę kontroli nas kirgiskim sektorem energetycznym. Po zawarciu transakcji na własność Gazpromu przeszły wszystkie aktywa spółki KyrgyzGaz: gazociągi, sieci dystrybucji gazu, podziemne magazyny gazu itd. W zamian rosyjski gigant gazowy przejął długi kirgiskiej spółki w wysokości 31 mld USD, jak również zobowiązał się zainwestować w ciągu 5 lat 20 mld rubli w rozwój infrastruktury gazowej Kirgistanu. Ponadto rosyjski monopolista miał się stać gwarantem dostaw gazu do Kirgistanu, jak również budowy oraz rekonstrukcji infrastruktury transportowej w sektorze gazowym. Umowa została zawarta na 25 lat. Po tym okresie strona kirgiska będzie mogła odkupić aktywa Kyrgyz-

Gazu (Khodyakova, 2013, 2014). Od połowy 2014 roku – działając pod nową nazwą „Gazprom Kirgistan" – spółka jest wyłącznym importerem gazu ziemnego w Kirgistanie, właścicielem magistrali gazowych oraz sieci dystrybucji gazu ziemnego (Gazprom, 2019).

Kolejnym krokiem w zacieśnianiu rosyjsko-kirgiskiej współpracy energetycznej było podpisane w 2019 roku porozumienie wstępne w sprawie przejęcia przez Gazprom innej spółki energetycznej Kirgistanu – Kyrgyzneftegaz. Jeśli transakcja dojdzie do skutku, Rosja będzie sprawować kontrolę nad całym kirgiskim rynkiem paliwowym. Kyrgyzneftegaz to dziś główne naftowo-gazowe aktywo republiki. Spółka prowadzi prace badawcze oraz zajmuje się wierceniem i wydobyciem ropy naftowej i gazu ziemnego z krajowych złóż. W posiadaniu Kirgistanu znajduje się ponad 85-procentowy pakiet akcji spółki. Kyrgyzneftegaz pracuje na 35 małych złożach zlokalizowanych w obwodach batkeńskim oraz dżalalabadzkim na południu kraju. Roczny poziom wydobycia ropy naftowej przez firmę wynosi 75-80 tys. ton (Gazprom, 2019).

Główną przyczyną chęci sprzedaży Kyrgyzneftegazu jest słaba kondycja spółki spowodowana niską efektywnością zarządzania, niestabilnym zbytem produkcji, brakiem zapasów oraz spadkiem poziomu przetwórstwa ropy naftowej. Gazprom zamierza przeznaczyć 80-120 mln USD na modernizację należącej do Kyrgyzneftegazu rafinerii Kyrgyz Petroleum Company. Plany rosyjskiego giganta gazowego w Kirgistanie zakładają także przeprowadzenie nowych prac wiertniczo-poszukiwawczych w celu zwiększenia poziomu wydobycia gazu ziemnego do 100 mln m^3 rocznie, co będzie wymagało inwestycji wielkości 250-300 mln USD (Denisenko, 2019).

6. Odnawialne źródła energii (OZE) Kirgistanu

Obok hydroenergetyki Kirgistan posiada duży potencjał innych odnawialnych źródeł energii. Podstawę dla nich stanowi ustawa z 2008 roku „O odnawialnych źródłach energii".

Potencjał OZE, według ocen Ministerstwa Gospodarki KR oraz zagranicznych instytucji, wynosi:

- energii słonecznej cieplnej – 500 tys. kWh/rok;
- energii słonecznej elektrycznej – 20-30 tys. kWh/rok;
- energii wodnej małych rzek i cieków wodnych – 5-8 mln kWh/rok;
- energii wiatrowej – 40-50 tys. kWh/rok;
- energii geotermalnej – 5-10 tys. kWh/rok;
- energii z biomasy – około 1 mln kWh/rok

(Państwowy Komitet Przemysłu, Energetyki i Kopalin Republiki Kirgiskiej, 2019).

Badania nad OZE w republice prowadzone były jeszcze w czasach radzieckich. W 1980 roku uczeni z Narodowej Akademii Nauk Kirgistanu stworzyli eksperymentalną biogazownię. Zakład Tezelektomasz (dzisiejsza Oremi) opracował i wypuścił seryjną produkcję mikro- i minihydroelektrowni różnej mocy. Fabryka EWM rozpoczęła wytwarzanie opracowanych przez siebie kolektorów słonecznych oraz paneli fotowoltaicznych w celu uzyskania elektryczności. Instytut Automatyki Narodowej Akademii Nauk Kirgistanu prowadził ponadto badania nad OZE. Zostały jednak zahamowane z przyczyn ekonomicznych po rozpadzie ZSRR. Obecnie zajmuje się nimi Narodowa Akademia Nauk Kirgistanu oraz uczelnie techniczne republiki (Abdrisaev, 2017). Pomimo dużego potencjału OZE w Republice Kirgiskiej ich wykorzystanie nie przekracza obecnie 1%.

Choć do OZE zalicza się różne źródła, polityka narodowa Kirgistanu skupia się głównie na rozwoju małych elektrowni wodnych (MEW). Jesienią 2017 roku rząd Kirgistanu przyjął program

narodowy „Czterdzieści kroków do przyszłości", który przewiduje budowę 11 MEW o łącznej mocy 161 MW do roku 2021 oraz zwiększenie udziału OZE w ogólnej produkcji energii elektrycznej w Kirgistanie do 10% (*Programma Pravitel'stva*…, 2017).

Bezpieczeństwo energetyczne republiki nieustannie jest zagrożone. Krajowa produkcja surowców energetycznych koncentruje się na wytwarzaniu energii elektrycznej w ponad 90% generowanej przez hydroelektrownie, zaś ponad 90% konsumowanych węglowodorów Kirgistan importuje. Prowadzi to do wysokiego uzależnienia od poziomu wód rzek, jak również od cen światowych na gaz ziemny oraz – w mniejszym stopniu – na ropę naftową i produkty ropopochodne. Z każdym rokiem wzrasta zależność energetyki Kirgistanu (szczególnie sektora naftowo-gazowego) od Rosji. Największy wpływ wywierają tu Gazprom oraz Rosneft. Gwarantem wzrostu bezpieczeństwa energetycznego Kirgistanu może być dziś poprawa kondycji sektora elektroenergetycznego w drodze rozwiązania dotychczasowych problemów, takich jak: niedoinwestowanie, konieczność modernizacji infrastruktury, zmiana polityki taryfowej czy walka z korupcją.

Bibliografia

Bejsebaev R., 2017, *Sotrudnichestvo Kyrgyzstana i Rossii v toplivo-ehnergeticheskom sektore: sostoyanie, problemy, perspektivy*, „Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta", no. 422.

Gacek Ł., 2013, *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Kraków.

Kochanek E., 2017, *Azja Centralna – rosnący w siłę dostawca surowców energetycznych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Sztuki Wojennej", nr 4 (109).

Przewodnik po rynku. Republika Kirgiska, 2009, Ałmaty.

Źródła internetowe

Abdrisaev E., 2017, *Vozobnovlyaemye vidy ehnergii v Kyrgyzstane – mnenie ehksperta*, 9 VI, online: http://ekois.net/vozobnovlyaemye-vidy-energii-v-kyrgyzstane-mnenie-eksperta/ – 04 V 2019.

Asanov B., 2018, *Energetika KR. Milliardnyj defitsit i popytka povysit' tarify*, 5 III, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-energy-economic/29079931.html – 23 VI 2019.

Gazprom, 2019, *Подписана Дорожная карта по участию „Газпрома" в приобретении имущества и активов „Кыргызнефтегаза"*, online: https://www.gazprom.ru/press/news/2019/march/article477581/ – 08 VII 2019.

Global Water Partnership, 2006, *Национальный отчет Кыргызской Республики*, online: http://www.cawater-info.net/ucc-water/pdf/ucc_water_report_kyrg_rus.pdf – 05 VI 2019.

Denisenko D., 2019, *GKEPN raskryl plany „Gazproma" po investitsiyam v „Kyrgyzneftegaz"*, „Economist", online: https://economist.kg/2019/04/04/gkepn-raskryl-plany-gazproma-po-investiciyam-v-kyrgyzneftegaz/ – 22 VII 2019.

Dzhuraev Sh., 2009, *Energeticheskij krizis v Kyrgyzstane. Prichiny i sledstviya*, „EUCAM – Europe-Central Asia Monitoring", no. 5, online: https://eucentralasia.eu/ru/2009/02/energy-emergency-in-kyrgyzstan-causes-and-consequences-ru/ – 16 VI 2019.

Elektriczeskije Stancji, online: http://www.energo-es.kg./ – 18 VII 2019.

Jarosiewicz A., Lang J., 2014, *Rosyjskie inwestycje w Kirgistanie*, „Analizy OSW", online: https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-26/rosyjskie-inwestycje-w-kirgistanie – 22 VIII 2019.

Khodyakova E., 2014, *„Gazprom" kupil za $1 aktivy operatora Kirgizii*, „Vedomosti", 10 IV, online: https://www.vedomosti.ru/business/news/2014/04/10/gazprom-kupil-za – 12 V 2019.

Khodyakova, E., 2013, *Gazprom idet v Kirgiziyu*, „Vedomosti", 28 V, online: https://www.vedomosti.ru/business/articles/2013/05/28/gazprom_idet_v_kirgiziyu – 18 VI 2019.

Korruptsiya v ehnergetike Kyrgyzstana. Boj s ten'yu, 2014, online: http://www.stanradar.com/news/full/7699-korruptsija-v-energetike-kyrgyzstana-boj-s-tenju.html – 22 VIII 2019.

Narodowy Komitet Statystyczny Republiki Kirgistanu, *Bilans paliwowo-energetyczny za 2017 rok*, 2018, online: http://www.stat.kg/ru/publications/toplivno-energeticheskij-balans/ – 05 VI 2019.

Państwowy Komitet Przemysłu, Energetyki i Kopalin Republiki Kirgiskiej, 2019, online: http://www.gkpen.kg/ – 23 VIII 2019.

Peschinskij I., 2017, *Stroit' Narynskie GES v Kirgizii budet Chekhiya, a ne Rossiya*, „Vedomosti", 10 VII, online: https://www.vedomosti.ru/business/news/2017/07/10/717724-stroit-ges-kirgizii – 15 VII 2019.

Programma Pravitel'stva Kyrgyzskoj Respubliki „40 shagov v budushhee", 2017, online: http://www.gov.kg/?page_id=74383&lang=ru – 29 VII 2019.

Rosneft, 2014a, *„Роснефть" закрыла сделку по приобретению „Бишкекской нефтяной компании"*, online: https://www.rosneft.ru/press/releases/item/153728/ – 15 VII 2019.

Rosneft, 2014b, *„Роснефть" создает СП и приобретает 50% долю в топливо-заправочном комплексе одного из крупнейших аэропортов Киргизии*, online: https://www.rosneft.ru/press/releases/item/95186/ – 02 VI 2019.

World Bank, 2015, *Kyrgyz Republic Partnership Program Snapshot*, online: http://documents.worldbank.org/curated/en/206341486990416988/World-Bank-Kyrgyz-Republic-partnership-program-snapshot – 16 VII 2019.

World Bank, 2017, *Analysis of the Kyrgyz Republic's Energy Sector*, online: http://documents.worldbank.org/curated/en/370411513356783137/Analysis-of-the-Kyrgyz-Republics-Energy-Sector – 16 VII 2019.

Vavina E., 2019, *Kirgiziya predlozhila Rosii vernut'sya k stroitel'stvu GES*, „Vedomosti", 6 II, online: https://www.vedomosti.ru/business/articles/2019/02/06/793480-kirgiziya – 01 VI 2019.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 123-142
https://doi.org/10.12797/9788381382656.06

PATRYK DUJKA

3. Handel międzynarodowy Kirgistanu – najważniejsi partnerzy, kluczowe produkty eksportowe i importowe

Abstract

International Trade in Kyrgyzstan

The article presents the strengths and weaknesses of Kyrgyzstan's foreign trade. It shows the development opportunities of the Kyrgyz economy, the country's main trading partners, and how these relations have evolved in recent years. The author presents the main export and import goods of Kyrgyzstan and describes its economy in terms of dependence on specific types of goods or economic partners and their impact on the country's policy through trade.

Keywords: international trade, economy, Kyrgyzstan, China

Резюме

Международные торговые связи Кыргызстана

Статья представляет преимущества и недостатки внешней торговли Кыргызстана. Автор характеризирует продукты, которыми торгует Кыргызстан, указывает главных экономических партнеров республики и анализирует возможности развития стоящие перед кыргызской экономикой в этом плане.

Ключевые слова: международная торговля, Кыргызстан, Китай

Wprowadzenie

Kirgistan jako niepodległe państwo jest stosunkowo nowym podmiotem na arenie międzynarodowej. Podobnie jak inne kraje postradzieckie z regionu Azji Centralnej musi sobie radzić z wieloma problemami strukturalnymi, charakterystycznymi dla państw tzw. Globalnego Południa (*Global South*). Jednocześnie zmaga się z trudnościami specyficznymi dla państw byłego Związku Sowieckiego: budową nowej tożsamości, zwłaszcza tożsamości narodowej. Jednakże problemem najbardziej dojmującym z perspektywy obywateli Kirgistanu jest sytuacja gospodarcza kraju. Od 31 sierpnia 1991 roku, kiedy republika proklamowała niepodległość, gospodarka kirgiska zaczęła działać na własny rachunek, co okazało się niezwykle trudne. Spadek PKB *per capita* od 1990 roku do 1995 roku wyniósł około 40% (z 608,95 USD do 364,23 USD) (Bank Światowy, 2019), mimo że jako jedyne państwo w regionie Kirgistan podążał za wytycznymi Międzynarodowego Funduszu Walutowego oraz Banku Światowego (*Kirgistan*…). Od tego czasu obserwowaliśmy stopniowy wzrost PKB *per capita* aż do 1219,82 USD w roku 2017 (OEC, 2019). Liczba ludności tego kraju wynosiła 6,202 mln osób w roku 2017, a wzrost gospodarczy w tym czasie osiągnął 4,6% i utrzymuje się na podobnym poziomie od roku 2014 (Bank Światowy, 2019). Mimo dynamicznego zwiększania się liczby obywateli kraju o około 2% rocznie w ostatnich 5 latach (Bank Światowy, 2019) Kirgistan jest w stanie nadal się rozwijać, nie wpadając w pułapkę „przejadania" wzrostu gospodarczego przez nowe pokolenia, co nie pozwoliłoby odczuć podniesienia jakości życia mieszkańcom.

W niniejszym artykule zostanie przedstawiony zarys gospodarki kirgiskiej oraz bilans handlowy Republiki Kirgistanu. Dalsza część pracy zawiera analizę najważniejszych produktów eksportowych oraz importowych, a także prezentację najistotniejszych partnerów handlowych Biszkeku.

Zarys gospodarczy

Kirgistan jest państwem śródlądowym, o charakterze wybitnie górzystym (93% terytorium kraju zajmują obszary górskie). W związku z tym historycznie wielu mieszkańców tego obszaru zajmowało się hodowlą zwierząt, a jego gospodarka opierała się głównie na rolnictwie i eksporcie wydobywanych w górach dóbr naturalnych, w tym złota. Jeszcze w 2007 roku struktura gospodarcza kraju w dużej mierze opierała się na rolnictwie, które produkowało 26,9% PKB przy zatrudnieniu na poziomie około 34,5% ludności. Oczywiście, w związku ze zmianami systemowymi w gospodarce doszło do zjawiska znanego w transformacyjnych państwach Europy środkowo-wschodniej, a więc znaczącego wzrostu w usługach – do 45,5% PKB. Przemysł natomiast odpowiadał za 16,7% PKB (*Share of Economic Sectors*…, 2019).

Jednakże już 10 lat później struktura gospodarki wyraźnie się zmieniła na niekorzyść rolnictwa. Jedynie 12,3% PKB produkowano w tym sektorze, podczas gdy pracowało w nim 26,7% populacji. Dochodziło do stałego spadku zatrudnienia, który jednak był znacząco niższy niż analogiczny spadek w strukturze PKB (Trading Economics, 2019). Wiązało się to z niewielką modernizacją rolnictwa od momentu upadku komunizmu do 2017 roku oraz małą wydajnością z powodu niewystarczającej ilości wody – długotrwałego problemu w kraju. W związku z tym rozwój jest odczuwany na wsi znacząco słabiej niż w miastach, a najbiedniejsza część mieszkańców wiejskich regionów emigruje, głównie do Rosji lub Kazachstanu (USAID, 2019) Światełkiem w tunelu wydaje się decyzja parlamentu Kirgistanu, który jako drugi kraj (po Bhutanie) zamierza przejść na produkcję pożywienia w 100% organicznego i ekologicznego. Plan ten zostanie wdrożony w roku 2020, a cel ma zostać osiągnięty w ciągu 10 lat (*Kyrgyzstan to Become 100 Organic*…, 2018). Kosztem rolnictwa wzmocnił się przemysł,

odpowiadający za 26,5% PKB, oraz usługi – z udziałem wynoszącym 50,4% (*Share of Economic Sectors*…, 2019).

Według danych Organizacji Narodów Zjednoczonych (2015) ponad 66% wszystkich kirgiskich firm zatrudnia poniżej 50 pracowników. Pozostała część jest zdominowana przez firmy zatrudniające od 51 do 200 ludzi.

Jest to państwo o niskim dochodzie. Poziom Produktu Krajowego Brutto kraju to 7,565 mld USD, wyrażony *per capita* sytuuje się na poziomie 1219 USD (3733 USD PPP – parytetu siły nabywczej), co sprawia, że Kirgistan znajduje się na 152. miejscu spośród 214 sklasyfikowanych krajów (OEC, 2019).

Szacuje się, że około 30% GDP w 2014 roku pochodziło z przekazów pieniężnych Kirgizów pracujących w Rosji (Sagynbekova, 2017), co w połączeniu z uzależnieniem surowcowym, zwłaszcza w zakresie importu przetworzonej ropy naftowej (Kirgistan importuje 89% zapotrzebowania na ten surowiec) (OEC, 2019), uczestnictwem w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej oraz inwestycjami rosyjskimi w Kirgistanie wpływa na głębokie uzależnienie ekonomiczne kraju od fluktuacji w gospodarce Rosji. Kolejne 8-10% GDP to dochody pochodzące ze sprzedaży złota, niemal wyłącznie wydobywanego w kopalni Kumtor. Jest ono praktycznie w całości eksportowane do Szwajcarii oraz Wielkiej Brytanii (U.S. Country Commercial Guides, 2018). Kirgistan prowadzi również reeksport towarów z Chin na zachód oraz północ, do krajów Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Jego wartość szacuje się nawet na ⅓ PKB kraju (Могилевский, 2012). Według innych danych wywóz sprowadzanych produktów chińskich wynosił 75% całego importu z Chin w 2010 roku, głównymi zaś kierunkami są pozostałe kraje Azji Centralnej, głównie Uzbekistan, Tadżykistan i Kazachstan, a na mniejszą skalę również Rosja i Afganistan (Ide, 2011). Najważniejszym punktem reeksportu tych towarów jest bazar Dordoj, którego roczne obroty Bank Światowy (2009) szacował na 10 mld USD, z czego jedynie ¼ produktów miała być wytwarza-

na lokalnie. Większość tych towarów była dalej reeksportowana, do Kazachstanu i Uzbekistanu. Chiny są jednocześnie największym obecnie partnerem handlowym Republiki Kirgistanu. Dodatkowo – według obliczeń Amerykańskiego Departamentu Handlu – nieformalny, nieukonstytuowany rynek szacuje się na około 60% PKB całego kraju, a zatem ponad połowę. Wśród największych trudności w utrzymaniu stałego poziomu wzrostu wymienia się korupcję, niską transparentność w biznesie (w tym w systemie podatkowym), trwałe problemy energetyczne (mimo potencjału hydroenergetyki) oraz niską atrakcyjność biznesową (80% wszystkich zagranicznych inwestycji jest lokowane w stolicy – Biszkeku) dla zagranicznych kontrahentów. Wynika to ze stosunkowo małej liczby ludności kraju (co przekłada się na niewielki rynek wewnętrzny) oraz ze słabości przemysłu kirgiskiego, ograniczonego po rozpadzie Związku Radzieckiego. Republika Kirgiska znalazła się obecnie w sytuacji, w której z jednej strony, zalewają ją bardzo tanie produkty z Chin, a z drugiej, jako członek Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej, zobowiązała się znieść cła na konkurencyjne produkty z państw tej wspólnoty. W zaistniałej sytuacji kirgiski przemysł jest osłabiany z dwóch stron, co wpływa na niedużą skalę produkcji przemysłowej w tym kraju. Odbija się to na statystykach handlu międzynarodowego, które są dla Kirgizów od wielu lat ujemne. Kulminacja wspomnianego trendu nastąpiła w roku 2014, kiedy różnica między eksportem a importem była ponad ośmiokrotna, eksport wyniósł wówczas 9,29 mld USD, a import zaledwie 1,09 mld USD, co oznaczało deficyt w handlu zagranicznym na poziomie 8,20 mld USD. Rok później różnica ta nie była tak znaczna, co wynikało jednak ze zmniejszenia importu z Chin, a nie ze wzrostu eksportu (OEC, 2019).

Tabela 1. Bilans handlowy wymiany zagranicznej Kirgistanu

Rok	Całkowita wartość eksportu	Całkowita wartość importu	Bilans handlowy
1995	372 mln USD	518 mln USD	-146 mln USD
2001	428 mln USD	481 mln USD	-53 mln USD
2008	4,91 mld USD	1,33 mld USD	-3,58 mld USD
2014	9,29 mld USD	1,09 mld USD	-8,20 mld USD
2017	5,99 mld USD	1,92 mld USD	-4,07 mld USD

Źródło: *Obroty handlu zagranicznego Kirgistanu wg danych za rok 2017* (OEC, 2019).

Jak widać, Kirgistan w całej swojej historii miał ujemny bilans handlowy. W zależności od okresu potrafił się on znacząco zmniejszyć, jak w roku 2001, a swój pik osiągnął w roku 2014, gdy import produktów z Chin wyniósł aż 56%, można więc w tym przypadku mówić o zalewie produktów z Państwa Środka.

Republika Kirgiska jest obecnie (na rok 2017) 117. importerem na świecie, z wielkością importu 966 USD na mieszkańca, co w regionie daje mu drugie miejsce pod tym względem, zaraz za Kazachstanem. W przypadku eksportu jest to miejsce 133. i wskaźnik 310 USD na mieszkańca, dzięki czemu Kirgistan zajmuje trzecie miejsce w regionie za naftowymi potęgami: Kazachstanem i Turkmenistanem (OEC, 2019).

Tabela 2. Kirgiski eksport

Kraje eksportu	Wartość eksportu	% całości eksportu Kirgistanu
Kazachstan	377 mln USD	20%
Szwajcaria	337 mln USD	18%
Wielka Brytania	319 mln USD	17%
Rosja	269 mln USD	14%
Turcja	162 mln USD	8,4%

Źródło: *Wartość eksportu Kirgistanu w ujęciu partnerów* (OEC, 2019).

Tabela 3. Kirgiski import

Kraje importu	Wartość importu	% całości importu Kirgistanu
Chiny	2,72 mld USD	45%
Rosja	1,36 mld USD	23%
Kazachstan	535 mln USD	8,9%
Turcja	280 mln USD	4,7%
Uzbekistan	160 mln USD	2,7%

Źródło: *Wartość importu Kirgistanu w ujęciu partnerów* (OEC, 2019).

Jeśli spojrzymy na listę siedmiu największych partnerów handlowych Kirgistanu (tab. 2 i 3), zauważymy dodatni bilans w handlu tego kraju jedynie ze Szwajcarią (316,9 mln USD) oraz Wielką Brytanią (303,2 mln USD). Natomiast z pozostałymi państwami jest on ujemny i wynosi z samymi Chinami aż 2,62 mld USD (czyli więcej niż cały eksport Kirgistanu w roku 2017), z Rosją ponad miliard dolarów (1,09 mld USD), z Kazachstanem 157 mln USD oraz z Turcją 115 mln USD. Następne kraje w tym zestawieniu wykazują ten sam, negatywny dla Kirgistanu, trend. Pokazuje to, że obecnie Republika Kirgiska, poza surowcami naturalnymi, nie posiada towarów, w których jej gospodarka mogłaby się specjalizować i produkować je na masową skalę, oraz marek, które byłyby znane poza regionem.

Tabela 4. Główne towary eksportowane przez Kirgistan

Towary	Kraje eksportu towarów	Wartość
złoto	Szwajcaria i Wielka Brytania	712 mln USD
rudy metali szlachetnych	Kazachstan i Chiny	144 mln USD
pozostałe rudy metali	Kazachstan	95,6 mln USD
samoloty i helikoptery	Turcja	78,5 mln USD
suszone rośliny strączkowe	Rosja, Turcja, Iran i Serbia	56,6 mln USD

Towary	Kraje eksportu towarów	Wartość
dzianiny kobiece	Rosja i Kazachstan	44,3 mln USD
masło	Rosja i Kazachstan	11,7 mln USD
skórzane obuwie	Rosja i Kazachstan	10,7 mln USD
rafinowana ropa naftowa	Turcja i Kazachstan	1,1 mln USD

Źródło: *Najważniejsze i wybrane towary eksportowe Kirgistanu* (OEC, 2019).

Najważniejsze produkty eksportowe to kopaliny oraz samoloty i helikoptery. Oprócz ostatniej pozycji wskazanej w tabeli 4, wyraźnie uwidacznia się struktura eksportu oparta na surowcach naturalnych, głównie złocie. Zauważyć tutaj można oczywistą wręcz zależność Kirgistanu od surowców naturalnych, która jest charakterystyczna dla większości państw regionu (np. Turkmenistanu, którego eksport w 85% opiera się na ropie naftowej). Bardzo ważne w strukturze eksportu są również towary wytwarzane ręcznie oraz produkty rolnicze. Jest to droga, którą Kirgistan może podążać w związku ze zmianami klimatycznymi oraz wzrastającym trendem – szczególnie w krajach rozwiniętych – na produkty ekologiczne, organiczne bądź unikatowe. Wydaje się, że rząd kirgiski to zauważył, gdyż zamierza do roku 2030 przejść na całkowicie organiczną produkcję rolną (*Kyrgyzstan to Become 100 Organic*…, 2018).

Tabela 5. Główne towary importowane przez Kirgistan

Towary	Kraje importu towarów	Wartość
Obuwie gumowe	Chiny	740 mln USD
Rafinowana ropa naftowa	Rosja	593 mln USD
Bawełniane tkaniny	Chiny	194 mln USD
Leki	Rosja, Indie, USA i Niemcy	160 mln USD
Kufry i walizki	Chiny	105 mln USD
Oleje z nasion	Rosja i Kazachstan	40,1 mln USD

Towary	Kraje importu towarów	Wartość
Plastikowe pokrywy	Chiny, Rosja i Kazachstan	21,3 mln USD
Winogrona	Uzbekistan i Tadżykistan	9,8 mln USD

Źródło: *Najważniejsze i wybrane towary importowane przez Kirgistan* (OEC, 2019).

Import Kirgistanu jest zdominowany przez trzy typy towarów. Po pierwsze są to produkty codziennego użytku, eksportowane z Chin, które pozwalają na zaopatrzenie się w nie dużej ilości kirgiskich rodzin. Wcześniej były one wytwarzane w niewielkich manufakturach lub przez członków rodziny na potrzeby własne. Obecnie są tak tanie, że często poprzedni tryb ich uzyskiwania nie ma ekonomicznego sensu. Po drugie wśród towarów importowanych ważne miejsce zajmuje rafinowana ropa naftowa, niezbędna do zasilania kirgiskiej gospodarki i gospodarstw domowych, ściągana z Rosji. Na trzeciej pozycji znajdują się wyspecjalizowane produkty sprowadzane z całego świata, jak medykamenty, których Kirgistan nie jest w stanie produkować ze względu na ograniczenia techniczne i patentowe.

Główni partnerzy handlowi Kirgistanu

1. Chiny

Największym partnerem handlowym Kirgistanu są Chiny. Eksport do tego kraju wynosi jednak zaledwie 101 mln USD, co przy imporcie na poziomie 2,72 mld USD stanowi niewielką liczbę i daje ujemny bilans handlowy w wysokości 2,62 mld USD (OEC, 2019). Ta kwota jest większa niż dochód z eksportu Kirgistanu w ujęciu rocznym, co świadczy o ogromnym znaczeniu ekonomicznym tej relacji i wpływa również na inne pola współpracy, w tym polityczne. Zdecydowana większość handlu odbywa się przez dwa przejścia graniczne: Irkeshtam, które jest częściej wykorzystywane

w przypadku transportu towarów z Chin, oraz wysokogórskie przejście w pobliżu przełęczy Torugart (Bank Światowy, 2019).

Chińczycy na dużą skalę inwestują w poprawę infrastruktury drogowej Kirgistanu, w związku z rozwojem koncepcji Belt and Road (Jeden Pas i Jedna Droga). Spośród największych projektów można wymienić cztery sfinansowane przez Chiny na kwotę 1,3 mld USD w ramach projektu dróg CAREC (Central Asia Regional Economic Cooperation). Ich celem była poprawa połączeń z ChRL, południowo-wschodnią Azją oraz Europą. Dodatkowo zainwestowano prawie 1 mld USD w modernizację przesyłu energii elektrycznej, co ma umożliwić w przyszłości jej eksport z Kirgistanu do krajów Azji Południowej (Senevirante, 2019).

Spośród towarów, które Kirgistan eksportuje do Chin, największą rolę odgrywają rudy metali szlachetnych o wartości 35 mln USD (35% całego eksportu do Chin), tytoń o wartości 21,5 mln USD (21%) oraz skóry zwierzęce o wartości 10,5 mln USD (10%).

Pozostałe produkty, takie jak rafinowana ropa naftowa, maszyny czy bawełna, mają marginalne znaczenie i nie przekraczają 10% eksportu.

W przeciwieństwie do eksportu import Kirgistanu obejmuje ogromną ilość dóbr z Chin, spośród których najważniejsze to obuwie oraz konfekcja. Łączny import tych produktów opiewa na kwotę ponad 900 mln USD, co stanowi 34% wartości wszystkich towarów sprowadzanych z Chin.

Wartość pozostałych importowanych produktów, takich jak syntetyczne ubrania, sprzęt do nadawania – używany przez wojsko, telewizję oraz radio – czy ceramika, jest liczona w dziesiątkach milionów dolarów, ale w skali procentowej handlu ma mniejsze znaczenie.

Nietrudno zauważyć, że Kirgistan jest dla Państwa Środka marginalnym partnerem handlowym i odgrywa co najwyżej rolę zaplecza surowcowego oraz dostawcy towarów luksusowych i trudno dostępnych w Chinach. Natomiast ChRL jest dla Republi-

ki Kirgiskiej najważniejszym partnerem handlowym, co sprawia, że Kirgistan pozostaje w znacznym stopniu uzależniony nie tylko od koniunktury gospodarczej, ale również politycznej w Państwie Środka. ChRL poszukuje nowych rynków zbytu dla własnych towarów oraz stara się rozwijać swoje zachodnie rubieże, prowincję Xinjiang, która wyraźnie odstaje poziomem życia od obszarów położonych na wschodnim wybrzeżu. Ma to tym żywotniejsze znaczenie, że Xinjiang jest zamieszkiwany przez mniejszość Ujgurów, która władzom w Pekinie sprawia ogromne problemy, włącznie z zamachami terrorystycznymi. Według źródeł agencji Al Jazeera (*China Says 13 000 „Terrorists"*…, 2019) do 2014 roku aresztowano tam do 13 000 „terrorystów". Poprzez podniesienie poziomu życia Chińczycy chcą osłabić radykalizm mieszkańców autonomicznej prowincji. Handel z państwami Azji Centralnej, również z Kirgistanem, oraz rozwój koncepcji Belt and Road mogą w tym pomóc. Ważne dla Chin jest również budowanie tzw. *soft power*, czyli wzmacniania pozytywnego obrazu ChRL na świecie, oraz promowanie chińskiego języka oraz własnej kultury poza granicami kraju.

Z kolei Kirgistan stara się zachować w tej sytuacji niezależność, co jest tym trudniejsze, im większa jest różnica w bilansie handlowym między oboma krajami. Bliskość tak dużego partnera jak Chiny niewątpliwie stymuluje gospodarczy wzrost Republiki Kirgiskiej. Najważniejsze jednak jest nie to, jak wielkie są profity Kirgistanu z handlu z ChRL, ale to jak zgromadzone w ten sposób środki finansowe zostaną wydane. Według szacunków Azjatyckiego Banku Rozwoju (Asian Development Bank, 2017a) kraje Azji Centralnej muszą inwestować prawie 8% PKB, lub 38 mld USD rocznie, żeby utrzymać swój potencjał do rozwoju. Pieniądze te powinny być wydane na rozwój infrastruktury oraz dostosowanie się do zmian klimatycznych. Dla Kirgistanu, który nie posiada ogromnych rezerw surowców naturalnych oraz polega w dużej mierze na przekazach pieniężnych od migrantów zarobkowych,

jest to kwota niemożliwa do wygospodarowania bez pomocy z zewnątrz. Tymczasem głównym kredytodawcą tej republiki pozostają Chiny, co prowadzi do spirali zadłużenia Biszkeku względem Pekinu (*Kyrgyzstan Asks China for Grant*…, 2019).

Zadłużenie zagraniczne Kirgistanu według danych za rok 2016 wynosi 125,2% PKB, co przewyższa analogiczne dane dla sąsiada tej republiki – Tadżykistanu (59,7% PKB). Tak wysoki poziom długu jest poważnym zagrożeniem z punktu widzenia władz w Biszkeku i w przypadku złej alokacji zasobów, pożyczonych środków, czeka je bolesna, ekonomiczna weryfikacja (Bhutia, 2018). Roman Mogilevskii (2012) wskazywał z kolei, że nieuniknione było, iż w najbliższym czasie Chiny staną się największym pożyczkodawcą Kirgistanu. W 2019 roku kirgiski rząd poprosił ChRL o „mniej pożyczania, a więcej dawania" w postaci grantów na rozbudowę infrastruktury oraz przemysłu (*Kyrgyzstan Asks China for Grant*…, 2019). Sytuacji rosnącej zależności kredytowej Republiki Kirgiskiej od Chin nie poprawia wzrost, dotąd skrywanych, nastrojów sinofobicznych (Ide, 2011).

Już w 2011 roku przeprowadzono ankietę na reprezentatywnej grupie obywateli Kirgistanu, w której pytano, który z wymienionych krajów traktują jako partnera, a który jako zagrożenie, zarówno polityczne, jak i ekonomiczne. Chiny uplasowały się na trzecim miejscu za Uzbekistanem oraz Stanami Zjednoczonymi w kategorii zagrożenie dla kraju (w ten sposób Państwo Środka określiło 31% Kirgizów). Jako głównych partnerów Kirgizi wymienili Japonię, UE, Turcję, Kazachstan oraz Rosję (tę ostatnią aż 94% ankietowanych uznało za partnera, jedynie 2% za zagrożenie). Od tego czasu nastroje negatywne wobec Chin jedynie się pogłębiły, czego dowodem są coraz częstsze wystąpienia antychińskie. Zamieszki w Biszkeku organizuje grupa Kyrk-Choro, która domaga się intensyfikacji inspekcji w miejscach pracy zatrudniających Chińczyków, nieprzyznawania kirgiskiego obywatelstwa nikomu poza etnicznymi Kirgizami oraz przeprowadzenia rządowego audytu w sprawie

wykorzystania chińskich pożyczek (*Kyrgyzstan: Another week*…, 2019). Prezydent Sooronbaj Dżeenbekow w wypowiedzi z 9 stycznia 2019 roku zdecydował się na konfrontację z tymi żądaniami, ale już tydzień później zaproponował ugodowe rozwiązanie i realizację niektórych postulatów. Przedstawiciele organizacji Kyrk-Choro mówili o setkach tysięcy chińskich robotników, co wydaje się liczbą przesadzoną. Według statystyk Ministerstwa Spraw Zagranicznych Kirgistanu (2019) w 2018 roku wydano 7210 rocznych wiz pracowniczych obywatelom chińskim, a rok wcześniej 6307. Większy skok zanotowano, jeżeli chodzi o krótkoterminowe wizy turystyczne oraz biznesowe (w 2017 roku – 6000, a w 2018 już 16 600). Jak powiedział minister: „Mówienie o dziesiątkach tysięcy Chińczyków przebywających w naszym kraju przez dłuższy czas nie ma pokrycia w rzeczywistości" (*Kyrgyzstan: Another week*…, 2019). Uspokajające wypowiedzi polityków nie wpływają jednak na niwelowanie antychińskich nastrojów w społeczeństwie, a relacje z Xinjiangiem, gdzie żyje wielu etnicznych Kirgizów, nie pomagają w tej sytuacji. Telewizja Al-Jazeera *(China Says 13 000 „Terrorists"*…, 2019) stale donosi o utrudnianiu mieszkańcom tej prowincji przemieszczania się po kraju, jak również odwiedzania krewnych w Kirgistanie.

Przywódcy obu krajów oficjalnie deklarują przyjazne relacje, a partnerstwo strategiczne zostało ogłoszone 6 czerwca 2018 roku w Pekinie. Skala inwestycji Chińczyków jest szeroka i planowane są kolejne projekty infrastrukturalne, żeby połączyć Kirgistan w ramach projektu Jednego Pasa i Jednej Drogi. Wydaje się zatem, że wpływ Chin będzie się tylko zwiększał, a jedyna szansa małej Republiki Kirgiskiej w tej niesymetrycznej relacji leży w umiejętnym prowadzeniu polityki w tle rozgrywek między chińskim „smokiem" i rosyjskim „niedźwiedziem". Tak skomplikowana gra polityczno-ekonomiczna jest nowością dla Kirgizów. Mogliby oni czerpać z mądrości Korei, o której zwykło się mówić, że jest „krewetką pomiędzy wielorybami".

2. Rosja

Kirgistan jest niepodległym państwem dopiero od 1991 roku. Wcześniej był wpisany w strukturę gospodarczą Imperium Rosyjskiego, następnie zaś Związku Radzieckiego. Nie pozostaje to bez wpływu na dzisiejsze relacje handlowe pomiędzy oboma krajami, przede wszystkim zaś zwiększa zakres wpływu politycznego i kulturowego Rosji w Kirgistanie. Moskwa jest drugim największym partnerem handlowym Biszkeku. Eksport do tego kraju wynosi 269 mln USD, zaś import – 1,36 mld USD. Daje to ujemny bilans handlowy na poziomie 1,091 mld USD.

Kirgizi eksportują do Rosji szeroki wachlarz produktów, z których największe znaczenie ma konfekcja (52,3 mln USD, czyli prawie 20% wartości eksportu) oraz metale (niemal 7% eksportu).

Najważniejszymi towarami importowanymi z Rosji są surowce energetyczne, zwłaszcza rafinowana ropa naftowa, którą Kirgistan sprowadza za ponad 500 mln USD, a to przekłada się na niemal 40% wartości całego importu z Federacji Rosyjskiej (OEC, 2019).

Rosjanie, którzy mają ogromny wpływ zarówno polityczny, kulturalny, jak i ekonomiczny w tym państwie, starają się go oczywiście zachować, natomiast z racji własnych problemów gospodarczych nie zawsze są w stanie sprostać roli lidera. Wydaje się również, że Republika Kirgiska nie jest dla Rosji istotnym miejscem z punktu widzenia ochrony interesów czy zwrotu ekonomicznego inwestycji, tak ważnego z powodu wydatków na zbrojenia czy interwencję na Krymie. Kirgistan natomiast, nawet w zestawieniu z sąsiednim Kazachstanem, jest bardziej otwarty na wszelkie inwestycje ze strony Rosji oraz na inicjatywy integracyjne, takie jak Euroazjatycka Unia Gospodarcza. Również ludność tej republiki, o czym była już mowa powyżej, uznaje Federację za partnera, a nie za zagrożenie. Relacja ta może się okazać tym ważniejsza dla kirgiskiego rządu, im większe niebezpieczeństwo długu będzie się pojawiać ze strony chińskiej.

Podobnie jak w przypadku relacji z Chinami, największym problemem jest ryzyko zwasalizowania Kirgistanu i uprzedmiotowienie kraju. Nie należy zapominać, że ponad ⅓ PKB Republiki Kirgiskiej pochodzi z przekazów pieniężnych Kirgizów zarabiających swoje pieniądze w Rosji, zatem Moskwa posiada dodatkowe możliwości wpływu na kirgiską gospodarkę.

Według danych z roku 2018 wymiana handlowa między obomа krajami wzrosła o około 17% rok do roku, co ujawnia spore możliwości dalszego pogłębiania współpracy między państwami. Oba podmioty są zaangażowane w tę relację i, o ile sytuacja gospodarcza Rosji pozwoli na zacieśnianie stosunków handlowych, Kirgistan z pewnością będzie chciał korzystną wymianą z Moskwą równoważyć uzależnienie od Pekinu.

3. Kazachstan

Republika Kirgiska dzieli z Kazachstanem najdłuższą granicę, o długości 1212 km, ponadto północny sąsiad jest trzecim największym partnerem handlowym tego kraju. Eksport do Kazachstanu wynosi 377 mln USD, zaś import – 535 mln USD, co daje ujemny bilans handlowy na poziomie 158 mln USD. Powiązania obu krajów są szczególnie ważne na północy Kirgistanu, która jest połączona gospodarczo z południową częścią Kazachstanu. Dobrym przykładem jest tutaj miasto Tałas, któremu niemalże wszystkie usługi zapewnia kazachskie miasto Taraz (Ide, 2011).

Głównymi towarami eksportowymi Kirgistanu w 2017 roku były tu surowce naturalne, a więc rudy metali szlachetnych o wartości 109 mln USD, które stanowią 29% eksportu, oraz rudy innych metali o wartości 94,9 mln USD z 25-procentową wartością eksportu do Kazachstanu (OEC, 2019).

W przypadku towarów importowanych występuje duża różnorodność. Kirgistan sprowadza zarówno ropę naftową (49,4 mln USD, czyli ponad 9% importu), jak i produkty rolne: tytoń (8% wartości importu z Kazachstanu) czy pszenicę (7% wartości importu).

W 2011 roku doszło do implementacji projektu w wysokości 100 mln USD przeznaczonego na rozwój kirgiskiej gospodarki, w całości sfinansowanego przez Kazachstan. Kraj ten jest wysoko oceniany przez Kirgizów, którzy upatrują w nim swojego bliskiego partnera. Z punktu widzenia Kazachstanu południowy sąsiad jest dobrym miejscem do inwestowania, z racji znajomości tamtejszej specyfiki prowadzenia biznesu czy bliskości kulturowej obu narodów. Z kolei Kirgistan potrzebuje zagranicznych inwestycji, szczególnie w sektorze przemysłu. Jako że oba kraje należą do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, wszelkie bariery gospodarcze są znacznie ograniczone, co również przyspiesza wzrost handlu między tymi państwami.

Kazachowie bardzo mocno inwestują w sektor wydobywczy zasobów naturalnych w Kirgistanie. Problemem Kirgizów jest to, że środki finansowe są przeznaczane głównie na wydobycie, a nie dalszą obróbkę surowców na miejscu. Takie działania sprawiają, że sektor, który mógłby wygenerować rozwój zaawansowanego przemysłu, wpłynąć na zwiększenie potencjału naukowo-technicznego gospodarki kirgiskiej, pozostaje niewykorzystany. Utrudnia to budowanie klasy średniej w kraju, a ludzie wykształceni na kirgiskich uniwersytetach mają ograniczone możliwości rozwoju i często muszą wyjeżdżać, by realizować się zawodowo (Асангулова, 2017). Potencjał intelektualny kraju jest w tej sytuacji drenowany przez sąsiadów, młodzież bowiem opuszcza kraj i często wykonuje na emigracji najmniej odpowiedzialne prace.

***

W handlu zagranicznym Kirgistanu wyraźnie można zauważyć coraz większą rolę wschodniego sąsiada, czyli Chin. Ten trend w przyszłości powinien się jedynie umacniać, w związku z rozwojem koncepcji Jednego Pasa i Jednej Drogi. Chiny w Azji Środkowej odgrywają coraz większą rolę, kosztem Rosji, która w najbliższej

przyszłości może nie być w stanie utrzymywać swoich wpływów w regionie. Z tego powodu bilans handlowy znacząco się nie zmieni, natomiast istnieje ryzyko, że różnica między eksportem i importem będzie się zwiększać na niekorzyść Kirgistanu, szczególnie w latach kryzysu. Jeżeli inwestycje infrastrukturalne nie osiągną oczekiwanej przez rząd stopy zwrotu, nastąpią kolejne kłopoty finansowe i zaciskanie się pętli długu, którą będą mogli wykorzystać pożyczkodawcy. Przy obecnym poziomie zadłużenia będzie to oznaczało duże ustępstwa w relacjach z sąsiadami, szczególnie z ChRL. Bardzo ważne wydaje się również stworzenie infrastruktury pozwalającej rafinować ropę naftową, co pozwoliłoby się uniezależnić od dostaw z zewnątrz. Spory potencjał ma również bazar Dordoj, który mógłby się stać regionalnym hubem handlowo-transportowym i generować większe zyski dla rządu. Dodatkowych pieniędzy potrzeba na rozwój rolnictwa – na technologiczne unowocześnienie kirgiskiej wsi, która cierpi z powodu poważnych problemów strukturalnych i zaczyna się wyludniać. Jednakże perspektywa klimatyczna i rozpowszechnianie się w krajach rozwiniętych mody na ekologiczną i organiczną żywność oraz produkty unikatowe – tworzone ręcznie przez wysokiej klasy rzemieślników – są szansą, którą Kirgistan zdaje się dostrzegać i, miejmy nadzieję, wykorzysta ją w najbliższych latach.

Bibliografia

Źródła internetowe

Asian Development Bank, 2017a, *Asia Infrastructure Needs Exceed $1.7 Trillion Per Year, Double Previous Estimates*, online: https://www.adb.org/news/asia-infrastructure-needs-exceed-17-trillion-year-double-previous-estimates – 18 III 2019.

Asian Development Bank, 2017b, *Country Partnership Strategy. Kyrgyz Republic, 2013-2017*, online: https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-kgz-2013-2017-oth-05.pdf – 16 III 2019.

Bank Światowy, 2009, *Bazaars and Trade Integration in CAREC Countries*, online: http://documents.worldbank.org/curated/en/127141468242390723/pdf/504340ESW0WHIT1BazaarsFinal1P112452.pdf – 20 III 2019.

Bank Światowy, 2019, *Kyrgyz Republic*, online: https://data.worldbank.org/country/kyrgyz-republic – 20 III 2019.

Bhutia S., 2018, *Unpacking Debt in Kyrgyzstan and Tajikistan*, online: https://eurasianet.org/unpacking-debt-in-kyrgyzstan-and-tajikistan – 19 III 2019.

Bhutia S., 2019, *Data Show Kyrgyzstan Weathering Debt Load*, online: https://eurasianet.org/data-show-kyrgyzstan-weathering-debt-load#:~:targetText=True%2C%20Kyrgyzstan%20has%20even%20more,the%20end%20of%20March%202019 – 17 III 2019.

China Says 13 000 „Terrorists" Arrested in Xinjiang since 2014, 2019, „Al-Jazeera", online: https://www.aljazeera.com/news/2019/03/china-13000-terrorists-arrested-xinjiang-2014-190318045455341.html – 18 III 2019.

Ide S.C., 2011, *Kyrgyzstan and China. Kyrgyz Views on a Giant Neighbor*, Northwestern University, online: https://www.files.ethz.ch/isn/146235/Kyrgyz-China%20Relations.pdf – 18 III 2019.

Institute for a War and Peace Reporting, 2019, *Explaining China in Kyrgyzstan,* online: https://iwpr.net/global-voices/explaining-china-kyrgyzstan – 30 XII 2019.

International Institute for Applied Systems Analysis, 2018, *Industrial Development of Kyrgyzstan. Trade Opportunities, Export Potential and the Role of Economic Integration Processes*, online: http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/15499/1/WP-18-012.pdf – 17 III 2019.

Kerimkhanov A., 2018, *Kazakhstan, Kyrgyzstan to Deepen Trade, Economic Cooperation*, online: https://www.azernews.az/region/138556.html – 19 III 2019.

Kirgistan. Gospodarka, [w:] *Encyklopedia PWN*, online: https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kirgistan-Gospodarka;4574482.html – 18 III 2019.

Kyrgyzstan. Another Week, Another Anti-China Rally, 2019, online: https://eurasianet.org/kyrgyzstan-another-week-another-anti-china-rally – 18 III 2019.

Kyrgyzstan Asks China for Grant Instead of Loan, 2019, online: https://eurasianet.org/kyrgyzstan-asks-china-for-grant-instead-of-loan – 18 III 2019.

Kyrgyzstan to Become 100 Organic Within Ten Years, 2018, online: https://organic-market.info/news-in-brief-and-reports-article/kyrgyzstan-to-become-100-percent-organic-within-ten-years.html – 18 III 2019.

OEC (The Observatory of Economic Complexity), 2019, *Kyrgyzstan*, online: https://oec.world/en/profile/country/kgz/ – 17 III 2019.

Putz C., 2019, *A New Slowdown at the Kazakh – Kyrgyz Border*, „The Diplomat", online: https://thediplomat.com/2019/04/a-new-slowdown-at-the-kazakh-kyrgyz-border – 30 XII 2019.

Roscongress, 2019, *Russia – Kyrgyzstan Trade Grows 17%*, online: https://roscongress.org/en/news/russia-kyrgyzstan-trade-grows-17/ – 30 XII 2019.

Sagynbekova L., 2017, *International Labour Migration in the Context of the Eurasian Economic Union. Issues and Challenges of Kyrgyz Migrants in Russia*, online: https://ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA-WP-39%20International%20Labour%20Migration_ENG.pdf – 16 III 2019.

Senevirante K., 2019, *China's Belt and Road Extends to Kyrgyzstan, but Are New Transport Links Worth All That Debt?*, „The South China Morning Post", online: https://www.scmp.com/week-asia/geopolitics/article/3007918/chinas-belt-and-road-extends-kyrgyzstan-are-new-transport – 30 XII 2019.

Share of Economic Sectors in the GDP in the Kyrgyz Republic 2017, 2019, online: https://www.statista.com/statistics/528614/share-of-economic-sectors-in-the-gdp-in-kyrgyz-republic/#:~:targetText=In%202017%2C%20the%20share%20of,sector%20contributed%20about%2050.38%20percent – 30 XII 2019.

Trading Economics, 2019, *Kyrgyzstan – Employment in Agriculture*, online: https://tradingeconomics.com/kyrgyzstan/employment-in-agriculture-percent-of-total-employment-wb-data.html – 30 XII 2019.

United Nations Economic Commision for Europe, 2015, *Regulatory and Procedural Barriers to Trade in Kyrgyzstan*, online: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trade/Publications/ECE_TRADE_412E-Kyrgyzstan.pdf – 19 III 2019.

U.S. Country Commercial Guides, 2018, *Kyrgyz Republic*, online: https://www.export-u.com/CCGs/Kyrgyz2018.pdf – 18 III 2019.

USAID, 2019, *Agriculture and Food Security*, online: https://www.usaid.gov/kyrgyz-republic/agriculture-and-food-security – 30 XII 2019.

Асангулова Р., 2017, *В Алматы – за образованием, за карьерой, замуж…*, online: https://rus.azattyk.org/a/28243810.html – 18 III 2019.
Могилевский Р., 2012, «*Реэкспортная Деятельность В Кыргызстане: Проблемы и Перспективы*» *Университет Центральной Азии, Институт Государственного Управления и Политики*, Доклад №9, 2012.

Asangulova R., 2017, *V Almaty – za obrazovaniem, za karerojj, zamuzh…*, online: https://rus.azattyk.org/a/28243810.html – 18 III 2019.
Mogilewskij R., 2012, «*Rieeksportnaja Diejatielnost' W Kyrgyzstanie: Problemy i Pierspiektiwy*» *Uniwiersitiet Centralnoj Azii, Institut Gosudarstwiennogo Uprawlenija i Politiki*, Dokład №9, 2012.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 143-165
https://doi.org/10.12797/9788381382656.07

KONSTANCJA POLIT

4. Migracja zarobkowa z Kirgistanu

Znaczenie gospodarcze i polityczne kirgiskich *gastarbaiterów*

Abstract

Labour Migration from Kyrgyzstan – The Economic and Political Importance of Kyrgyz „gastarbeiters"

Labour migration from Kyrgyzstan, a country troubled with chronic unemployment, poverty and demographic explosion is a very specific phenomenon. In 2017 the number of emigrants probably reached 800,000 (1/8 of the population); 80% of them chose Russia. That year remittances accounted for 34% of GDP. Additionally, emigration helps reduce unemployment and social tensions. However, because of its dependence on Russia, Kyrgyzstan, with its little oil and gas resources, became almost pathologically dependent on prices of hydrocarbons. Young, resourceful and educated people are leaving the country whereas the government, having only temporary control over the economy, is putting off the necessary reforms ad infinitum.

Kewyords: Kyrgyzstan, Russia, labour migration, guest workers, dependence

Резюме

***Трудовая миграция из Кыргызстана – экономическое и политическое значение кыргызских* гастарбайтеров**

Трудовая миграция из Кыргызстана, страдающего от постоянной безработицы, высокого уровня бедности населения

и демографического взрыва, представляет собой своеобразный феномен. В 2017 году количество трудовых мигрантов достгло 0,8 млн человек (свыше 10% населения республики), болшинство из которых приехало в Россию. Деньги, которые мигранты отправляют на родину, состовляли в 2017 году 34% кыргызского ВВП. Трудовая миграция способствует снижению уровня безработицы и общественной напряженности. С другой стороны мигрантами являются особенно молодые, воспитанные и наиболее предприимчивые жители республики. Экономическая помощь, оказываемая мигрантами имеет и негтивные последствия, так как правительство уклоняется от проведения необходимых экономических преображений в стране. Одновременно, трудовая миграция повышает уже огромную экономическую зависимость Кыргызстана от России.

Ключевые слова: Кыргызстан, Россия, трудовая миграция, гастарбайтеры, зависимость

Rosja nas karmi!
Dzięki Rosji możemy w miarę dobrze żyć!
Strach pomyśleć, co by było, gdyby nie Rosja!
(za: Cieślewska, 2013, s. 347)

„Według Służby Migracyjnej Kirgistanu ponad 800 tys. kirgiskich obywateli pracuje za granicą. Według nieoficjalnych danych jest ich ponad milion. Biorąc pod uwagę, że każdy migrant łoży na rodzinę złożoną z trzech lub więcej osób, prawie 3 mln obywateli Kirgistanu są zależne od imigrantów zarobkowych, podczas gdy ludność kraju liczy około 6 mln ludzi" (Levina, 2018).

Paradoksalnie, choć kwestia dotyczy ludności ongiś koczowniczej, do niedawna pracujący w kołchozach Kirgizi „byli niemal feudalnie przypisani do ziemi i musieli pełnić monokulturowe funkcje wyznaczone im w radzieckim społecznym podziale pracy, gdzie zostali przypisani dziedzicznie i dożywotnio do funkcji hodowców zwierząt" (Marszewski). W dodatku „migrowali niechęt-

nie, co można tłumaczyć specyfiką struktury społeczeństw centralnoazjatyckich, opartej na relacjach rodowo-plemiennych czy więzach rodowo-terytorialnych, gdzie migracja wiązała się z wyjściem jednostki poza znany sobie system społeczny i rozpoczęcie funkcjonowania w nowym środowisku" (Cieślewska, 2013, s. 353).

Kirgiska emigracja zarobkowa łączona jest dość naturalnie z bezrobociem, będącym na obszarze postradzieckim zjawiskiem dość nowym. Jedną z podstaw istnienia ZSRR było wszak pełne zatrudnienie. Od półtorej dekady bezrobocie utrzymuje się na względnie stałym poziomie, nieprzekraczającym 8,5%, co więcej, od 2011 roku można zaobserwować sukcesywny jego spadek (*Kyrgyzstan Unemployment Rate*). Dziś kirgiski wskaźnik jest najniższy w tym stuleciu (w 2016 roku wynosił 6,9%). Niemniej warto podkreślić, iż takie wyniki w dużej mierze spowodowane są właśnie „wyjazdami za chlebem", a główną przyczyną emigracji nie jest brak zatrudnienia jako taki, ale fakt, że oferowane płace nie pozwalają utrzymać rodziny, co skutkuje biedą.

Choć większość emigrantów wiąże swą przyszłość z ojczyzną (m.in. z powodu trwałości wspomnianych więzów rodowo-plemiennych i trudności z integracją), rośnie odsetek decydujących się na coraz bardziej nieokreślony czasowo pobyt, nawet na nowe obywatelstwo (Elebaeva, 2004, s. 78-79; Chudinovskikh, Denisenko, 2017). Wzrasta też popularność wyjazdu z najbliższymi czy zakładania rodziny w Rosji (Galdini, 2017). Szacuje się, że trzecia część imigrantów z Azji Centralnej przybywa ze współmałżonkiem, a 10-15% z dziećmi (Зимова, 2017, s. 22).

Praca za granicą jest dziś w Kirgistanie tak powszechna, że wpływa na niemal wszystkie aspekty życia. Umożliwia polepszenie ekonomicznej sytuacji rodziny, niemniej pociąga za sobą szereg negatywnych skutków społecznych: plagę rozwodów, zaburzenie struktury demograficznej, dramat dzieci, które opuszczone przez jednego lub oboje rodziców doświadczają rozmaitych patologii (przemoc, przestępczość, nałogi, w wypadku dziewcząt przymus

wczesnego zamążpójścia). Dla kobiet, stanowiących około połowę (45-53%, wedle różnych źródeł) kirgiskich migrantów, wyjazd jest często sposobem zapewnienia sobie większej niezależności w dobie renesansu wiary w Allaha (FIDH, 2016, s. 21) (chociaż i za granicą może dopaść je funkcjonująca w diasporze policja obyczajowa, tzw. „patrioci") (Orlova, 2018; Chudinovskikh, Denisenko, 2017, s. 29). Kirgiski islam nie utrudnia kobietom podjęcia pracy, ale ich społeczna rola jest z pewnością bardziej tradycyjna niż w Rosji. Dla porównania: odsetek kobiet wśród migrantów z Tadżykistanu czy Uzbekistanu nie przekracza 20% (FIDH, 2016, s.19).

Motywacją opuszczenia kraju są przede wszystkim chroniczne bezrobocie i niskie zarobki (w 2019 roku średnia pensja w Kirgistanie stanowiła jedynie około 32,7% odpowiedniej rosyjskiej i około 50% kazachskiej – obliczenia własne na podstawie: *В Кыргызстане средняя зарплата $233*…). Jako powód wyjazdu podaje się trudności utrzymania rodziny (55%) lub niemożność znalezienia pracy (16%) (Шабалин, 2018). „Głównie południowcy wyjeżdżają do Rosji. Ci, którzy nie kontynuowali nauki po szkole [dalsze kształcenie jest płatne; KP], dokąd pójdą pracować? Jako pasterze? Nie ma tak wiele *jailoo* [kirgiskie określenie letnich pastwisk]. Rolnicy? Nie ma tyle ziemi. (…) A w Rosji jest dużo pracy w każdej dziedzinie. Więc wyjeżdżają" (*Кыргызстан*…, 2018*)*. Na potęgę. Stosunek emigracji do imigracji to 27:1 (Ryazantsev, 2016, s. 5). Według danych z 2016 roku napływ migrantów notuje się jedynie w obwodzie czujskim, nie licząc naturalnie dwóch największych miast – Biszkeku i Oszu. Odsetek osób żyjących w biedzie najwyższy jest w skrajnie południowych i odznaczających się najwyższym poziomem emigracji okręgach naryńskim, batkeńskim i dżalalabadzkim (Омуркулова-Озерска и др., 2018, s. 80).

Do wyjazdów przyczynia się również eksplozja demograficzna, „strukturalna bieda skutkująca w skali całych społeczeństw brakiem alternatywy dla migracji zarobkowej" (Lang, 2017, s. 2). Nie należy także zapominać, że Kirgistan przeżył dwie rewolucje

w odstępie zaledwie 5 lat; choćby nie spowodowały one spadku stopy życiowej, przynieść mogły obawy o przyszłość, związane ze stabilnością polityczną kraju. Dzięki historycznym, gospodarczym, politycznym i językowym powiązaniom Rosja jawi się jako optymalny cel dla potencjalnego migranta, decydującego się opuścić region. I chociaż obserwowany w ostatnich latach *boom* budowlany byłby w stanie zapewnić pracę części wyjeżdżających, własny kraj nie wydaje się tak atrakcyjny. W Biszkeku bowiem (bo tam buduje się najwięcej) konieczne jest wynajęcie mieszkania, a w dodatku rodacy miewają notoryczne problemy z terminowymi wypłatami (*Кыргызстан*…, 2018).

Gros przemieszczeń odbywa się w granicach Wspólnoty Niepodległych Państw, w ramach której istnieje ruch bezwizowy. Nie zwalnia on jednak z obowiązku rejestracji pobytu. „Daleka zagranica" przyciągnęła tylko 30 tys. Kirgizów. Od początku obecnego stulecia znakomita większość emigrantów (95%) jako kierunek obiera Rosję lub Kazachstan (Мусабаева, 2015, s. 10-11) (odpowiednio 640 tys. i 35 tys. obywateli wpisanych do rejestru migracji strony przyjmującej w 2018 roku) (Государственная служба миграции при Правительстве Кыргызской Республики). Aż 71% wyjazdów do obu państw ma charakter sezonowy (w Kazachstanie związany z angażującymi rodziny pracami rolnymi) (Marat, 2009, s. 10, 15, 26).

Kazachstan, pokrewny kulturą i językiem, pozostaje najbliższym celem migracji. Kirgizi czują się tam swobodniej i spotykają się z mniejszą dyskryminacją niż w Rosji. Ankieta z 2015 roku ujawniła, iż 79% kirgiskich migrantów w Kazachstanie nie posiada umowy o pracę (Schenk, 2017).

Najpopularniejszym kierunkiem pozostaje jednak Rosja – wybiera ją ponad 80% Kirgizów (Мусабаева, 2015, s. 12). Dominuje model migracji wahadłowej utrudniający oszacowanie jej rozmiarów. Przemieszczanie, prócz wspomnianych już więzi, ułatwiała psychologiczna swoboda mobilności (powodowana przez

powszechną do niedawna znajomość języka rosyjskiego i znany, bo postradziecki, teren) oraz demograficzna komplementarność (Lubiewski, 2018, s. 97-98).

Tylko w latach 1989-1992 z Rosji wyjechały 4 mln obywateli, generując zapotrzebowanie na siłę roboczą. Bilans migracji był jednak dodatni: w tym samym okresie przybyło prawie 11 mln osób (Lubiewski, 2018, s. 95-96). Państwo nie kontrolowało jednak tego zjawiska, rosły problemy. Świadomość, że imigranci są niezbędni dla gospodarki, przyniosła periodyczne zaostrzanie bądź liberalizowanie przepisów. Niemniej w 2013 roku liczbę przybyszów z Azji Centralnej szacowano już na 4,5 mln (w tym 600 tys. Kirgizów) (Lang, 2017, s. 1-2; Абашин, 2014, s. 76). W 2017 roku migrantów z Kirgistanu było już ponad 800 tys. (szacunki nieoficjalne mówiły nawet o milionie), co dawałoby jedną ósmą (12,7%) populacji liczącej 6,3 mln mieszkańców (NSC – National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic). Emigracja cały czas rosła, przy czym, jeśli początkowo przeważali w niej nie-Kirgizi wracający do swych dawnych ojczyzn (Rosjanie, Ukraińcy, Tatarzy, Uzbecy), to następnie udział etnicznych Kirgizów wzrósł z 7,2% (2000-2004) do 41,5% (2006-2009). Ze względu na kryzys gospodarczy w Rosji w latach 2010-2011 nastąpił nieznaczny jego spadek (38,95%) (Chudinovskikh, Denisenko, 2017, s. 25).

Wraz z liczebnym wzrostem migracji zmniejszał się w niej udział osób wykształconych i mówiących po rosyjsku. Był to skutek rosnącego napływu ludności z obszarów wiejskich (wskaźnik urbanizacji w Kirgistanie wynosi 36,4%; Central Intelligence Agency), generalnie młodszej i słabiej wyedukowanej, nieznającej języka i realiów Rosji. Według danych Rosyjskiego Centrum Badań nad Migracjami z 2013 roku 50% *gastarbaiterów* nie potrafiło samodzielnie wypełnić dokumentów w języku rosyjskim, natomiast 15-20% w ogóle go nie znało (Jarzyńska, 2013, s. 4; Зимова, 2017, s. 20). Wśród przybyszów z Azji Centralnej (a przypadek Kirgizów nie odbiega zapewne od przeciętnej) tylko 5% czytało

kiedykolwiek książki w języku Puszkina, a 40% nie posiada żadnego przygotowania zawodowego (choć jeszcze w 2007 r. jedna trzecia centralnoazjatyckich imigrantów miała wyższe wykształcenie; Зимова, 2017, s. 21, 25). Spadający po roku 1991 nacisk na naukę języka rosyjskiego został w Kirgistanie w pewnym stopniu przywrócony ze względów pragmatycznych, jako nieoceniony atut dla migrantów zarobkowych. Rodzice, którzy chcą, by ich dzieci odebrały jak najlepsze wykształcenie, dające szanse na karierę inną niż lokalna, pragną, by trafiły one do szkół z wykładowym językiem rosyjskim. Liczba takich placówek jest jednak zdecydowanie mniejsza niż zapotrzebowanie (*Kyrgyzstan's Russian-Language*…, 2014).

Choć w Kirgistanie utrzymuje się mit rosyjskiego eldorado, położenie emigrantów jest zwykle trudne. W 2014 roku 27% pracujących w Rosji przybyszów z Azji Centralnej określiło swoją sytuację materialna jako „rozpaczliwą", a dalsze 66% nazwało ją „ciężką" (Зимова, 2017, s. 23). Uwagę świata na dramatyczny los kirgiskich migrantów próbował zwrócić nominowany do prestiżowych nagród film *Ajka* (2018), kazachski kandydat do Oscara. W „piekielnej odysei" tytułowej bohaterki, nielegalnej kirgiskiej imigrantki, jak w soczewce skupiają się najgorsze koszmary, które przechodzą tysiące jej rodaczek.

Pracodawcy, nieprzywiązujący szczególnej wagi do kwestii etycznych, czerpią z nielegalnego zatrudniania, jak zresztą na całym świecie, cały szereg korzyści. Oszczędności polegające na niepłaceniu podatków, łamania norm bezpieczeństwa, warunków i czasu pracy, wypłacania niższych pensji (Lubiewski, 2018, s. 98-99; Cieślewska, 2013, s. 353). Dochody z takiej eksploatacji – w postaci łapówek, haraczy, przymusowej współpracy, oszczędności – czerpią zarówno Rosjanie (celnicy i służba graniczna, fałszerze dokumentów, pracodawcy czy wręcz przestępcy handlujący ludźmi etc.), jak i rodacy przybyszów (80% *gastarbaiterów* zwraca się w wypadku kłopotów z gospodarzami o pomoc do swych krajanów, ewentualnie

do organizacji pozarządowych, ale nigdy do organów ścigania (Зимова, 2017, s. 24-25; Levina, 2018).

W latach 2007-2011 85% emigrantów stanowiły osoby w wieku produkcyjnym. Średnia wieku *gastarbaitera* wynosi 35 lat, a 80% ma od 20 do 40 lat (Nasritdinov). Kraj opuszczają ludzie aktywni zawodowo, często wykształceni i wykwalifikowani (nauczyciele, lekarze, inżynierowie, pracownicy administracji, biznesmeni), a także absolwenci uniwersytetów, z których co piąty nie może znaleźć pracy w zawodzie (Chudinovskikh, Denisenko, 2017, s. 29). Następuje drenaż rynku pracy oraz wzrost bezrobocia przy jednoczesnym braku wykwalifikowanych pracowników (Nasritdinov). Koszty społeczne ponoszą zwłaszcza dzieci i osoby starsze.

W 2017 roku spośród 2,841 mln zawodowo czynnych Kirgizów 48% zatrudnionych było w rolnictwie, a 39,5% w usługach. Według danych Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji 32,1% społeczeństwa żyło poniżej poziomu ubóstwa. Ocenia się, że strefę biedy udało się zmniejszyć o 6-7% dzięki środkom przysyłanym przez emigrantów. Także im zawdzięczać należy relatywnie niską, jak już wspomniano, siedmioprocentową stopę bezrobocia (*World Migration Report*…, 2017, s. 31).

Krytycy zjawiska wskazują, że transfery od migrantów co prawda pomagają mieszkańcom kraju przetrwać, jednakże nie przyczyniają się do jego rozwoju ekonomicznego. Dodatkowo są szkodliwe dla gospodarki – odpływ obywateli w wieku produkcyjnym zmniejsza potencjał rozwoju regionów.

Najbardziej uzależnione od pieniędzy z zagranicy są najuboższe obwody Kirgistanu: batkeński, dżalalabadzki i oszyński. W regionie batkeńskim (najbiedniejszym) 40% ludności żyje poniżej progu ubóstwa, z dochodem około 2,6 tysiąca somów miesięcznie (ok. 37 USD) (*Страна на иждивении*…, 2018). Z obwodu oszyńskiego (najludniejszego) wyjechał co piąty mieszkaniec w wieku produkcyjnym. Ludność regionów tałaskiego, issykkulskiego i czujskiego udaje się przeważnie do sąsiedniego Kazachstanu (Marat, 2009, s. 15).

Odpływ obywateli z kraju powinien być oceniany negatywnie. Zmniejszają się, istotnie, napięcia wynikające z przeludnienia, ale poza konsekwencjami społecznymi nielegalna często praca utrwala problem wspierania szarej strefy, nawyk obchodzenia prawa, nie mówiąc już o stratach długoterminowych – zysk wypracowany poza krajem stale obniża wskaźniki gospodarcze Kirgistanu.

Jednakże władze w Biszkeku postrzegają to zjawisko inaczej. Wedle Kirgiskiego Banku Narodowego emigracja i wiążące się z nią realne pieniądze „pomagają złagodzić napięcie w społeczeństwie", zmniejszając bezrobocie i biedę (*Страна на иждивении*…, 2018). Bez tych środków Kirgistan nie byłby w stanie funkcjonować. Apologia emigracji jest co najmniej osobliwością na obszarze postradzieckim. Opuszczanie ojczyzny jest bowiem zwykle postrzegane jako porażka, jeśli nie wręcz głośno piętnowane (jak to do niedawna miało miejsce w Uzbekistanie, którego prezydent Islam Karimow nazwał emigrantów leniami hańbiącymi naród) (Trilling, 2013).

Kirgiscy eksperci szacują, że średnia kwota otrzymywana z zagranicy przez rodzinę oscyluje w okolicach 100 USD miesięcznie. Prawie połowa migrantów przesyła do kraju nie więcej niż rzeczoną sumę, a 13% poniżej 50 USD (Nasritdinov).

Pieniądze przeznaczane są w pierwszej kolejności na artykuły najniezbędniejsze: żywność (jedna trzecia kwoty) (Шабалин, 2018) i odzież. Większości rodzin trudno cokolwiek oszczędzić, jeśli jednak się to uda, pieniądze wydawane są raczej na wesela i inne uroczystości niż edukację czy zdrowie (Levina, 2018). Wobec niezwykle trudnej sytuacji finansowej rodzin takie postępowanie może wydawać się co najmniej nierozsądne i budzi krytykę ekspertów. Analitycy Narodowego Banku Kirgistanu twierdzą jednak, że podobne wydatki napędzają gospodarkę (w szczególności sektor handlu i usług, w którym podatek VAT wynosi 12%; Ryazantsev, 2016, s. 11), przyczyniając się do rozwoju lokalnych przedsiębiorstw.

Warto jednak pamiętać, że ogrom towarów na rynku kirgiskim pochodzi z sąsiedniej ChRL i że zwiększona konsumpcja prowadzi do wzrostu cen oraz rozwarstwienia społecznego (Nasritdinov).

Na inwestycje przeznaczana jest tylko dziesiąta część przesyłanych zza granicy pieniędzy (Nasritdinov). Często planuje się budowę lub kupno własnego domu. Na obszarach wiejskich inwestuje się w zwierzęta hodowlane, a także zatrudnia nowych pracowników (Sagynbekova, 2017). Pieniądze pozwalają na zwiększenie upraw i hodowli, co ostatnio powoduje oskarżenia o wyniszczanie środowiska. Do inwestycji nie zachęca brak ulg podatkowych, typowa dla państw postradzieckich biurokracja, wreszcie gigantyczna korupcja (jako *bakszysz* wręcz wpisana w tradycje regionu) (Nasritdinov).

Pieniądze wysyłane do ojczyzny przez *gastarbaiterów* są wsparciem nie tylko dla ich rodzin, ale także dla całego państwa. W 2001 roku tworzyły one 1,9% PKB (Marat, 2009, s. 14); w 2016 już 30% (Seifert, 2018); w 2017 aż 34,3% (2,5 mld USD) (*Страна на иждивении*…, 2018). W rankingu zależności PKB od zagranicznych transferów pieniężnych daje to Kirgistanowi drugie miejsce na świecie (*Remittances, Percent of GDP*…).

Na wzrost udziału obywateli Kirgistanu wśród *gastarbaiterów* w Rosji wpływ ma m.in. odpływ Ukraińców (dla których Unia Europejska zniosła wizy, ułatwiając im zdobycie pracy) oraz powstanie Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Wspólnota ta, silnie inspirowana Unią Europejską, jest najmocniej integrującym projektem na obszarze postradzieckim. Ma służyć rozwojowi gospodarczemu, a także korzystnie wpływać na kwestie bezpieczeństwa oraz usprawnić przepływ towarów, kapitału, usług oraz siły roboczej.

Akces do EUG poprzedziły obawy przed spadkiem atrakcyjności Kirgizów dla rosyjskich pracodawców, jako legalnych, więc mniej konkurencyjnych pracowników (*Hope and Fear*…, 2015). Niemniej w 2015 roku Biszkek stał się piątym członkiem organizacji. Uroczyście otwarto granicę kirgisko-kazachską i zniesiono cła.

Stało się tak mimo niezadowolenia Astany, oponującej przeciwko przyjęciu małego, słabego sąsiada do Unii. Władze Kazachstanu obawiały się wzrostu imigracji oraz zalewu tanich kirgiskich, a przede wszystkim reeksportowanych chińskich towarów (Strzelecki, 2016, s. 3).

Przystąpienie Kirgistanu do EUG posiadało nie tylko wymiar polityczny (potwierdzenie lojalności wobec Moskwy i wzmocnienie jej wpływów), ale miało też przynieść korzyści ekonomiczne (kredyty i granty) (Jarosiewicz, 2015). W ramach WNP nie potrzebowano wiz, ale od 2015 roku obywatele Kirgistanu nie muszą już się starać o pozwolenia na pracę. Kwestia ubezpieczeń społecznych pozostaje bez zmian, funkcjonują na takich samych zasadach jak dla obywateli państwa przyjmującego (Элебаева et al., 2015, s. 47), zaś od czerwca 2019 roku Kirgizom pracującym w państwach EUG przysługują również świadczenia emerytalne (*Russia to Pay Pensions to Labor Migrants from EEU Countries*, 2019). Brak konieczności zdawania egzaminu z języka i historii Rosji usunął kolejne bariery dla *gastarbaiterów*. Nieformalne procesy, które zdominowały migrację, wydają się jednak trudne do wyeliminowania nawet przy najlepszych chęciach EUG (Schenk, 2017).

Skutkująca sankcjami rosyjska aneksja Krymu nie pozostała bez wpływu na sytuację centralnoazjatyckich migrantów. Kryzys gospodarczy i spadek wartości rubla doprowadziły w latach 2014-2015 do obniżenia wysokości transferów pieniężnych do Kirgistanu o połowę. W porównaniu z Uzbekistanem (60%) i Tadżykistanem (70%) spadek okazał się jednak łagodniejszy (*World Migration Report*…, 2017, s. 67). Prawdopodobnie Kirgistan zawdzięcza ten fakt akcesowi do EUG, od czasu którego notuje się wzrost emigracji, mimo że spadek wartości rubla skłonił część osób do powrotu (*Hope and fear*…, 2015; Lang, 2017, s. 2). Kirgistan jest jedynym państwem EUG, w którym nadal obserwuje się wzrost tymczasowej migracji do Rosji (Levina, 2018).

W rezultacie ten stosunkowo ubogi w ropę i gaz kraj (*Kyrgyzstan Energy Factsheet*…, 2017) stał się tak uzależniony od

koniunktury gospodarki rosyjskiej, skrajnie uwarunkowanej cenami węglowodorów, że pośrednio możemy zaobserwować w Kirgistanie objawy „choroby holenderskiej" niezwiązane z cenami złota (będącego, obok hydropotencjału, największym bogactwem państwowym). Rosyjski kryzys z lat 2014-2015 spowodował w Kirgistanie wzrost liczby osób żyjących w biedzie o 1,5%.

Podstawą dominacji Kremla jest nie tylko przewaga gospodarcza, ale również polityczno-militarna, co dobitnie manifestuje wojskowa baza lotnicza w Kant. EUG sugeruje wzmocnienie tych tendencji. Kirgizi jednak, wydaje się, powoli nabierają do Moskwy dystansu, o czym świadczyć może fakt, iż na początku 2019 roku opozycja podniosła kwestię przeprowadzenia referendum mogącego pozbawić język rosyjski równego z kirgiskim statusu (Goble, 2019). W 2016 roku w miejsce święta rewolucji październikowej ustanowiono Dni Historii i Pamięci Przodków, poświęcone antyrosyjskiemu powstaniu z 1916 roku, znanemu jako Ürkün (Уркун). Ministerstwo Kultury ogłosiło nawet konkurs na utwór muzyczny poświęcony buntowi przeciwko Imperium Rosyjskiemu (Аксенов, 2016).

Rosjanie, z ich ksenofobicznym i pogardliwym stosunkiem do imigrantów, a co ważniejsze, tkwiący w kryzysie – pogłębionym zachodnimi sankcjami – mogą przestać być tak atrakcyjną opcją. Jako alternatywę Kirgizi mogliby rozważać Turcję, której politykę wobec centralnoazjatyckich przybyszów można określić jako przyjazną (Sharifzoda, 2019, Shamshiev, 2017). W 2017 roku liczba zarejestrowanych kirgiskich migrantów w tym kraju znacząco wzrosła, osiągając 30 tys., tylko o 5 tys. mniej niż w Kazachstanie (Государственная служба миграции при Правительстве Кыргызской Республики).

Wejście do EUG nie zmieniło znacząco sytuacji Kirgizów. O niedoskonałości dotychczasowych regulacji świadczy podnoszenie przez Biszkek kwestii migracji przy niemal każdym spotkaniu ze stroną rosyjską (Джоробекова, Абдыкеримова, 2016,

s. 115). Wiele mówi też fakt, iż pod koniec 2016 roku będący wówczas jeszcze premierem Sooronbaj Dżeenbekow zwrócił uwagę, że kirgiskie towary wciąż nie mogą swobodnie docierać na rynek EUG z powodu kontroli na kazachskiej granicy (Putz, 2016). 11 października 2017 roku Astana zdecydowała się nawet na jej zamknięcie, tłumacząc się względami bezpieczeństwa i przeciwdziałaniem przemytowi. Kazachski premier sprecyzował później, iż do podjęcia takiego kroku przyczyniły się docierające od służby celnej wieści o fałszywych deklaracjach składanych przez Kirgizów przewożących chińskie towary, co naraża Kazachstan na straty (Seisembayeva, 2017).

Warto mieć na uwadze, że dla tranzytowego kraju, będącego istotnym reeksporterem towarów chińskich, wejście w struktury EUG może pociągać za sobą poważne negatywne konsekwencje. Dordoj, największy w Azji Centralnej bazar, który zapewnił wiele miejsc pracy dla miejscowej ludności, z pewnością odczuł wzrost ceł na wszystko, co „wyprodukowano w ChRL".

Skala migracji zarobkowej w Kirgistanie nabiera charakteru patologicznego uzależnienia. Władze zaś mają szereg powodów, by nie tylko nie rozważać jej w kategoriach zagrożenia, ale nawet milcząco do niej zachęcać. Sugeruje to choćby brak wiz wyjazdowych (obecnych w Uzbekistanie – do 2018 roku – czy Turkmenistanie) (Marat, 2009, s. 10). Rządzący doskonale zdają sobie sprawę, że powrót *gastarbaiterów* nie przyniósłby im wiele dobrego.

Przez lata przyzwyczajono się do zysków, jakie zjawisko emigracji zarobkowej generuje z punktu widzenia Ministerstwa Pracy, Zatrudnienia i Migracji, centrów wspierających migrantów, organizacji międzynarodowych czy banków realizujących transfery pieniężne (konkurencyjnych dla drogiego Western Union), a także biur pośrednictwa pracy (legalnych i nielegalnych), handlarzy ludźmi, wreszcie służb celnych i straży granicznej. Emigracja utrzymuje sztucznie niski poziom bezrobocia, pieniądze z zagranicy przyczyniają się do rozwoju regionów i wzrostu popytu na podsta-

wowe dobra konsumpcyjne (Nasritdinov). Pomagają także utrzymać społeczny spokój. Można przypuszczać, że rewolucja, która obaliła prezydenta Kurmanbeka Bakijewa w 2010 roku, spowodowana była po części masowym powrotem wydalonych z Rosji *gastarbaiterów* (Wojnicz, 2015, s. 76). Frustrację społeczeństwa dziś wykorzystać mogą religijni radykałowie. W najlepszym wypadku efektem ekspulsji byłoby kolosalne bezrobocie prowadzące do zwiększenia biedy oraz krach gospodarczy (Wojnicz, 2015, s. 78).

Kirgistan, jako najbardziej otwarte państwo regionu, podpisał szereg umów mających regulować kwestie migracji i chronić prawa *gastarbaiterów* (International Organization for Migration). Znaczenie tych działań degraduje jednakże fakt, iż ani Rosja, ani Kazachstan nie ratyfikowały części z nich. Co więcej, wiele umów bilateralnych ma charakter deklaratywny i nie zapewnia Kirgizom realnych korzyści ani ochrony (Мусабаева, 2015, s. 26).

Rząd stara się zagwarantować opiekę opuszczającym kraj obywatelom. Szczególnie ważne jest zwiększanie odsetka osób zatrudnianych przez centra i agencje, co stanowi opcję bezpieczniejszą (Chudinovskikh, Denisenko, 2017, s. 60). Oceny postawy władz bywają bezlitosne: „To niedorzeczne, ale mamy Ministerstwo Migracji Zarobkowej [właściwie: Ministerstwo Pracy, Migracji i Młodzieży; KP]. Władza sprzedaje obywateli do niewolniczej pracy" – oznajmił Taalaibek Dżumadylow, były pracownik służb specjalnych Kirgistanu, na konferencji prasowej w maju 2018 roku (Kostenko, 2018). Według Służby Migracyjnej Kirgistanu w 2017 roku w Kazachstanie „z niewolnictwa" oswobodzono 175 osób (Levina, 2018).

Nie mając zamiaru ograniczyć emigracji, rząd stara się ją monitorować. Prowadzony jest rejestr obywateli mieszkających i pracujących za granicą (*Mobility Dimension*…). Brakuje jednakże spójnego i wiarygodnego szacunku podaży siły roboczej oraz skutków, jakie emigracja wywiera na rynek pracy (*Well-Being of Migrants*…), choćby „drenażu mózgów", w postaci odpływu

jednostek najlepiej wykształconych, wykwalifikowanych i energicznych. Nie ma również ekspertów, regularnych publikacji danych oraz wsparcia finansowego dla odpowiednich programów (*Whole-of-Government*…; Мусабаева, 2015, s. 25).

W państwowych koncepcjach dotyczących migracji zarobkowej trudno dopatrzyć się fundamentalnych przemian. Widać za to uzależnienie od państw przyjmujących imigrantów oraz skupienie na eksporcie siły roboczej. Rządowy dokument *Państwowa Strategia na rzecz Zrównoważonego Rozwoju Republiki Kirgistanu na okres 2013-2017* sugeruje, że rząd pragnie skupić się przede wszystkim na pomocy *gastarbaiterom* przez usprawnianie procesu emigracji, zawieranie porozumień z państwami przyjmującymi oraz działania, których celem jest poprawa społeczno-prawnej sytuacji migrantów (Мусабаева, 2015, s. 23, 25). Istnieją projekty mające na celu organizowanie powrotu etnicznych Kirgizów (którzy pozostali poza granicami państwa) lub skierowane do tych, którzy utracili obywatelstwo. Brakuje jednak programu zorientowanego na sprowadzenie emigrantów zarobkowych z powrotem do kraju (*Safe, Orderly*…).

W lipcu 2018 roku odbyły się poświęcone migracji obrady okrągłego stołu. Dżenisz Mołdokmatow, przywódca partii Zamandasz, ostro skrytykował inwestujących w obcy kapitał kirgiskich biznesmenów. Za przykład stawiał im pracujących za granicą rodaków, inwestujących swe oszczędności w rozwój ojczyzny. Zwrócił też uwagę, że państwo nie może ograniczać się do oczekiwania na bajecznie bogatych obcych inwestorów, powinno natomiast ułatwiać działalność własnym mieszkańcom (których nazwał „prawdziwymi inwestorami") (*Кыргызстан*…, 2018). Sam Dżeenbekow wyraził swą wdzięczność wobec emigrantów, którzy „zakładają fundacje, publiczne stowarzyszenia i pomagają swym wioskom oraz ojczyźnie" (Levina, 2018). Jego zdaniem rozwój regionalny jest najlepszym sposobem na zmniejszenie migracji, a osiągnąć go można przy pomocy pożyczek oferowanych przez

państwowe banki, Rosyjsko-Kirgiski Fundusz Rozwoju oraz Fundusz Gwarancyjny.

„Istnienie migracji uważa się za oczywiste" – stwierdza uczony z American University of Central Asia (Biszkek) Emil Nasritdinov. – „Najpowszechniejszy argument przeciwko jakiejkolwiek krytyce brzmi, że nasi obywatele mają konstytucyjne prawo do swobodnego przemieszczania się. To prawda: jednakże należy pamiętać, że poza nim mieszkańcy Kirgistanu mają również prawo do pracy, godziwej opieki medycznej, edukacji oraz ubezpieczeń społecznych i tak długo, jak te prawa ciągle są łamane i niewiele robi się, by rząd je realizował, ludzie będą wyjeżdżać, w nadziei, że zapewni im je inny kraj" (Nasritdinov).

Nikt nie chce powstrzymania migracji. Debatuje się jedynie nad jej uregulowaniem, niwelowaniem negatywnych skutków i nad pomocą rodakom na obczyźnie. Dla władzy taki stan rzeczy jest wygodny – wyjazd ludności redukuje napięcia społeczne, a przesyłane przez nią środki finansowe pomagają przetrwać najbiedniejszym regionom, generując przy tym popyt na dobra konsumpcyjne codziennego użytku (często jednak importowane, co tylko pogarsza bilans handlowy). Przede wszystkim jednak rządzący pozwalają sobie na zaniechanie głębokich reform mogących realnie poprawić sytuację, ponieważ dzięki wysiłkowi emigrantów sytuacja w kraju zdaje się nie być tak dramatyczna (Nasritdinov).

Rzeczywiście, doraźnie emigracja zarobkowa rozwiązuje wiele problemów. W ostatnich latach obserwuje się spadek bezrobocia, wzrost PKB (także *per capita*) oraz średnich płac (o ponad 30% między 2014 a 2018 rokiem) (NSC, *Average Monthly Salary*) „Kilkanaście lat masowych migracji zarobkowych do Rosji ugruntowało społeczno-gospodarczy model, w którym głównym źródłem dochodów dla społeczeństwa są przychody od migrantów" (Lang, 2017, s. 3). Konsekwencje społeczne i los migrantów na obczyźnie są jednak wysoką i dotkliwą ceną za polepszenie warunków życia. Nie należy również zapominać, że przekazy pieniężne nie mogą

być rdzeniem strategii rozwoju państwa, przeciwnie – świadczą one raczej o jej porażce (Akmoldoev, Budaichieva, s. 12). Mimo całej pracowitości i przedsiębiorczości emigrantów żaden kraj nie może trwale opierać swojej polityki na założeniu, że kłopotom zaradzi transfer środków od wyjeżdżających za granicę obywateli. Zwłaszcza jeśli ich znakomita większość podejmuje pracę w jednym kraju, dodatkowo nawiedzanym przez kryzysy związane z cenami ropy.

Bibliografia

Balicki J., Chamarczuk M. (red.), 2013, *Wokół problematyki migracyjnej. Kultura przyjęcia,* Warszawa.

Chudinovskikh O., Kydyrov T., Madeyuyev A., Manke M., 2013, *Extended Migration Profile of the Kyrgyz Republic*, Bishkek.

Cieślewska A., 2013, *Upadek Człowieka Radzieckiego – wybrane aspekty migracji z Azji Centralnej do Federacji Rosyjskiej*, [w:] J. Balicki M. Chamarczuk (red.), *Wokół problematyki migracyjnej Kultura przyjęcia*, Warszawa.

Elebaeva A., *Labor Migration in Kyrgyzstan,* 2004 „Central Asia and the Caucasus", no. 3 (27).

FIDH, *Women and children from Kyrgyzstan affected by migration. An exacerbated vulnerability*, 2016, no. 675a.

Jarzyńska K., 2013, *Kreml gra kartą migracyjną*, „Komentarze OSW", nr 112.

Lang J., 2017, *Azja Centralna. Kryzys modelu migracyjnego i potencjał oddziaływania na UE*, „Komentarze OSW", nr 237, Warszawa.

Lubiewski P., 2018, *Nielegalna migracja w Rosji*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy", nr 27 (2).

Marat E., 2009, *Labor Migration in Central Asia. Implications of the Global Economic Crisis*, Washington.

Ryazantsev S., 2016, *Labour Migration from Central Asia to Russia in the Context of the Economic Crisis*, „Valdai Papers", no. 55.

Strzelecki J., 2016, *Eurazjatycka Unia Gospodarcza. Czas kryzysu*, „Komentarze OSW", nr 195, Warszawa.

Wojnicz P., 2015, *Wyzwania polityki migracyjnej Federacji Rosyjskiej. Zarys problematyki*, „Civitas et Lex", nr 1 (5), Olsztyn.

Абашин С., 2014, *Движения из Сентральной Азии в Россию. В мдели нового мироустройства*, „Pro et Contra", т. 18, но. 1-2.

Джоробекова А.Э., Абдыкеримова А.А., 2016, *Кыргызско-российские отношения. Фактор трудовой миграции*, „Проблемы современной науки и образования", но. 21 (63).

Зимова Н.С., 2017, *Социальная адаптация трудовых мигрантов из стран Центральной Азии в России,* „Миграция и социально-экономическое развитие", т. 2, но. 4.

Иванов И.С. (ред.), 2015, *Вступление Кыргызской Республики в Евразийский Экономический Союз. Влияние на процессы миграции*, но. 26, Москва.

Мусабаева А.Д., 2015, *Причины и факторы внешней трудовой миграциииз Кыргызстана*, [w:] И.С. Иванов (ред.), *Вступление Кыргызской Республики в Евразийский Экономический Союз. Влияние на процессы миграции*, но. 26, Москва.

Омуркулова-Озерска Э.А. и др., 2018, *Кыргызстан 2015-2018 Расширенный миграционный профиль*, Бишкек.

Элебаева А.Б., Мусабаева А.Д., Малахов В.С., Деминцева Е.Б., 2015, *Вступление Кыргызской Республики в ЕАЭС: сценарии развития миграционной ситуации и рекомендации для формирования миграционной политики*, [w:] ред. И.С. Иванов, *Вступление Кыргызской Республики в Евразийский Экономический Союз. Влияние на процессы миграции*, но. 26, Москва.

Abashin S., 2014, *Dvizhenija iz Sentralnojj Azii v Rossiju. V mdeli novogo miroustrojjstva*, „Pro et Contra", t. 18, no. 1-2.

Dzhorobekova A.È., Abdykerimova A.A., 2016, *Kyrgyzsko-rossijjskie otnoshenija. Faktor trudovojj migracii*, „Problemy sovremennojj nauki i obrazovanija", no. 21 (63).

Zimova N.S., 2017, *Socialnaja adaptacija trudovykh migrantov iz stran Centralnojj Azii v Rossii*, „Migracija i socialno-ehkonomicheskoe razvitie", t. 2, no. 4.

Ivanov I.S. (red.), 2015, *Vstuplenie Kyrgyzskojj Respubliki v Evrazijjskijj Ehkonomicheskijj Sojuz. Vlijanie na processy migracii*, no. 26, Moskva.

Musabaeva A.D., 2015, *Prichiny i faktory vneshnejj trudovojj migraciiiz Kyrgyzstana*, [w:] I.S. Ivanov (red.), *Vstuplenie Kyrgyzskojj Respubli-*

ki v Evrazijjskijj Èkonomicheskijj Sojuz. Vlijanie na processy migracii, no. 26, Moskva.

Omurkulova-Ozerska È.A. i dr., 2018, *Kyrgyzstan 2015-2018 Rasshirennyjj migracionnyjj profil*, Bishkek.

Ehlebaeva A.B., Musabaeva A.D., Malakhov V.S., Deminceva E.B., 2015, *Vstuplenie Kyrgyzskojj Respubliki v EAEHS: scenarii razvitija migracionnojj situacii rekomendacii dlja formirovanija migracionnojj politiki*, [w:] red. I.S. Ivanov, *Vstuplenie Kyrgyzskojj Respubliki v Evrazijjskijj Èkonomicheskijj Sojuz. Vlijanie na processy migracii*, no. 26, Moskva.

Źródła internetowe

Akmoldoev K., Budaichieva A., 2012, *The Impact of Remittances on Kyrgyzstan Economy*, International Conference on Eurasian Economies, online: https://avekon.org/papers/534.pdf – 28 IX 2019.

Brunarska Z., 2013, *Współczesne migracje na obszarze poradzieckim przez pryzmat koncepcji migracji poimperialnych*, „Central and Eastern European Migration Review", vol. 2, no. 2, online: http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-2-no-2-december-2013/articles/wsp-czesne-migracje-na-obszarze-poradzieckim-przez-pryzmat – 1 II 2019.

Central Intelligence Agency, online: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html – 3 II 2019.

Chudinovskikh O., Denisenko M., 2017, *Russia. A Migration System with Soviet Roots*, online: https://www.migrationpolicy.org/article/russia-migration-system-soviet-roots – 2 II 2019.

Frolovskiy D., 2016, *Amid Russian Downturn, Kyrgyzstan Turns to China*, „The Diplomat", online: https://thediplomat.com/2016/07/amid-russian-downturn-kyrgyzstan-turns-to-china/ – 20 IX 2019.

Galdini F., 2017, *A Glimpse Into Moscow's Little Kyrgyzstan Seasons of Migration to the North. Stories of Central Asian Migrant Workers in Russia*, „The Diplomat", online: https://thediplomat.com/2017/03/a-glimpse-into-moscows-little-kyrgyzstan/ – 31 I 2019.

Goble P., 2019, *Russian Language Losing Its Position in Kyrgyzstan—and Moscow May Be as Well*, „Eurasia Daily Monitor", vol. 16, iss. 9, online: https://jamestown.org/program/russian-language-losing-its-position-in-kyrgyzstan-and-moscow-may-be-as-well/ – 23 IX 2019.

Hope and Fear. Kyrgyz Migrants in Russia, 2015, online: http://www.irinnews.org/report/101398/hope-and-fear-kyrgyz-migrants-russia – 31 I 2019.

International Organization for Migration, *Kyrgyzstan*, online: https://www.iom.int/countries/kyrgyzstan – 9 II 2019.

Jarosiewicz A., 2015, *Kirgistan wszedł do Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej*, online: https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-08-12/kirgistan-wszedl-do-eurazjatyckiej-unii-gospodarczej – 28 I 2019.

Kostenko J., 2018, *Almazbek Atambayev Accused of Corruption and Doubled External Debt*, online: https://24.kg/english/85229_Almazbek_Atambayev_accused_of_corruption_and_doubled_external_debt/ – 7 II 2019.

Kyrgyzstan Energy Factsheet by International Energy Agency for EU4Energy, 2017, online: https://www.eu4energy.iea.org/Documents/Kyrgyzstan-Info-FINAL.pdf – 23 IX 2019.

Kyrgyzstan's Russian-Language Teaching Getting Squeezed Out, 2014, online: https://eurasianet.org/kyrgyzstans-russian-language-teaching-getting-squeezed-out – 22 IX 2019.

Kyrgyzstan Unemployment Rate, online: https://www.ceicdata.com; https://www.ceicdata.com/en/indicator/kyrgyzstan/unemployment-rate – 22 IX 2019.

Levina M., 2018, *Kyrgyzstan. Different Sides of Labor Migration*, „The Times of Central Asia", online: https://www.timesca.com/index.php/news/26-opinion-head/20057-kyrgyzstan-different-sides-of-labor-migration – 7 II 2019.

Marszewski M., *Rosyjskojęzyczni w Kirgistanie – pomiędzy imigracją a asymilacją*, online: http://www.etnologia.pl/swiat/teksty/rosyjskojezyczni-w-kirgistanie.php – 31 I 2019.

Migration Governance Profile. Kyrgyz Republic, online: https://migrationdataportal.org/snapshots/mgi/kyrgyzstan#0 – 4 II 2019.

Mobility Dimension of Crises, online: https://migrationdataportal.org/snapshots/mgi/kyrgyzstan#5 – 4 II 2019.

Nasritdinov E., *Migration in Kyrgyzstan – Pros and Cons*, online: http://www.academia.edu/4371887/Migration_in_Kyrgyzstan_-_Pros_and_Cons – 29 I 2019.

NSC (National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic), online: http://www.stat.kg/en/ – 25 II 2019.

NSC (National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic), *Average Monthly Salary*, online: http://www.stat.kg/en/opendata/category/112/# – 25 IX 2019.

Orlova M., 2018, *Migrants Leave Kyrgyzstan, 45 Percent of Them – Women*, online: https://24.kg/english/97312_Migrants_leave_Kyrgyzstan_45_percent_of_them_-_women/ – 3 II 2019.

Putz C., 2016, *Kyrgyzstan Gripes About EEU Access*, „The Diplomat", online: https://thediplomat.com/2016/11/kyrgyzstan-gripes-about-eeu-access/ – 1 II 2019.

Remittances, Percent of GDP – Country Ranking, online: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/remittances_percent_GDP/ – 3 II 2019.

Russia to Pay Pensions to Labor Migrants from EEU Countries, 2019, online: https://24.kg/english/120325_Russia_to_pay_pensions_to_labor_migrants_from_EEU_countries – 25 IX 2019.

Safe, Orderly and Regular Migration, online: https://migrationdataportal.org/snapshots/mgi/kyrgyzstan#6 – 4 II 2019.

Sagynbekova L., 2017, *Environment, Rural Livelihoods, and Labor Migration. A Case Study in Central Kyrgyzstan*, online: „BioOne", https://bioone.org/journals/mountain-research-and-development/volume-37/issue-4/MRD-JOURNAL-D-17-00029.1/Environment-Rural-Livelihoods-and-Labor-Migration--A-Case-Study/10.1659/MRD-JOURNAL-D-17-00029.1.full – 28 I 2019.

Schenk C., 2017, *Labour Migration in the Eurasian Economic Union*, online: https://www.e-ir.info/2017/04/29/labour-migration-in-the-eurasian-economic-union/ – 5 II 2019.

Seifert A., 2018, *The Problems of Central Asian Migration to Russia*, online: https://doc-research.org/2018/01/the-problems-of-central-asian-migration-to-russia/ – 2 II 2019.

Seisembayeva A., 2017, *Kazakhstan, Kyrgyzstan Meeting Addresses Concerns Over Border Trade Regulations*, „Astana Times", online: https://astanatimes.com/2017/10/kazakhstan-kyrgyzstan-meeting-addresses-concerns-over-border-trade-regulations/ – 24 IX 2019.

Shamshiev S., 2017, *Number of Migrants from Kyrgyzstan in Turkey Sharply Increases in 2017*, online: https://24.kg/english/63734_Number_of_migrants_from_Kyrgyzstan_in_Turkey_sharply_increases_in_2017_/ – 23 IX 2019.

Sharifzoda K., 2019, *To Russia or Turkey? A Central Asian Migrant Worker's Big Choice*, "The Diplomat", online: https://thediplomat.com/2019/01/to-russia-or-turkey-a-central-asian-migrant-workers-big-choice/ – 23 IX 2019.

Trilling D., 2013, *Uzbekistan's President Attacks "Lazy" Labor Migrants*, online: https://eurasianet.org/uzbekistans-president-attacks-lazy-labor-migrants – 28 IX 2019.

Well-being of Migrants, online: https://migrationdataportal.org/snapshots/mgi/kyrgyzstan#4 – 4 II 2019.

Whole-of-Government Approach, online: https://migrationdataportal.org/snapshots/mgi/kyrgyzstan#2 – 4 II 2019.

World Migration Report 2018, 2017, Geneva, online: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf – 4 II 2019.

В Кыргызстане средняя зарплата $233 – это почти худший показатель в СНГ. Краткий обзор, online: https://economist.kg/2019/08/17/v-kyrgyzstane-srednyaya-zarplata-233-eto-pochti-hudshij-pokazatel-v-sng-kratkij-obzor/ – 22 VIII 2020.

Государственная служба миграции при Правительстве Кыргызской Республики, online: http://ssm.gov.kg/полезная-информация\статистка – 25 IX 2019.

Кыргызстан – единственная из стран ЕАЭС, в которой продолжается рост миграции, 2018, online: http://www.ca-portal.ru/article:43966 – 8 II 2019.

Аксенов С, 2016, *Антирусский праздник в Киргизии*, online: https://rusplt.ru/society/kirgiziya-antirusskiy-prazdnik-27468.html – 24 IX 2019.

Страна на иждивении. Кыргызстан выживает на деньги мигрантов, но не умеет их тратить, 2018, online: https://kloop.kg/blog/2018/08/23/strana-na-izhdivenii-kyrgyzstan-vyzhivaet-na-dengi-migrantov-no-ne-umeet-ih-tratit/ – 8 II 2019.

Шабалин А., 2018, *Всемирный банк вывел портрет типичных мигрантов из Кыргызстана*, online: https://kaktakto.com/analitika/vsemirnyj-bank-vyvel-portret-tipichnyx-migrantov-iz-kyrgyzstana/ – 7 II 2019.

V Kyrgyzstane srednjaja zarplata $233 – ehto pochti khudshijj pokazatel v SNG. Kratkijj obzor, online: https://economist.kg/2019/08/17/v-kyrgyzstane-srednyaya-zarplata-233-eto-pochti-hudshij-pokazatel-v-sng-kratkij-obzor/ – 22 VIII 2020.

Gosudarstvennaja sluzhba migracii pri Pravitelstve Kyrgyzskojj Respubliki, online: http://ssm.gov.kg/poleznaja-informacija\statistka – 25 IX 2019.

Kyrgyzstan – edinstvennaja iz stran EAEHS, v kotorojj prodolzhaetsja rost migracii, 2018, online: http://www.ca-portal.ru/article:43966 – 8 II 2019.

Laktanov S., 2019, *Antirusskijj prazdnik v Kirgizii*, online: https://rusplt.ru/society/kirgiziya-antirusskiy-prazdnik-27468.html – 24 IX 2019.

Strana na izhdivenii. Kyrgyzstan vyzhivaet na dengi migrantov, no ne umeet ikh tratit, 2018, online: https://kloop.kg/blog/2018/08/23/strana-na-izhdivenii-kyrgyzstan-vyzhivaet-na-dengi-migrantov-no-ne-umeet-ih-tratit/ – 8 II 2019.

Shabalin A., 2018, *Vsemirnyjj bank vyvel portret tipichnykh migrantov iz Kyrgyzstana*, online: https://kaktakto.com/analitika/vsemirnyj-bank-vyvel-portret-tipichnyx-migrantov-iz-kyrgyzstana/ – 7 II 2019.

III
Społeczeństwo

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 169-184
https://doi.org/10.12797/9788381382656.08

PAWEŁ PANASIUK

1. Panorama społeczna Kirgistanu

Abstract

The Social Panorama of Kyrgyzstan

The purpose of this chapter is to show the demographic changes in Kyrgyz society that took place in 2014-2018, mainly based on statistical data. The issues of family and tribal relationships and the importance of religion are also tackled. The analysis of demographic indicators shows that in modern Kyrgyzstan there is still an increase in the total number of population, as well as the share of people of pre-working age in the age structure of society, which also affects the economic development of the country.

Keywords: Kyrgyzstan, demography, tribalism, religion

Резюме

Социальный портрет Кыргызстана

Цель этой главы – показать демографические изменения в кыргызском обществе, которые произошли в 2014-2018 годах, на основе статистических данных. Были также затронуты вопросы семейных и племенных отношений и значение религии. Анализ демографических показателей показывает, что в современном Кыргызстане еще наблюдается рост общей численности населения, а также доли людей до трудоспособного возраста в возрастной структуре общества, что также влияет на экономическое развитие страны.

Ключевые слова: Кыргызстан, демография, трайбализм, религия

Niepodległy Kirgistan bywa niejednokrotnie określany jako najbardziej demokratyczna z republik Azji Centralnej. Wśród wielu czynników, które wpłynęły na taką opinię, można wymienić przeprowadzenie odważnych reform gospodarczych i politycznych (Gortat, 2009, s. 77-78). Nie spowodowały one do tej pory znaczącej poprawy sytuacji materialnej społeczeństwa (Jabłoński, 2012, s. 205), niewątpliwie natomiast świadczą o woli dokonania przez Kirgizów skoku cywilizacyjnego. Należy przy tym pamiętać, że tłem wszelkich zmian w Kirgistanie pozostaje dynamiczna sytuacja demograficzna tego społeczeństwa. Poziom jego rozwoju należy mierzyć nie tylko statystykami gospodarczymi czy wskaźnikiem demokratyzacji. Można tego dokonywać także w kategoriach demograficznych, badając takie wskaźniki jak dynamika zmian ludności, przyrost naturalny, struktura wieku i płci, średnia długość trwania życia, gęstość zaludnienia oraz wielkość migracji zewnętrznych i wewnętrznych. W tym rozdziale zostanie ukazana ewolucja kirgiskiego społeczeństwa oraz jego rozwój właśnie pod względem demograficznym.

Dynamika demografii

Na dzień 1 stycznia 2018 roku Kirgistan zamieszkiwało 6 256 730 osób (tab. 1), w tym 3 101 817 mężczyzn stanowiących 49,6 % całkowitej populacji i 3 154 913 kobiet (50,4 % ludności). W latach 2014-2018 proporcje te nie uległy znaczącym zmianom (Султанов, 2019, s. 47). Od 1999 roku, kiedy przeprowadzono pierwszy, oficjalny i powszechny zarazem spis ludności w Kirgistanie, wskaźnik zmiany dynamiki demograficznej wynosi 132,5, co oznacza, że liczba ludności w ciągu prawie 20 lat wzrosła o niemal jedną trzecią. Stało się tak głównie ze względu na wysoki współczynnik przyrostu naturalnego – w 2017 roku wyniósł on 19,6‰ (120 454 osób). Należy jednak zauważyć, że od 2015

roku spada, pomimo niższej liczby zgonów, co wynika z malejącej liczby narodzin.

Wydaje się, że kirgiski rząd nie pozostaje obojętny na przemiany demograficzne w społeczeństwie, próbując reformować politykę socjalną w kraju – od 1 stycznia 2018 roku wprowadzono jednorazowy zasiłek z tytułu narodzin dziecka w wysokości 4 tys. somów. Co więcej, partia Kyrgyzstan, w ramach obietnic przed wyborami parlamentarnymi w 2020 roku, zaprezentowała projekt rozszerzenia pomocy prorodzinnej tak, aby świadczenie na rzecz noworodków wynosiło rocznie w sumie 50 tys. somów. Propozycje te skomentował prezydent Dżeenbekow, uznając, że przedstawiony pomysł z ekonomicznego punktu widzenia jest niemożliwy do zrealizowania (*Партия „Кыргызстан”*…, 2019).

Tabela 1. Liczba ludności Republiki Kirgistanu w latach 2010-2018

Rok	Liczba ludności
2010	5 418 299
2011	5 477 620
2012	5 551 888
2013	5 663 133
2014	5 776 570
2015	5 895 062
2016	6 019 480
2017	6 140 200
2018	6 256 730

Źródło: *Туруктуу калктын жынысы жана курактык топтору боюнча саны*, 2019.

W strukturze wieku mieszkańców Kirgistanu wyróżnia się duża liczba osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym. W 2018 roku liczba dzieci do 15 roku życia (2 020 915 osób, 32,3 % populacji) znacznie przewyższała liczbę np. mieszkańców w przedziale 20-29 lat, który stanowił 30,8 % osób w wieku produkcyjnym. Pomimo że wszystkie te grupy urodziły się w fazie wyżu demo-

graficznego, wzrost liczby urodzeń był względnie większy w latach 2000-2015 niż w latach 1987-1996. Jednocześnie w Kirgistanie stale przybywa ludzi starszych. W 2016 roku już 16% społeczeństwa stanowiły osoby powyżej 60 roku życia (*Пожилые люди…*, 2017, s. 20), natomiast w Polsce w 2014 roku – 22% całego ludności (Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy GUS, 2016). W strukturze płci kobiety zaczynają przeważać ilościowo od 40 roku życia, a w wieku 80 lat i więcej przewyższają liczbę mężczyzn prawie dwukrotnie (Султанов, 2018b, s. 15), dla porównania: w Polsce ilościowa przewaga kobiet nad mężczyznami w 2018 roku rozpoczyna się od 50 roku życia (Stańczak, 2019, s. 34).

Wśród kobiet w okresie rozrodczym średnia wieku pierworódek pokrywa się ze średnią wieku wstępujących po raz pierwszy w związek małżeński – wynosi ok. 23-24 lata (wśród mężczyzn to 27,1 roku). W Kirgistanie na jedną kobietę przypada średnio 3,1 dzieci, co oznacza, że w przeciwieństwie do wielu krajów postsowieckich zapewniona jest reprodukcja populacji, która według norm światowych nie powinna być niższa niż 2,1 dzieci na jedną kobietę (Султанов, 2018a, s. 24). Na 1000 urodzeń żywych w 2017 roku przypadało 25,9 śmiertelnych. W 2016 roku 24,5% dzieci przychodziło na świat w związkach pozamałżeńskich (Султанов, 2019, s. 58). Niemal jedna trzecia tych przypadków dotyczyła matek, które nie przekroczyły 24 roku życia. Do urodzonych w małżeństwach przyznaje się ok. 60% obojga rodziców, w 40% przypadków tylko matka dziecka (Султанов, 2018a, s. 25). Uzmysławia to skalę przeobrażeń społecznych zachodzących w Kirgistanie.

Narodowy Komitet Statystyczny prowadzi także badania dotyczące narodzin dzieci wśród kobiet w wieku poniżej 18 roku życia. Zgodnie z ustawą o rodzinie z 2003 roku (*Семейный кодекс…*, 2003) jest to wiek graniczny dla zawarcia małżeństwa i najwcześniejszy dla narodzin dziecka. W latach 2013-2017 liczba noworodków na 1000 dziewcząt w wieku od 15 do 17 roku życia spa-

dła z 7,9 do 5,4, a od 2014 maleje także wśród kobiet w przedziale 18-19 lat. Najwięcej matek poniżej 18 roku życia notuje się w obwodach tałaskim i czujskim, gdzie poziom ten jest około dwukrotnie większy niż średnia krajowa (Султанов, 2018b, s. 29).

W Kirgistanie spada liczba małżeństw, zwłaszcza tych zawieranych wśród osób do 30 roku życia (70% wszystkich związków potwierdzonych w urzędach stanu cywilnego), przybywa natomiast rozwodów – rozpada się co szóste małżeństwo – przy czym w miastach ich liczba jest dwa razy wyższa niż na wsiach (Султанов, 2018b, s. 31).

Tabela 2. Oczekiwana długość życia w chwili narodzenia w Republice Kirgistanu w latach 2013-2017

Rok	Średnia długość życia całej populacji	Średnia długość życia kobiet	Średnia długość życia mężczyzn
2013	70,2	74,3	66,3
2014	70,4	74,5	66,5
2015	70,6	74,8	66,7
2016	70,9	75,1	67,0
2017	71,1	75,4	67,2

Źródło: Султанов, *Женщины и мужчины Кыргызской Республики 2013-2017*, 2016, s. 24.

Zauważalny jest stały wzrost średniej długości życia (tab. 2). Przeciętna różnica jego trwania między kobietami a mężczyznami wynosi około 8 lat (Султанов, 2018b, s. 24), jest to spowodowane 1,5 raza wyższą śmiertelnością mężczyzn niż kobiet w przedziale wiekowym 60 lat i więcej. Ponadto co druga sześćdziesięciolatka w Kirgistanie jest wdową. Istnieje także różnica w długości życia między ludnością miejską a wiejską – ta ostatnia żyje średnio o 5 lat krócej, głównie ze względu na trudniejsze warunki egzystencji (*Пожилые люди…*, 2017, s. 21, 28).

Kirgistan pozostaje krajem słabo zurbanizowanym. W 2018 roku na obszarach miejskich żyło 2 121 000 osób (33,9 % całej ludności), a na terenach wiejskich 4 135 700 mieszkańców. Średnia gęstość zaludnienia wyniosła 31 os./km^2. Mimo mniejszej liczby ludności miejskiej wskaźnik przyrostu ludności w miastach jest wyższy niż na wsiach (Султанов, 2019, s. 46). Przykładem może być Biszkek, gdzie w między 2014 a 2018 rokiem przybyło 86 tys. mieszkańców, przez co ogólna liczba ludności w 2018 roku przekroczyła 1 mln osób (Султанов, 2018d, s. 19-21).

Według statystyk w 2017 roku do Kirgistanu przybyły 1974 osoby, w tym między innymi 1016 Kirgizów, 341 Rosjan, 221 Uzbeków, a wyjechało 5899 osób (2314 Rosjan, 1899 Kirgizów, 594 Uzbeków), co oznacza, że państwo zanotowało ujemne saldo migracji – na poziomie -3925 osób. Należy przy tym zauważyć, że stopniowo zmniejsza się zarówno liczba wyjeżdżających z kraju (w 2013 roku – 4349 osób), jak i przyjeżdżających do niego (w 2013 roku – 11 552 osób) (Султанов, 2018b, s. 33). Nie oddaje to jednak skali problemu stałego odpływu ludności, bowiem według danych Państwowej Służby Migracji przy Rządzie Republiki Kirgistanu od 1991 roku poza granicami kraju na stałe przebywa ponad 540 tys. obywateli, a do tego około 700 tys. mieszkańców wyjeżdża w celach zarobkowych, głównie do Rosji (504 tys., z czego 194 tys. Kirgizów naruszyło przepisy migracyjne), Kazachstanu (80 tys.), Korei Południowej (14 tys.) i Turcji (14 tys.) (Государственная служба миграции…, 2015). Wynika to z niskich płac i wysokiego bezrobocia. W przypadku migracji wewnątrz kraju liczba osób przemieszczających się ciągle wzrasta, z 45 957 w 2013 roku do 48 634 w 2017, przy czym w strukturze płci kobiet (17 170 w 2017 roku) jest dwa razy więcej niż mężczyzn.

Tabela 3. Skład etniczny Republiki Kirgistanu w latach 2010, 2014 i 2018

Narodowość	Rok			% ludności w 2018 roku
	2010	2014	2018	
Kirgizi	3 860 549	4 193 850	4 587 430	73,3
Uzbecy	780 583	836 065	918 262	14,7
Rosjanie	407 981	369 939	352 960	5,6
Dunganie	58 914	64 565	70 534	1,1
Ujgurzy	49 179	52 456	57 002	0,9
Tadżycy	46 686	50 174	54 976	0,9
Turcy	39 153	40 953	43 411	0,7
Kazachowie	33 047	33 701	35 541	0,6
Inni	142 207	134 867	136 614	2,6

Źródło: *Калктын улуттук курамы*, 2019.

Poza zaobserwowanym wzrostem ogólnej liczby ludności zmienia się także charakter narodowościowy republiki (tab. 3). Wraz z powiększaniem się społeczności etnicznych Kirgizów przybywa także przedstawicieli innych narodów, zwłaszcza sąsiednich krajów. Chodzi tu przede wszystkim o Uzbeków, którzy są najliczniejszą mniejszością narodową Kirgistanu, przy czym ich liczba z roku na rok stale się powiększa. Zamieszkują głównie południowo-wschodnią część państwa – przede wszystkim obwód oszyński i miasto Osz, regiony dżalalabadzki i batkeński, nie stanowiąc jednak w nich większości. Posługują się zazwyczaj językiem uzbeckim, zapisywanym zarówno w cyrylicy, jak i w alfabecie łacińskim. Notuje się także wzrost liczby Dunganów i Ujgurów – prawdopodobnie pochodzących głównie z autonomicznej ujgurskiej chińskiej prowincji Sinciang. Dunganie, w Chinach zwani Hui, mieszkają w większości na wsiach, przede wszystkim w obwodzie czujskim. Posługują się językiem dungańskim (dialektem języka chińskiego) zapisywanym cyrylicą. Wyznają islam, a jeden z ich meczetów znajduje się w położonym na wschodzie republiki mieście Karakoł. Tworzą zamknięte społeczności, rzadko

dopuszczając małżeństwa swoich przedstawicieli z reprezentantami innych etnosów. Ujgurzy są uznawani za grupę represjonowaną w Chinach, przez co strona amerykańska apeluje do krajów Azji Centralnej o zaprzestanie repatriowania ich do Chińskiej Republiki Ludowej. Tadżycy zamieszkują przede wszystkim południowe regiony, zwłaszcza obwód batkeński. Napływ Turków do Kirgistanu może być związany z coraz większą ilością inwestycji realizowanych przez przedstawicieli tego kraju, na przykład budową meczetu w Biszkeku. Kazachowie zaś mieszkają tu już od lat 30. ubiegłego wieku, kiedy to w czasie przymusowej kolektywizacji tysiące obywateli Kazachstanu uciekało ze swoich domów. Potomkowie wielu z nich do dziś żyją w Kirgistanie.

Całkowicie odmienna tendencja dotyka narodowości rosyjską, ukraińską, białoruską, tatarską czy koreańską licznie reprezentowane w Kirgistanie od czasów radzieckich. Wśród tych społeczności zauważalne są: odpływ ludności do swoich historycznych ojczyzn oraz spadek liczby narodzin. Na tle regionu Azji Centralnej sytuacja kirgiskich Rosjan jest jednak korzystna. Język rosyjski od 2000 roku ma bowiem status języka oficjalnego (Wierzbicki, 2008, s. 370). Używa się go również powszechnie w edukacji, zarówno w podręcznikach dla szkół podstawowych, jak również na poziomie akademickim. Ponadto wielu Rosjan jest aktywnych społecznie, kulturalnie czy politycznie, piastują nawet urząd premiera (Nikołaj Tanajew w latach 2002-2005 i Igor Czudinow w latach 2007-2009 – wcześniej pełnił funkcję ministra przemysłu i energii) (Abazov, 2004, s.233; *Чудинов Игорь*…). Barierą jest brak integracji, przede wszystkim językowej. Ze względu na wieloetniczny charakter państwa kwestia porozumiewania się pomiędzy różnymi etnosami pozostaje zawiła, jednak można wskazać na rosyjski jako ogólny język komunikacji, głównie na północy kraju, w miastach, zwłaszcza dużych osiedlach.

Ewolucja zjawiska trybalizmu

W Kirgistanie po 1991 roku powstały niezależne już od Moskwy struktury państwowe, tworzone jedynie przez miejscowe elity, na które oddziaływała epoka radziecka, wpływająca także na mentalność współczesnych władz kirgiskich, bowiem większa ich część kształciła się bądź rozpoczynała swoją karierę polityczną w okresie ZSRR. Do tego trzeba dodać zjawisko trybalizmu, długotrwale już determinujące wewnętrzne podziały w społeczeństwie kirgiskim. Trybalizm „w wąskim znaczeniu znaczy plemię, w szerokim – styl życia wspólnoty rodowo-plemiennej czy też specyficzny rodzaj więzi grupowej budowanej na podstawie więzów krwi, ale także kryteriów polietnicznych, socjologicznych i psychologicznych" (Bodio, Załęski, 2008, s. 218). W tym wypadku należy go rozumieć w szerszym kontekście, jako główny czynnik warunkujący kirgiską etnokrację. Jest to proces charakterystyczny nie tylko dla Kirgistanu, ale także dla całego regionu Azji Centralnej. Występuje zresztą również w krajach afrykańskich i Bliskiego Wschodu. W przypadku Kirgistanu przybrał on formę relacji patron–klient (Wierzbicki, Załęski, 2008, s. 267). Ze względu na modernizację i transformację ustrojową kraju koneksje rodowe okazały się przydatne na przykład przy zdobyciu lepiej płatnej pracy. Uwidacznia się w ten sposób podział między północą, gdzie koneksje i więzi nie muszą opierać się tylko na Kirgizach, a południem, które dzielą góry, a także inny tryb życia i formy gospodarowania (Bodio, Załęski, 2008, s. 225).

Różnice występują nie tylko w ramach jednego etnosu, co przejawia się częstokroć w funkcjonowaniu stereotypów. Na czas zagrożenia znikają, a zjednoczeni Kirgizi występują przeciwko innej nacji, tak jak to miało miejsce w 2010 roku w czasie konfliktu z Uzbekami w Oszu (Górecki, Matusiak, 2010) czy w roku 2011, gdy doszło do starć między Tadżykami a Kirgizami (*В Кыргызстане*…, 2011).

W Kirgistanie podział społeczny uzależniony był od powiązań krewniaczych, które w hierarchii zaczynały się od rodziny, następnie obejmowały auł, ród, plemię oraz skrzydło (Syliwoniuk, Załęski 2014, s. 89). Jak wskazuje Załęski (2014, s. 91, 93) *Prawe* i *Lewe Skrzydła* to tzw. Kirgizi właściwi, natomiast plemiona Ičkilik mają obce pochodzenie, także kazachskie. Czysty podział rodowy uległ jednak osłabieniu, ponieważ ważne stały się więzi polityczno-społeczne. We współczesnym Kirgistanie większość społeczeństwa, zwłaszcza Rosjan, dostrzega silną wieź rodową. Nawet młode osoby wiedzą, do której gałęzi czy rodu przynależą, a także potrafią wymienić przodków do 5. czy 7. pokolenia wstecz w linii ojca. W polityce przyjęto zasadę, że trybalizm istnieje, a skoro tak, to należy go wykorzystywać (Syliwoniuk, Załęski 2014, s. 104). Za czasów kolejnych prezydentów wskazuje się na nieoficjalny wzrost znaczenia rodów, z których wywodzi się głowa państwa lub kandydat na ten urząd.

Stosunek kirgiskiego społeczeństwa do religii

Pod koniec 2016 roku w Kirgistanie było zarejestrowanych ponad 3 tys. stowarzyszeń i organizacji religijnych, z czego 86,9% islamskich, a 12,6% chrześcijańskich (Султанов, 2018a, s. 138).

Tabela 4. Struktura wyznaniowa w Kirgistanie w 2017 roku (w procentach)

Muzułmanie (głównie sunnici)	90
Chrześcijanie (w tym prawosławni)	7 (3)
Inni (głównie Żydzi i buddyści)	3

Źródło: CIA, *The World Factbook*…

Ponad 86% osób powyżej 50 roku życia nie należy do organizacji religijnych, a wraz z wiekiem aktywność ta maleje, jednak ponad 80% ludzi starszych wśród narodowości kirgiskiej i uzbec-

kiej uważa, że ceremonie religijne związane z narodzinami dziecka, małżeństwem i pogrzebem są potrzebne, podczas gdy odsetek osób o podobnych poglądach wśród ludności pochodzenia rosyjskiego wynosi 58,5% (*Пожилые люди*…, 2017, s. 99).

W 2019 roku 21 organizacji o charakterze religijnym miało sądowy zakaz działalności na terenie Kirgistanu ze względu na oskarżenia o ekstremizm czy terroryzm – dotyczące głównie islamu (Государственная комиссия по делам религий при Правительстве Кыргызской Республики).

Podsumowując, można zauważyć, że Kirgistan, według teorii rozwoju demograficznego, znajduje się w fazie III (intensywnej transformacji demograficznej), choć dostrzegalne są też elementy fazy IV (późnej transformacji). Wynika to ze spadku liczby urodzeń i zgonów, coraz wyższej przewidywanej średniej długości życia oraz jednoczesnego stosunkowo wysokiego poziomu dzietności i liczby osób w wieku przedprodukcyjnym. Poziom rozwoju gospodarczego kraju można więc określić jako średni. W przypadku Kirgistanu i innych państw regionu ważnym pojęciem opisującym współczesną kondycję społeczeństwa oraz jego aktywność jest trybalizm, który już od dziesięcioleci kształtuje życie społeczne przez więzy rodowe czy plemienne, stanowiąc równocześnie jeden z ważnych aspektów życia politycznego.

Bibliografia

Abazov R., 2004, *Historical Dictionary of Kyrgystan*, „Asian/Oceanian Historical Dictionaries", no. 49, Lanham, Maryland and Oxford.

Bodio T., Załęski P., 2008, *Elity władzy w Azji Centralnej. Tradycja – modernizacja – etnopolityka*, Warszawa.

Džusupbekov, A.K., Jakubowski, W., Załęski, P. (red.), 2011, *Kirgistan. Problemy kulturowe i społeczno-polityczne/ Кыргызстан. Культурные и социально-политические проблемы*, Biszkek-Warszawa.

Gortat R., 2009, *Kirgistan. Natura zmiany systemowej*, Warszawa.
Jabłoński Ł., 2012, *Uwarunkowania wzrostu gospodarczego w postsocjalistycznych krajach Europy i WNP po 1989 roku*, [w:] A. Jach, M. Kuryłowicz (red.), *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 4: *Reinterpretacja po dwudziestu latach*, Kraków.
Syliwoniuk A., Załęski P., 2014, *Trybalizm w społeczeństwie i polityce – analiza porównawcza Jordanii i Kirgistanu*, „Społeczeństwo i Polityka", nr 2 (39).
Wierzbicki A., 2008, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa.
Wierzbicki A., Załęski P., 2008, *Trybalizm a władza w Azji Centralnej*, Pułtusk.
Załęski P., 2011, *Kultura polityczna więzi w Azji Centralnej*, Warszawa.

Źródła internetowe

Central Intelligence Agency, *The World Factbook. Kyrgyzstan*, online: https://www.cia.gov/-library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html – 2 II 2019.
Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy GUS, 2016, *Ludność w wieku 60+. Struktura demograficzna i zdrowie*, online: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/24/1/1/ludnosc_w_wieku_60._struktura_demograficzna_i_zdrowie.pdf – 11 X 2019.
Górecki W., Matusiak M., 2010, *Zamieszki w południowym Kirgistanie. Aspekt międzynarodowy*, 16 X, online: https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-06-16/zamieszki-w-poludniowym-kirgistanie-aspekt-miedzynarodowy – 12 X 2019.
Stańczak J. (red.), 2019, *Sytuacja demograficzna Polski do 2018 r. Tworzenie i rozpad rodzin*, online: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-polski-do-2018-roku-tworzenie-i-rozpad-rodzin,33,2.html – 11 X 2019.

Абдыкалыков О. (red.), 2011, *Статистический ежегодник Кыргызской Республики 2006-2010*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/statisticheskij-ezhegodnik kyrgyzskoj- respubliki/ – 2 II 2019.
Алишева А. (red.), 2007, *Кыргызстан. Этносы и политика*, online: https://www.osce.org/ru/odihr/34069?download=true – 1 III 2019.
В Кыргызстане подрались полторы тысячи киргизов и таджиков, 2011, 30 XII, online: https://www.segodnya.ua/world/v-kyrhyzctane-

podralic-poltory-tycjachi-kirhizov-i-tadzhikov-282607.html – 17 III 2019.

Государственная служба миграции при Правительстве Кыргызской Республики, 2015, *Единый доклад по миграции-2015. Обзор миграционной ситуации в Кыргызской Республике*, online: http://ssm.gov.kg/полезная-информация/единый-доклад-по-миграции-2014/ – 17 II 2019.

Государственная комиссия по делам религий при Правительстве Кыргызской Республики, *Список организаций деятельность которых запрещена на территории Кыргызской Республики*, online: http://old.religion.gov.kg/ru/relgion_organization/тыюу-салын ган-диний-бирикмелер/ – 17 II 2019.

Денисенко М.Б. (red.), 2011, *Население Кыргызстана в начале XXI века*, online: https://kyrgyzstan.unfpa.org/ru/publications/население-кыргызстана-в-начале-21-века – 4 II 2019.

Калктын улуттук курамы, 2019, online: http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/ – 23 II 2019.

Койчуманова К.Д., Исенкулова Э.К., 2016, *Работающие дети в Кыргызской Республике. Обследование детского труда 2014-2015 гг*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/pozhilye-lyudi-v-kyrgyzskoj-respublike/ – 2 II 2019.

Концепция укрепления единства народа и межэтнических отношений в Кыргызской Республике, 2013, online: http://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/956_utverghdena_koncepciya_ukrepleniya_edinstva_naroda_i_meghetnicheskih_otnosheniy_v_kirgizskoy_respublike – 12 II 2019.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, *Чудинов Игорь Витальевич*, online: http://www.kenesh.kg:88/ky/deputy/show/79/chudinov-igory-vitalyevich – 17 X 2019.

Национальная программа развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2014-2020 годы, 2014, online: http://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/2054_ukazom_prezidenta_utverghdena_nacionalnaya_programma_razvitiya_gosudarstvennogo_yazika_i_sovershenstvovaniya_yazikovoy_politiki_v_kirgizskoy_respublike_na_2014_2020_godi – 12 II 2019.

Осмоналиев А. (red.), 2013, *Статистический ежегодник Кыргызской Республики 2008-2012*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/statisticheskij-ezhegodnik-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Партия „Кыргызстан" готовится к выборам 2020 года. Что она обещала и чем запомнилась, 2019, 22 IX, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-election-2020/30177659.html – 15 X 2019.

Пожилые люди в Кыргызской Республике, 2017, online: http://www.stat.kg/kg/ publications/pozhilye-lyudi-v-kyrgyzskoj-respublike/ – 2 II 2019.

Помпео призвал мир противостоять требованиям Китая о репатриации уйгуров, 2019, 22 IX, online: https://www.golos-ameriki.ru/a/reuters-usa-china – 15 X 2019.

Семейный кодекс Кыргызской Республики, 2003, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1327 – 11 X 2019.

Султанов А. (red.), 2016, *Женщины и мужчины Кыргызской Республики 2011-2015*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-zhenshiny-i-muzhchiny-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Султанов А. (red.), 2018a, *Социальные тенденции Кыргызской Республики 2012-2016*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/publikaciya-socialnye-tendencii-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Султанов А. (red.), 2018b, *Женщины и мужчины Кыргызской Республики 2013-2017*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-zhenshiny-i-muzhchiny-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Султанов А. (red.), 2018c, *Кыргызстан в цифрах*, online: http://stat.kg/ru/publications/ sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/ – 2 II 2019.

Султанов А. (red.), 2018d, *Демографический ежегодник Кыргызской Республики 2013-2017*, online: http://www.stat.kg/media/publicationarchive/c98319ab-1c36-44a4-b473-90f99860b079.pdf – 2 II 2019.

Султанов А. (red.), 2019, *Статистический ежегодник Кыргызской Республики 2013-2017*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/statisticheskij-ezhegodnik-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Туруктуу калктын жынысы жана курактык топтору боюнча саны, 2019, online: http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/ – 2 II 2019.

Abdykalykov O. (red.), 2011, *Statisticheskijj ezhegodnik Kyrgyzskojj Respubliki 2006-2010*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/statisticheskij-ezhegodnik kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Alisheva A. (red.), 2007, *Kyrgyzstan. Ehtnosy i politika*, online: https://www.osce.org/ru/odihr/34069?download=true – 1 III 2019.

V Kyrgyzstane podralis poltory tysjachi kirgizov i tadzhikov, 2011, 30 XII, online: https://www.segodnya.ua/world/v-kyrhyzctane-podralic-poltory-tycjachi-kirhizov-i-tadzhikov-282607.html – 17 III 2019.

Gosudarstvennaja sluzhba migracii pri Pravitelstve Kyrgyzskojj Respubliki, 2015, *Edinyjj doklad po migracii-2015. Obzor migracionnojj situacii v Kyrgyzskojj Respublike*, online: http://ssm.gov.kg/poleznaja-informacija/edinyjj-doklad-po-migracii-2014/ – 17 II 2019.

Gosudarstvennaja komissija po delam religijj pri Pravitelstve Kyrgyzskojj Respubliki, *Spisok organizacijj dejatelnost kotorykh zapreshhena na territorii Kyrgyzskojj Respubliki*, online: http://old.religion.gov.kg/ ru/relgion_organization/tyjuu-salyngan-dinijj-birikmeler/ – 17 II 2019.

Denisenko M.B. (red.), 2011, *Naselenie Kyrgyzstana v nachale XXI veka*, online: https://kyrgyzstan.unfpa.org/ru/publications/naselenie-kyrgyzstana-v-nachale-21-veka – 4 II 2019.

Kalktyn uluttuk kuramy, 2019, online: http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/ – 23 II 2019.

Kojjchumanova K.D., Isenkulova È.K., 2016, *Rabotajushhie deti v Kyrgyzskojj Respublike. Obsledovanie detskogo truda 2014-2015 gg*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/pozhilye-lyudi-v-kyrgyzskoj-respublike/ – 2 II 2019.

Koncepcija ukreplenija edinstva naroda i mezhehtnicheskikh otnoshenijj v Kyrgyzskojj Respublike, 2013, online: http://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/956_utverghdena_koncepciya_ukrepleniya_edinstva_naroda_i_meghetnicheskih_otnosheniy_v_kirgizskoy_respublike – 12 II 2019.

Kyrgyz Respublikasynyn Žogorku Keңeshi, Čudinov Igor Vitalevich, online: http://www.kenesh.kg:88/ky/deputy/show/79/chudinov-igory-vitalyevich – 17 X 2019.

Nacionalnaja programma razvitija gosudarstvennogo jazyka i sovershenstvovanija jazykovojj politiki v Kyrgyzskojj Respublike na 2014-2020 gody, 2014, online: http://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/2054_ukazom_prezidenta_utverghdena_nacionalnaya_programma_razvitiya_gosudarstvennogo_yazika_i_sovershenstvovaniya_yazikovoy_politiki_v_kirgizskoy_respublike_na_2014_2020_godi – 12 II 2019.

Osmonaliev A. (red.), 2013, *Statisticheskijj ezhegodnik Kyrgyzskojj Respubliki 2008-2012*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/statisticheskij-ezhegodnik-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Partija „Kyrgyzstan" gotovitsja k vyboram 2020 goda. Čto ona obeshhala i chem zapomnilas, 2019, 22 IX, online: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-election-2020/30177659.html – 15 X 2019.

Pozhilye ljudi v Kyrgyzskojj Respublike, 2017, online: http://www.stat.kg/kg/ publications/pozhilye-lyudi-v-kyrgyzskoj-respublike/ – 2 II 2019.

Pompeo prizval mir protivostojat trebovanijam Kitaja o repatriacii ujjgurov, 2019, 22 IX, online: https://www.golos-ameriki.ru/a/reuters-usa-china – 15 X 2019.

Semejjnyjj kodeks Kyrgyzskojj Respubliki, 2003, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1327 – 11 X 2019.

Sultanov A. (red.), 2016, *Ženshhiny i muzhchiny Kyrgyzskojj Respubliki 2011-2015*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-zhenshiny-i-muzhchiny-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Sultanov A. (red.), 2018a, *Socialnye tendencii Kyrgyzskojj Respubliki 2012-2016*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/publikaciya-socialnye-tendencii-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Sultanov A. (red.), 2018b, *Ženshhiny i muzhchiny Kyrgyzskojj Respubliki 2013-2017*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-zhenshiny-i-muzhchiny-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Sultanov A. (red.), 2018c, *Kyrgyzstan v cifrakh*, online: http://stat.kg/ru/publications/ sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/ – 2 II 2019.

Sultanov A. (red.), 2018d, *Demograficheskijj ezhegodnik Kyrgyzskojj Respubliki 2013-2017*, online: http://www.stat.kg/media/publicationarchive/c98319ab-1c36-44a4-b473-90f99860b079.pdf – 2 II 2019.

Sultanov A. (red.), 2019, *Statisticheskijj ezhegodnik Kyrgyzskojj Respubliki 2013-2017*, online: http://www.stat.kg/ru/publications/statisticheskij-ezhegodnik-kyrgyzskoj-respubliki/ – 2 II 2019.

Turuktuu kalktyn zhynysy zhana kuraktyk toptoru bojuncha sany, 2019, online: http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/ – 2 II 2019.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 185-205
https://doi.org/10.12797/9788381382656.09

ELŻBIETA ŻAK

2. Tożsamość państwowa czy komunikacja międzykulturowa?

Problemy językowe we współczesnym Kirgistanie

Abstract

National Identity or Intercultural Communication? Language Issues in Contemporary Kyrgyzstan

In the present paper the position of the Russian language in the Republic of Kyrgystan is considered, based on the heritage of the former Soviet Union and in the new political and social contexts in this country. The collapse of the Soviet Union has caused transformations in all fields, and it has also brought about language problems in Central Asian Republics. In the Soviet past, the Russian language had even been an important element of the campaign of *cultural russification,* but in Kyrgystan it also became the language of progressive culture, language of education, technological development, and business relations. The Russian language has maintained its official status still since the year 1989, but because of the need to force and create an independent national identity, the government has been obliged to implement a lot of reforms in order to develop the Kyrgyz language. That is why we can observe significant political processes, which had determined the government's work focused on development of Kyrgyz language with a big challenge of creating its systematic structure and the proper administrative, legal, and technological terminology in this national lan-

guage. What is focused on are educational problems, including the Russian speaking government clerks and officials, and also the low level of contemporary school education in Kyrgyzstan and social and economic perspectives without the knowledge of Russian.

Keywords: Russian, Kyrgyz language, language problems in Central Asian Republics, educational problems in Kyrgyzstan

Резюме

Государственная идентичность или межкультурная коммуникация? Языковые проблемы в современном Кыргызстане

В настоящей статье анализируется присутствие и роль русского языка в Республике Киргистан после падения СССР, когда позиция этого языка упала ввиду политических решений и потребности подчеркивать отдельную национальную идентичность в образовавшихся странах. В советский период русский язык являлся существенным элементом кампании, направленной на русификацию национальных культур. Одновременно в странах Центральной Азии он являлся языком прогрессивной культуры – языком образования, техники и бизнеса. В сегодняшнем Киристане у него позиция официального языка и спор о языках политизирован. С 1989 года киргизскому языку был присвоен статус государственного языка, однако государство вынуждено добиваться реформы и развития киргизского языка, приспобления его и чиновников к применению его в административной, судебной, технической сферах.

Ключевые слова: русский язык в Киргистане, официальный язык, национальная идентичность

Ile znasz języków, tyle razy jesteś człowiekiem
słowa przypisywane J.W. Goethemu

Po rozpadzie Związku Radzieckiego obecność języka rosyjskiego i jego pozycja stanęły w różnym nasileniu w sprzeczności z potrzebą zaznaczenia odrębności poszczególnych tożsamości naro-

dowych czy to na Białorusi, Ukrainie, czy też w państwach Azji Centralnej. W czasach sowieckich język rosyjski stanowił jeden z istotniejszych elementów kampanii ukierunkowanej na rusyfikację kultur regionalnych. Dlatego też akcentowane odrodzenie narodowe, niepodległość i tworzenie nowej, suwerennej państwowości w sposób naturalny opierały się na podkreślaniu roli języka narodu tytularnego w poszczególnych krajach. Jego pozycję wzmacniały także odpowiednie rozporządzenia legislacyjne. Zbieżnie z mechanizmami cechującymi rzeczywistości postkolonialne wydawano odgórne dyrektywy mające na celu zaktywizowanie rozwoju tego języka oraz rozpowszechnienie go pośród obywateli przy jednoczesnym ograniczeniu sfer zastosowania języka byłego hegemona. Realizowana obecnie w Kirgistanie polityka językowa ze zrozumiałych względów przyznaje zdecydowane preferencje prawne językowi kirgiskiemu.

We wrześniu 2019 roku mija trzydzieści lat od momentu przyjęcia w 1989 roku przez Najwyższą Kirgiską Socjalistyczną Republikę Sowiecką ustawy nadającej językowi kirgiskiemu status języka państwowego (*День государственного*…, 2019). Odgórna decyzja dała początek procesowi gwałtownego rozwoju tego języka, który wcześniej ustępował roli rosyjskiemu, powszechnie stosowanemu w strukturach władzy, przez wykwalifikowanych specjalistów, elity rządzące oraz urzędników przy sporządzaniu dokumentacji. To jemu w utrwalonej praktyce przypisywano funkcję wiodącą na poziomie instytucjonalnym, co nie uległo samoistnej zmianie nawet wraz z formowaniem się nowej państwowości kirgiskiej. Dobitnym tego przykładem jest fakt, że teksty zarówno konstytucji Kirgistanu z roku 1993, jak i tej przyjętej po rewolucji kwietniowej w roku 2010 pierwotnie zostały zapisane w języku rosyjskim, a następnie dopiero przetłumaczone na kirgiski (Юсупханов, 2013).

Ponadto język rosyjski przez wiele dziesięcioleci pełnił funkcję języka nauki oraz edukacji w Kirgizji. Kojarzony ze sferą postępu i osiągnięć cywilizacyjnych – w szczególności wiódł prymat

w sferach technicznych i inżynieryjnych, zapewniając przepływ informacji. Stworzona wspólna rosyjskojęzyczna przestrzeń dla rozwoju w tych dziedzinach sprawiła, że Politechnika Frunzeńska stała się jedną z bardziej wpływowych i znaczących uczelni wyższych na terenie całego Związku Sowieckiego (Юсупханов, 2013). Codzienną praktyką był kontakt z etnicznymi Rosjanami, którzy do roku 1989 stanowili ponad jedną piątą ludności całego kraju (Калишевский, 2014) oraz ponad połowę mieszkańców stolicy (Национальный статистический…, 2010, s. 33). Ścisły kontakt z cywilizacją rosyjskojęzyczną spowodował, że język rosyjski stał się monopolistą w świecie terminologii, zwłaszcza związanej z postępem technologicznym, wchodząc w naturalny obieg wraz z przenikającymi do codziennego użytku Kirgizów takimi urządzeniami jak telefon, lodówka (*hołodilnik*), telewizor (słowa te nie posiadają ekwiwalentów w języku kirgiskim).

Rozdźwięk w równoległym funkcjonowaniu języka rosyjskiego oraz języków narodowych zaczął uwypuklać się u schyłku istnienia Związku Sowieckiego. W 1990 roku wobec nasilającej się polityki językowej w poszczególnych republikach związkowych została przyjęta przez Radę Najwyższą ZSRS ustawa o językach narodów Związku Radzieckiego – wcześniej używana jest forma Związku Sowieckiego – tak też i jest w skrócie ZSRS. Precyzowała ona zasady współistnienia języków narodowych oraz języka ogólnopaństwowego. W artykule 4 tej ustawy *Określenie prawnego statusu języków* pojawia się zapis: „Uwzględniając zaistniałe uwarunkowania historyczne, w celu realizacji zadań ogólnozwiązkowych, język rosyjski na terytorium ZSRS uznany jest za język oficjalny ZSRS i służy jako narzędzie komunikacji pomiędzy narodami" (*Закон о языках*…, 1990). Warto podkreślić, że w momencie ogłoszenia niezależności Republiki Kirgistanu ponad 20% mieszkańców tego kraju miało rosyjskie pochodzenie (Келльнер-Хайнкелле, Ландау, 2015, s. 159).

Kirgistan jako jedyny z krajów byłego Związku Radzieckiego powtórzył powyższy zapis w artykule 10 konstytucji. Dane

z 1999 roku potwierdzają, że 46,5% wszystkich obywateli Kirgistanu, włączając dzieci do 15 roku życia, zna język rosyjski (Хауг, 2005). W 2000 roku został mu nadany status języka oficjalnego, co spotkało się z krytyką w kręgach nacjonalistycznych, w których żądano nawet wprowadzenia egzaminów potwierdzających znajomość języka tytularnego dla wszystkich urzędników państwowych (Келльнер-Хайнкелле, Ландау, 2015, s. 160). Niemniej jednak zgromadzenie ustawodawcze kirgiskiego parlamentu – Żogorku Kenesz (*Закон Кыргызской Республики*…, 2000) przyznało językowi rosyjskiemu równoległą rolę z językiem państwowym (kirgiskim) w sferze zarządzania krajem, w ustawodawstwie i sądownictwie republiki. Język ogólnozwiązkowy został określony jako narzędzie komunikacji pomiędzy poszczególnymi narodami – Kirgistan zamieszkuje ponad osiemdziesiąt narodowości (*Надо ли скрывать*…, 2012) – oraz integracji republiki ze społecznością międzynarodową. Obecność tego języka w nowej rzeczywistości geopolitycznej pozwala państwu na aktywne uczestnictwo w obrębie takich struktur politycznych i ekonomicznych jak Euroazjatycka Unia Gospodarcza, Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym oraz Szanghajska Organizacja Współpracy (Цой, 2018).

Niemniej jednak od momentu uzyskania niepodległości spory o język rosyjski i jego status w Republice Kirgistanu nie milkną, a pod koniec drugiej dekady XXI wieku wręcz się zaostrzyły, utrudniając zachowanie, skądinąd wymuszonej, równowagi językowej. Liczba zamieszkujących ten kraj Rosjan wskutek procesów emigracyjnych, jakie nasiliły się w latach 90. i na początku XXI wieku, spadła do niespełna 6% w 2016 roku (Омуркулова-Озерска, Кийизбаева, 2018, s. 29). Ponadto przybiera na sile znany dyskurs, zgodnie z którym w państwach z krótkim doświadczeniem niezależności politycznej, konstruujących własne struktury zarządzania oraz akcentujących odrębną tożsamość, instrumentem utrwalania świadomości narodowej staje się język. Tymczasem

zawrotne tempo zmian globalizacyjnych sprawia, że kwestia języka zaczyna odgrywać dla członków danej społeczności rolę pragmatyczną. W państwach europejskich można zaobserwować tendencję polegającą na tym, że z jednej strony w kulturze, polityce, tradycji szanowane są i dowartościowywane języki lokalne, stanowiące nieodłączną część dziedzictwa i bogactwa regionalnego, ale z drugiej strony – w krajach wieloetnicznych wybór języka edukacji nie musi być bezpośrednio wiązany z przynależnością etniczną obywateli.

Jak zauważa działaczka społeczna i polityczna Elmira Imanalijewa (Иманалиева, 2018), język rosyjski w dzisiejszym świecie stał się językiem „Eurazjatów", czyli mieszkańców takiego obszaru geopolitycznego, który ze względu na uwarunkowania historyczne podlega oddziaływaniu zarówno kultury europejskiej, jak i azjatyckiej, przy jednoczesnym zachowaniu własnej specyfiki narodowej. Wobec nasilających się w Kirgistanie licznych sporów wokół języka oficjalnego Imanalijewa podaje wyrazisty przykład „człowieka euroazjatyckiego", jakim był Czyngiz Ajtmatow, na kanwie poświęconych mu jubileuszowych obchodów. Zgodnie z wydanym przez byłego prezydenta Kirgistanu Ałmazbeka Atambajewa rozporządzeniem w 2018 roku uroczyście świętowano bowiem w tym kraju jubileusz Czyngiza Ajtmatowa. Obchody zostały zorganizowane w 90. rocznicę urodzin oraz 10. rocznicę śmierci tego jednego z najpoczytniejszych współczesnych pisarzy (wedle danych UNESCO), którego dzieła przetłumaczono na 176 języków o łącznym nakładzie ponad stu milionów egzemplarzy (*ТЮРКСОЙ объявил*…, 2017).

Czyngiz Ajtmatow, opowiadając w 1996 roku historię swojego życia Friedrichowi Hitzerowi (Ajtmatow, 2017), przytacza sytuację, w której dokonał pierwszego „przekładu kulturowego". Jako pięcio-sześcioletnie dziecko przyszły pisarz wyruszył z rodziną na letnie obozowisko koczowników w górach – *dżajłoo* (джайлоо). Niezależnie od powstających na obszarze Związku Radzieckiego

w latach 30. kołchozów, stada koni pędzono również na kirgiskie pastwiska. Podczas takiego wysokogórskiego wypasu zdechł jeden z bardziej wartościowych ogierów rozpłodowych, przywieziony specjalnie dla celów hodowlanych znad Donu. Koń przetransportowany z odmiennego środowiska nie rozpoznał trujących roślin porastających jedną z pobliskich łąk, co instynktownie potrafiły robić miejscowe zwierzęta. Odpowiedzialność wobec władz rejonowych sparaliżowała tamtejszych *czabanów* (pasterzy koni). Bariera językowa uniemożliwiła dorosłym objaśnienie sytuacji przybyłemu z miasta w celu sporządzenia protokołu weterynarzowi – Rosjaninowi. Rozładować napięcie i uniknąć konsekwencji udało się dzięki pomocy dziecka, przyszłego dwujęzycznego pisarza, potrafiącego po rosyjsku wytłumaczyć zajście: „Tym sposobem po raz pierwszy zostałem tłumaczem z rosyjskiego na kirgiski i z kirgiskiego na rosyjski. I obydwu tym kulturom służę do dziś" (Ajtmatow, 2017, s. 21).

Przytoczona powyżej historia może się wydawać banalna, a misja porozumienia międzykulturowego – naiwna w kontekście różnorodnych prób jej realizacji wielokrotnie podejmowanych w krajach wieloetnicznych. Obrazuje jednak dobitnie kontrast pomiędzy interesami i realizowanymi celami oraz uwarunkowaniami codziennej egzystencji cechującymi dwie rozłączne kultury. Są one od siebie tak odległe, że bez pośrednictwa języka werbalnego nie potrafią dojść do konsensusu, a w sytuacji braku zrozumienia w szybki sposób rodzą się podejrzenia i oskarżenia, prowadzące do niepożądanych konsekwencji i podporządkowania interesów jednej strony nadrzędnej strukturze zarządzania.

Prowadzona od końca lat 30. XX wieku skuteczna polityka budowania wspólnego tworu państwowego przy pomocy języka osiągnęła niewątpliwy sukces w Sowieckiej Kirgizji, w której naród tytularny w znacznej mierze uległ wpływom rusyfikacji. Wykształciła się dwujęzyczność, a nawet praktyką powszechnie przyjętą stało się używanie wyłącznie języka rosyjskiego przez wielu Kirgizów

zamieszkujących miasta. Ze względu na ich przynależność kulturową niejednokrotnie sytuują się oni bliżej etnicznych Rosjan niż rdzennych Kirgizów, prowadzących rolnicze bądź pasterskie życie na wsiach (Летняков, 2015, s. 103). Jak pisze Górecki, rozważając współczesne kirgiskie kwestie tożsamościowe: „Na razie, jak mówi jeden z bohaterów filmu Nurbeka Egena *Narodziny Manasa jako przeczucie*, Kirgiz rodzi się Kirgizem, żyje jak Rosjanin, a umiera jak Arab" (Górecki, 2018, s. 166). Zdanie to obrazuje zmieniające się etapy oraz wpływy kulturowe, w obrębie których wiodącą rolę odgrywają absolutnie odmienne języki. Dom, dzieciństwo, sfera pierwotnego kontaktu z naturą przynależy do kręgu kirgiskiego; wykształcenie, kariera zawodowa, kwestie zarobkowe oraz preferowany na etapie realizacji sił twórczych styl życia stają się domeną świata rosyjskojęzycznego, a płaszczyznę religijną i sakralną, coraz mocniej zaznaczającą swą obecność w rzeczywistości społecznej, wypełnia język arabski.

Natomiast kwestia zachowania pozycji języka rosyjskiego w Kirgistanie po rozpadzie Związku Radzieckiego, do czego władze jeszcze u progu XXI wieku odnosiły się przychylnie (prezydent Akajew wspierał ideę bilingwizmu) (Келльнер-Хайнкелле, Ландау, 2015, s. 161), z problemu istotnego społecznie przekształciła się w pole konfliktu politycznego (Короткова, 2019). Sprzyjał temu wciąż istniejący podział na zrusyfikowanych mieszkańców miast oraz mówiącą po kirgisku ludność wiejską, na rosyjskojęzyczne regiony północne oraz kirgiskojęzyczne południowe. Dobitnym przykładem gier polityczno-językowych była sytuacja po drugiej rewolucji 2010 roku i odejściu pochodzącego z południa kraju prezydenta Bakijewa. Ówczesna głowa państwa okresu przejściowego Roza Otunbajewa, chcąc zjednać sobie nacjonalistycznie zorientowane elity regionalne z południowej części kraju, zaproponowała odejście od edukacji w języku rosyjskim w szkołach (Летняков, 2015, s. 102).

Jak zauważa Elmira Imanalijewa, była wiceminister oświaty, błędem jest to, że obecnie w kraju dominują dwie skontrastowane

postawy – „prorosyjskość" i „antyrosyjskość", które przekładają się na przeciwstawianie języka państwowego oficjalnemu. Podkreśla ona zgubne upolitycznianie problemu komunikacji, zaznaczając, że język rosyjski od dawna stał się nieodłączną częścią kultury Kirgistanu i nie należy tej kwestii wykorzystywać w celach populistycznych (Иманалиева, 2018). Takie podejście nie jest odosobnione, gdyż faktycznie asymilacja kultury rosyjskiej zachodziła intensywnie, a postrzegana była ona w ówczesnej Kirgiskiej SRS, w odróżnieniu od innych republik związkowych (na przykład Gruzji czy państw nadbałtyckich), jako modernizująca, a nie kolonizująca.

Tym bardziej jaskrawo wyróżniają się polityczne dyskusje wokół języków, niegasnące w ciągu ostatnich dwudziestu lat. Niezależnie od obowiązującej od 1989 roku ustawy odnośnie do priorytetu języka państwowego, w kręgach rządzących nadal funkcjonował podczas obrad język rosyjski, jako że był on domeną ludzi wykształconych, osób aktywnych na polu społecznym, politycznym, intelektualnym. Niemniej jednak potrzeba konsolidacji tożsamościowej kraju wciąż skłaniała do promowania języka narodu tytularnego. Pod koniec 2002 roku został przedłożony przez prezydenta Akajewa projekt nowej ustawy o języku państwowym, która została przyjęta dopiero w 2004 roku. Akcentowano w niej po raz kolejny konieczność znajomości języka kirgiskiego przez wszystkich urzędników oraz używania go przez dyplomatów w placówkach poza granicami kraju. Określano zakres jego funkcjonowania na wszystkich etapach edukacji, uznano za język kultury, sztuki, środków masowego przekazu, wydawnictw, pracy administracji, poczty oraz sił zbrojnych. Ponownie położony został nacisk na realizację w praktyce zapisów w ustawie w celu bezwzględnego podniesienia statusu języka kirgiskiego. Przyjęciu niniejszego dokumentu towarzyszyły kilkumiesięczne debaty w parlamencie i społeczeństwie kirgiskim. Przeciwnicy wyrażali obawy przed dyskryminacją ludności rosyjskojęzycznej

i przedstawicieli innych społeczności narodowych oraz przed zaostrzeniem konfliktów międzyetnicznych. Aby powstrzymać falę protestów i podziałów społecznych na prawdziwych Kirgizów i rusofilów, prezydent Akajew w swym wystąpieniu 2 kwietnia 2004 roku wyraził poparcie dla kirgisko-rosyjskiego bilingwizmu (Келльнер-Хайнкелле, Ландау, 2015, s. 163). Niemniej jednak debaty społeczne wokół kwestii językowych nie milkły, tym bardziej że w 2007 roku podjęto uchwałę wprowadzającą konieczność znajomości języka kirgiskiego do otrzymania obywatelstwa Kirgistanu. Rozbieżności pomiędzy postulowanymi założeniami a ich konkretną realizacją były ogromne.

22 kwietnia 2011 roku parlament Kirgistanu przyjął uchwałę *O kompleksowych środkach dla realizacji postanowień uchwały KR „O języku państwowym KR"* (*Постановление Жогорку Кенеша*…, 2011). W konsekwencji 6 marca 2013 roku premier Kirgistanu Dżantoro Satybałdijew podpisał kolejne rozporządzenie, mające zdynamizować w praktyce stosowanie się do ustawy sprzed dwóch lat, mówiące o obowiązku podjęcia konkretnych kroków w kwestii nauki języka kirgiskiego dotyczącej urzędników państwowych i regionalnych oraz przetłumaczenia oficjalnie funkcjonującej dokumentacji na ten język (*Постановление Правительство*…, 2013). Wówczas powstały programy rządowe wspierające urzędników w tym zakresie oraz ogłoszona została „narodowa strategia stabilnego rozwoju republiki, w której głównym czynnikiem zjednoczenia narodu ma być wzmocnienie konsolidacyjnej roli języka państwowego oraz rozwój jego różnorodności". Jednocześnie w 2012 roku dwie partie – nacjonalistyczna Ata Żurt i wchodząca wówczas w skład koalicji rządzącej Republika na czele z działaczką Urmat Amanbajewą – zaczęły aktywnie dążyć do ograniczania użycia języka rosyjskiego, domagając się egzekwowania ustalonego w ustawie zakresu funkcjonowania języka kirgiskiego (łącznie z żądaniem zdawania egzaminu państwowego ze znajomości tego języka przez urzędników oraz wprowadzeniem kar dla

osób fizycznych i podmiotów prawnych za niestosowanie się do wytycznych ustawy). Ugrupowania te cieszyły się mocną pozycją dzięki posiadanym możliwościom finansowym oraz szerokiemu elektoratowi. Stąd też proponowane przez Amanbajewą poprawki do ustawy zostały pod koniec 2012 roku przyjęte przez Żogorku Kenesz (*Русский язык*…, 2013).

Narodowy Program Rozwoju Języka Państwowego i Doskonalenia Polityki Językowej w Republice Kirgistanu obejmuje okres od 2014 do 2020 roku (*Национальная программа*…, 2013). Został on przyjęty w 2015 roku, po kolejnym rozporządzeniu prezydenta Ałmazbeka Atambajewa (*Указ Президента Кыргызской Республики*…, 2015). Zgodnie z przeprowadzoną w dokumencie analizą sytuacji, jaką zdiagnozowano za rok 2013, język państwowy wykorzystywany jest w sferze edukacji szkolnej na poziomie podstawowym, literatury pięknej, kultury i sztuki, mediów, handlu i w życiu społeczno-politycznym. Tymczasem język rosyjski przeważa w edukacji ponadpodstawowej oraz szkolnictwie wyższym, w nauce, Internecie, w sferach komunikacji biznesowej oraz międzynarodowej, a także w organach administracyjnych. Jak podkreślają autorzy diagnozy – język kirgiski niewystarczająco stosowany jest w dziedzinach przyczyniających się do polepszenia jakości życia, takich jak zdobycie wykształcenia, specjalizacji, realizacja działalności zawodowej. Dlatego celem przyjętej polityki językowej ma być doprowadzenie do całościowego funkcjonowania języka państwowego we wszystkich sferach życia społecznego. Tekst wskazuje również na brak wypracowanych tradycji i praktyk wykorzystywania języka kirgiskiego w komunikacji profesjonalnej i specjalistycznej.

Wydane wówczas polecenie, nakazujące pracownikom wszystkich ministerstw i resortów, by natychmiast rozpocząć naukę języka kirgiskiego, po raz kolejny ukazuje opieszałość, opór i trudności mentalne, kulturowe, wreszcie i finansowe związane z praktyczną realizacją niełatwego zadania stworzenia oraz opanowania

urzędowego, prawnego języka narodowego. Potwierdza to szef kancelarii premiera Nurchan Momunalijew, mówiąc, że wprawdzie ustawa i dyrektywy istnieją, ale wielokrotne próby wprowadzenia języka państwowego do pracy urzędników nie odniosły wymaganych rezultatów, a wskutek ograniczenia bazy leksykalnej stosowany jest wciąż język rosyjski (Иващенко, 2013). Problematyczne pozostają sfery finansowo-ekonomiczne, bankowe, technologie IT. Parlamentarzysta Dastan Biekieszew, doktor nauk prawnych, skrytykował projekt Amanbajewej, dowodząc braku precyzyjnych ekwiwalentów również dla terminów prawniczych, które w przekładzie na język kirgiski nie wypaczałyby ich sensu (*Русский язык…*, 2013). Były rektor Kirgisko-Tureckiego Uniwersytetu Manas Culajman Kajypow wielokrotnie podkreślał, że wydana w tym języku literatura naukowa oraz podręczniki obfitują w utrwalone w praktyce akademickiej pojęcia rosyjskie wobec niemożności dokonania adekwatnego przekładu (*Русский язык…*, 2013).

Przeciwstawną postawę prezentuje zastępca Momunalijewa Kadanbaj Baktygułow, twierdząc, że język kirgiski posiada wystarczającą ilość terminów specjalistycznych do prowadzenia odpowiedniej dokumentacji. On sam jest członkiem Komisji Terminologicznej w ramach Narodowej Komisji ds. Języka Państwowego i – od roku 1989 – autorem dwóch słowników: terminów budowlanych oraz inżynieryjnych. Podczas prac nad tłumaczeniami poszczególnych pojęć, jak objaśnia Baktygułow, w szczególności określeń technicznych, pozostawiano niektóre słowa rosyjskie, część zapożyczono z innych języków obcych, choć w przypadku kiedy istniały analogie kirgiskie, wybierano te właśnie ekwiwalenty. Powstałe pomoce książkowe następnie zostały przekazane do uczelni, Państwowego Przedsiębiorstwa Budowlanego, do bibliotek i sklepów (Иващенко, 2013). Wedle danych tego przedstawiciela władz rządowych w 2012 roku z ponad 49 000 dokumentów, które wpłynęły do głównych urzędów, około 75% sporządzono w języku

rosyjskim, natomiast listy i podania, które nadesłano z regionów w 70% napisane zostały po kirgisku (Иващенко, 2013).

Warto wspomnieć, że w rzeczywistości język kirgiski od dłuższego czasu stosowany jest w urzędach w odległych od stolicy obwodach Kirgistanu (w szczególności w południowej części kraju) i tam powstał już odpowiedni zasób terminologiczny, który należałoby ujednolicić i przeszczepić do Biszkeku. Problem polega na tym, że większość dotychczasowej kadry urzędniczej otrzymała wyższe wykształcenie w języku rosyjskim i na etapie pracy zawodowej posługiwała się tym właśnie językiem. Stąd też język kirgiski poprzez wydane odgórne dyrektywy został poddany poważnej próbie i musi przejść gruntowne przekształcenia. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że na przełomie XX i XXI wieku odnotowano największy w kraju przyrost ludności stolicy – 9,8% (Келльнер-Хайнкелле, Ландау, 2015, s. 156) – spowodowany wewnętrzną migracją Kirgizów z obszarów wiejskich. Zjawisko to wpłynęło wydatnie na zwiększenie liczby ludności Biszkeku mówiącej po kirgisku. Jednocześnie według danych z początku 2018 roku liczba Rosjan zamieszkujących stolicę spadła do 16% (Национальный статистически комитет, 2018, s. 101).

Niezależnie od tych tendencji – zgodnie ze słowami Nakena Kasijewa, dyrektora rządowej Państwowej Agencji ds. Samorządu i Stosunków Międzyetnicznych – problemy się mnożą, gdyż nawet sami Kirgizi nie potrafią biegle pisać w swoim języku rodzimym. Sprzeczność polega na tym, że co prawda w ostatnich kilkunastu latach nie milkną dyskusje o języku państwowym, powoływane są specjalne komisje, natomiast bezpośrednio nie porusza się problematycznej kwestii nauczania języka narodu tytularnego na skalę całego kraju oraz brakuje bazy przedmiotowej (Иващенко, 2013). Komentując sytuację w roku 2012, kirgiski politolog i badacz, profesor Ałybek Akunow, potwierdził tezę, zgodnie z którą u podstaw problemu leży niski poziom nauczania języka kirgiskiego, poczynając już od edukacji szkolnej. Brakuje wykwalifikowanych kadr

(co mocniej jest odczuwalne wskutek nieustającej emigracji ludności rosyjskojęzycznej), sprawdzonych metodyk oraz literatury naukowej. Ponadto wielka liczba dzieci albo zupełnie nie uczęszcza do szkół, albo pojawia się w nich czysto formalnie i sporadycznie. Wedle słów profesora niebezpieczeństwo tkwi w tym, że nowe pokolenie Kirgizów w swojej sporej części nie potrafi czytać, co systemowo ignoruje rząd, rzekomo i sztucznie dbający o rozwój języka kirgiskiego (Akunov, 2012). Jako negatywne skutki reformy systemu edukacji w Kirgistanie Mieduszewski i Szyszkina podają przede wszystkim odczuwalną redukcję finansowania w porównaniu z czasami sowieckimi, a także obniżenie poziomu przygotowania zawodowego kadr (czego powodem stał się także wspomniany odpływ wykwalifikowanych specjalistów rosyjskojęzycznych) i utrudniony dostęp do szkół dzieci z biednych rodzin (Медушевский, Шишкина, 2014, s. 336). Jak podkreślają badacze, po 2005 roku pogłębił się także kryzys systemu edukacji przedszkolnej w kraju, spowodowany zmniejszeniem liczby przedszkoli, które nie znajdują się w gestii Ministerstwa Edukacji i Nauki Kirgistanu (Медушевский, Шишкина, 2014, s. 336-37).

Z większymi bądź mniejszymi trudnościami do 2019 roku cała dokumentacja państwowa została przetłumaczona na język kirgiski (Короткова, 2019). Również na początku tego roku Ministerstwo Edukacji i Nauki Kirgistanu oświadczyło, że tegoroczni absolwenci posiadający certyfikat języka kirgiskiego uzyskają pierwszeństwo w staraniach o bezpłatne bądź grantowe miejsca na uczelniach (Пантелеева, 2019). Od 1 marca 2018 roku, zgodnie z wydanym przez premiera Sapara Isakowa rozporządzeniem, urzędnicy państwowi są weryfikowani pod kątem znajomości języka kirgiskiego. Od roku 2019 powinien to być poziom podstawowy (A2), w 2020 – średni, a w 2021 – zaawansowany (Ажыматов, 2017). Niestety po raz kolejny można zauważyć, że rzeczywistość biegnie swoim torem, pozostawiając naciski oraz powtarzane postulaty w sferze życzeń oraz papierowych dyrektyw. Prezydent So-

oronbaj Dżeenbekow 23 września 2019 roku podczas obchodów trzydziestolecia przyjęcia uchwały o języku państwowym skrytykował działania prowadzone zgodnie z programem rozwoju tego języka w latach 2014-2020. Konstatował dobitnie, że zaledwie 40% dokumentacji organów państwowych sporządzane jest po kirgisku, a ponadto wskazywał na niski poziom językowy tych pism, przez co zarówno język, jak i urzędnicy państwowi tracą wiarygodność. Po raz kolejny polecił opracować nowy program rozwoju języka państwowego (*Президент Киргизии*…, 2019).

Równolegle wciąż przebijają się głosy, by język rosyjski został pozbawiony statusu języka oficjalnego, jaki zapewnia mu konstytucja (m.in. wypowiedź byłego prokuratora generalnego Azimbieka Bieknazarowa, podczas odbywającego się 15 stycznia 2019 roku kurułtaju) (Короткова, 2019). Wcześniej, aby powstrzymać rodzące się wątpliwości i spekulacje – w wywiadzie udzielonym w maju 2018 roku podczas szczytu prezydentów państw-członków Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej – Sooronbaj Dżeenbekow podkreślił rolę języka rosyjskiego, któremu oficjalną pozycję gwarantuje konstytucja. Przywódca państwa zaznaczył wówczas, że Kirgistan nie chce stracić tego, co osiągnął przez siedemdziesiąt lat funkcjonowania w ramach Związku Sowieckiego, zatem obecnie należy rozszerzać politykę językową i stwarzać warunki do nauki także innych języków. Zwrócił uwagę, iż język rosyjski pozostaje językiem integracji w takich strukturach jak Euroazjatycka Unia Gospodarcza i Wspólnota Państw Niepodległych (Короткова, 2019).

Bezsprzeczne i niegasnące zapotrzebowanie na ten język warunkowane jest w XXI wieku przez milionową falę migrantów zarobkowych pracujących w Rosji. Ponadto jego znajomość otwiera dla młodzieży możliwość podjęcia studiów w Rosji (także bezpłatnych), które w Kirgistanie wciąż uznaje się za prestiżowe (Банников, Короткова, 2018). Wprawdzie wobec rosnącej dynamiki przemian współczesnego świata także i w tym kraju dla pokolenia urodzonego po rozpadzie Związku Sowieckiego zdoby-

wanie edukacji w Moskwie stanowi już tylko jeden z wariantów obok Pekinu i Stambułu. W zależności od intensywności oraz przewagi określonych wpływów kulturowych w konkretnych wspólnotach i regionach Kirgistanu nowa generacja styka się z językiem arabskim (w sferze religii, kultury, wykształcenia), a także chińskim (w obszarze nauki, techniki, wykształcenia). W dużych miastach z kolei młodzież przywykła, że rolę języka pośredniczącego w pozyskiwaniu zaawansowanej informacji odgrywa język angielski. Przyczyniła się do tego także działalność organizacji pozarządowych, placówek dyplomatycznych, organizowane kursy, szkolenia i warsztaty, nowatorskie i atrakcyjne dla młodych ludzi projekty, w których językiem roboczym stał się angielski. Ideałem byłby tu dobór dwóch, trzech języków. Niestety, w nowych warunkach transformacji decydują możliwości dostępu do poszczególnych sfer rozwoju i edukacji, a te bywają ograniczane przez decyzje polityczne, systemową niewydolność kraju oraz w dużej mierze przez brak środków finansowych.

Bibliografia

Ajtmatow Cz., 2017, *Dzieciństwo. Wspomnienia autobiograficzne*, tłum. J. Piaseczna, Biszkek.

Górecki W., 2018, *Buran. Kirgiz wraca na koń*, Wołowiec.

Келльнер-Хайнкелле Б., Ландау Я.М., 2015, *Языковая политика в современной Центральной Азии. Национальная и этническая идентичность и советское наследие*, Москва.

Медушевский Н.А, Шишкина А.Р., 2014, *Образовательные системы стран Центральной Азии. Вызовы, риски и перспективы регионального сотрудничества*, [w:] А.В. Коротаев, Л.Е. Гринин, Л.М. Исаев, А.Р. Шишкина (ред.), *Системный мониторинг глобальных и региональных рисков*, вып. 5, Волгоград.

Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2010, *Перепись населения и жилищного фонда Кыргызской Респу-*

блики 2009 года, Книга III (в таблицах). *Регионы Кыргызстана*, Бишкек.

Омуркулова-Озерска Э.А., Кийизбаева Ж.Р., 2018, *Кыргызстан. Расширенный миграционный профиль 2015-18*, Миссия Международной Организации по Миграции (МОМ) / Агентство ООН по миграции в КР, Бишкек.

Kellner-Hajjnkelle B., Landau Â.M., 2015, *Jazykovaja politika v sovremennojj Centralnojj Azii. Nacionalnaja i ehtnicheskaja identichnost i sovetskoe nasledie*, Moskva.

Medushevskijj N.A, Shishkina A.R., 2014, *Obrazovatelnye sistemy stran Centralnojj Azii. Vyzovy, riski i perspektivy regionalnogo sotrudnichestva*, [w:] A.V. Korotaev, L.E. Grinin, L.M. Isaev, A.R. Shishkina (red.), *Sistemnyjj monitoring globalnykh i regionalnykh riskov*, vyp. 5, Volgograd.

Nacionalnyjj statisticheskijj komitet Kyrgyzskojj Respubliki, 2010, *Perepis naselenija i zhilishhnogo fonda Kyrgyzskojj Respubliki 2009 goda*, Kniga III (v tablicakh): Regiony Kyrgyzstana, Bishkek.

Omurkulova-Ozerska È.A., Kijjizbaeva Ž.R., 2018, *Kyrgyzstan. Rasshirennyjj migracionnyjj profil 2015-18*, Missija Mezhdunarodnojj Organizacii po Migracii (MOM) / Agentstvo OON po migracii v KR, Bishkek.

Źródła internetowe

Ажыматов З., 2017, *Правительство меняет отношение к кыргызскому языку*, 28 XI, online: https://rus.azattyk.org/a/28883537.html.

Акунов А., 2012, *Лозунгами межнациональное согласие не установить*, 21 V, online: http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=511:2012-05-21-06-40-08&catid=5:obshestvo&Itemid=6".

Банников В., Короткова Е., 2018, *Зачем кыргызстанцам русский язык?*, 29 XI, online: http://www.news-asia.ru/plugins/news/view/category/topical/id/11698.

День государственного языка в Кыргыстане, 2019, online: https://www.calend.ru/holidays/0/0/2507/.

Закон Кыргызской Республики от 25 мая 2000 года „Об официальном языке Кыргызской Республики", 2000, online: http://www.rusinkg.ru/russkij-yazyk/article/41-russkij-yazyk-v-kirgizii/426-zakon-kyrgyzskoj-respubliki-ob-ofitsialnom-yazyke-kyrgyzskoj-respubliki.

Закон о языках народов СССР от 24 апреля 1990 года, 1990, online: http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex10935.htm.

Иващенко Е., 2013, *Кыргызстан. Чиновников научат говорить и писать по-киргизски*, „Фергана", 26 III, online: https://www.fergana news.com/articles/7670.

Иманалиева, Э., 2018, *В КР складывается парадоксальная ситуация с русским языком*, 10 X, online: http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=2861:2018-10-10-12-19-35&catid=45:2017-11-27-16-18-12&Itemid=8.

Калишевский М., 2014, *Русские Кыргызстана: Исход необратим?*, „Фергана", 29 VIII, online: https://www.fergananews.com/articles/8232.

Короткова Е., 2019, *Русский язык в Кыргызстане хотят лишить статуса официального*, 15 I, online: http://www.news-asia.ru/view/11813.

Летняков Д.Э., 2015, *Роль русского языка в постсоветской Центральной Азии*, „Полития" но. 4 (79), online: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-russkogo-yazyka-v-postsovetskoy-tsentralnoy-azii.

Надо ли скрывать межэтнические конфликты в Кыргыстане?, 2012, „Белый Парус", 11 I, online: https://paruskg.info/glavnaya/55588-55588.html.

Национальная программа развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2014-2020 годы, 2013, „Слово Кыргыстана", online: http://slovo.kg/?p=27080.

Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2018, *Демографический ежегодник Кыргызской Республики: 2013-2017*, Бишкек, online: http://www.stat.kg/media/publicationarchive/c98319ab-1c36-44a4-b473-90f99860b079.pdf.

Пантелеева Е., 2019, *При зачислении в вузы КР абитуриенты со знанием кыргызского получат преимущество*, 11 I, online: http://www.news-asia.ru/view/11800.

Постановление Жогорку Кенеша Кыргызской Республики от 22 апреля 2011 года „О комплексных мерах по реализации норм Закона Кыргызской Республики „О государственном языке Кыргызской Республики", 2011, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/70420?cl=ru-.

Постановление Правительства Кыргызской Республики от 5 марта 2013 года „О мерах по обучению государственных и муниципальных служащих государственному языку и переводу делопроизводства на государственный язык”, 2013, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/942018.

Указ Президента Кыргызской Республики „О Национальной программе развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2014-2020 годы (с изменениями от *17.02.2015 г.)”*, 2015, online: https://online.zakon.kz/service/doc.aspx?doc_id=31566336.

Президент Киргизии раскритиковал качество документов на госязыке, 2019, 23 IX, online: https://regnum.ru/news/polit/2726810.html.

Русский язык и его статус в Кыргызстане, 2013, „Великая Эпоха”, 24 IV, online: https://www.epochtimes.ru/content/view/73695/3/.

ТЮРКСОЙ объявил 2018-й годом Айтматова, 2017, 7 XII, online: https://rus.azattyk.org/a/28902432.html.

Хауг В., 2005, *Демографические тенденции, формирование наций и межэтнические отношения в Киргизии*, [w:] „Демоскоп Weekly”, но. 197-198, 4-7 IV, online: http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0197/analit04.php/.

Цой А., 2018, *К чему приведет переход на кыргызскоязычное делопроизводство?*, „Вечерний Бишкек”, 18 X, online: https://www.vb.kg/doc/374577_k_chemy_privedet_perehod_na_kyrgyzskoiazychnoe_deloproizvodstvo.html.

Юсупханов Т., 2013, *Ситуация вокруг русского языка в Кыргызстане*, 18 IV, online: http://www.easttime.ru/analytics/kyrgyzstan/situatsiya-vokrug-russkogo-yazyka-v-kyrgyzstane.

Azhymatov Z., 2017, *Pravitelstvo menjaet otnoshenie k kyrgyzskomu jazyku*, 28 XI, online: https://rus.azattyk.org/a/28883537.html.

Akunov A., 2012, *Lozungami mezhnacionalnoe soglasie ne ustanovit*, 21 V, online: http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=511:2012-05-21-06-40-08&catid=5:obshestvo&Itemid=6”.

Bannikov V., Korotkova E., 2018, *Zachem kyrgyzstancam russkijj jazyk?*, 29 XI, online: http://www.news-asia.ru/plugins/news/view/category/topical/id/11698.

Den gosudarstvennogo jazyka v Kyrgystane, 2019, online: https://www.calend.ru/holidays/0/0/2507/.

Zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 25 maja 2000 goda „Ob oficialnom jazyke Kyrgyzskojj Respubliki", 2000, online: http://www.rusinkg.ru/russkij-yazyk/article/41-russkij-yazyk-v-kirgizii/426-zakon-kyrgyzskoj-respubliki-ob-ofitsialnom-yazyke-kyrgyzskoj-respubliki.

Zakon o jazykakh narodov SSSR ot 24 aprelja 1990 goda, 1990, online: http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex10935.htm.

Ivashhenko E., 2013, *Kyrgyzstan. Činovnikov nauchat govorit i pisat po-kirgizski*, „Fergana", 26 III, online: https://www.fergananews.com/articles/7670.

Imanalieva, È., 2018, *V KR skladyvaetsja paradoksalnaja situacija s russkim jazykom*, 10 X, online: http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=2861:2018-10-10-12-19-35&catid=45:2017-11-27-16-18-12&Itemid=8.

Kalishevskijj M., 2014, *Russkie Kyrgyzstana. Iskhod neobratim?*, „Fergana", 29 VIII, online: https://www.fergananews.com/articles/8232.

Korotkova E., 2019, *Russkijj jazyk v Kyrgyzstane khotjat lishit statusa oficialnogo*, 15 I, online: http://www.news-asia.ru/view/11813.

Letnjakov D.È., 2015, *Rol russkogo jazyka v postsovetskojj Centralnojj Azii*, „Politija", no. 4 (79), online: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-russkogo-yazyka-v-postsovetskoy-tsentralnoy-azii.

Nado li skryvat mezhehtnicheskie konflikty v Kyrgystane?, 2012, „Belyjj Parus", 11 I, online: https://paruskg.info/glavnaya/55588-55588.html.

Nacionalnaja programma razvitija gosudarstvennogo jazyka i sovershenstvovanija jazykovojj politiki v Kyrgyzskojj Respublike na 2014–2020 gody, 2013, „Slovo Kyrgystana", online: http://slovo.kg/?p=27080.

Nacionalnyjj statisticheskijj komitet Kyrgyzskojj Respubliki, 2018, Demograficheskijj ezhegodnik Kyrgyzskojj Respubliki: 2013-2017, Bishkek, online: http://www.stat.kg/media/publicationarchive/c98319ab-1c36-44a4-b473-90f99860b079.pdf.

Panteleeva E., 2019, *Pri zachislenii v vuzy KR abiturienty so znaniem kyrgyzskogo poluchat preimushhestvo*, 11 I, online: http://www.news-asia.ru/view/11800.

Postanovlenie Žogorku Kenesha Kyrgyzskojj Respubliki ot 22 aprelja 2011 goda „O kompleksnykh merakh po realizacii norm Zakona Kyrgyzskojj Respubliki „O gosudarstvennom jazyke Kyrgyzskojj Respubliki", 2011, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/70420?cl=ru-.

Postanovlenie Pravitelstva Kyrgyzskojj Respubliki ot 5 marta 2013 goda „O merakh po obucheniju gosudarstvennykh i municipalnykh sluzhashhikh gosudarstvennomu jazyku i perevodu deloproizvodstva na gosudarstvennyjj jazyk", 2013, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/942018.

Ukaz Prezidenta Kyrgyzskojj Respubliki „O Nacionalnojj programme razvitija gosudarstvennogo jazyka i sovershenstvovanija jazykovojj politiki v Kyrgyzskojj Respublike na 2014-2020 gody (s izmenenijami ot 17.02.2015 g.)", 2015, online: https://online.zakon.kz/service/doc.aspx?doc_id=31566336.

Prezident Kirgizii raskritikoval kachestvo dokumentov na gosjazyke, 2019, 23 IX, online: https://regnum.ru/news/polit/2726810.html.

Russkijj jazyk i ego status v Kyrgyzstane, 2013, „Velikaja Èpokha", 24 IV, online: https://www.epochtimes.ru/content/view/73695/3/.

TÛRKSOJJ objavil 2018-jj godom Ajjtmatova, 2017, 7 XII, online: https://rus.azattyk.org/a/28902432.html.

Khaug V., 2005, *Demograficheskie tendencii, formirovanie nacijj i mezhehtnicheskie otnoshenija v Kirgizii*, [w:] „Demoskop Weekly", no. 197-198, 4-7 IV, online: http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0197/analit04.php/.

Cojj E., 2018, *K chemu privedet perekhod na kyrgyzskojazychnoe deloproizvodstvo?*, „Vechernijj Bishkek", 18 X, online: https://www.vb.kg/doc/374577_k_chemy_privedet_perehod_na_kyrgyzskoiazychnoe_deloproizvodstvo.html.

Jusupkhanov T., 2013, *Situacija vokrug russkogo jazyka v Kyrgyzstane*, 18 IV, online: http://www.easttime.ru/analytics/kyrgyzstan/situatsiya-vokrug-russkogo-yazyka-v-kyrgyzstane.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 207-225
https://doi.org/10.12797/9788381382656.10

DARIA SAPRYNSKAJA
IWAN SOKOŁOWSKIJ

3. Islam w Kirgistanie

Abstract

Islam in modern Kyrgyzstan

Islam in modern Kyrgyzstan is experiencing a revival, associated with a dynamic increase in the number of people declaring themselves as Muslims, the increase in the number of Islamic temples and the expansion of the appropriate organizational structure. It is true that the constitution of the republic defines Kyrgyzstan as a secular state, nevertheless, Islamic religion is increasingly becoming an integral component of social life, while being at the same time an element of ethnic and national identity. The article shows the panorama of Islamic religious life in the republic and the religious organizations operating there: both those legal and those recognized as extremist.

Keywords: Kyrgyzstan, Islam, Islamic renaissance, Islamization

Резюме

Ислам в Кыргызстане сегодня

Ислам в современном Кыргызстане переживает бурный процесс возрождения, связанный с динамическим ростом численности людей, декларирующихся как верующие мусульмане, приростом количества мечетей и расширением организационной структуры. Несмотря на то, что конституция страны обявляет Кыргызстан светским государством, именно ислам

все больше становится неотъемлемым компонентом общественной жизни, являясь одновременно элементом этнической и национальной идентичности. Статья рисует картину исламской религиозной жизни в республике, описывает функционирующие там исламские организации, в том числе и нелегальные.

Ключевые слова: Кыргызстан, ислам, исламский ренессанс, исламизация

Rys historyczny. Islam w Kirgistanie

Współczesny Kirgistan, podobnie jak inne kraje Azji Centralnej, przeżywa odrodzenie islamskie, wyrażające się w ogólnym trendzie islamizacji społeczeństwa, zwiększania się liczby wierzących i obiektów kultu, wreszcie wzmocnienia procesów integracyjnych ze światem islamskim. Z powyższej konstatacji można wysnuć błędny wniosek o podobieństwie tradycji muzułmańskiej w Kirgistanie i pozostałych krajach regionu. Niezależnie od tego, że większość muzułmanów w Azji Centralnej to sunnici szkoły hanafickiej, islam w Kirgistanie, podobnie jak i w Kazachstanie, przyjął się stosunkowo późno, zachowując i wchłaniając jednocześnie wierzenia i tradycje miejscowe. Od momentu swej ekspansji w Azji Centralnej, co miało miejsce na skutek arabskiego podboju pod wodzą Kutajby Ibn Muslima w VII w.[1], islam stał się jedną z przyczyn utrzymującej się do chwili obecnej polaryzacji regionu. Południe kraju, skupione wokół przedgórzy Kotliny Fergańskiej (jego centrum stanowi miasto Osz), to jeden z obszarów najwcze-

1 Kutajba Ibn Muslim – namiestnik Chorasanu w latach 704-715, w okresie rządów dynastii Umajjadów. Rozpoczął arabski podbój Azji Centralnej, skutkiem którego było rozprzestrzenienie się islamu w regionie. Arabskie podboje w okresie rządów dynastii Umajjadów objęły terytoria do Tałasu na północy i do Kaszgaru na wschodzie regionu.

śniej zislamizowanych, podczas gdy część północna współczesnego Kirgistanu dłużej pozostawała przy wierzeniach miejscowych. Jednym z powodów takiego stanu rzeczy była różnica w sposobie gospodarowania. Południe, czyli region, w którym przeważał osiadły tryb życia, o dużym udziale procentowym ludności uzbeckiej, kontrastowało z północą, będącą obszarem zamieszkiwanym głównie przez nomadów. Stąd też na południu islam został poddany wpływom uzbeckich *mufti*, a zakorzenił się dzięki bractwom sufickim (jasawija, nakszbandija, iszkija i in.), natomiast na północy islam podążał za tradycją synkretyczną, łącząc w sobie w większym stopniu lokalną obrzędowość i praktyki islamskie. Do rozprzestrzenienia mahometanizmu wśród Kirgizów przyczyniło się podporządkowanie plemion kirgiskich Chanatowi Kokandzkiemu – co zaowocowało wsparciem dla religii muzułmańskiej ze strony *manapów* (arystokracji rodowej na północy) – bliskość islamskiego w większości regionu Sinciangu, a także sprzeciw wobec narastającej ekspansji rosyjskiej. Islam, jako narzędzie walki politycznej w Azji Centralnej, wykorzystywany był później także przez ugrupowanie basmaczy, znajdujących sojuszników także pośród Kirgizów. Przed nadejściem epoki sowieckiej mahometanizm pojawiał się jako sposób samoidentyfikacji, rozdzielając tym samym ludność pod względem wyznawanej religii, co odzwierciedlało się w zaistnieniu takiej kategorii jak *inorodcy* (*инородцы* – „obcy, innowiercy"), wyróżnionej ze względu na przynależność światopoglądową od pozostałej – chrześcijańskiej – części ludności. Natomiast okres władzy radzieckiej znacząco ograniczył rolę wiary w samoidentyfikacji, stopniowo wypierając tożsamość religijną i zamieniając ją na państwową.

Współczesny Kirgistan to w świetle konstytucji republiki państwo świeckie, w którym osoby duchowne oraz działacze religijni nie mają prawa ingerencji w kwestie zastrzeżone dla organów państwowych (Конституция Кыргызской Республики). Zapis ten jest tożsamy z regulacjami obowiązującymi we wszystkich

krajach na przestrzeni poradzieckiej, co jednakże nie oznacza osłabienia roli religii na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw. Wiara, stanowiąc obecnie jedną z możliwości określania własnej tożsamości, wyparła albo w znacznym stopniu ograniczyła identyfikację obywatelską zaszczepioną przez ateistycznie nastawione państwo radzieckie. Zauważalny jest wzrost znaczenia instytucji religijnych w stosunkach społecznych, politycznych i gospodarczych. W Republice Kirgiskiej religia, i to właśnie islamska, staje się w coraz większym stopniu nieodłącznym komponentem życia społecznego, będąc jednocześnie elementem tożsamości etnicznej i narodowej. Według różnych szacunków we współczesnym Kirgistanie ponad 85% ludności stanowią muzułmanie. Zalicza się do nich zdecydowaną większość etnicznych Kirgizów, Kazachów, Ujgurów czy Uzbeków. Dynamika przyrostu liczebnego nowych adeptów wiary islamskiej zauważalna jest w odniesieniu do rosnącej w republice liczby meczetów, instytucji islamskich i innych wskaźników. Warto jednak podkreślić, iż w danych udostępnianych przez państwowe urzędy statystyczne brakuje dokładnej liczby samych wierzących. Statystyki operują najczęściej wyrażeniem procentowego udziału wyznawców islamu względem liczebności całego kraju. Dzieje się tak z uwagi na fakt, iż obywatele nie są zobowiązani do deklarowania swojej przynależności religijnej, zarazem większość wspólnot wyznaniowych nie prowadzi rejestru swoich członków.

Islam w cyfrach

W ogólnej liczbie ludności kraju, wynoszącej 6 294 587 mieszkańców, największy odsetek reprezentują Kirgizi – 73,5%, Uzbecy zajmują drugie miejsce – 14,7%, natomiast Rosjanie są na trzeciej pozycji, stanowiąc 5,5% obywateli republiki. W Kirgistanie mieszkają także inne narody przynależące do tureckiej grupy językowej,

pośród nich: Kazachowie, Turkmeni, Ujgurzy, Tatarzy. Etnosy te w przewadze praktykują islam w jego odłamie sunnickim, podczas gdy chrześcijaństwo w obrządku prawosławnym wyznają Rosjanie, Ukraińcy oraz Białorusini. Obecne są również inne religie, takie jak katolicyzm, buddyzm czy judaizm. Rozgraniczenie tożsamości wymienionych wyżej grup etnicznych odbywa się dzisiaj w znacznej mierze na podstawie kryteriów etniczno-religijnych. Można zatem mówić o istnieniu muzułmanów-Uzbeków, muzułmanów-Kirgizów oraz innych wyznawców, którzy identyfikują się w opozycji do islamu (na przykład prawosławnych Rosjan). Pod wieloma względami sytuacja ta zbiega się z uformowaną jeszcze w czasach Imperium Rosyjskiego samoidentyfikacją uwarunkowaną przynależnością wyznaniową. Podział taki sugeruje potencjalnemu, postronnemu obserwatorowi obraz krajów azjatyckich jako muzułmańskich, stawianych w jednym szeregu z Arabami, Persami, Turkami i innymi narodami islamskimi.

Religia	Liczba wiernych	% ogólnej liczby ludności
Islam	5 587 556	88
Chrześcijaństwo	730 192	12
Osoby areligijne i ateiści	25 398	0,004
Tradycyjne wierzenia	6 349	0

Źródło: Pew Research Center (2012), *The Global Religious Landscape*.

Istotnym aspektem pozwalającym wyciągnąć wniosek o wzroście znaczenia islamu w Kirgistanie jest zwiększenie liczby miejsc kultu. Do 2014 roku oficjalnie zarejestrowane były w tym państwie 2362 meczety, bezpośrednio wchodzące w strukturę Zarządu Duchowego Muzułmanów Kirgistanu. Skalę zmiany uzmysławia fakt, iż tuż przed rozpadem ZSRR, w 1990 roku, funkcjonowało ich zaledwie 39. Po 2014 roku liczba miejsc kultu nie przestawała rosnąć i do roku 2018 osiągnęła poziom 2647, co – wedle słów przewod-

niczącego Państwowej Komisji ds. Religii Zajyrbeka Ergeszowa – przewyższa liczbę szkół w republice (*В Кыргызстане мечетей*…, 2018). Ponadto do wykazu oficjalnego spisu nie włączono jeszcze około 400 działających meczetów, jak również domów modlitewnych (*namazkana*), których w samym tylko Biszkeku jest ponad 70. Zgodnie z danymi wspomnianej komisji ogólna liczba zarejestrowanych organizacji islamskich w kraju wynosi 2827, włączając w to meczety, medresy, ośrodki, instytuty, fundacje i inne (*В Кыргызстане мечетей*…, 2018). Dla porównania: w Kirgistanie istnieje oficjalnie 379 instytucji chrześcijańskich, wśród których są m.in. świątynie katolickie, prawosławne i luterańskie (Государственная комиссия по делам религии Кыргызской Республики, 2019). W wymiarze geograficznym południe kraju, w szczególności obwód oszyński, jest o wiele silniej zislamizowane, podczas gdy północ, przy zachowaniu dominacji islamu, posiada więcej ośrodków chrześcijańskich. Wedle danych z 2015 roku w regionie miasta Osz funkcjonowało 990 meczetów i 16 świątyń chrześcijańskich, natomiast w obwodzie czujskim, otaczającym stolicę kraju, na 274 meczety przypadało 156 chrześcijańskich miejsc kultu (Айдаралиев, 2016, s. 113-116).

Zmiana pozycji islamu w republice w znacznej mierze odzwierciedla się w rozwijającej się sieci edukacji religijnej. W okresie radzieckim w Kirgiskiej SRR nie można było zdobyć wyższego wykształcenia islamskiego, tymczasem w roku 2018, zgodnie z danymi Państwowej Komisji ds. Religii, oficjalnie funkcjonowało już 114 islamskich szkół religijnych, w tym 10 uniwersytetów. Nieco inne dane podaje Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, zdaniem którego w Kirgistanie realizują swoją działalność 83 medresy, 8 instytutów islamskich i 2 uniwersytety (*В Кыргызстане 114 исламских*…, 2018). Niemniej jednak zdobycie wykształcenia religijnego, w przeciwieństwie do okresu radzieckiego, jest obecnie istotnym elementem awansu społecznego dla młodzieży kirgiskiej. Wiąże się to z faktem międzynarodowych powiązań religijnych

młodej republiki. Szkoły islamskie w Kirgistanie są sponsorowane, w znacznej mierze, przez partnerów zagranicznych. Turcja, Arabia Saudyjska czy Pakistan dają Kirgizom możliwość uzyskania wyższego wykształcenia, finansują budowę ośrodków muzułmańskich, medres i meczetów.

Ważnym wskaźnikiem, który ilustruje wzrost znaczenia islamu, a zarazem jego szczególną, synkretyczną tradycję w Republice Kirgiskiej, jest popularność pielgrzymowania do miejsc świętych wewnątrz kraju: *mazarów (мазар)*, *gumbazów (гумбаз),* a także *kasietüü zher* (*касиетүү жер*). *Gumbazy* to grobowce, którym oddaje się cześć – co wynika z wciąż silnego wśród Kirgizów kultu przodków. Z kolei w charakterze *mazaru* może występować zarówno pomnik nadgrobny, jak i źródło wodne, góra, a nawet drzewo. Istotne jest, że *mazar* postrzegany jest powszechnie jako miejsce szczególne, święte. W tradycji arabskiej to pojęcie odnosi się do „obiektu pielgrzymowania, zazwyczaj grobu świętego muzułmańskiego" lub też „miejsca pochówku szahida" (Нерря, 1991, s. 151). Wreszcie *kasietüü zher* jest przestrzenią o wyjątkowym oddziaływaniu i sile duchowej. Dzięki popularności bractw sufickich, synkretycznej tradycji i rozprzestrzenieniu się islamu w praktykach codziennych, zazębiających się z powszednimi potrzebami wierzących, pielgrzymowanie do takich „miejsc siły" ma wciąż duże znaczenie dla Kirgizów. Zgodnie z wynikami badań terenowych – prowadzonych w latach 2010-2012 w obwodach: oszyńskim, dżalalabadzkim oraz batkeńskim przez zespół ośrodka kulturalno-badawczego Ajgine (Айгине), przy wsparciu finansowym Fundacji Christensena (Kalifornia, USA) – tylko w południowej części kraju wyodrębniono 400 przestrzeni świętych: elementów przyrodniczych, miejsc związanych z Manasem, historycznych oraz *stricte* islamskich (Гульнара, 2013, s. 6-9). Odprawiane są tam obrzędy i składane ofiary, co – wydawałoby się – jest absolutnie rozbieżne z tradycją islamską, jednakże w żadnym stopniu nie powstrzymuje wierzących od udziału w podobnych pielgrzymkach i praktykach.

Wzrastająca rola islamu w Kirgistanie znajduje wyraz zarówno w wymiarze liczebnym, jak i pod względem jakościowym, biorąc pod uwagę chociażby rosnącą rolę edukacji religijnej. Niemniej jednak islam w Kirgistanie jest tu ściśle związany z tradycją ludową, łączy w sobie zarówno islam „wysoki", jak i kult przodków czy sakralizację zjawisk przyrody. Tak rozumiany, jest coraz powszechniej akceptowany pośród wierzących Kirgizów.

Prawo i islam

Rola religii jako narzędzia regulacji stosunków społecznych, która w islamie zawiera się w normach szariatu, stała się jedną z przyczyn późnego zwrotu części ludności koczowniczej w stronę tej religii. Dominacja stosowania adatu, czyli prawa zwyczajowego, pozwoliła jej na zachowanie tradycyjnych rytuałów, obrzędowości oraz innych wyróżniających cech islamu na poziomie praktyk życia codziennego w Kirgistanie. Po upadku ZSRR religia, jako jedna ze sfer regulujących stosunki społeczne, zyskała „drugi oddech" również w warstwie prawnej. Otwarcie kraju na wpływy zewnętrzne przyczyniło się jednak do rozprzestrzenienia różnych, również pozaislamskich, idei religijnych i nurtów światopoglądowych. Wspomniana postawa znalazła swój wyraz w warstwie legislacyjnej. Ustawa „O wolności wyznania i organizacjach religijnych w Republice Kirgistanu" z 31 grudnia 2008 roku nr 282 (*Закон Кыргызской Республики*…, 2012) utwierdzała wspomniany pluralizm światopoglądowy. Zgodnie z nią państwo poświadcza niezbywalne „prawo człowieka do wolności wyznania gwarantowane przez Konstytucję Republiki Kirgistanu oraz ratyfikowane przez Republikę umowy międzynarodowe, a także reguluje kwestię sprawowania działalności religijnej, ustala sytuację prawną organizacji religijnych oraz misji zagranicznych organizacji religijnych w Republice Kirgistanu" (*Закон Кыргызской Республики*…, 2012).

Znaczącym momentem w rozwoju regulacji państwowych w odniesieniu do wiary stało się przyjęcie koncepcji Republiki Kirgistanu w sferze religijnej na lata 2014-2020, zgodnie z rozporządzeniem prezydenta kraju z dnia 14 listopada 2014 roku nr 203 (*Указ президента Кыргызской Республики*…, 2014). Podstawowe zadania, jakie ustawodawca postawił przed sobą w ramach współpracy z organizacjami religijnymi, sprowadziły się do usystematyzowania i doskonalenia sprawozdawczości z prowadzonej działalności, rejestrowania nowych obiektów kultu, licencjonowania islamskich instytucji edukacyjnych, zabezpieczenia praw i swobód obywateli w kwestii wyznania, a także zapobiegania możliwym konfliktom na tle międzyetnicznym i międzywyznaniowym oraz rozprzestrzenieniu się nurtów radykalnych.

W tej ostatniej materii państwo faktycznie przejawia dużą aktywność. Jak dotąd w Kirgistanie zakazano działalności 21 organizacji uznanych za ekstremistyczne (Государственная комиссия по делам религии Кыргызской Республики, 2017)[2]. W ostatnim czasie znalazł się wśród nich ruch Jakyn-Inkar (Йакын-Инкар), co potwierdziła decyzja sądu miasta Biszkek z dnia 15 czerwca 2017 roku. Niemniej jednak Kirgistan, a w szczególności południe kraju, pozostaje miejscem szerzenia się nurtów radykalnych.

Jednym ze sposobów na zdobycie przez podobne idee popularności społecznej jest finansowanie obiektów kultu, przez co ekstremiści zyskują możliwość propagowania własnych haseł. Potwierdza to przykład działalności wahabitów oraz wpływowych

2 Za zakazane zostały uznane: Al-Kaida, Ugrupowanie Taliban, Islamski Ruch Wschodniego Turkiestanu, Partia Pracujących Kurdystanu (Kongra-Gel), Organizacja Wyzwolenia Turkiestanu Wschodniego, Hizb-ut Tahrir, Grupa Dżichadu, Islamska Partia Turkiestanu (Islamski Ruch Uzbekistanu), Kościół Zjednoczenia (Sekta Moona), Żaiszul Mahdi, Jund Al-Khalifah, Ansarullah, Takfir wal-Hijra, Akromija, ISIS, Organizacja A. Tichomirowa – Saida Buriackiego, Djahbat An-Nasr, Imam Bukhari Jamaat, Oshiklari Jamaat, Liwa At-Tauhid, Jakyn Inkar.

organizacji, takich jak Hizb ut-Tahrir al Islami (*Закон Кыргызской Республики*…, 2005). Pojawiła się ona w latach 90. – przeniknęła z Uzbekistanu, a dokładnie z obwodów fergańskiego, namagańskiego, andiżańskiego i taszkenckiego. Szczególną popularność zyskała wśród Uzbeków, wyrażających poparcie dla swoich rodaków z Uzbekistanu, protestujących przeciwko ówczesnemu przywódcy kraju Islamowi Karimowowi. Hizb ut-Tahrir masowo zaczęła przyciągać uwagę dzięki swym postulatom skierowanym przeciwko funkcjonującym w regionie Azji Centralnej reżimom politycznym, wzywając jednocześnie do odbudowy sprawiedliwego islamskiego stylu życia i państwa islamskiego (kalifatu). Działalność tej organizacji na terenie WNP jest powszechnie zakazana, chociaż w szeregu krajów Europy Zachodniej funkcjonuje ona bez przeszkód. W Kirgistanie do regionów, gdzie rozprzestrzeniają się idee Hizb ut-Tahrir, należy obwód oszyński, w szczególności zaś obszary wokół miast Osz, Kara-Suu, Arawan czy Uzgen. Organizacja ta znajduje również zwolenników w obwodzie dżalalabadzkim, zwłaszcza w stolicy tego regionu oraz wokół miast Bazar-Korgon i Suzak.

Drugą strategią obraną przez ugrupowania radykalne jest rozprzestrzenianie swoich haseł poprzez werbowanie muzułmanów z Kirgistanu, z konsekwencją w postaci ich późniejszej dyslokacji na Bliski Wschód, co czyni ISIS (Państwo Islamskie), organizacja terrorystyczna, której działalność jest zakazana na terenie Republiki Kirgiskiej. Z perspektywy państwa kirgiskiego tworzy to zagrożenie, zwłaszcza w czasie powrotu bojowników do ojczyzny i ich wysiłków na rzecz stworzenia komórki tej organizacji na stałe działającej w kraju. Wedle doniesień medialnych w Kirgistanie w 2019 roku przebywało około 3-5 tys. bojowników Państwa Islamskiego (*Би-Би-Си опубликовала*…, 2019).

Republika Kirgiska, walcząc z działalnością terrorystyczną oraz zmierzając do zapewnienia na swoim terytorium bezpieczeństwa mieszkającym tam przedstawicielom różnych wyznań, wykorzy-

stuje pole współpracy międzynarodowej. Biszkek zaangażowany jest w działalność antyterrorystyczną w ramach takich organizacji jak ONZ, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Należy również do Regionalnego Centrum Antyterrorystycznego Szanghajskiej Organizacji Współpracy. Natomiast w kwestii edukacji islamskiej i wymiany kulturalnej, które także pełnią funkcję środków prewencyjnych w walce z ekstremizmem, Kirgistan jest zintegrowany z Organizacją Współpracy Islamskiej, Islamską Organizacją Edukacji, Nauki i Kultury (ISESCO) oraz z TURKSOY (The International Organization of Turkic Culture).

Odrodzenie tradycji muzułmańskiej w Kirgistanie było częścią szerszego trendu społecznego do poszukiwań nowego kośćca tożsamości po upadku ery komunistycznej. Zwiększone zainteresowanie religią sprzyjało również pojawieniu się znaczącej liczby sekt wyznaniowych, przeciwko działalności których występuje Zarząd Duchowy Muzułmanów Kirgistanu (ZDMK). Powstanie tej instytucji w 1993 roku było związane z wyodrębnieniem się kirgiskiego oddziału Zarządu Duchowego Muzułmanów Azji Środkowej i Kazachstanu (Духовное управление мусультан Средней Азии и Казахстана, The Spiritual Administration of the Muslims of Central Asia and Kazakhstan) skupiającego w okresie ZSRR oficjalną hierarchię islamską w regionie, a rezydującego w uzbeckim Taszkencie. Głównym *mufti* ZDMK jest dzisiaj Maksatbek aży Toktomuszew (Максатбек ажы Токтомушев), pochodzący z obwodu oszyńskiego. Struktura Zarządu obejmuje zaś: kurułtaj, czyli ogólny zjazd muzułmański, odbywający się co pięć lat; muftijat – zjednoczenie wszystkich placówek islamskich (miejsc kultu oraz szkół) i zgromadzonych w nich wiernych; Radę Ulemów, funkcjonującą w ramach muftijatu, stanowiącą organ skupiający po 25-30 regionalnych przedstawicieli duchowieństwa, do której zadań należy wybór Głównego Muftiego; kazijaty (*казыят*, *кадыят*), czyli regionalne organy ZDMK, obecne w każdym

z obwodów Kirgistanu, na czele których stoi kazi (*казы*, *кадыı*); katipy (*катып*, *хатиб*), a zatem organy obecne w każdym rejonie – jednostce podziału administracyjnego Kirgistanu oraz podlegające im meczety, czyli podstawowe komórki zrzeszające wiernych, a zarazem świątynie, na czele których stoi imam (*имам*) (Кабак, Эсенгельдиев, 2011, s. 17).

W procesie instytucjonalizacji islamu w Kirgistanie szczególne miejsce zajmuje kwestia konfliktów międzyetnicznych i międzywyznaniowych. Po pierwsze w kraju tym są obecne różne odłamy islamu – sunnici, szyici, ismailici, wahabici czy salafici – ponadto funkcjonują inne związki wyznaniowe, takie jak chrześcijaństwo i judaizm. Po drugie islam, biorąc pod uwagę polaryzację regionalną Kirgistanu, a zatem podział kraju na zeświecczoną północ oraz silniej zislamizowane południe, stwarza możliwość rozwoju konfliktów wewnątrz republiki. Czynnikiem dodatkowo pogłębiającym to niebezpieczeństwo jest nakładanie się różnorodności etnicznej na stopień przywiązania do wartości religijnych: południe kraju zamieszkuje znacząca liczba Uzbeków, za którymi stoi długa islamska tradycja. Dlatego pośród przyczyn rzezi oszyńskiej, która miała miejsce w 1990 roku (konflikt powtórzył się w roku 2010) można wymienić również rozprzestrzenianie się ekstremizmu religijnego, powodowane między innymi przez trudności w sferze gospodarczej oraz spory terytorialne między narodami uzbeckim i kirgiskim. Sytuacje konfliktowe rodzące się w środowisku wielowyznaniowym i wieloetnicznym należą do najbardziej radykalnych i niebezpiecznych dla jedności państwowej. Wobec wzrastającej roli islamu jako środka samoidentyfikacji aspekt ten wymaga dodatkowego przekształcenia struktur zarządzających oraz szczególnej kontroli ze strony państwa.

Islam jako nowa tożsamość

Odrodzenie tożsamości islamskiej nie jest jedynie następstwem erozji, a potem rozpadu *pax sovietica*, u jego podstaw leży zestaw problemów i kwestii, z którymi styka się dzisiejsze społeczeństwo kirgiskie. Duże znaczenie ma kryzys zaufania do państwa wśród ludności Kirgistanu, którego przyczyną są między innymi trudności gospodarcze. Kirgizi w sposób wyraźniejszy niż sąsiedzi wyrażają niezadowolenie z jakości struktur rządzących – w republice tej miały miejsce dwie rewolucje (w 2005 i 2010 roku), co unaocznia skalę problemów związanych ze stworzeniem instytucji demokratycznych w kraju. Tłem tej sytuacji jest wysoki poziom migracji zarobkowej poza granice kraju, dla wielu mieszkańców Kirgistanu pozostającej jedynym rozwiązaniem ich trudności materialnych. Taki wybór stanowi z kolei konsekwencję wysokiego poziomu bezrobocia, które według danych Ministerstwa Rozwoju Społecznego w 2018 roku objęło 183,4 tys. osób, czyli około 7,2% ludności czynnej zawodowo. Statystyki jednak nie radzą sobie ze skalą bezrobocia ukrytego (Цой, 2018).

Opisane powyżej problemy są katalizatorem wzrostu roli islamu jako środka oparcia dla ludności borykającej się z trudami codzienności. Istotne znaczenie posiadają w tym kontekście zasady funkcjonowania wewnątrz społeczności oraz wsparcie, które płynie dla wierzących od społeczności islamskiej – ummy. Pomoc, co istotne, zapewniana jest nie tylko na poziomie lokalnym, gdy wierni z jednego meczetu udzielają jej sobie nawzajem, ale odzwierciedla się w zasadach zakatu (*закят*) i sadaki (*садака*)[3], a także w kontaktach z innymi krajami muzułmańskimi. Wielką rolę

3 Zakat (*закят*) – jeden z filarów islamu, obowiązkowa ofiara na poczet wspólnoty islamskiej (ummy). Sadaka (*садака*) – dobrowolna ofiara, traktowana jest jako przejaw szczodrości i ma na celu przyszłościowe wsparcie działań wewnątrz wspólnoty.

w umocnieniu islamu w krajach Azji Centralnej odgrywają programy sponsoringowe Królestwa Arabii Saudyjskiej czy Turcji. Muzułmańskie zasady stoją również u podstaw współpracy ekonomicznej, co znajduje odzwierciedlenie w rozprzestrzenianiu się islamskiego systemu operacji bankowych. Kierując się prawem szariatu, zgodnie z którym zabronione jest lichwiarstwo, a w konsekwencji procedura pobierania odsetek od czynności finansowych, islamski *banking* wzmacnia więź finansową pomiędzy krajami muzułmańskimi. W Kirgistanie funkcjonują na przykład EkoIslamicBank (ЭкоИсламикБанк), Islamskie Centrum Finansowe (Исламский Финансовый Центр) i inne organizacje. Dodatkowo Arabia Saudyjska określa liczbę osób, którym finansuje odwiedzenie Mekki (*hadżdż*). Zgodnie z informacją Zarządu Duchowego Muzułmanów Kirgistanu w roku 2019 zostały wydzielone środki na odbycie 5510 pielgrzymek – w pięćdziesięcioosobowych grupach – przy czym koszt pojedynczego wyjazdu szacuje się na 3 tys. USD. W 2018 roku Arabia Saudyjska udostępniła 5485 takich miejsc, o wartości 2890 USD każde (*16 июля первые…*, 2019). Związki kulturowe ze światem turkijskim, w którym główną siłę reprezentuje Republika Turcji, także związane są ze wzmocnieniem roli tożsamości islamskiej. Stąd też dynamicznie rozprzestrzeniły się od początku lat 90. (aż do przewrotu w Turcji w 2016 roku) szkoły powiązane z Fethullahem Gülenem. Wciąż jeszcze działają w Kirgistanie sulejmanowcy (*сулеймановцы*) – wyznawcy sufickiego bractwa Sulejmana, grupy Nurdżular (Нурджулар) – zwolennicy klasycznej koranicznej edukacji, oraz inne protureckie wspólnoty. Podobne instytucje są ośrodkami przyciągającymi młodzież kirgiską, ponieważ oferują szerokie spektrum możliwości samorealizacji, w tym przeprowadzenia się do Turcji. Jednakże z punktu widzenia państwa szkoły tego typu mogą stanowić ośrodki sprzyjające szerzeniu się idei radykalnych. Niemniej jednak gwarancja „lepszego" życia, różnorodne formy wsparcia finansowego, poczucie przynależności do

„potężnej idei" czynią islam w takim kontekście jeszcze bardziej atrakcyjnym.

Zrównanie samoidentyfikacji religijnej z tożsamością obywatelską stwarza zasadniczo nowe rozumienie tego, kim obecnie jest mieszkaniec Kirgistanu. Dynamiczne rozprzestrzenianie się islamu wywołuje zresztą także odwrotną reakcję poszczególnych grup ludności. Dla utrzymania zasady władzy świeckiej w 2018 roku została zainicjowana koncepcja tożsamości obywatelskiej *Кыргыз жараны*. Powstała, aby rozwijać tolerancję, dawać wsparcie dla kulturowej i etnicznej różnorodności, popularyzować samoidentyfikację obywatelską. Projekt ten stworzono z inicjatywy struktur państwowych, ma zaś na celu osłabienie akcentów skoncentrowanych wokół przynależności wyznaniowej bądź etnicznej. Jednym z przykładów akcji przeciwko umocnieniu roli islamu w kraju była uruchomiona w 2016 roku seria reklam ulicznych opatrzonych hasłem *Кайран элим, кайда баратабыз?* (*Biedny narodzie, dokąd zmierzamy?*). W Biszkeku zawisły wówczas billboardy z wizerunkami kobiet w tradycyjnych czy też codziennych strojach, a kontrastowała z nimi fotografia kobiet w parandżach (*В Бишкеке появился*…, 2016).

Podsumowując, Kirgistan zanurzony jest z jednej strony w proces formowania i konsolidacji społeczeństwa obywatelskiego, wcielania w życie koncepcji dotyczących samoidentyfikacji obywatelskiej i różnorodności kulturowej. Równolegle jednak do tych zjawisk można obserwować renesans religijny. Islam stopniowo staje się dla Kirgizów znaczącą dźwignią społeczną, zapewniając nowy poziom integracji. Taki stan rzeczy niewątpliwie może być podłożem radykalizacji części społeczeństwa, ale – co istotniejsze – prowadzi do większej dyferencjacji wewnątrz kraju, stwarzając ryzyko pojawienia się konfliktów międzywyznaniowych czy też międzyetnicznych, a także zagrażając zasadzie niepodzielności państwa. W obliczu wzrostu znaczenia pierwiastka religijnego jako czynnika konsolidacji społeczeństwa kirgiskiego tym bardziej

konieczne się staje realne wcielenie w życie koncepcji Republiki Kirgistanu dotyczącej sfery religijnej na lata 2014-2020, a także opracowanie i realizacja szeregu innych programów, ukierunkowanych na łagodzenie napięć międzyetnicznych i międzywyznaniowych.

(przekład z języka rosyjskiego: Elżbieta Żak)

Bibliografia

Айдаралиев А.А., 2016, *Религиозные объединения, функционирующие в Кыргызской Республике*, „Вестник КРСУ", т. 16, но. 8.

Гульнара А. (ред.), 2013, *Святые места Юга Кыргызстана. Природа, Манас, Ислам*, Бишкек.

Кабак Д., Эсенгельдиев А., 2011, *Свобода вероисповедания в Кыргызской Республике. Обзор правового обеспечения и практики*, [w:] Общественный фонд „Открытая позиция", Бишкек.

Культурно-исследовательский центр Айгине, 2013, *Святые места Юга Кыргызстана: Природа, Манас, Ислам*, Бишкек.

Негря Л.В. (ред.), 1991, *Ислам. Энциклопедический словарь*, Москва.

Aĭdaraliev A.A., 2016, *Religioznye obedinenija, funkcionirujushhie v Kyrgyzskojj Respublike*, „Vestnik KRSU", t. 16, no. 8.

Gulnara A. (red.), 2013, *Svjatye mesta Ûga Kyrgyzstana. Priroda, Manas, Islam*, Bishkek.

Kabak D., Èsengeldiev A., 2011, *Svoboda veroispovedanija v Kyrgyzskoĭ Respublike. Obzor pravovogo obespechenija i praktiki*, [w:] Obshhestvennyĭ fond „Otkrytaja pozicija", Bishkek.

Kulturno-issledovatelskijj centr Aĭgine, 2013, *Svjatye mesta Ûga Kyrgyzstana: Priroda, Manas, Islam*, Bishkek.

Negrja L.V. (red.), 1991, *Islam. Ènciklopedicheskiĭ slovar*, Moskva.

Źródła internetowe

Pew Research Center (2012), The Global Religious Landscape, *A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010*, online: https://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2014/01/global-religion-full.pdf – 10 IX 2020.

16 июля первые кыргызские паломники вылетают в Мекку, 2019, 1 VII, online: https://polpred.com/?ns=1&ns_id=3041942 – 4 III 2020.

Би-Би-Си опубликовала кадры с камеры, найденной на теле убитого бойца ИГИЛ, 2019, 11 I, online: https://24.kg/proisshestvija/105870_bi-bi-si_opublikovala_kadryi_skameryi_naydennoy_natele_ubitogo_boevika_igil/ – 4 III 2020.

В Бишкеке появился баннер, на котором изображены женщины в национальных и мусульманских одеждах. А внизу надпись. „Кайран элим, кайда баратабыз?", 2016, 14 VII, online: https://ru.sputnik.kg/society/20160713/1027634490.html – 4 III 2020.

В Кыргызстане 114 исламских учебных заведений. Из них только одно имеет лицензию Министерства образования, 2018, 27 III, online: http://bilim.akipress.org.org/ru/news:1439169 – 4 III 2020.

В Кыргызстане мечетей больше, чем общеобразовательных школ, 2018, 8 IX, online: https://24.kg/obschestvo/95401_vkyirgyizstane_mechetey_bolshe_chem_obscheobrazovatelnyih_shkol/ – 4 III 2020.

Власти Киргизии назвали количество мигрантов в России, 2018, 14 IX, online: „Interfax", https://www.interfax.ru/russia/629250 – 4 III 2020.

Государственная комиссия по делам религии Кыргызской Республики, 2017, *Список организаций, деятельность которых запрещена на территории КР*, online: http://www.religion.gov.kg/ru/religion_organization/blocked – 4 III 2020.

Государственная комиссия по делам религии Кыргызской Республики, 2019, *Христианские организации КР*, online: http://www.religion.gov.kg/ru/religion_organization/registered/%D1%81hristian – 4 III 2020.

Закон Кыргызской Республики от 17 августа 2005 года „О противодействии экстремистской деятельности", 2005, online: http://religion.gov.kg/storage/uploads/file/1cf45c06be74dde8d7f4a3842c6e721b67abc55a.pdf – 6 III 2020.

Закон Кыргызской Республики от 31 декабря 2008 года „О свободе вероисповедания и религиозных организациях в Кыргызской Республике", 2012, online: http://religion.gov.kg/storage/uploads/file/2c953645db66f1e1e477a011595a18f400de0e17.pdf – 7 III 2020.

Конституция Кыргызской Республики, online: http://religion.gov.kg/storage/uploads/file/7616884afaa8555e0120c7e45ba993782aa4f5ae.pdf – 4 III 2020.

Указ Президента Кыргызской Республики от 14 ноября 2014 года „О Концепции государственной политики Кыргызской”, 2014, online: http://religion.gov.kg/storage/uploads/file/3a9f7669695ae1ee4c58047c7760111cf48c32e8.pdf – 4 III 2020.

Цой А., 2018, *В Кыргызстане почти 184 тыс. человек являются безработными*, 7 V, online: https://knews.kg/2018/05/07/v-kyrgyzstane-pochti-184-tys-chelovek-yavlyayutsya-bezrabotnymi/ – 2 III 2020.

16 ijulja pervye kyrgyzskie palomniki vyletajut v Mekku, 2019, 1 VII, online: https://polpred.com/?ns=1&ns_id=3041942 – 4 III 2020.

Bi-Bi-Si opublikovala kadry s kamery, najjdennojj na tele ubitogo bojjca IGIL, 2019, 11 I, online: https://24.kg/proisshestvija/105870_bi-bi-si_opublikovala_kadryi_skameryi_naydennoy_natele_ubitogo_boevika_igil/ – 4 III 2020.

V Bishkeke pojavilsja banner, na kotorom izobrazheny zhenshhiny v nacionalnykh i musulmanskikh odezhdakh. A vnizu nadpis. „Kajjran ehlim, kajjda baratabyz?”, 2016, 14 VII, online: https://ru.sputnik.kg/society/20160713/1027634490.html – 4 III 2020.

V Kyrgyzstane 114 islamskikh uchebnykh zavedenijj. Iz nikh tolko odno imeet licenziju Ministerstva obrazovanija, 2018, 27 III, online: http://bilim.akipress.org.org/ru/news:1439169 – 4 III 2020.

V Kyrgyzstane mechetejj bolshe, chem obshheobrazovatelnykh shkol, 2018, 8 IX, online: https://24.kg/obschestvo/95401_vkyirgyizstane_mechetey_bolshe_chem_obscheobrazovatelnyih_shkol/ – 4 III 2020.

Vlasti Kirgizii nazvali kolichestvo migrantov v Rossii, 2018, 14 IX, online: „Interfax”, https://www.interfax.ru/russia/629250 – 4 III 2020.

Gosudarstvennaja komissija po delam religii Kyrgyzskojj Respubliki, 2017, *Spisok organizacijj, dejatelnost kotorykh zapreshhena na territorii KR*, online: http://www.religion.gov.kg/ru/religion_organization/blocked – 4 III 2020.

Gosudarstvennaja komissija po delam religii Kyrgyzskojj Respubliki, 2019, *Hristianskie organizacii KR*, online: http://www.religion.gov.kg/ru/religion_organization/registered/%D1%81hristian – 4 III 2020.

Zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 17 avgusta 2005 goda „O protivodejjstvii ehkstremistskojj dejatelnosti”, 2005, online: http://religion.gov.kg/storage/uploads/file/1cf45c06be74dde8d7f4a3842c6e721b67abc55a.pdf – 6 III 2020.

Zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 31 dekabrja 2008 goda „O svobode veroispovedanija i religioznykh organizacijakh v Kyrgyzskojj Respublike”,

2012, online: http://religion.gov.kg/storage/uploads/file/2c953645db66f1e1e477a011595a18f400de0e17.pdf – 7 III 2020.

Konstitucija Kyrgyzskojj Respubliki, online: http://religion.gov.kg/storage/uploads/file/7616884afaa8555e0120c7e45ba993782aa4f5ae.pdf – 4 III 2020.

Ukaz Prezidenta Kyrgyzskojj Respubliki ot 14 nojabrja 2014 goda „O Koncepcii gosudarstvennojj politiki Kyrgyzskojj", 2014, online: http://religion.gov.kg/storage/uploads/file/3a9f7669695ae1ee4c58047c7760111cf48c32e8.pdf – 4 III 2020.

Cojj E., 2018, *V Kyrgyzstane pochti 184 tys. chelovek javljajutsja bezrabotnymi*, 7 V, online: https://knews.kg/2018/05/07/v-kyrgyzstane-pochti-184-tys-chelovek-yavlyayutsya-bezrabotnymi/ – 2 III 2020.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 227-243
https://doi.org/10.12797/9788381382656.11

BARBARA TOMKÓW

4. Polityka w zakresie równości płci i pozycja kobiety we współczesnym Kirgistanie

Abstract

Equality Policy and the Status of Women in Modern Kyrgyzstan

The work on the situation of women in Kyrgyzstan raises issues related to the period of transformation after the collapse of the Soviet Union. The text presents legislative changes regulating women's rights. Another issue is social awareness of inequalities and thus the participation of women in social and political life. Part of the work is devoted to describing the practice of bride kidnapping. The paper also covers other traditional elements such as traditional role of the woman as a leader and religious guide. An important emphasis is placed on labour migration, its realities and its impact on the situation of women.

Keywords: women's rights, inequality, migration, tradition

Резюме

Политика в области полового равенства в современном Кыргызстане

В работе о положении женщин в Кыргызстане поднимаются вопросы, связанные с периодом преобразований после распада Советского Союза. В тексте представлены законодательные изменения, регулирующие права женщин. Другой вопрос – это социальное осознание неравенства и, соответственно, участие женщин в общественно-политической жизни. Часть

работы посвящена описанию практики похищения невест. Рассматриваются и другие традиционные элементы, такие как традиционная роль женщины как лидера и религиозного гида. Большое внимание уделяется трудовой миграции, ее реалиям и влиянию на положение женщин.

Ключевые слова: права женщин, неравенство, миграция, традиция

Okres transformacji a sytuacja kobiet

Informacje na temat statusu kobiet w koczowniczych plemionach przedradzieckiej Azji Centralnej są niedokładne i częściowo stronnicze. System społeczny opierał się wówczas na męskiej dominacji oraz hierarchicznej strukturze (Massell, 1974, s. 20). Kobiety były odpowiedzialne za opiekę nad dziećmi, posiadały niewiele praw, nie mogły odziedziczyć majątku, nie płacono im za pracę, ponieważ ich funkcje postrzegano jako naturalne dla dobrego funkcjonowania społeczności – pracowały w polu, hodowały bydło i produkowały żywność. Małżeństwa zawierano bardzo młodo, powszechnie stosowano również karę fizyczną (Massell, 1974, s. 20).

Właśnie tego tradycyjnego obrazu użyli bolszewicy do legitymizacji własnych działań, których celem była emancypacja kobiet. Utrzymanie Azji Centralnej pod kontrolą wymagało nie tylko zorganizowanego przez państwo aparatu przymusu, ale także wsparcia ideologicznego. Administracja sowiecka nadała priorytet polityce wobec kobiet, nie tylko dlatego, że tradycyjna struktura społeczna w regionie była dla nich wyraźnie nie do przyjęcia, ale także ze względu na to, że emancypacja kobiet mogłaby pomóc w zwalczaniu religii, a zatem skutkowałaby łatwiejszym nadzorem nad regionem (Massell, 1974, s. 98). Bolszewicy próbowali dokonać zmiany tradycyjnej ich roli na promowaną przez siebie koncepcję „kobiet sowieckich", które pomogłyby im osłabić dotychczasowe struktury społeczne i ustanowić nowe normy, również polityczne. Według

radzieckiej ideologii angażowanie się w produktywną pracę to istotny czynnik do osiągania osobistej niezależności i poprawienia statusu społecznego przez kobiety.

Rola państwa zmieniła się wraz z upadkiem Związku Radzieckiego, który był odpowiedzialny za realizację szerokiego zakresu podstawowych usług publicznych, takich jak edukacja, opieka nad dziećmi i ochrona zdrowia. Zostały one szybko zlikwidowane po jego upadku (Farrington 2005, s. 178). Dlatego większość kobiet w Kirgistanie nadal łączy wiele wspólnych doświadczeń: początkowe zmiany, które je dotknęły, dotyczyły sfery ekonomicznej – była to utrata pracy lub bardzo niskie zarobki. Kobiety jako pierwsze musiały radzić sobie z pogarszaniem się systemu socjalnego w takich sferach jak opieka nad dziećmi, usługi medyczne i szkolnictwo. Mocno konfrontowano je również z konsekwencjami migracji zarobkowej. Wpływ okresu przejściowego na życie kobiet w Azji Centralnej zaznaczył się nie tylko w sferze gospodarczej, ale także kulturowej i politycznej. Upadek Związku Radzieckiego oznaczał nowe niepodległe państwa, ale też doprowadził do redefinicji tożsamości narodowych, powrotu do tradycji i ponownego tworzenia i odrodzenia historii (Thieme, 2008, s. 332).

Prawo a płeć

Kirgistan wraz z innymi krajami Azji Centralnej ratyfikował odpowiednie konwencje Międzynarodowej Organizacji Pracy regulujące prawa kobiet w 1992 roku (International Labour Organization). Konstytucja i ustawa o gwarancjach państwowych dotyczących równych praw i równych szans dla mężczyzn i kobiet zapewniają równość płci i zawierają przepisy zabraniające dyskryminacji seksualnej. Ponadto wspomniana ustawa ustanawia zakaz molestowania seksualnego w miejscu pracy i określa, że w przypadku jego naruszenia pracodawca może być ścigany. W praktyce dokument

ten jest w dużej mierze nieskuteczny ze względu na brak zainteresowania ze strony struktur państwowych jego egzekwowaniem oraz niewystarczające sankcje (Ibraeva et. al, 2012, s. 15). W kwietniu 2017 roku przyjęto nową ustawę „O ochronie przed przemocą domową", która zastąpiła poprzednią – z 2013 roku – i uzupełnia luki prawne wcześniejszej regulacji. W szczególności podkreśla, że każdy, kto wie o występowaniu tego rodzaju przemocy, może zgłosić to policji. Dalej wyznacza ona role i obowiązki państwowych i lokalnych organów samorządowych w zakresie ochrony przed przemocą domową (*New Progressive*…, 2017). Kolejnym ważnym dokumentem regulującym kwestie płci jest dekret „W sprawie środków poprawy polityki płci" z 2006 roku. Podkreśla on wymóg ustanowienia na listach wyborczych co najmniej 30% miejsc dla kobiet (Ibraeva et. al, 2012, s. 14). Jednak ustawodawstwo dotyczące pracy stwarza kobietom bariery w dostępie do zatrudnienia, tłumacząc to troską o ich zdrowie, zabraniając na przykład wykonywania więcej niż jednej pracy.

W 2012 roku powołano Krajową Radę ds. Płci i Rozwoju. Przewodniczy jej wicepremier. Rada stanowi organ doradczy złożony z ministrów, wiceministrów i kompetentnych przedstawicieli rządu. Koordynacja wdrażania polityki płci jest przypisana do Departamentu Polityki Płci Ministerstwa Pracy i Rozwoju Społecznego. Urząd ten ma niewielką liczbę pracowników i oddzielną alokację budżetową. Powinien być wspierany przez punkty kontaktowe ds. płci w ministerstwach, agencjach państwowych i urzędach władz lokalnych, jednak w praktyce jego możliwości są ograniczone (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2016).

Uprowadzenie panny młodej

W kontekście wspomnianego prawodawstwa warto się przyjrzeć podejściu struktur państwowych do szeroko krytykowanego kir-

giskiego zwyczaju uprowadzenia panny młodej. Kirgistan ma w regionie reputację kraju liberalnego pod względem polityki płci, a mimo to powszechne jest w nim zawieranie związku w wyniku porwania. Szacuje się, że stanowi ono od 16 do 24% wszystkich małżeństw (Nedoluzhko, Agadjanian, 2015, s. 868). Jedną ze skrajności jest sytuacja, w której mężczyzna uprowadza wybrankę siłą, bez jej zgody. W innych przypadkach odbywa się ucieczka lub etapowe porwanie, kiedy młodzi uprzednio zgadzają się na udział w zwyczaju – na przykład gdy ich rodzice nie akceptują małżeństwa.

Uprowadzenie panny młodej, zwane *ala kachlu*, zwykle angażuje potencjalnego pana młodego i jego przyjaciół. Zazwyczaj eskortują oni kobietę do samochodu, a następnie przewożą do domu mężczyzny – dziewczyna zostaje porwana z własnego domu, szkoły czy miejsca pracy. Potem spędza czas pod opieką rodziny pana młodego. Krewni mężczyzny wymuszają na niej napisanie listu „zgody" do swoich bliskich oraz nałożenie na siebie szala ślubnego. Jeżeli to uczyni, oznacza, że akceptuje małżeństwo. Cały proces może trwać od kilku godzin do paru dni. W końcu rodzina pana młodego udaje się do rodziców kobiety, aby „przeprosić", przekazać list córki i, tradycyjnie, ofiarować owce i inne dary – tak zwany *kałym* (Mroczkowska, 2010, s. 265).

Pomimo naganności opisanego zwyczaju większość dziewcząt decyduje się zostać z porywaczami, za zgodą swoich rodziców. W zaistniałej bowiem sytuacji odmowa mogła szkodzić ich reputacji. Nieraz porwane kobiety stają sie nieatrakcyjne dla kolejnych potencjalnych kandydatów na męża. W tym kontekście ważna jest rola małżeństwa jako instytucji społecznej. Od kobiet i mężczyzn w Kirgistanie oczekuje się wstąpienia w związek w młodym wieku, z wielu powodów: braku społecznej akceptacji przedmałżeńskiej aktywności seksualnej; oczekiwania, by kobiety miały wiele dzieci; postrzegania instytucji małżeństwa jako cezury wyznaczającej uzyskanie miana osoby dorosłej. Rodziny kobiet o niskim statusie

społecznym i majątkowym mogą być szczególnie skłonne do uczestniczenia w *ala kachlu*. Wreszcie porwania są często praktykowane jako akty określenia przynależności etnicznej. Zlekceważenie tego zwyczaju oznacza odrzucenie kirgiskiej tradycji, co z kolei może spowodować wykluczenie ze społeczności lokalnej.

Porwanie narzeczonych zostało uznane za niezgodne z prawem w kodeksie karnym Kirgistanu w 1994 roku. Prezydent Ałmazbek Atambajew 25 stycznia 2013 roku podpisał ustawę, która zmieniła art. 154 i art. 155 kodeksu karnego, podnosząc maksymalną wysokość kary pozbawienia wolności za porwanie narzeczonej do siedmiu lat, a także do dziesięciu lat w przypadku, gdy kobieta jest nieletnia. Zmiany w prawie były między innymi efektem nacisku organizacji społecznych, szczególnie aktywnych od 2012 roku, kiedy uruchomiono Kampanię 155, „ogólnokrajową kampanię mającą na celu wyeliminowanie praktyki porwania narzeczonych w Kirgistanie" (Galdini, 2014). Jednak liczba spraw sądowych wszczętych wobec sprawców pozostaje wyjątkowo niska w porównaniu ze skalą problemu. Stygmatyzacja związana z buntowaniem się przeciwko uprowadzeniom, które duża część społeczeństwa nadal postrzega jako element tradycji, często skłania dziewczynę i jej rodzinę, by nie składali zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa.

Kobiety a migracja

Odsetek kobiet emigrujących do Federacji Rosyjskiej jest znaczący. Według danych opublikowanych przez Federalną Służbę Migracyjną Federacji Rosyjskiej w kwietniu 2016 roku na terytorium Rosji przebywało 574 194 obywateli Kirgistanu, z czego 223 073 to kobiety, co stanowi prawie 40% kirgiskich migrantów (Федеральная Миграционная Служба Российской Федерации, 2016). Od czasu przystąpienia Kirgistanu do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, w sierpniu 2015 roku, procedury dotyczące osób opuszczających

kraj i członków ich rodzin zostały uproszczone. Chociaż przepływy migracyjne składają się w większej mierze z mężczyzn, wyraźnie wzrasta ich feminizacja. Głównym powodem, dla którego kobiety decydują się na wyjazd za granicę – niezależnie od tego, czy same, czy z mężem lub innym członkiem ich rodziny – jest chęć zapewnienia wsparcia finansowego najbliższym. Migrację często uważa się za jedyne rozwiązanie służące poprawie poziomu życia.

Jednak realia pobytu na obczyźnie często różnią się od oczekiwań. Kobiety i dzieci są tam szczególnie narażone na dyskryminację, przemoc i wykorzystywanie seksualne. Ponadto grozi im w większym stopniu niż mężczyznom nielegalne zatrudnienie, a co za tym idzie wyzysk w pracy, nieodpowiednie warunki życia i ograniczony dostęp do opieki zdrowotnej. Warto jednak zaznaczyć, że po wstąpieniu Kirgistanu do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej sytuacja migrantów uległa poprawie. Dzięki ograniczeniu formalności, a także zmniejszeniu kosztów życia więcej osób zdecydowało się na legalizację swojego pobytu w Federacji Rosyjskiej. Mimo że nielegalne zatrudnienie jest coraz rzadszym procederem, wciąż stanowi problem.

Kirgiskie migrantki padają również ofiarą przemocy ze strony swoich rodaków, tzw. „patriotów". Zdarzają się przypadki agresji wobec kobiet, które żyją w związku z mężczyznami niepochodzącymi z Kirgistanu. W 2012 roku w Internecie opublikowano wideo pokazujące młodą Kirgizkę stojącą nago na ciemnej ulicy, w otoczeniu Kirgizów, którzy ją obrażają i biją, domagając się odpowiedzi na pytanie, dlaczego „przynosi wstyd narodowi i angażuje się w prostytucję z mężczyzną innej narodowości" (Beishenbek Kyzy, 2012). Przedstawiona sytuacja wywołała wówczas ogromny protest, a mimo to podobne, nowe nagrania pojawiają się w sieci regularnie.

Kobiety są też często napiętnowane przez swoje społeczności, gdy wracają do Kirgistanu. Według rosyjskich statystyk 48% migrantek mieszka samotnie. Aż 82% Kirgizek było w związku

małżeńskim z osobą, która pozostała w kraju (International Federation for Human Rights, 2016). W północnym Kirgistanie i na obszarach miejskich powszechnie akceptuje się, że kobiety migrują samodzielnie, podczas gdy taka postawa ich odpowiedniczek z obszarów wiejskich i południowej części państwa może się spotkać z dezaprobatą ze strony członków ich społeczności. Dodatkowo w przypadku nieudanego doświadczenia migracyjnego kobiety są bardziej narażone na utratę statusu społecznego niż mężczyźni. Te, które opuściły kraj same i pragną wyjść za mąż po powrocie, mogą napotkać trudności w niektórych konserwatywnych społecznościach, w których wątpliwość budzi ich „honor". Ryzyko to jest szczególnie wysokie w wiejskich częściach Kirgistanu.

Na negatywne konsekwencje migracji narażone są również kobiety, których mężowie wyjechali za granicę. Zdarza się, że żonaci mężczyźni wchodzą w związki pozamałżeńskie i zakładają drugą rodzinę podczas pobytu w innym państwie (Manjoo, 2014). Niektórzy z nich nadal wysyłają przekazy pieniężne do swoich pierwszych żon mieszkających w Kirgistanie, natomiast inni po prostu urywają kontakty. Migracja stała się jednym z czynników, które doprowadziły do wzrostu liczby porwań narzeczonych. Przed wyjazdem z kraju mężczyzna zwykle pragnie znaleźć żonę, aby zapewnić opiekę rodzicom podczas swojej nieobecności. Kobieta, którą wybierze, jest nie tylko ofiarą uprowadzenia, ale również wyzysku, ponosząc ciężar troski o rodzinę męża.

Kobiety w życiu politycznym i społecznym

W Kirgistanie silne są stereotypy społeczne dotyczące oczekiwanych ról kobiet i mężczyzn, przenikają wszystkie sektory i obszary funkcjonowania państwa. Dotyczy to również sfery publicznej. Aktywna partycypacja kobiet w życiu politycznym wciąż pozostaje rzadkością. Niewielki odsetek prowadzących tego rodzaju działal-

ność kobiet zmaga się z dyskryminującymi postawami i przeszkodami na drodze do awansu. W 2017 roku wśród 120 deputowanych parlamentu było 19 kobiet. W samorządach lokalnych ich odsetek był niższy: zajmowały 706 miejsc z ogólnej liczby 6955 przedstawicieli władz lokalnych. W radach miejskich na 1127 mandatów 595 przypada kobietom, co stanowi około 21% wszystkich radnych (United Nations Development Programme, 2017). Widać wyraźnie, że kobiety na stanowiskach państwowych są w mniejszości, jednak jest ich więcej, niż można by się spodziewać.

Przykładem kobiety zajmującej wysokie stanowisko państwowe jest Roza Otunbajewa, kojarzona głównie z życiem politycznym kraju. Karierę w tej dziedzinie zaczęła w 1981 roku, wcześniej wykładała na Kirgiskim Uniwersytecie Narodowym. W roku 1992, rok po odzyskaniu przez republikę niepodległości, została pierwszym ambasadorem byłej Republiki Radzieckiej w Stanach Zjednoczonych. Dwa lata później mianowano ją na stanowisko ministra spraw zagranicznych. Po trzech latach przeniosła się do Londynu jako pierwszy poradziecki ambasador Kirgistanu w Wielkiej Brytanii, a następnie pełniła funkcję zastępcy specjalnego przedstawiciela ONZ w Gruzji. Po powrocie do Biszkeku w 2004 roku założyła partię polityczną Ata Żurt. Została jednym z liderów tulipanowej rewolucji w marcu 2005 roku (Ó Beacháin, 2009, s. 3329). Po kolejnej rewolucji, w 2010 roku, zaczęła sprawować urząd prezydenta okresu przejściowego i pełniła tę funkcję do 2011 roku (*Роза Исаковна Отунбаева*…, 2010). Następnie wycofała się z polityki, ale nie z życia społecznego. W 2012 roku założyła fundację Inicjatywa Rozy Otunbajewej. Głównym celem organizacji jest inicjowanie i wdrażanie programów i projektów, które przyczyniają się do rozwoju społecznego, politycznego, gospodarczego i środowiskowego Kirgistanu. Działalność fundacji jest ukierunkowana na rozwój edukacji, sztuki i kultury, wspieranie kobiet i młodzieży, a także tworzenie platform rozwoju wielokulturowego (Roza Otunbayeva Initiative). Jedno z przedsięwzięć

to projekt mentorski „Ustat". Jego celem jest budowanie potencjału młodych kobiet w życiu publicznym i politycznym: rozwój zdolności przywódczych, doskonalenie umiejętności krytycznego myślenia, zdobywanie doświadczenia w opracowywaniu projektów politycznych i podejmowaniu decyzji w sprawach publicznych.

Istnieje też szereg innych organizacji pozarządowych zajmujących się kwestiami dotyczącymi równości płci. Forum Kobiecych Organizacji Pozarządowych jednoczy 80 z nich (United Nations Development Programme, 2017). Jego głównym celem jest prowadzenie wspólnych działań i szkoleń, promowanie upodmiotowienia kobiet. Organizacje pozarządowe skoncentrowane na płci pracują nad szeroką gamą zagadnień, w tym świadczeniem usług wsparcia dla osób, które doświadczyły przemocy, czy wzmocnieniem pozycji gospodarczej i politycznej.

Stowarzyszenie Nowy Rytm zostało założone w 2014 r. w Oszu, na południu Kirgistanu. Początkowo grupa nie była w ogóle otwarta na forum publiczne – cztery dziewczęta spotykały się, by rozmawiać na tematy, które ich dotyczą, takie jak prawa kobiet, przemoc wobec kobiet i nierówność płci (Ashiraliev, 2018). Dwa lata później dwie z nich postanowiły podjąć szersze działania, organizując marsz w dniu 8 marca 2016 roku (Międzynarodowy Dzień Kobiet). Ich pierwsza publiczna kampania miała na celu informowanie społeczeństwa o prawach i problemach kobiet. Uwaga Nowego Rytmu skupia się na młodszym pokoleniu, osobach w wieku od 14 do 28 lat. Jednym z ich głównych założeń jest walka z przemocą domową, wczesnym małżeństwem i zjawiskiem seksizmu oraz zachęcanie kobiet do kontynuowania studiów wyższych.

Bibi otun

Aktywność kobiet i ich rola w społeczeństwie wynika również z tradycji. W Azji Centralnej ważną funkcję pełnią przewodniczki

duchowe zwane *bibi otun* (w Kirgistanie również *otyncza*). Wykonują one czynności religijne, prowadzą ceremonie, uczą młodsze pokolenia oraz działają jako liderki wśród kobiet (Cieślewska, 2017, s. 20). Dzięki temu, że są autorytetami religijnymi i zajmują wysoką pozycję w swoich społecznościach, mogą również pełnić funkcje przywódców w obu obszarach. *Bibi otun* działają w sferze codziennych praktyk i tradycji dotyczących duchowości, która łączy je z Bogiem. Z powodu tego specjalnego dostępu do świata nadprzyrodzonego cieszą się szacunkiem podobnie jak męscy przywódcy religijni lecz ich status jest niższy, ponieważ na ogół mają gorsze wykształcenie religijne. Z pewnością jednak przyczyniają się do tworzenia homogenicznego świata kobiet, z własnymi tradycjami i zasadami, które konsekwentnie kształtują życie społeczności.

W przeszłości funkcje *bibi otun* często pełniły córki lub żony przywódców religijnych, kobiety ze znaczących rodzin. Kształciły się w szkołach z programem nauczania podobnym do realizowanego w placówkach dla chłopców. Tradycyjny system edukacji islamskiej, który obejmował oddzielne szkoły dla dziewcząt, był silnie krytykowany przez carską administrację, ponieważ uważano go za zacofany i nieodpowiadający potrzebom współczesnego świata (Krämer 2006, s. 321-322). Pomimo panujących wątpliwości co do poziomu nauczania *bibi otun* stanowiły ważne źródło wiedzy dla dziewcząt na temat wiary. Edukacja religijna była niezbędna z punktu widzenia znajomości norm religijnych, społecznych i etycznych, które stanowiły podstawę dobrego wychowania. Miało to ogromne znaczenie dla przyszłego małżeństwa kobiety i umiejętności, których potrzebowała, aby wychować swoje dzieci. W następstwie rewolucji komunistycznej szkoły zostały zamknięte, a działalność *bibi otun* zakazana, niemniej jednak, podobnie jak w przypadku innych przywódców religijnych, były one nadal aktywne w swoich społecznościach. Głównym obiektem prześladowań stało się oficjalne duchowieństwo, podczas gdy *bibi otun* –

których status był nieoficjalny – władze kontrolowały w mniejszym stopniu (Peshkova 2009, s. 11). Odegrały one ważną rolę w zachowaniu tradycji islamskiej w czasie komunizmu. Podczas gdy mężczyźni częściej angażowali się w pracę poza społecznością i byli narażeni na wpływy zewnętrzne, w tym ateizację, kobiety zwykle pozostawały w domu. Stąd prowadziły bardziej tradycyjny tryb życia, praktykując stare zwyczaje i przekazując wiedzę o nich dzieciom (Kandiyoti, Azimova, 2004, s. 331).

Współcześnie *bibi otun* wciąż zajmują się sprawami religijnymi i rytuałami, a także uczą religii dzieci i kobiety. Prowadzą modlitwy i rytuały dla kobiet podczas różnych uroczystości: ślubów, pogrzebów itp. Czasami przewodzą także pielgrzymkom do mazarów. Ponadto wykonują specjalnie rytuały sprzyjające rozwojowi życia duchowego kobiet, a nawet zapewniają różne formy uzdrawiania. Aby zostać *bibi otun*, należy mieć dobre pochodzenie, wymagana jest znajomość religii i tradycji, talent muzyczny i poetycki. Liderki kobiet powinny być również szkolone przez starszą *bibi otun* (Cieślewska, 2017, s. 211). Jej zawód traktuje się jako służbę społeczności, więc przyjmowanie drogich prezentów lub wymuszanie znacznych nagród nie jest akceptowalnym zachowaniem. Oczekuje się również, że *bibi otun* będzie miała harmonijne i stabilne życie rodzinne.

Trudno ocenić rzeczywisty wpływ *bibi otun* na kobiety w Kirgistanie, ponieważ różni się on w zależności od danej społeczności. Jednak postacie liderek religijnych mają szczególne znaczenie w Kotlinie Fergańskiej. Uwydatniło się to zwłaszcza po rewolucji z 2010 roku. W chaotycznej rzeczywistości obszaru pokonfliktowego wiele kobiet znalazło wsparcie w religii, będąc przekonanymi, że islam pomógł im pokonać trudności życia codziennego (Cieślewska, 2017, s 151). Dla niektórych uczestnictwo w ceremoniach lub zaangażowanie religijne są okazją do wyjścia poza krąg rodzinny, do brania udziału w życiu społecznym. Często łatwiej jest im uzyskać zgodę teściowej lub męża na opuszczenie domu

w celu uczestniczenia w lekcji religii, niż aby wyjść z innego powodu. Część kobiet postrzega praktyki religijne jako formę samorealizacji, która daje im poczucie satysfakcji wynikającej z robienia czegoś, co odpowiada ich interesom. Żeńskie zgromadzenia i lekcje religii prowadzone przez kobiece przywódczynie stają się coraz bardziej popularne, zwłaszcza że tylko mężczyźni mogą uczęszczać do meczetów. *Bibi otun* mają wielki wpływ na kobiety. Czasami na zgromadzenia religijne przybywają ich setki, aby słuchać liderek. Nic dziwnego, że przywódczynie w znacznym stopniu kształtują poglądy kobiet kirgiskich.

Podsumowanie

Sytuacja kobiet w Kirgistanie wciąż wymaga zdecydowanej poprawy. Nie chodzi tu wyłącznie o zmiany legislacyjne, gdyż te są ciągle uaktualniane i zmierzają w dobrą stronę. Ze strony organów państwowych zauważalny jest przekaz o braku zezwolenia na przemoc, wykorzystywanie seksualne czy porwania narzeczonych, jak również dążenie do zwiększenia udziału kobiet w życiu politycznym, co jest też regulowane prawnie. Jednak codzienna praktyka społeczna w znaczącym stopniu odbiega od litery prawa. Potrzeba bardziej efektywnego wdrażania przepisów w życie. Nawet najdoskonalsze prawodawstwo jest niewystarczające, jeżeli brakuje zdecydowania i konsekwencji w jego egzekwowaniu. Kolejna problematyczna kwestia to świadomość społeczna, wymagająca uwrażliwienia na problem dyskryminacji ze względu na płeć. Dlatego takie inicjatywy jak fundacja Inicjatywa Rozy Otunbajewej czy Nowy Rytm, pomagające kobietom w ciężkiej sytuacji, ale też wychowujące nowe pokolenia bardziej świadomych Kirgizek, są tak potrzebne temu społeczeństwu.

Kirgistan to również miejsce, gdzie tradycja mocno ściera się z postępem. Mimo wielu zachodnich wzorców, które zostały

przyjęte, bardzo widoczne są elementy tradycyjne. Zrozumiały jest fakt, iż państwo nie chce zatracić swojej tożsamości i tradycji. Nie może się to jednak odbywać kosztem łamania praw kobiet. Zwłaszcza biorąc pod uwagę fakt, że tradycyjnie pełniły one nie tylko funkcję opiekunek domowego ogniska, ale również liderek. Jako *bibi otun* sprzyjały upodmiotowieniu kobiet, funkcjonowały jako osoby aktywne, zaangażowane w życie społeczności, a nie tylko rodziny.

Zachodnie wzorce są niemożliwe do przeniesienia w stu procentach w realia kirgiskie, jednak odwołując się do tradycji, musimy pamiętać, że jest ona niejednowymiarowa, i to również w niej można znaleźć źródła emancypacji kobiet.

Bibliografia

Cieślewska A., 2017, *Islam with a Female Face: How Women Are Changing the Religious Landscape in Tajikistan and Kyrgyzstan*, Kraków.

Farrington J.D., 2005, *De-Development in Eastern Kyrgyzstan and Persistence of Semi-Nomadic Livestock Herding*, „Nomadic Peoples", vol. 9, no. 1-2, https://doi.org/10.3167/082279405781826191.

Kandiyoti D., Azimova N., 2004, *The Communal and Sacred. Women's Worlds of Ritual of Uzbekistan*, „The Journal of the Royal Anthropological Institute", vol. 10, no. 2, https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2004.00192.x.

Krämer A., 2006, *Islam na territorii byvshei Rossiiskoi Imperii*, [w:] S.M. Prozorov (red.), *Enciklopedicheskii Slovar*, t. 1, Moskva.

Massell G.J., 1974, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929*, New Jersey, https://doi.org/10.1515/9781400870295.

Mroczkowska J., 2010, *Kirgiskie małżeństwa przez porwanie – doświadczenie czasu, kolektywności i przemocy*, „LUD", t. 94.

Nedoluzhko L., Agadjanian V., 2015, *Between Tradition and Modernity. Marriage Dynamics in Kyrgyzstan*, „Demography", vol. 52.

Ó Beacháin D., 2009, *Tulip Revolution, Kyrgyzstan*, [w:] I. Ness (ed.), *International Encyclopedia of Revolution and Protest*, Oxford.

Thieme S., 2008, *Living in Transition. How Kyrgyz Women Juggle Their Different Roles in a Multi-local Setting*, „Gender, Technology and Development", vol. 12 (3), https://doi.org/10.1177/097185240901200303.

Źródła internetowe

Amnesty International, 2016, *Important Step Forward for Girls' Rights in Kyrgyzstan*, 5 X, online: https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR5849372016ENGLISH.pdf – 20 IV 2019.

Ashiraliev E., 2018, *Feminism Through Pictures. How Girls of South Kyrgyzstan Fight for Women's Rights*, 1 I, online: https://voicesoncentralasia.org/feminism-through-pictures-how-girls-in-the-south-of-the-kyrgyz-republic-fight-for-womens-rights/ – 29 IV 2019.

Becker C.M., Mirkasimov B., Steiner S., 2016, *Forced Marriage and Birth Outcomes*, online: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2946724 – 18 IV 2019.

Beishenbek Kyzy E., 2012, *Kyrgyz Migrant Women Brutally Assaulted In 'Patriotic' Videos*, 31 V, online: https://www.rferl.org/a/kyrgyz-migrant-women-brutally-assaulted-in-patriotic-videos/24599390.html – 25 IV 2019.

Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2016, *National Gender Profile of Agricultural and Rural Livelihoods – Kyrgyz Republic. Country Gender Assessment Series*, online: http://www.fao.org/3/a-i5763e.pdf 28 – 01 V 2019

Galdini F., 2014, *Bride Kidnapping In Kyrgyzstan*, 29 V, online: https://www.rferl.org/a/bride-kidnapping-in-kyrgyzstan/25403604.html – 20 IV 2019.

Ibraeva G., Moldosheva A., Niyazova A., 2012, *Kyrgyz Country Case Study*, Washington, DC: World Bank. © World Bank, online: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9151 License: CC BY 3.0 IGO – 9 IX 2020.

International Federation for Human Rights, 2016, *Women and Children from Kyrgyzstan Affected by Migration. An Exacerbated Vulnerability*, online: https://www.fidh.org/IMG/pdf/rapport_kyrgyzstan_uk-2-web2.pdf – 29 IV 2019.

International Labour Organization, *Ratifications for Kyrgyzstan*, online: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11200:0::NO::P11200_COUNTRY_ID:103529 – 21 X 2019.

Manjoo R., 2014, *Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences*, UN General Assembly Human

Rights Council, Geneva, online: https://undocs.org/en/A/HRC/26/38 – 22 IV 2019.

New Progressive Law on Domestic Violence Adopted in Kyrgyzstan, 2017, 10 V, online: http://www.unwomen.org/en/news/stories/2017/5/news-new-progressive-law-on-domestic-violence-adopted-in-kyrgyzstan – 11 IV 2019.

Peshkova S., 2009, *Muslim Women Leaders in the Ferghana Valley. Whose Leadership Is It Anyway?*, „Journal of International Women's Studies", vol. 11, issue 1, online: https://vc.bridgew.edu/jiws/vol11/iss1/2/ – 09 IX 2020.

Roza Otunbayeva Initiative, online: http://roza.kg/foundation/appeal-founder/ – 23 IV 2019.

Turaeva R., 2018, *Women as Change Agents in Muslim Societies. Gender and Change in Post Soviet Central Asia*, [w:] M. Najafizadeh, L. Lindsey, (red), *Women of Asia. Globalization, Development, and Gender Equity*, Nowy Jork, online: https://www.researchgate.net/profile/Rano_Turaeva/publication/319153361_Women_as_Change_Agents_Gender_in_Post-Soviet_Central_Asia/links/5a869b5eaca272017e56ac11/Women-as-Change-Agents-Gender-in-Post-Soviet-Central-Asia.pdf – 28 IV 2019.

United Nations Development Programme, 2017, *Gender Equality and Women's Empowerment in Public Administration*, online: https://www.undp.org/content/dam/rbec/docs/UNDP-Gender%20equality%20in%20public%20administration.pdf – 12 IV 2019.

Роза Исаковна Отунбаева – Президент Кыргызской Республики, 2010, 2 VII, online: https://web.archive.org/web/20101226063120/http://kyrgyz-el.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=604&Itemid=44 – 20 X 2019.

Федеральная Миграционная Служба Российской Федерации, *Сведения в отношении иностранных граждан, находящихся на территории Российской Федерации, в половозрастном разрезе (по состоянию на 5 апреля 2016 г.)*, Главное Управление по Вопросам Миграции МВД, online: http://гувм.мвд.рф/about/activity/stats/Statistics/Svedenija_v_otnoshenii_inostrannih_grazh/item/5850/ – 20 X 2019.

Roza Isakovna Otunbaeva – Prezident Kyrgyzskojj Respubliki, 2010, 2 VII, online: https://web.archive.org/web/20101226063120/http://kyrgyz-

el.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=604&Itemid=44 – 20 X 2019.

Federalnaja Migracionnaja Sluzhba Rossijjskojj Federacii, *Svedenija v otnoshenii inostrannykh grazhdan, nakhodjashhikhsja na territorii Rossijjskojj Federacii, v polovozrastnom razreze (po sostojaniju na 5 aprelja 2016 g.)*, Glavnoe Upravlenie po Voprosam Migracii MVD, online: http://guvm.mvd.rf/about/activity/stats/Statistics/Svedenija_v_otnoshenii_inostrannih_grazh/item/5850/ – 20 X 2019.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 245-269
https://doi.org/10.12797/9788381382656.12

MICHAŁ KURYŁOWICZ

5. Edukacja i polityka edukacyjna współczesnego Kirgistanu

Abstract

Education and Educational Policy in Modern Kyrgyzstan

Kyrgyzstan took over the Soviet-organized educational system after 1991. Since the beginning of independence, the Kyrgyz authorities have been implementing an inconsistent program of adapting the teaching organization in the republic to European standards, while struggling with the lack of financial resources, the problem of the demographic explosion and the resulting excessive increase in the number of students and a decline in teacher authority. The chapter focuses on changes taking place both in primary and secondary education and in higher education in the republic.

Keywords: education, Ministry of Education and Science of Kyrghyz Republic, Bologna Process, Gulnara Kudayberdieva, PISA

Резюме

Политика в области образования в современном Кыргызстане

Кыргызская Республика унаследовала после 1991 года советскую систему образования. С самого начала независимости власти в Бишкеке осуществляют довольно незвязную программу приведения отечественной системы образования в соответствие с европейскими стандартами. На пути реформ они сталкиваются одновременно с отсутсвием финансирования,

проблемой демографического всплеска и падением авторитета учителей. Стстья характеризирует изменения вводимые в рамках системы базового, начального, среднего и высшего образования.

Ключевые слова: образование, Министерство образования и науки Кыргызской Республики, болонский процесс, PISA

System nauczania powszechnego w Kirgistanie, podlegający tamtejszemu Ministerstwu Edukacji i Nauki (Министерство образования и науки Кыргызской Республики), zorganizowany jest na podstawie ustawy O edukacji (Об образовании), uchwalonej w 2003 roku. Składa się na niego kilka kolejnych etapów zdobywania wiedzy.

Pierwszym, nieobowiązkowym stadium jest nauczanie przedszkolne, obejmujące dzieci w wieku 3-6 lat, bazujące na żłobkach oraz przedszkolach. Obligatoryjna nauka w szkole rozpoczyna się w 7 roku życia dziecka i trwa 9 lat. Przez pierwsze 4 lata prowadzona jest jako nauczanie wczesnoszkolne (*начальное образование*), następnie, do 9 klasy (do 16 roku życia), jako nauczanie podstawowe (*основное образование*). Po zakończeniu etapu podstawowego uczniowie mogą kontynuować naukę w klasach 10 i 11, w ramach szkolnictwa średniego ogólnokształcącego (*среднее общее образование*) lub zmienić profil edukacji na zawodowy (*Закон Кыргызской Республики*…, 2003, art. 16).

Kształcenie zawodowe (*профессиональное образование*) rozpoczyna się na poziomie 10 klasy i dzieli na dwa etapy: podstawowy (klasy 10 i 11, realizowane przez szkoły zawodowe i licea zawodowe) oraz średni (szkoły zawodowe, technika i koledże). Nad pierwszym z nich opiekę sprawuje Agencja ds. Podstawowej Edukacji Techniczno-Zawodowej przy Ministerstwie Edukacji i Nauki Republiki Kirgiskiej (Агентство начального профессионального образования при Министерстве образования и науки

Кыргызской Республики) (АПТО)[1], natomiast drugi pozostaje bezpośrednio w gestii ministerstwa. Uczniowie mogą, po ukończeniu 9 lub 11 klasy szkoły ogólnokształcącej, podjąć nauczanie zarówno w ramach szkoły zawodowej podstawowej, jak i średniej. Różnica w obrębie tego wyboru sprowadza się do ścieżki dalszej kariery. Aby się dostać na uczelnię zawodową, należy ukończyć szkołę średnią (ogólną lub zawodową), przy czym absolwenci szkoły średniej zawodowej mają możliwość uzyskania dyplomu szkoły wyższej w ramach „przyspieszonego programu" (*ускоренная программа*) (*Закон Кыргызской Республики*…, 2003, art. 22).

System egzaminowania absolwentów szkół podstawowych (tzw. egzaminy państwowe, Итоговая государственная аттестация, ИГА) jest jednostopniowy. Wiedzę uczniów po raz pierwszy weryfikuje się po ukończeniu 9 klasy. Obecnie egzaminy obejmują matematykę, język wiodący nauczania (kirgiski, rosyjski, uzbecki lub tadżycki), drugi język republikański (kirgiski lub rosyjski, w zależności od wiodącego języka nauczania), historię Kirgistanu oraz jeden z przedmiotów do wyboru: literaturę, geometrię, fizykę, chemię, biologię, geografię, język obcy, wiedzę o społeczeństwie (*человек и общество*), wprowadzenie do ekonomii lub informatykę. Egzaminy te trwają dosyć długo (w 2019 roku odbyły się pomiędzy 3 a 18 czerwca), ich pozytywne zdanie pozwala na kontynuację edukacji na poziomie średnim.

System weryfikacji wiedzy po szkole średniej oraz dopuszczenia do edukacji na poziomie wyższym jest dwuetapowy. Uczniowie, kończąc 11 klasę, zdają matematykę, język wiodący nauczania (jeden z czterech wspomnianych powyżej), drugi język republikański (kirgiski lub rosyjski), historię Kirgistanu oraz przedmiot do wyboru: geometrię, fizykę, chemię, biologię, geografię, język obcy, wiedzę o społeczeństwie (*человек и общество*), wprowa-

1 Instytucja powstała w 2007 roku, zwierzchnictwo nad nią sprawował rząd. Od 2017 roku jest ona częścią ministerstwa nauki.

dzenie do ekonomii lub informatykę. Egzaminy te również rozłożone są w czasie (w 2019 roku odbyły się pomiędzy 3 a 20 czerwca), niemniej jednak nie warunkują wstępu na studia, zapewniając jedynie dyplom ukończenia szkoły średniej. Rozpoczęcie studiów umożliwia dopiero zdanie dodatkowego testu (*Какие новые правила*…, 2019).

Tak zwany test ogólnorepublikański (Общереспубликанский тест, ОРТ) organizowany jest w Kirgistanie począwszy od 2002 roku, od 2012 roku stał się obowiązkowym egzaminem, warunkującym rozpoczęcie edukacji na poziomie wyższym (w ramach tzw. „konkursu testów") (Бенгард, 2017). Każdy absolwent szkoły jest zobowiązany zdawać test podstawowy (*основной тест*), na który składają się rozdziały z zakresu wiedzy matematycznej, gramatyki wybranego języka wiodącego oraz rozumienia tekstu. Uczniowie mogą też przystąpić do testu przedmiotowego (*предметный тест*) z następujących przedmiotów: chemia, biologia, fizyka, matematyka, historia oraz język angielski (*Постановление Правительства КР*…, 2006, art. 14-16). Rozporządzenie rządu Republiki Kirgiskiej z 2006 roku przewiduje, iż organizacją i oceną testu ma się zajmować „niezależna instytucja testowa" (*независимая тестовая служба*) – organizacja pozarządowa, wybierana przez ministerstwo edukacji na trzy lata. Chociaż od 2014 roku jest ona wyłaniana metodą konkursową, niezmiennie rola ta powierzana jest Centrum Oceny w Edukacji i Metod Nauczania (Центр оценки в образовании и методов обучения) (ЦООМО; Бенгард, 2017).

Szkolnictwo wyższe w Kirgistanie kształci absolwentów szkół średnich, dając im możliwość osiągnięcia trzech stopni kwalifikacji zawodowych: licencjata (*бакалавр*), specjalisty (*специалист*) oraz magistra (*магистр*) (*Закон Кыргызской Республики*…, 2003, art 22). Słabo rozpoznawalny obecnie w polskim systemie edukacji tytuł „specjalisty" określany jest przez kirgiskie ministerstwo nauki jako pełne wykształcenie wyższe, równoznaczne z tytułem

magistra, osiągane po pięciu latach kształcenia. Różnica między nimi sprowadza się do celu kształcenia: w przypadku specjalisty to wyłącznie „praktyczna działalność zawodowa w konkretnej dziedzinie (gałęzi)". W przypadku magistra edukacja jest zorientowana na „działalność naukowo-dydaktyczną, naukową oraz praktyczną działalność zawodową" absolwentów takich studiów (МОиН КР, *Высшее образование*). Tytuł specjalisty utrzymywany jest zwłaszcza na kierunkach studiów związanych z medycyną (КГМА, 2018). Jego obecność, chociaż malejąca w wymiarze procentowym, stanowi echo rozwiązań edukacyjnych z czasów ZSRR.

Kirgistan jak dotąd nie przystąpił oficjalnie do Europejskiej Przestrzeni Szkolnictwa Wyższego, czyli do wspólnoty krajów realizujących zasady określone przez Deklarację Bolońską (należy do niej natomiast od 2010 roku Kazachstan). Niemniej jednak republika stopniowo, od 2011 roku, wprowadza analogiczne zasady organizacji nauczania na poziomie wyższym. We wrześniu 2011 roku 11 uczelni kirgiskich podpisało w Bolonii Wielką Kartę Uniwersytetów, decydując się w ten sposób na ujednolicenie standardów kształcenia z uczelniami europejskimi. W tym samym roku postanowieniem rządu wprowadzono dwustopniową strukturę wykształcenia wyższego, która zaczęła wchodzić w życie od roku akademickiego 2012/2013 (Дмитриенко, 2013).

***

Kirgistan jest państwem młodym. Ta banalna z pozoru konstatacja niesie jednak za sobą poważne konsekwencje z punktu widzenia systemu edukacji. Republika Kirgiska to kraj o niedługim „stażu niepodległości" i równocześnie państwo o bardzo młodym społeczeństwie, w którym trzecia część mieszkańców nie ukończyła jeszcze 15 roku życia. Kirgistanowi brakuje własnych tradycji powszechnego nauczania, te zaś, które posiada, są odziedziczone po Związku Radzieckim. Ogólnozwiązkowy model edukacji wymagał

po 1991 roku adaptacji do nowej, okrojonej terytorialnie i finansowo rzeczywistości. Ponieważ system ten stanowił zasadniczo jedyne doświadczenie kilku pokoleń pedagogów i uczniów, w nowej sytuacji stał się głównym punktem odniesienia dla oceny dokonywanych zmian. W zdecydowanej większości opiniujący – eksperci, publicyści, ale też zwykli odbiorcy systemu edukacyjnego – podkreślali i wciąż podkreślają wyjątkowo wysoki poziom kształcenia oferowanego w okresie Związku Radzieckiego, zestawiając go z głębokim kryzysem tej dziedziny w nowej rzeczywistości politycznej po 1991 roku.

Zapaść kirgiskiego systemu edukacji od momentu likwidacji wspólnej, związkowej platformy edukacyjnej stanowiła rzecz jasna pochodną rozpadu ZSRR na szereg odrębnych bytów politycznych. Pozbawiona nadbudowy związkowej – politycznej i ekonomicznej – Republika Kirgiska zetknęła się od razu z kilkoma problemami, które oddziaływały negatywnie na jakość systemu edukacji. Rozpad wspólnego rynku i kryzys transformacyjny spowodowały drastyczne obniżenie poziomu finansowania szkolnictwa powszechnego. Towarzyszyło temu zjawisko uwypuklające niewydolność młodej republiki w zakresie polityki edukacyjnej: demograficzny *boom* skutkujący ciągłym wzrostem liczby uczniów rozpoczynających lub kontynuujących naukę.

Liczba ludności Kirgistanu tylko w pierwszym dziesięcioleciu niepodległości wzrosła o 500 tys. osób (do 4,95 mln mieszkańców), w 2018 roku było to już 6,3 mln osób (Bank Światowy, *Kirgistan. Liczba*…). Jeśli w 1990 roku dzieci do 15 roku życia stanowiły 1,6 mln osób, to w 2015 roku już niemal 1,9 mln (United Nations, 2019). Przełożyło się to na dynamiczny przyrost liczby uczniów, zwłaszcza szkół podstawowych. W 1991 roku, u schyłku epoki radzieckiej, uczęszczało do nich 352 tys. osób, w 2018 – 528 tys. dzieci (Bank Światowy, *Kirgistan. Edukacja*…).

Tymczasem głęboka recesja, w jakiej znalazł się Kirgistan na początku lat 90., spowodowała drastyczne obniżenie poziomu

finansowania systemu edukacji. Kryzys transformacyjny gospodarki kirgiskiej osiągnął dno w 1995 roku, gdy tamtejsze PKB wyniosło zaledwie 50% szacowanego poziomu z 1990 roku (2,44 mld USD w 1995 roku względem 4,81 mld USD w 1990). Kirgistan zdołał wyrównać poziom gospodarczy sprzed rozpadu Związku Radzieckiego dopiero w 2009 roku (Bank Światowy, *Kirgistan. Liczba*…).

Równolegle do erozji gospodarki następował spadek udziału państwowych wydatków edukacyjnych w strukturze PKB. Nawet niepełne dane z początkowego okresu niepodległości pozwalają dostrzec skalę tego zjawiska. W 1994 roku rząd przeznaczał na edukację około 5,8% PKB, by w 2000 roku obniżyć ten poziom do 3,5% PKB. Towarzyszył temu wspomniany głęboki spadek dochodu narodowego. Dopiero po 2000 roku obserwowane jest, równolegle z ożywieniem gospodarczym, zwiększanie nakładów na szkolnictwo. Po 2009 roku ich wysokość ustabilizowała się na poziomie ok. 6% PKB (Bank Światowy, *Kirgistan. Edukacja*…).

Problemem finansowania systemu edukacji i nauki w Kirgistanie jest nie tylko wielkość nakładów na tę sferę, ale również struktura wydatków państwowych. Upublicznione dane za 2016 rok pokazują, że z punktu widzenia kryterium funkcjonalnego zdecydowaną większość budżetu (57%) pochłaniają potrzeby tzw. edukacji podstawowej i średniej (klasy 1-11 szkoły obowiązkowej), podczas gdy na edukację na poziomie wyższym trafia 16,5% wydatków, zaś na naukę i badania – tylko 0,3%. Widać zatem wyraźnie, że państwo zmierza jedynie do zachowania *status quo*, czyli podtrzymania swojej roli jako gwaranta bezpłatnej edukacji podstawowej. Zaniedbuje natomiast wyższe stadia edukacji, a zwłaszcza sferę badań, której rozwój mógłby uczynić ścieżkę edukacyjną logicznym i przede wszystkim atrakcyjnym wyborem dla młodego pokolenia mieszkańców Kirgistanu.

Analiza struktury wydatków z punktu widzenia kryterium celowościowego pokazuje, że aż 80% budżetu edukacji to wypłaty

i inne świadczenia dla pracowników tej sfery, natomiast tylko 11% środków przeznaczane jest na inne wydatki, w tym nabycie towarów i usług dla szkół czy opłatę usług łączności. Dominacja funduszu wypłat w budżecie edukacji nie oznacza jednak, że nauczyciele są godziwie opłacani. Średni poziom ich wynagrodzeń oscyluje w ostatnich latach (2012-2017) w przedziale 140-170 USD i jest kilkukrotnie niższy niż w sąsiednim Kazachstanie (350-450 USD) czy w Rosji (450-740 USD). Również w samym Kirgistanie zarobki te nie przyciągają młodych osób do zawodu, ponieważ wspomniany poziom uposażeń nauczycieli stanowi zaledwie 70% średniego wynagrodzenia w całej gospodarce tego, skądinąd biednego, państwa (Токтогулова, Темиров, Римская, 2016, s. 25-27).

Dotkliwe braki finansowe w połączeniu ze stale zwiększającym się naciskiem demograficznym na szkoły mają również inne skutki dla systemu: obniżenie jakości nauczania i erozja całej infrastruktury szkolnej, co prowadzi do spadku autorytetu społecznego nauczycieli i szkół jako takich. Wspomniane zjawiska pogłębiły i bez tego silny w społeczeństwie sentyment za szkołą w stylu „radzieckim". Kontrastuje z nim niska ocena dzisiejszej edukacji i rosnące negowanie edukacji w ogóle, jako nieprzydatnej w późniejszym życiu, niedostosowanej do potrzeb współczesności. Bieda raczej wymusza szybszy start w życiu zawodowym niż przechodzenie wszystkich faz anachronicznej w odbiorze społecznym edukacji.

Skutki kryzysu pierwszych lat funkcjonowania nowego systemu są wciąż odczuwane w zasadzie na każdym poziomie edukacji. Najsilniej odbiły się one na nauczaniu przedszkolnym, z natury swej nieobowiązkowym. Liczba dzieci uczęszczających do przedszkoli spadła ze 190 tys. w roku 1991 do niespełna 60 tys. w 2006 roku, co w tym ostatnim przypadku stanowiło zaledwie 10,5% wszystkich osób w przedziale wiekowym 3-6 lat. W ostatnich latach odsetek ten wzrasta i w 2019 roku osiągnął poziom 25%, co jednak oznacza, że zdecydowana większość dzieci nadal nie jest objęta tą formą opieki wychowawczo-edukacyjnej (*В Киргизии за пять лет*…,

2019). Wyraźna zapaść, obserwowana na tym poziomie edukacji praktycznie przez cały okres po 1991 roku, ma jednak swoje przyczyny w błędach popełnionych jeszcze w okresie radzieckim. Znaczna część istniejących wówczas żłobków i przedszkoli działała jako przybudówka rozmaitych państwowych przedsiębiorstw oraz jednostek wojskowych, które nie przetrwały rozpadu ZSRR i uległy likwidacji po rozpoczęciu transformacji systemowej. Wraz z nimi upadły wspomniane placówki wychowawczo-opiekuńcze.

W przypadku nauczania wczesnoszkolnego (1-4 klasa) oraz podstawowego (5-9 klasa) sytuacja wygląda lepiej. Aż 99% dzieci otrzymuje promocję z klasy 4 do 5, czyli kontynuuje naukę powyżej poziomu bazowego. Wyraźnie natomiast niższy jest odsetek osób uczęszczających do szkół średnich: klasy 10-11 rozpoczyna zaledwie 60% uczniów (ОЭСР, 2011, s. 37). Popularnością nie cieszy się również, pozornie bezpośrednio związane z rynkiem pracy, szkolnictwo zawodowe. Naukę na poziomie podstawowym zawodowym kontynuuje obecnie 30 tys. osób, natomiast na poziomie średnim – 92 tys. uczniów (*В Киргизии за пять лет*…, 2019).

Z powyższych danych wyraźnie przebija skłonność Kirgizów do przerywania edukacji przed ukończeniem etapu nauczania obowiązkowego, co jest podyktowane względami ekonomicznymi oraz niewiarą, że dłuższa nauka pozwoli na otrzymanie lepszej posady czy podniesienie poziomu życia w przyszłości. Wymownym tego dowodem jest fakt, iż nawet w młodszych klasach rokrocznie około 30 tys. dzieci regularnie nie uczęszcza do szkoły, zaś w okresie zbiorów wskaźnik ten dochodzi do 40% wszystkich uczniów (ОЭСР, 2011, s. 37-38). W przypadku szkolnictwa średniego tendencja spadkowa wydaje się jednak zrozumiała i stanowi raczej korektę względem zawyżonych danych z okresu radzieckiego. W ZSRR edukacja na poziomie średnim stała się obowiązkowa po 1972 roku. Kwestia ta była traktowana przez władze jako istotna propagandowo, dochodziło wówczas do przymusowego wręcz wysyłania młodzieży do szkół. Skutkowało to obniżeniem jakości

nauczania, ponieważ szkołę średnią ukończyć „musiało" 100% uczniów (Иманкулов, 2006, s. 163). Nowa rzeczywistość zatem jedynie urealniła skalę zapotrzebowania na ten poziom edukacji.

Na tle szkolnictwa podstawowego i średniego względnie korzystnie wypadają statystyki nauczania na poziomie wyższym. Liczba uczelni w Kirgistanie stopniowo wzrasta. Pod koniec epoki radzieckiej w republice działało 10 takich placówek (wszystkie państwowe), które rocznie kończyło 10 tys. absolwentów (Ниязов, Ниязова, 2018, s. 366-367). W 2002 roku było tam już 46 uczelni (w tym 15 prywatnych), w 2008 roku – 50 (w tym 16 prywatnych) (Эразмус+, 2014), zaś w 2018 roku już 64 (w tym 32 prywatne) (Эразмус+, 2018). Liczba studentów systematycznie rosła od początku niepodległości aż do 2015 roku, kiedy osiągnęła poziom 214 tys. osób. Później jednak nastąpił spadek do 164 tys. studentów w roku akademickim 2018/2019 (*В Киргизии за пять лет*…, 2019). Jako przyczynę tego ostatniego trendu wskazuje się rozpoczęty w 2014 roku (i kontynuowany przez trzy lata) proces optymalizacji (*оптимизация*) sieci szkół wyższych, czyli ich łączenia w większe jednostki, oraz pozbawianie najmniej efektywnych uczelni dotacji państwowych (*Концепция оптимизации*…, 2014).

Niezmiennie to uczelnie państwowe cieszą się największą popularnością studentów. W roku akademickim 2013/2014 kształciło się tam prawie 190 tys. studentów, względem 25 tys. na uczelniach prywatnych (Сирмбард, Чокушева, 2017, s. 4). Najwięcej miejsc posiadają w swojej ofercie dwie najstarsze jednostki: zlokalizowany w Biszkeku Kirgiski Uniwersytet Narodowy (*Кыргызский национальный университет*, założony w 1925 roku, kształcący 17 tys. studentów) (КНУ, 2019) oraz Oszyński Uniwersytet Państwowy (*Ошский государственный университет*, założony w 1939 roku, skupiający ponad 26 tys. studentów) (ОшГУ).

Kształcenie na uczelniach państwowych w republice jest z zasady płatne. Istnieją co prawda miejsca grantowe (finansowane przez państwo), dotyczą one jednak wyraźnej mniejszości studiu-

jących. W 2007 roku 6915 studentów rozpoczęło naukę finansowaną z grantu (Эразмус+, 2014), ale już w 2014 roku – tylko 4133. Tym samym tylko 24% osób, które dostały się na studia w oparciu o wynik testu ogólnorepublikańskiego, mogło liczyć na zwolnienie z opłat. Pozostałe zmuszone były do podjęcia kształcenia na warunkach kontraktu. Średni koszt studiów na uczelniach państwowych w takim przypadku waha się od 250 EUR do 750 EUR rocznie w zależności od etapu kształcenia. Na uczelniach prywatnych jest on o wiele wyższy i może dochodzić nawet do 9 tys. EUR za cały etap studiów (Сирмбард, Чокушева, 2017, s. 9).

Wprowadzenie odpłatności za studia nie zahamowało wzrostu liczby studentów na uczelniach kirgiskich, jednak nie stymulowało podniesienia się poziomu kształcenia. Szkoły wyższe w tym państwie niezmiennie są nisko notowane w światowych rankingach. Nie ma ich na tzw. liście szanghajskiej, obejmującej tysiąc najlepszych uczelni na świecie. Z kolei w rankingu Web of Universities, publikowanym corocznie przez hiszpański *think-tank* Consejo Superior de Investigaciones Cientificas (CSIC), pojawiają się one poniżej 4000. miejsca. W pierwszej trójce uwzględnionych tam jednostek z Kirgistanu znajdują się uczelnie powstałe już po 1991 roku przy współpracy lokalnych środowisk naukowych z partnerami zagranicznymi: Kirgisko-Turecki Uniwersytet Manas w Biszkeku (Кыргызско-Турецкий университет Манас, Kirgizistan Türkiye Manas Üniversitesi, miejsce 4595. w rankingu CSIC), Uniwersytet Amerykański w Azji Centralnej (American University of Central Asia, miejsce 4989.) oraz Kirgisko-Rosyjski Uniwersytet Słowiański w Biszkeku (Кыргызско-Российский Славянский университет, miejsce 7141.). Uniwersytety państwowe w Biszkeku i w Oszu, mające najdłuższą historię funkcjonowania oraz najwięcej studentów, lokowane są zdecydowanie niżej (Ranking WEB of Universities, 2020). Główną przyczyną słabych notowań tamtejszych jednostek w światowych rankingach jest niski wskaźnik cytowań (*impact factor*). Ten z kolei stanowi pokłosie perturbacji

finansowych (znikome nakłady na naukę) oraz oderwania nauki kirgiskiej od dokonań na świecie, co nastąpiło po rozpadzie jednolitego, radzieckiego systemu badań naukowych.

Niekoniecznie jednak znaczące inwestycje finansowe automatycznie warunkują powodzenie inicjatyw edukacyjnych w Kirgistanie, czego dowodzi problematyczna obecność na terytorium republiki Uniwersytetu Azji Centralnej (Университет Центральной Азии, University of Central Asia, UCA). Jedna z trzech filii tej uczelni (obok tadżyckiej i tworzonej właśnie kazachskiej) zlokalizowana została w mieście Naryn, w środkowym Kirgistanie, w 2016 roku. Została ona ufundowana przez Aga Khana IV, przywódcę nizaryckiego odłamu ismailitów. Uniwersytet prowadzi studia w języku angielskim, zarówno na kierunkach humanistycznych (komunikacja i media, ekonomia), jak i w zakresie nauk ścisłych (nauki o ziemi i środowisku) (УЦА, 2020). Idea powstania uczelni jest związana z wyrównaniem szans i podniesieniem rozwoju społecznego mieszkańców terenów górskich, którym dedykowana została zresztą działalność obecnego w jej strukturze Instytutu Badania Społeczności Górskich (Институт Исследований Горных Сообществ, Mountain Societies Research Institute) (УЦА, *Институт Исследований*…).

Uczelnia, obecnie kształcąca 70 studentów (*Конфликт в Университете*…, 2017), nie uwzględnia w swoim profilu nauczania edukacji religijnej, promując raczej idee otwartości, modernizmu oraz pokonywania barier rozwojowych w krajach transformujących się. Stanowi to, notabene, swoistą reklamę ismailizmu, powszechnie postrzeganego właśnie jako najbardziej pluralistyczny, otwarty odłam islamu (AKDN). Pomimo zapewnień, iż szkoła nie promuje konkretnych wartości religijnych, jej pojawienie się na mapie edukacyjnej Kirgistanu zostało powitane z rezerwą. Przedstawiciele kirgiskiej hierarchii islamskiej (sunnickiej) przekonywali, iż uniwersytet stanowi zawoalowaną formę promocji ismailizmu, czyli w rzeczywistości szyizmu. Wrażenie to pogłębiał fakt,

iż większość tamtejszych studentów stanowią obywatele innych państw: Tadżykistanu, Pakistanu czy Afganistanu. Na tym tle doszło zresztą wiosną 2017 roku do konfliktu pomiędzy młodzieżą uczącą się w UCA i studentami innych uczelni w Narynie, w następstwie wspólnego meczu koszykówki (*Конфликт в Университете*…, 2017).

***

Niedofinansowanie systemu edukacji, nadmierny nacisk demograficzny na szkolnictwo oraz towarzyszące tym bolączkom przekonanie o peryferyjności Kirgistanu na mapie edukacyjnej świata budzą zrozumiałą dyskusję oraz chęć dokonania koniecznych przeobrażeń w tej dziedzinie. Te ostatnie dokonywane są jednak w sposób nieskoordynowany, bez szerokiej konsultacji ze środowiskiem pedagogicznym i niejednokrotnie wstrzymywane w trakcie implementacji.

Niewątpliwie po 1991 roku reformy wymagała każda z dziedzin związanych z edukacją: programy nauczania, zawartość podręczników, metodyka oceniania uczniów, a także przygotowanie nauczycieli. Kluczową zmianą było „unarodowienie" edukacji – rozszerzenie roli języka kirgiskiego jako wykładowego w szkołach czy wprowadzenie pełnowartościowych kursów historii Kirgistanu (МОиН КР, *История*). Nacjonalizacja nie oznaczała natomiast odrzucenia mankamentów radzieckiego procesu decyzyjnego: przyzwyczajenia do podejmowania odgórnych decyzji i braku szerszych konsultacji odnośnie do wprowadzanych zmian (ОЭСР, 2011, s. 37).

Cytowana na początku niniejszego tekstu ustawa O edukacji dwukrotnie redagowana była całkowicie na nowo (w 1992 oraz 2003 roku), wielokrotnie zaś jej wersje korygowano. Przeobrażenia przechodził również organ odpowiedzialny za system edukacji. Obecne Ministerstwo Edukacji i Nauki wcześniej było

resortem łączącym kwestie szkolnictwa i kultury (МОиН КР, *О министерстве*…). Ustawodawca z jednej strony wprowadził ogólny nadzór ministerstwa w zakresie finansowania szkół, tworzenia podstawy programowej, bazy metodycznej czy strategii rozwoju edukacji. Z drugiej strony scedował samo prowadzenie szkół i rozwijanie ich sieci na organy samorządu (*Закон Кыргызской Республики*…, 2003, art 35-36), co otwarło pola konfliktu na tle finansowania edukacji.

Szereg zmian wprowadzanych przez resort edukacji pozostaje niedokończonych. Wspomniane przejście szkolnictwa wyższego na model edukacji dwustopniowej (licencjat i magisterium) okazało się połowiczne, wciąż bowiem wiele kierunków zawodowych utrzymało model sprzed reformy (studia jednolite, kończące się uzyskaniem tytułu specjalisty). Intencją takiej zmiany, rozpoczętej w 2011 roku, było wpisanie kształcenia na poziomie wyższym w model rozwoju edukacji promowany przez kraje Unii Europejskiej. Nie wszystkie uczelnie kirgiskie dołączyły jednak do tego projektu, republika zaś wciąż nie przystąpiła oficjalnie do Europejskiej Przestrzeni Szkolnictwa Wyższego.

Niedokończonym programem okazała się też optymalizacja sieci szkół wyższych rozpoczęta w 2014 roku. Intencją reformujących była reorganizacja sieci szkolnictwa wyższego w kierunku stworzenia większych uczelni (poprzez fuzję mniejszych), ograniczenie dotacji dla szkół najsłabszych i jednocześnie wzmocnienie finansowania wybranych, najsilniejszych jednostek (*Концепция оптимизации*…, 2014). Była ona jednak od początku ostro krytykowana przez kirgiskie środowiska akademickie (*Каныбек Осмоналиев*…, 2013) i po trzech latach została wstrzymana.

Ta ostatnia kwestia ukazuje zresztą inny problem nękający zarządzanie systemem edukacyjnym republiki. Decydenci kirgiscy unikają głębszej refleksji na temat problemów narodowego systemu edukacji. Realizowane reformy nie są oparte na lokalnym doświadczeniu i tamtejszych potrzebach społecznych, ale stanowią

najczęściej kalkę rozwiązań przyjmowanych w innych krajach, zwłaszcza w Rosji. Idea ogólnorepublikańskiego testu do złudzenia przypomina wprowadzony wcześniej w Federacji Rosyjskiej model egzaminu „maturalnego" (*Единый Государственный Экзамен*, *ЕГЭ*). Z kolei program optymalizacji w znacznej mierze powtarza rozwiązania rosyjskie zastosowane przy okazji wyodrębniania tzw. uniwersytetów federalnych (*федеральные университеты*) (Таппасханова, 2012, s. 119-126).

Kirgistan, podobnie jak Rosja, stał się też w ostatnim czasie areną dyskusji na temat wprowadzenia dwunastoletniej szkoły ogólnokształcącej. Miałaby ona, zdaniem zwolenników tego rozwiązania, w lepszym stopniu przygotowywać uczniów do późniejszego podejmowania pracy zawodowej (Калдыбаев). Debaty te odzwierciedlają jednak niezrozumienie problemów edukacyjnych w republice, których sedno sprowadza się nie tyle do długości nauczania, ile do jego zawartości oraz kwestii społecznego zaufania do systemu szkolnictwa. W sytuacji anachroniczności programów, niskiej oceny szkół i problemów finansowych najprostszym rozwiązaniem dla wielu młodych ludzi staje się przedwczesne opuszczenie murów placówek edukacyjnych i podjęcie jakiejkolwiek pracy pomimo niewielkich kwalifikacji zawodowych, a nawet braku podstawowych umiejętności nabywanych w szkole.

Problem niskiej jakości edukacji w Kirgistanie z całą ostrością ukazały wyniki badania PISA (PISA)[2], w którym republika, dzięki wsparciu finansowemu z Banku Światowego, wzięła udział dwukrotnie: w 2006 i 2009 roku. W obu edycjach programu Kirgistan zajął ostatnie miejsce w rankingu. Wspomniane badanie wykazało, iż ponad 80% kirgiskich piętnastolatków nie osiąga minimalnego zestandaryzowanego poziomu w zakresie czytania, rozumienia tekstu oraz w dziedzinie matematyki i nauk przyrodniczych.

2 PISA to firmowany przez OECD Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów (Programme for International Student Assessement).

Wśród najważniejszych przyczyn takiego stanu rzeczy OECD wskazała głównie kwestie finansowe: skrajnie niski poziom PKB w republice, niewielkie nakłady finansowe w przeliczeniu na jednego ucznia, niemotywujący nauczycieli poziom wynagrodzenia, ale również: brak przygotowania przedszkolnego dzieci, niedobory kadrowe, niedostatek podręczników, wreszcie problemy infrastrukturalne (*Концепция развития*…, 2012, s. 26).

Właśnie te ostatnie czynniki stanowią jeden z najczęstszych tematów podejmowanych przez media i poddawanych publicznej debacie, doprowadzając niejednokrotnie do dymisji urzędników. W takiej sytuacji znalazła się odwołana niedawno minister edukacji Gulnara Kudajberdyjewa.

Kudajberdyjewa, urzędniczka od dziesięcioleci związana ze szkolnictwem w Biszkeku, od 2010 roku piastowała rozmaite funkcje związane z polityką społeczną w strukturach rządowych. W grudniu 2016 roku z rekomendacji ówczesnego premiera Sooronbaja Dżeenbekowa została mianowana ministrem edukacji i nauki (*Кудайбердиева Гульмира Каримовна*…, 2019). Pod koniec 2018 roku media kirgiskie zaczęły donosić o mnożących się problemach z podręcznikami. Problemy te miały wynikać z niejasnych i korupcjogennych zasad, przyjmowanych przez ministerstwo edukacji przy zlecaniu opracowania podręczników do poszczególnych przedmiotów. Miało to w efekcie doprowadzić do ukazania się na rynku szeregu prac zawierających błędy merytoryczne (*Проверьте, какое издательство*…, 2018). Pikanterii sprawie dodawał fakt, iż środki na ich wydanie były wyasygnowane Kirgistanowi przez Bank Światowy, zatem sprawą w lutym 2019 roku zajęła się prokuratura (*Скандал с книгами*…, 2019).

Wkrótce doszło do kolejnego nagłośnionego przez media kirgiskie skandalu. Wiązał się on z ogłoszeniem konkursu na adaptację istniejących rosyjskich podręczników do matematyki do potrzeb kirgiskiego programu nauczania. Konkurs został rozpisany w taki sposób, że spełnić jego kryteria mogło tylko jedno wydawnictwo.

Przy okazji rozgłosu nadanego tej sprawie wyszło na jaw, że Kirgistan cierpi na chroniczny brak autorów, którzy mogliby podjąć się opracowania całego podręcznika, zatem wiele z tych prac trzeba „importować" z Rosji (Орлова, 2019).

Ostatnia sprawa, której finałem stała się dymisja Gulnary Kudajberdyjewej, ujrzała światło dzienne na samym początku roku szkolnego 2019/2020. Media kirgiskie doniosły, iż władze jednej ze wsi w obwodzie naryńskim zdecydowały o tymczasowym przeniesieniu dzieci z grożącego zawaleniem budynku szkoły do jurt. Media, wyjaśniając sprawę, potwierdziły przy tym, iż nie był to odosobniony przypadek, a raczej problem systemowy, związany z chronicznym niedoinwestowaniem systemu edukacji. Skandal ten uruchomił lawinę oskarżeń pod adresem ministerstwa, które zbyt wolno reaguje na pojawiające się problemy lokalowe i zmusza szkoły do pracy na dwie, a nawet trzy zmiany, co w rezultacie prowadzi do przyspieszonej degradacji infrastruktury (*Киргизскую школу переместили*…, 2019). Sprawa skutkowała odwołaniem Gulnary Kudajberdyjewej, którą na stanowisku szefa resortu edukacji i nauki zastąpił Kanybek Isakow, dotychczasowy długoletni rektor Uniwersytetu Państwowego w Oszu (МОиН КР, *Исаков Каныбек*…).

Wymiana ministra, jakkolwiek zrozumiała z wizerunkowego punktu widzenia, nie rozwiązuje w żaden sposób problemów systemowych. Kirgistan wciąż boryka się bowiem z głębokim kryzysem systemu edukacji: połowicznością reform strukturalnych, chronicznym niedoinwestowaniem czy obniżającym się autorytetem społecznym nauczycieli. Stan szkolnictwa w republice jest odzwierciedleniem problemów tego kraju w skali globalnej, co uwidoczniła kwestia zmiany organizacji nauczania w obliczu pandemii wirusa SARS-CoV-2 wiosną 2020 roku. Zamknięcie tradycyjnych placówek edukacyjnych oznaczało w wielu krajach uruchomienie platform zdalnego nauczania. W skali Kirgistanu okazało się to jednak niemożliwe, z uwagi na powszechny problem

wykluczenia cyfrowego. Ostatecznie władze republiki zdecydowały się na transmisję lekcji za pośrednictwem dostępnych w kraju stacji telewizyjnych (*телеуроки*) (МОиН КР, 2020).

Bibliografia

Źródła

Закон Кыргызской Республики от 30 апреля 2003 года „Об образовании”, 2003, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1216 – 17 IV 2020.

Концепция оптимизации сети высших учебных заведений Кыргызской Республики на 2014-2015 годы, 2014, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/96541 – 1 V 2020.

Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года, 2012, online: https://www.kgma.kg/pdf/KONCEPCIYa_Strategiya_razvitiya_obrazovaniya_KR_tdo_2020.pdf – 1 V 2020.

Постановление Правительства КР от 2 июня 2006 „Положение об общереспубликанском тестировании абитуриентов”, 2006, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/57505?cl=ru-ru – 17 IV 2020.

Zakon Kyrgyzskojj Respubliki ot 30 aprelja 2003 goda „Ob obrazovanii”, 2003, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1216 – 17 IV 2020.

Koncepcija optimizacii seti vysshikh uchebnykh zavedenijj Kyrgyzskojj Respubliki na 2014-2015 gody, 2014, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/96541 – 1 V 2020.

Koncepcija razvitija obrazovanija v Kyrgyzskojj Respublike do 2020 goda, 2012, online: https://www.kgma.kg/pdf/KONCEPCIYa_Strategiya_razvitiya_obrazovaniya_KR_tdo_2020.pdf – 1 V 2020.

Postanovlenie Pravitelstva KR ot 2 ijunja 2006 „Polozhenie ob obshherespublikanskom testirovanii abiturientov”, 2006, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/57505?cl=ru-ru – 17 IV 2020.

Raporty, statystyki, oficjalne portale instytucjonalne

AKDN (Aga Khan Development Network), *His Highness the Aga Khan*, online: https://www.akdn.org/about-us/his-highness-aga-khan – 23 IV 2020.

Bank Światowy, 2019a, *GDP (Constant 2010 US$) – Kyrgyz Republic*, online: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=KG – 25 IV 2020.

Bank Światowy, 2019b, *Government Expenditure on Education, Total (% of GDP) – Kyrgyz Republic*, online: https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=KG – 25 IV 2020.

Bank Światowy, *Kirgistan. Edukacja podstawowa, uczniowie*, online: https://www.google.pl/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=se_prm_enrl&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=world&idim=country:KGZ&ifdim=world&hl=pl&dl=pl&ind=false – 8 V 2020.

Bank Światowy, *Kirgistan. Liczba ludności*, online: https://www.google.pl/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&idim=country:POL:SWE:UKR&hl=pl&dl=pl#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=sp_pop_totl&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=world&idim=country:KGZ&ifdim=world&hl=pl&dl=pl&ind=false – 8 V 2020.

PISA (Programme for International Student Assessment), *Badanie PISA*, online: https://pisa.ibe.edu.pl/ – 3 V 2020.

Ranking WEB of Universities, 2020, *Kyrgyzstan*, online: http://www.webometrics.info/en/Asia/Kyrgyzstan%20?sort=asc&order=World%20Rank – 19 IV 2020.

United Nations, 2019, *Population Division (2019). World Population Prospects 2019*, New York, online: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf – 19 IV 2020.

АПТО (Агентство начального профессионального образования при Министерстве образования и науки Кыргызской Республики), online: http://www.kesip.kg/ru/2 – 18 IV 2020.

ЕГЭ (Единый государственный экзаме), *Основные сведения о ЕГЭ*, online: http://www.ege.edu.ru/ru/main/main_item/ – 3 V 2020.

КГМА (Кыргызская государственная медицинская академия им. И.К. Ахунбаева), 2018, *Перечень реализуемых образовательных программ*, online: https://www.kgma.kg/ru/education/educational-programs/list-of-implemented-educational-programs – 18 IV 2020.

КНУ (Кыргызский национальный университет), 2019, *Общая характеристика КНУ*, online: https://www.knu.kg/ru/index.php?option=com_content&view=article&id=200:2010-03-12-16-06-01&catid=46:cat-obshiesvedeniya&Itemid=74 – 19 IV 2020.

МОиН КР (Министерство образования и науки Кыргызской Республики), 2020, *Расписание телеуроков*, online: https://edu.gov.kg/ru/photo/gallery/ – 10 V 2020.

МОиН КР (Министерство образования и науки Кыргызской Республики), *Высшее образование*, online: https://edu.gov.kg/ru/high-education/ – 18 IV 2020.

МОиН КР (Министерство образования и науки Кыргызской Республики), *Исаков Каныбек Абдуваситович, Министр образования и науки Кыргызской Республики*, online: https://edu.gov.kg/ru/about/people/isakov-kanybek-abduvasitovich/ – 9 V 2020.

МОиН КР (Министерство образования и науки Кыргызской Республики), *История*, online: https://edu.gov.kg/ru/about/history/ – 10 V 2020.

МОиН КР (Министерство образования и науки Кыргызской Республики), *О министерстве*, online: https://edu.gov.kg/ru/about/ – 3 V 2020.

ОшГУ (Ошский государственный университет), *10 причин, по которым надо выбирать ОшГУ*, online: https://www.oshsu.kg/univer/?lg=1&id_parent=1358 – 19 IV 2020.

ОЭСР (Организация Экономического Сотрудничества и Развития), 2011, *Обзор национальной политики в области образования. Кыргызская Республика 2010. Уроки, извлеченные из программы международного оценивания образовательных достижений учащихся (PISA)*, online: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264123311-ru.pdf?expires=1599770443&id=id&accname=guest&checksum=23B408F1FC567DC352A342AAA6E5E5CE – 10 IX 2020.

УЦА (Университет Центральной Азии), 2020, *Об Университете Центральной Азии*, online: https://www.ucentralasia.org/About/Index/RU – 23 IV 2020.

УЦА (Университет Центральной Азии), *Институт Исследований Горных Сообществ*, online: https://www.ucentralasia.org/Research/MSRI/RU – 23 IV 2020.

ЦООМО (Центр оценки в образовании и методов обучения), *Общереспубликанское тестирование*, online: http://www.testing.kg/ru/obscherespublikanskij-test.html – 17 IV 2020.

Эразмус +, 2014, *Система Высшего образования в КР*, online: https://erasmusplus.kg/wp-content/uploads/2014/12/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D0%92%D1%8B%D1%81%D1%88%D0%B5%D0%B3%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D0%9A%D0%A0.pdf – 18 IV 2020.

Эразмус +, 2018, *Список вузов Кыргызской Республики*, online: https://erasmusplus.kg/higher-education-in-kyrgyz-republic/list-of-kyrgyz-heis/ – 18 IV 2020.

APTO (Agentstvo nachalnogo professionalnogo obrazovanija pri Ministerstve obrazovanija i nauki Kyrgyzskojj Respubliki), online: http://www.kesip.kg/ru/2 – 18 IV 2020.

EGEH (Edinyjj gosudarstvennyjj ehkzame), Osnovnye svedenija o EGEH, online: http://www.ege.edu.ru/ru/main/main_item/ – 3 V 2020.

KGMA (Kyrgyzskaja gosudarstvennaja medicinskaja akademija im. I.K. Akhunbaeva), 2018, *Perechen realizuemykh obrazovatelnykh programm*, online: https://www.kgma.kg/ru/education/educational-programs/list-of-implemented-educational-programs – 18 IV 2020.

KNU (Kyrgyzskijj nacionalnyjj universitet), 2019, *Obshhaja kharakteristika KNU*, online: https://www.knu.kg/ru/index.php?option=com_content&view=article&id=200:2010-03-12-16-06-01&catid=46:cat-obshiesvedeniya&Itemid=74 – 19 IV 2020.

MOiN KR (Ministerstvo obrazovanija i nauki Kyrgyzskojj Respubliki), 2020, *Raspisanie teleurokov*, online: https://edu.gov.kg/ru/photo/gallery/ – 10 V 2020.

MOiN KR (Ministerstvo obrazovanija i nauki Kyrgyzskojj Respubliki), *Vysshee obrazovanie*, online: https://edu.gov.kg/ru/high-education/ – 18 IV 2020.

MOiN KR (Ministerstvo obrazovanija i nauki Kyrgyzskojj Respubliki), *Isakov Kanybek Abduvasitovich, Ministr obrazovanija i nauki Kyrgyzskojj Respubliki*, online: https://edu.gov.kg/ru/about/people/isakov-kanybek-abduvasitovich/ – 9 V 2020.

MOiN KR (Ministerstvo obrazovanija i nauki Kyrgyzskojj Respubliki), *Istorija*, online: https://edu.gov.kg/ru/about/history/ – 10 V 2020.

MOiN KR (Ministerstvo obrazovanija i nauki Kyrgyzskojj Respubliki), *O ministerstve*, online: https://edu.gov.kg/ru/about/ – 3 V 2020.

OshGU (Oshskijj gosudarstvennyjj universitet), *10 prichin, po kotorym nado vybirat OshGU*, online: https://www.oshsu.kg/univer/?lg=1&id_parent=1358 – 19 IV 2020.

OEHSR (Organizacija Èkonomicheskogo Sotrudnichestva i Razvitija), 2011, *Obzor nacionalnojj politiki v oblasti obrazovanija. Kyrgyzskaja Respublika 2010. Uroki, izvlechennye iz programmy mezhdunarodnogo ochenivanija obrazovatelnykh dostizhenijj uchashhikhsja (PISA)*, online: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264123311-ru.pdf?expires=1599770443&id=id&accname=guest&checksum=23B408F1FC567DC352A342AAA6E5E5CE – 10 IX 2020.

UCA (Universitet Centralnojj Azii), 2020, *Ob Universitete Centralnojj Azii*, online: https://www.ucentralasia.org/About/Index/RU – 23 IV 2020.

UCA (Universitet Centralnojj Azii), *Institut Issledovanijj Gornykh Soobshhestv*, online: https://www.ucentralasia.org/Research/MSRI/RU – 23 IV 2020.

COOMO (Centr ocenki v obrazovanii i metodov obuchenija), *Obshherespublikanskoe testirovanie*, online: http://www.testing.kg/ru/obsche respublikanskij-test.html – 17 IV 2020.

Èrazmus +, 2014, *Sistema Vysshego obrazovanija v KR*, online: https://erasmusplus.kg/wp-content/uploads/2014/12/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D0%92%D1%8B%D1%81%D1%88%D0%B5%D0%B3%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D0%9A%D0%A0.pdf – 18 IV 2020.

Èrazmus +, 2018, *Spisok vuzov Kyrgyzskojj Respubliki*, online: https://erasmusplus.kg/higher-education-in-kyrgyz-republic/list-of-kyrgyz-heis/ – 18 IV 2020.

Opracowania

Дмитриенко И.А., 2013, *Правовое регулирование системы образования в условиях вхождения Кыргызстана в болонский процесс*, online: http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/UADMITRIENKO2013-1.pdf – 18 IV 2020.

Иманкулов М.К., 2006, *История Кыргызстана XX-XXI вв. Учебник для 9 класса средней школы*, Бишкек.

Калдыбаев К.А., *Структура образования Кыргызской Республики и пути ее реформы*, Бишкек, online: http://nbisu.moy.su/_ld/11/1141_K.A.Kaldybaev.pdf – 3 V 2020.

Ниязов М.А., Ниязова А.М., 2018, *История Кыргызстана. Учебник. Часть 2. Кыргызы в составе Кокандского ханства, Российской империи и СССР*, Бишкек.

Сирмбард С., Чокушева Г., 2017, *Обзор системы высшего образования. Кыргызстан*, Бишкек.

Таппасханова М.А., 2012, *Федеральные университеты как новая форма организации высшего профессионального образования*, „Отечественная и зарубежная педагогика", no. 2 (5).

Токтогулова Н., Темиров А., Римская О., 2016, *Финансирование сектора образования в Кыргызской Республике. Аналитический обзор*, Бишкек.

Dmitrienko I.A., 2013, *Pravovoe regulirovanie sistemy obrazovanija v uslovijakh vkhozhdenija Kyrgyzstana v bolonskijj process*, online: http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/UADMITRIENKO2013-1.pdf – 18 IV 2020.

Imankulov M.K., 2006, *Istorija Kyrgyzstana XX-XXI vv. Uchebnik dlja 9 klassa srednejj shkoly*, Bishkek.

Kaldybaev K.A., *Struktura obrazovanija Kyrgyzskojj Respubliki i puti ee reformy*, Bishkek, online: http://nbisu.moy.su/_ld/11/1141_K.A.Kaldybaev.pdf – 3 V 2020.

Nijazov M.A., Nijazova A.M., 2018, *Istorija Kyrgyzstana. Uchebnik. Čast 2. Kyrgyzy v sostave Kokandskogo khanstva, Rossijjskojj imperii i SSSR*, Bishkek.

Sirmbard S., Čokusheva G., 2017, *Obzor sistemy vysshego obrazovanija. Kyrgyzstan*, Bishkek.

Tappaskhanova M.A., 2012, *Federalnye universitety kak novaja forma organizacii vysshego professionalnogo obrazovanija*, „Otechestvennaja i zarubezhnaja pedagogika", no. 2 (5).

Toktogulova N., Temirov A., Rimskaja O., 2016, *Finansirovanie sektora obrazovanija v Kyrgyzskojj Respublike. Analiticheskijj obzor*, Bishkek.

Doniesienia medialne

Бенгард А., 2017, *В Кыргызстане ищут компанию для проведения Общереспубликанского тестирования-2017*, online: https://24.kg/

obschestvo/43178_v_kyirgyizstane_ischut_kompaniyu_dlya_provedeniya_obscherespublikanskogo_testirovaniya-2017/ – 17 IV 2020.

В Киргизии за пять лет на четверть уменьшилось число студентов, 2019, „Фергана", online: http://fergana.agency/news/110410/?country=kg – 1 V 2020.

Какие новые правила сдачи экзаменов ввели для школьников Кыргызстана?, 2019, „Elgizit.kg", online: https://elgezit.kg/2019/04/30/kakie-novye-pravila-sdachi-ekzamenov-vveli-dlya-shkolnikov-kyrgyzstana/ – 1 V 2020.

Каныбек Осмоналиев. Общественность будоражит постановление правительства об оптимизации вузов, 2013, online: https://www.knu.kg/ru/index.php?option=com_content&view=article&id=3814%3A-q-q&Itemid=303 – 3 V 2020.

Киргизскую школу переместили из аварийного здания в „мобильные дома", 2019, „Фергана", online: https://fergana.agency/news/110460/?country=kg – 9 V 2020.

Конфликт в Университете Центральной Азии. Разбирательство без видимых результатов, 2017, „Cabar", online: https://cabar.asia/ru/konflikt-v-universitete-tsentralnoj-azii-razbiratelstvo-bez-vidimyh-rezultatov/ – 23 IV 2020.

Кудайбердиева Гульмира Каримовна — биография, 2019, online: https://ru.sputnik.kg/spravka/20160413/1024276141/kudayberdieva-gulmira-karimovna-biografiya.html – 9 V 2020.

Орлова М., 2019, *Генпрокуратура выявила нарушения при закупке адаптированных российских учебников*, online: https://24.kg/obschestvo/128190_genprokuratura_vyiyavila_narusheniya_pri_zakupke_adaptirovannyih_rossiyskih_uchebnikov/ – 9 V 2020.

Проверьте, какое издательство готовило учебники для ваших детей, 2018, online: https://kaktus.media/doc/381335_proverte_kakoe_izdatelstvo_gotovilo_ychebniki_dlia_vashih_detey.html – 09 V 2020.

Скандал с книгами. Минобразования «поплатится» за некачественные учебники, 2019, online: https://www.for.kg/news-544941-ru.html – 9 V 2020.

Bengard A., 2017, *V Kyrgyzstane ishhut kompaniju dlja provedenija Obshherespublikanskogo testirovanija-2017*, online: https://24.kg/obschestvo/43178_v_kyirgyizstane_ischut_kompaniyu_dlya_provedeniya_obscherespublikanskogo_testirovaniya-2017/ – 17 IV 2020.

V Kirgizii za pjat let na chetvert umenshilos chislo studentov, 2019, „Fergana", online: http://fergana.agency/news/110410/?country=kg – 1 V 2020.

Kakie novye pravila sdachi ehkzamenov vveli dlja shkolnikov Kyrgyzstana?, 2019, „Elgizit.kg", online: https://elgezit.kg/2019/04/30/kakie-novye-pravila-sdachi-ekzamenov-vveli-dlya-shkolnikov-kyrgyzstana/ – 1 V 2020.

Kanybek Osmonaliev. Obshhestvennost budorazhit postanovlenie pravitelstva ob optimizacii vuzov, 2013, online: https://www.knu.kg/ru/index.php?option=com_content&view=article&id=3814%3A-q-q&Itemid=303 – 3 V 2020.

Kirgizskuju shkolu peremestili iz avarijjnogo zdanija v „mobilnye doma", 2019, „Fergana", online: https://fergana.agency/news/110460/?country=kg – 9 V 2020.

Konflikt v Universitete Centralnojj Azii. Razbiratelstvo bez vidimykh rezultatov, 2017, „Cabar", online: https://cabar.asia/ru/konflikt-v-universitete-tsentralnoj-azii-razbiratelstvo-bez-vidimyh-rezultatov/ – 23 IV 2020.

Kudajjberdieva Gulmira Karimovna — biografija, 2019, online: https://ru.sputnik.kg/spravka/20160413/1024276141/kudayberdieva-gulmira-karimovna-biografiya.html – 9 V 2020.

Orlova M., 2019, *Genprokuratura vyjavila narushenija pri zakupke adaptirovannykh rossijjskikh uchebnikov*, online: https://24.kg/obschestvo/128190_genprokuratura_vyiyavila_narusheniya_pri_zakupke_adaptirovannyih_rossiyskih_uchebnikov/ – 9 V 2020

Proverte, kakoe izdatelstvo gotovilo uchebniki dlja vashikh detejj, 2018, online: https://kaktus.media/doc/381335_proverte_kakoe_izdatelstvo_gotovilo_ychebniki_dlia_vashih_detey.html – 09 V 2020.

Skandal s knigami. Minobrazovanija "poplatitsja" za nekachestvennye uchebniki, 2019, online: https://www.for.kg/news-544941-ru.html – 9 V 2020.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 271-284
https://doi.org/10.12797/9788381382656.13

BARTOSZ OLESZKO-PYKA

6. Dziennikarstwo internetowe oraz media społecznościowe w Kirgistanie

– znaczenie oraz społeczna odpowiedzialność

Abstract

Internet Journalism and Social media in Kyrgyzstan – The Importance and Social Responsibility

The article presents the role of the media in Kyrgyzstan – a country which in the 21st century alone has witnessed a revolution and drastic political changes. The media has played and continues to play a key role in shaping Kyrgyz civil society. The dynamically changing situation of the mass media in Kyrgyzstan requires careful attention. Kyrgyzstan remains a litmus test of the political evolution of the entire region. For not only the political system of Kyrgyzstan depends on what role the media will play in the Kyrgyz Republic. The media situation will also affect the successful democratization of the media in neighbouring Central Asian countries.

Keywords: media, media in Kyrgyzstan, Kyrgyz media, human rights, revolution

Резюме

Интернет-журналистика и социальные медиа в Кыргызстане

Статья описывает роль СМИ в Кыргызстане – стране, которая только в 21-м веке была свидетелем революции и радикаль-

ных политических изменений. Средства массовой информации играли и продолжают играть ключевую роль в формировании гражданского общества в Кыргызстане. Динамично меняющаяся ситуация со СМИ в Кыргызстане требует пристального внимания. Кыргызстан остается лакмусовой бумажкой политической эволюции всего региона. Ведь не только политическая система Кыргызстана зависит от роли СМИ в Кыргызской Республике. Ситуация со СМИ также повлияет на успешную демократизацию СМИ в соседних странах Центральной Азии.

Ключевые слова: СМИ, СМИ в Кыргызстане, СМИ Кыргызстана, права человека, революция

Kwestia mediów w rozwijającym się państwie jest niezwykle istotna, szczególnie gdy mówimy o kraju, który – w przeciwieństwie do innych państw Azji Centralnej – podejmuje wysiłki mające na celu rozwój demokracji. Środki masowego przekazu w Kirgistanie, podobnie jak na całym świecie, odgrywają kluczową rolę w procesie kształtowania świadomości społecznej, przez co mają potencjał wpływania na organy państwowe. Poruszając temat „czwartej władzy" w Republice Kirgiskiej, należy zwrócić uwagę, że uwarunkowania polityczne tego państwa na pierwszy plan wysuwają społeczny wymiar działalności prasy, radia, telewizji i Internetu.

Praca ma na celu przedstawienie teraźniejszej sytuacji mediów oraz dziennikarstwa w Kirgistanie. Ukazanie obecnych zależności między społeczeństwem, mediami a władzą wymaga odpowiedzi na zasadnicze pytanie: jak media oddziałują na władzę?

Symptomatycznym przykładem wpływu mediów społecznościowych na funkcjonowanie ruchów społecznych są wydarzenia „arabskiej wiosny". W 2010 roku uwaga światowej opinii publicznej skierowała się na Egipt, gdzie władze uniemożliwiły dostęp do Facebooka oraz mikroblogów na Twitterze. „Blokada ta była reakcją na demonstracje przeciwko prezydentowi Hosniemu Mu-

barakowi. Jak się okazało, udało się ją bardzo szybko ominąć za pomocą systemu opracowanego przez Google wraz z Twitterem" (Godziński, 2014, s. 21). Przykład Egiptu pokazuje, że media, także te społecznościowe, mogą mieć zasadnicze znaczenie w procesie budowania nowego systemu społecznego.

„W chwilach pod względem politycznym najbardziej doniosłych (…) wykorzystanie takich narzędzi, jak telefony komórkowe lub Internet poprawia wymianę informacji o znaczeniu politycznym (…)" (Howard, 2010). Ograniczenie wpływu władzy dzięki mediom społecznościowym odbywa się na wiele sposobów. Użytkownicy mogą w łatwy sposób wymieniać się informacjami oraz przejmować od siebie nawzajem schematy działania. Wolny Internet jest miejscem debaty niekontrolowanej przez państwo. Z punktu widzenia rządu – w postępowaniu dalekiego od zachodnich standardów sprawowania władzy – wolne media mogą być niewygodne. W związku z powyższym pojawia się chęć wpływania na niezależne środki masowego przekazu. Obok wcześniej zadanego pytania należy postawić zatem drugie, komplementarne: w jaki sposób władza oddziałuje na media? Odpowiedź znajduje się w konkretnych przykładach działalności dziennikarzy, mediów oraz organizacji pozarządowych funkcjonujących w Kirgistanie w ostatnich latach.

Na nieszczęście dla systemów autokratycznych „technologia (…) przyzwyczaja obywateli do demokratycznego stylu myślenia i działania" (Howard, 2010) – wolny Internet to narzędzie sprzyjające wolności słowa. Niestety w Kirgistanie cena za wyrażanie własnego zdania często jest wysoka. Korzystanie z mediów zależy od sytuacji politycznej państwa, w tym kraju wyjątkowo burzliwej.

Według raportu organizacji Freedom House (Freedom House, 2018) w Kirgistanie wciąż panuje skonsolidowany reżim autorytarny, w którym wolność prasy jest ograniczana. Z drugiej strony jednak, w 2017 roku – pierwszy raz w historii państw regionu – doszło tam do pokojowego przekazania władzy przez prezydenta

ustępującego w demokratycznych wyborach. Sytuacja polityczna i medialna nie jest jasna. W Kirgistanie istnieje ograniczony pluralizm mediów. Według raportu Freedom House z 2015 roku na około 25 prywatnych stacji telewizyjnych przypada 5 kanałów państwowych, w tym sportowe (IREX, 2016). Podobna sytuacja występuje, jeśli chodzi o radio: istnieją 4 państwowe stacje oraz 26 prywatnych (Word Radio Map, 2019). Oficjalna agencja informacyjna Kabar powstała w 1992 roku z przekształcenia sowieckiej KirTAG (Kabar.kg).

Zaskakuje liczba wydawanych gazet i czasopism. Według Publicznego Stowarzyszenia Dziennikarzy (Freedom House, 2014) jest ich 159. Jako popularne internetowe serwisy informacyjne wskazuje się natomiast około 20 portali; najważniejsze, pełniące zarazem funkcję forów opiniotwórczych to m.in. Kloop, 24.kg, Diesel oraz Akipress.

Na znaczeniu zyskują przede wszystkim internetowe media społecznościowe. Według kirgiskiego portalu informacyjnego 24.kg pierwsze miejsce w rankingu popularności zajmuje rosyjska sieć Odnoklassniki (wskazuje ją 35% badanych) (Масалиева, 2017). Nawet jeśli liczba użytkowników poszczególnych stron dynamicznie się zmienia, najwyższa pozycja tego właśnie serwisu pokazuje wpływ Rosji na rynek medialny w Kirgistanie. Następne miejsca w rankingu przypadają kolejno Instagramowi (23%) oraz Facebookowi (13%). Inne cieszące się popularnością media społecznościowe to VKontakte, WhatsApp, a także Twitter.

Pomimo obecności wielu niezależnych środków masowego przekazu rok 2017 charakteryzuje się ograniczeniem swobody mediów. W tym czasie sześć spraw o zniesławienie złożonych w imieniu prezydenta Atambajewa, a następnie prezydenta Dżeenbekowa, rozpatrzono pozytywnie. W ciągu kilku miesięcy wyroki sądowe zostały podtrzymane i ostatecznie poskutkowały nałożeniem na garstkę dziennikarzy, prawników i agencji informacyjnych kar o łącznej wysokości około 50 mln somów (około 730 tys. USD).

Próby oddziaływania władz na prywatne podmioty to przykład polityki odstraszania osób prywatnych od podejmowania tematów istotnych z punktu widzenia państwa. Jednak w 2018 roku Izba Konstytucyjna odebrała prokuratorowi generalnemu możliwość wszczynania śledztw w sprawie obrazy prezydenta bez pisemnej zgody głowy państwa (Podolskaya, 2018). Artykuł 104 kirgiskiej konstytucji został zmieniony dzięki petycji Media Policy Institiute. Ustawa zasadnicza nie przewiduje praw stworzonych wyłącznie dla ochrony wizerunku prezydenta. Było to może nie całkowite, lecz niewątpliwe zwycięstwo kirgiskiej demokracji.

Kolejne 20 mln somów kary (ponad 290 tys. USD) nałożono w procesach przeciwko kirgiskiemu oddziałowi Radia Wolna Europa (RFE/RL). Zostały one jednak wycofane po tym, jak prezes RFE/RL Thomas Kent osobiście się spotkał z głową państwa, Atambajewem, co zaowocowało wiążącym porozumieniem.

Wydarzenia opisywane przez oddział Radia Wolna Europa w Kirgistanie istotnie obciążały byłego prezydenta. Radio ujawniło między innymi zatrzymanie amerykańskiego obywatela Umara Farooqa (*U.S. Citizen Detained…*, 2015). Etniczny konflikt między Kirgizami a Uzbekami w 2010 roku okazał się tematem drażliwym dla władzy. W obawie przed międzynarodowym rozgłosem aresztowano, a następnie deportowano niezależnego dziennikarza ze Stanów Zjednoczonych.

Umara Farooqa zatrzymano w mieście Osz (południowy Kirgistan) 25 marca 2015 roku w celu rutynowej kontroli dokumentów. Po ustaleniu, że zbiera on informacje na temat zamieszek z 2010 roku oraz że na swoim komputerze posiada materiały na temat religijnego ekstremizmu, został aresztowany przez policję. W niedługim czasie do budynku organizacji pozarządowej Bir Duino w Oszu, z którą współpracował Farooq, wtargnęli funkcjonariusze służby bezpieczeństwa. Pracownicy biura poinformowali, że agenci SCNS (State Committee for National Security) zabrali komputery przenośne, karty pamięci i dyski, nie podając żadnego

powodu wtargnięcia. Dom amerykańskiego dziennikarza także został przeszukany, podobnie jak mieszkania innych pracowników organizacji.

Kirgiska prokuratura wszczęła sprawę karną przeciwko Farooqowi, pod zarzutem publicznego wzywania do obalenia rządu i podżegania do nienawiści rasowej, etnicznej oraz religijnej. Powodem uruchomienia procedury miało być posiadanie przez dziennikarza materiału pochodzącego od zatrzymanego przywódcy radykalnej organizacji ekstremistycznej Hizb ut-Tahrir. W konsekwencji doprowadzono do deportacji niewygodnego reportera.

Opisana sytuacja pokazuje, że poruszanie tematów drażliwych dla rządzących w Kirgistanie może sprowokować ich gwałtowne reakcje. Podczas prezydentury Ałmazbeka Atambajewa (jak i wcześniej, za rządów Akajewa i Bakijewa) władze dopuszczały się łamania podstawowych praw niezależnych organizacji.

Pracownicy Bir Duino są znani także z występowania w obronie innego dziennikarza, Azimjona Askarowa. Pomimo apeli senatora Stanów Zjednoczonych Marca Rubio we wrześniu 2018 roku nowo wybrany prezydent Sooronbaj Dżeenbekow nie zdecydował się na uwolnienie kontrowersyjnie skazanego reportera. Wbrew usilnemu wstawiennictwu ze strony organizacji takich jak Amnesty International, Human Rights Watch, Stowarzyszenie Ochrony Dziennikarzy, Front Line, Międzynarodowe Partnerstwa Praw Człowieka (IPHR) i Międzynarodowej Federacji Praw Człowieka Askarow odsiaduje obecnie dziewiąty rok swojego dożywotniego wyroku.

Askarow, współpracownik niezależnych serwisów informacyjnych i dyrektor lokalnej grupy praw człowieka Vozdukh, został skazany we wrześniu 2010 roku. Oskarżono go o podżeganie do nienawiści etnicznej oraz współudział w zabójstwie funkcjonariusza policji. Zarzuty zostały postawione w związku z zamieszkami na tle etnicznym, które ogarnęły południowy Kirgistan w czerwcu 2010 roku. Askarow, etniczny Uzbek, dokumentował przypadki

łamania praw człowieka w swoim rodzinnym mieście Bazar-Korgon. Sprawa tego dziennikarza, podobnie jak przypadek Farooqa, dowodzi, iż konflikt etniczny to temat drażliwy dla władzy.

Askarowi wymierzono karę w roku 2010, długo przed dojściem obecnego prezydenta Dżeenbekowa do władzy. Czy sytuacja niezależnego dziennikarstwa uległa poprawie wraz ze zmianą władzy? Odpowiedzi dostarcza historia Temirbeka Bolotbeka (Alkanova, 2018), która rozegrała się już po zaprzysiężeniu nowo wybranego prezydenta.

Bolotbek, wykładowca uniwersytetu w Biszkeku, wdał się w dyskusję na temat radzieckiej architektury na portalu Facebook. W komentarzu pod postem użył sformułowania: „Wszyscy wy miłośnicy radzieckich reliktów, dlaczego nie udacie się do Rosji?". W konsekwencji jego słów wywiązała się internetowa dyskusja między zwolennikami i przeciwnikami radzieckiego budownictwa. Sprawa miała swój finał w sądzie: Bolotbek otrzymał wyrok do 7 lat pozbawienia wolności. Stwierdzono, że działanie pracownika uniwersytetu było przestępstwem podlegającym pod artykuł 299 kodeksu karnego Kirgistanu, który mówi o „podżeganiu do etnicznej, rasowej, religijnej lub międzyregionalnej nienawiści". Według zachodnich standardów przypadek Bolotbeka jest absurdalny. Przepis mający w teorii chronić przed nienawiścią doprowadził do wydania wyroku niewspółmiernego do popełnionego czynu.

Begajm Usjnonowa, ekspert Instytutu Mediów Publicznych, wskazuje, iż sam artykuł 299, na mocy którego skazano Bolotbeka, został zapożyczony bezpośrednio z rosyjskiego kodeksu prawnego. Względem oryginału zmodyfikowano jedynie wymiar kary: obowiązek prac społecznych oraz grzywnę zastąpiono pozbawieniem wolności.

Wpływ rosyjski zauważalny jest nie tylko w sferze prawnej czy sowieckiej architekturze. Widać go codziennie w powszechności języka rosyjskiego jako nieoficjalnego środka komunikacji. Nie pozostaje to bez wpływu na sytuację samych mediów. W Biszkeku

wydawane są popularne czasopisma rosyjskojęzyczne: „Ocena Publiczna"(„Общественный Рейтинг"), „Słowo Kirgistanu" („Слово Кыргызстана") czy chociażby „Wieczorny Biszkek" („Вечерний Бишкек"). Obok publikacji w formie papierowej popularnością cieszą się należące do rosyjskiego kapitału stacje telewizyjne takie jak Rosja 24 (Россия 24) i RTL Kyrgyz. Działa także agencja informacyjna Sputnik – między innymi za pośrednictwem popularnego portalu internetowego Sputnik.kg.

Międzynarodowe organizacje, m.in IREX oraz JAMCO, wskazują na duże znaczenie rosyjskich mediów w procesie kształtowania opinii publicznej w Kirgistanie. Wśród kilkunastu, dostępnych w zależności od oferty operatora, rosyjskich kanałów największą rolę odgrywają platformy informacyjne. Według A. Asanbekovej, w pracy naukowej przedstawionej na 24. sympozjum JAMCO, w 2017 roku cztery najpopularniejsze stacje emitujące wiadomości zbierały przed telewizorami odpowiednio:

- KTRK (państwowa telewizja kirgiska) – 2 194 823 widzów;
- Rosyjski Kanał Pierwszy (*Первый канал*) – 1 197 141 widzów;
- ELTR (telewizja kirgiska) – 1 186 922 widzów;
- Россия 1 (RTR) – 529 417 widzów.

Zwraca uwagę fakt, że aż dwie spośród wymienionych platform oferujących dostęp do bieżących informacji należą do Rosjan. Nie pozostaje to bez wpływu na kształtowanie się światopoglądu Kirgizów. Opinie prezentowanie w rosyjskich kanałach telewizyjnych są bowiem formowane z perspektywy Moskwy.

Dlaczego Rosjanie mają tak duży udział w kirgiskim rynku mediów informacyjnych? Według IREX (International Research & Exchanges Board) w tym kraju brakuje odpowiednich funduszy na opłacanie zagranicznych korespondentów. Pewnym ograniczeniem dla oddziaływań rosyjskich mediów jest wprowadzone w 2017 roku prawo, które dostawcę usług telewizyjnych zobowiązuje do zapewnienia między innymi 50% emitowanych treści w języku kirgiskim. O tym, że Rosja przywiązuje wagę do utrzy-

mania wpływu w regionie, świadczy na przykład utworzenie przez Sputnik nowego centrum redakcyjnego w Biszkeku. Na ceremonii otwarcia w 2016 roku pojawił się rosyjski minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow.

Nowe nowoczesne centrum prasowe nie stanowiło przedmiotu krytyki skazanego Temirbeka Bolotbeka. Czy byli nim Rosjanie? Jak przyznaje sam wykładowca, „wyraził on jedynie zdanie na temat radzieckiej architektury, jako ktoś, kto zna temat dobrze". Obrońca oskarżonego podkreśla, iż słowa Bolotbeka nie były wrogie: nie wskazywały konkretnej grupy społecznej, rasy ani narodowości. Sam „sprawca" liczy na uniewinnienie w sądzie.

Przypadek Bolotbeka nie powinien budzić zaniepokojenia kirgiskiej władzy. Sytuacja skazanego ukazuje słabość systemu sądowniczego, który nie egzekwuje prawa właściwie. Pokazuje ona, że każdy obywatel kirgiski może zostać osądzony niesłusznie, niewspółmiernie do popełnionego czynu. Sprawa pracownika naukowego ma ponadto drugi istotny wymiar.

W zdarzeniach dotyczących Bolotbeka, jak również w historiach społecznych dziennikarzy Askarowa oraz Farooqa, nietrudno znaleźć jeden wspólny mianownik: we wszystkich tych przypadkach władza wykorzystuje przepisy o zapobieganiu przemocy na tle etnicznym do realizowania własnych celów politycznych. Obok zniesławienia urzędu prezydenta propagowanie tego rodzaju przemocy jest częstym zarzutem osób rządzących wobec niezależnych mediów. Aby zrozumieć związek między etnicznością a środkami masowego przekazu w Kirgistanie, należy przeanalizować wydarzenia roku 2010. Są one kluczowe, ponieważ to właśnie wtedy media wpłynęły na sytuację polityczną państwa w nowy sposób, co zadecydowało o kierunku działań władzy w późniejszym okresie.

Rok 2010 to czas burzliwych przemian w Republice Kirgiskiej. Kurmanbek Bakijew został głową państwa w wyniku tulipanowej rewolucji w 2005 roku, po obaleniu prezydenta Askara Akajewa. Historia jednak zatoczyła koło: pięć lat później oddał urząd tak jak

jego poprzednik – pod wpływem kolejnej rewolucji (Melvin, Umaraliev, 2011). Utraciwszy kontrolę nad sytuacją w stolicy, Bakijew zbiegł na południe kraju, do rodzinnego miasta Dżalalabad.

W czasie wspomnianych wydarzeń stronnicy Bakijewa podejmowali próby blokowania środków masowego przekazu. Nie doszło jednak do blokady Twittera, na którym najpopularniejszym hasthtagiem służącym do wymiany bieżących informacji stał się #freekg. Blokady uniknęły także niektóre z lokalnych mediów, m.in. Diesel Forum.

W trakcie lokalnych zamieszek doszło do podpalenia rodzinnego domu Bakijewa. Za sprawców popełnionego czynu uznano etnicznych Uzbeków. Zajścia te doprowadziły do stanowczego sprzeciwu ludności kirgiskiej, gazety publikujące w języku narodowym, takie jak „Forum", „Alibi", a także „Kirgistan Tuusu", zaczęły zamieszczać artykuły o odcieniu nacjonalistycznym, otwarcie dzielące społeczeństwo na Kirgizów i Uzbeków. Początkowo rząd nie zareagował na narastający nacjonalizm, dopiero gdy sytuacja się zaogniła, powołano specjalną komisję do analizy treści mediów.

W czasie konfliktu pojawiły się nowe działania medialne: internauci aktywnie zareagowali na sytuację w Dżalalabadzie. Po ogłoszeniu stanu wyjątkowego w regionie użytkownicy Twittera i innych serwisów społecznościowych zaczęli dyskutować o konieczności interwencji strony trzeciej w celu przywrócenia stabilności. Szeroko komentowano również filmy przedstawiające tłumy próbujące włamać się na uniwersytet oraz materiał ukazujący uzbecką matkę opłakującą zmarłego syna.

Podczas gdy w Dżalalabadzie śmierć poniosło 2 Uzbeków, liczba ofiar zamieszek w mieście Osz wzrosła do 470. Większość z nich stanowili Uzbekowie. W wyniku starć około 110 tys. osób zbiegło do Uzbekistanu w charakterze uchodźców, a kolejne 300 tys. przesiedlono w obrębie Kirgistanu. Ucierpieli również Kirgizi.

Tysiące budynków zostało uszkodzonych. Na miejscu zjawiły się międzynarodowe media.

Filmy dokumentujące zamieszki szybko umieszczano na platformie YouTube. Facebook także stał się miejscem obszernej dyskusji. Za jego pośrednictwem masowo udostępniano materiały produkowane przez BBC oraz agencję Al Jazeera, dokumentujące wydarzenia z Oszu i Dżalalabadu. Właśnie w tym czasie w Kirgistanie podjęto starania mające doprowadzić do ograniczenia publikowania treści zawierających sceny przemocy oraz ukazujące zwłoki. Wysiłki mające na celu usunięcie materiałów były uzasadnione chęcią zatrzymania eskalacji przemocy. Obawiano się, że wywołają one konflikt, który w dalszej kolejności rozprzestrzeni się na północ kraju. Zdecydowana większość mieszkańców Biszkeku, w przeciwieństwie do ludności z małych miejscowości i wsi na południu kraju, posiada łatwy dostęp do Internetu. Niekontrolowane rozpowszechnianie drastycznych obrazów mogłoby prowadzić do narastającej wrogości etnicznej, a w konsekwencji do ponownych zamieszek, tym razem już w skali całego kraju.

Media w Kirgistanie odegrały ważną rolę w czasie kłopotliwych dla władzy zamieszek na tle etnicznym. Zapisy wprowadzone celem zapobiegania podobnej przemocy stosowano później w wypaczony sposób w przypadkach Bolotbeka, Askarowa czy Farooqa, doprowadzając do skazania lub deportacji niezależnych dziennikarzy. Media związane były także ze zmianą władzy. Dla przywódców z ambicjami autorytarnymi mogą więc ponownie stanowić zagrożenie. Dlatego też prezydenci po roku 2010 gwałtownie reagowali na działania niektórych krytycznie nastawionych środków masowego przekazu.

W wydarzeniach roku 2010 można upatrywać rozwoju społecznego dziennikarstwa w Kirgistanie.

Alternatywne źródła informacji (m.in. powstanie wspomnianego wcześniej hashtagu #freekg) pomogły w wytworzeniu społeczności, którą spajał nowy sens oraz poczucie wyznawania wła-

snych wartości, silnie zakorzenionych w przekonaniu o wolności słowa. Sojusznicy Bakijewa nie byli w stanie reagować na działania przeciwników politycznych, stąd właśnie nowe media stały się głównym instrumentem walki opozycji. Chociaż zwolennicy reform jednoczyli się głównie podczas tradycyjnych wieców oraz dzięki lokalnemu aktywizmowi politycznemu, to Internet okazał się znacząco wspomagać i usprawniać ten proces. Nowe media nie tyle były kontestowane przez władzę, ile raczej ich wykorzystanie leżało w przeważającej większości po stronie opozycji.

Kirgistan to państwo, które w samym tylko XXI wieku było świadkiem rewolucji, przewrotów oraz drastycznych przemian politycznych. Media odgrywały i wciąż odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu się kirgiskiego społeczeństwa. Ich działalność jest istotna zarówna dla władzy, jak i dla przeciętnego obywatela. Zmieniająca się sytuacja środków masowego przekazu w republice wymaga wnikliwej uwagi. Kirgistan pozostaje papierkiem lakmusowym ewolucji politycznej całego regionu. Od tego bowiem, jaką rolę będą odgrywać media w Republice Kirgiskiej, zależy nie tylko system polityczny państwa. Sytuacja środków masowego przekazu rzutować będzie również na powodzenie demokratyzacji mediów w sąsiednich krajach Azji Centralnej.

Bibliografia

Godziński M., 2014, *Wpływ mediów społecznościowych na rozwój Arabskiej Wiosny Ludów*, [w:] M. Woźniak, D. Ściślewska (red.), *Cyberprzestrzeń w krajach Orientu. Wolność i zniewolenie*, Łódź.

Howard P.N., 2010, *The Lasting Impact of Digital Media on Civil Society*, 25 I, „U.S. State Department Global E-Journal", no. 10-12.

Melvin N., Umaraliev T., 2011, *New Social Media and Conflict in Kyrgyzstan*, „SIPRI Insights on Peace and Security", no. 2011/1.

Źródła internetowe

Alkanova E., 2018, *How Social Media Users in Kyrgyzstan Are Turned into „Extremists"*, online: https://www.opendemocracy.net/en/odr/how-social-media-users-in-kyrgyzstan-are-turned-into-extremists – 20 IV 2019.

Asanbekova A., 2016, *The Media Industry in the Kyrgyz Republic*, online: https://www.jamco.or.jp/en/symposium/24/6/ – 3 V 2019.

Freedom House, 2014, *Freedom of the Press 2014 – Kyrgyzstan*, 1 VII, online: https://www.refworld.org/docid/536b342cb.html – 3 V 2019.

Freedom House, 2015, *Kyrgyzstan, Freedom of the Press 2015*, online: https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/kyrgyzstan – 3 V 2019.

Freedom House, 2018, *Nations in Transit 2018. Kyrgyzstan,* online: https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/kyrgyzstan – 04 VI 2019.

IREX (International Research & Exchanges Board), *Europe & Eurasia Media Sustainability Index 2016*, online: https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-europe-eurasia-2016-kyrgyzstan.pdf.pdf – 3 V 2019.

Podolskaya D., 2018, *Defamation Action for President Can Be Filed Only with His Consent*, 18 X, online: https://24.kg/english/99103_Defamation_action_for_president_can_be_filed_only_with_his_consent/ – 3 V 2019.

Rickleton Ch., 2015, *Kyrgyzstan Arrests American Journalist, Raids NGO Office*, 27 III, online: https://eurasianet.org/kyrgyzstan-arrests-american-journalist-raids-ngo-office – 3 V 2019.

Social Media Stats Kyrgyzstan. September 2019, online: https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/kyrgyzstan – 3 V 2019.

U.S. Citizen Detained In Kyrgyzstan. NGO Office Raided, 2015, online: https://www.rferl.org/a/26924245.html – 23 IV 2019.

World Radio Map, 2019, *Radio Stations in Kyrgyzstan*, online: http://worldradiomap.com/map/central-asia – 3 V 2019.

Масалиева Ж., 2017, *Самой популярной социальной сетью в Кыргызстане стали „Одноклассники"*, 13 XII, online: https://24.kg/obschestvo/70878_samoy_populyarnoy_sotsialnoy_setyu_vkyirgyizstane_stali_odnoklassniki/ – 3 V 2019.

Masalieva Ž., 2017, *Samojj populjarnojj socialnojj setju v Kyrgyzstane stali „Odnoklassniki"*, 13 XII, online: https://24.kg/obschestvo/70878_samoy_populyarnoy_sotsialnoy_setyu_vkyirgyizstane_stali_odnoklassniki/ – 3 V 2019.

IV
Kirgistan na arenie międzynarodowej

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 287-310
https://doi.org/10.12797/9788381382656.14

MICHAŁ LUBINA

1. Po pierwsze Rosja

Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Kirgistanu wobec nowych wyzwań na obszarze eurazjatyckim

Abstract

Russia First. Foreign and Security Policy of Kyrgyzstan against the Background of New Challenges in the Eurasian Sphere

Since the 2010 revolution, Kyrgyzstan has chosen a clear course in its foreign and security policy: to look to Russia for security. All Kyrgyz presidents, despite their differences and personal conflicts, remained loyal to this foreign policy dimension. It has been all the more obvious given the fact that this course follows the traditional, peripheral model of Kyrgyzstan's development, based on Russia. In the conditions of Sino-Russian understanding in Central Asia – Central Asia is not a place of a New Great Game, but rather witnesses a Sino-Russian entente cordiale – Kyrgyzstan chooses the devil it knows, the old patron, knowing all too well that the Chinese alternative would be much worse.

Keywords: Kyrgyzstan, Russia, Foreign and security policy of Kyrgyzstan, Central Asia

Резюме

Во-первых Россия. Внешняя политика и политика в области безопасности Кыргызстана против новых вызовов на евразийском пространстве

Со времени революции 2010 года Киргистан в своей внешней политике безопасности установил четкий курс – во первых Россия. Это направление продолжали следующие президенты Киргистана несмотря на их разницы и конфликты. Это решение тем проще, что оно совпадает с традиционную, периферийную моделью развития Киргистана с *опорой* на Россию. Учитивая обстоятельства российско-китайского согласия а Центральной Азии – Центральная Азия это не район Новой большой игры, но российско-китайская Антанта – Киргистан выбирает политического патрона которого знает, потому что китайская *альтернатива хуже.*

Ключевые слова: Киргистан, Россия, Внешная политика безопасности Киргистана, Центральная Азия

Od czasów rewolucji 2010 roku Kirgistan w swojej polityce zagranicznej i bezpieczeństwa wybrał jasny kurs – opieranie się na Rosji. Orientacji tej wierni pozostają kolejni prezydenci, bez względu na różnice między nimi i wzajemne konflikty. Jest to tym prostsze, że odwołuje się do tradycyjnego, peryferyjnego modelu rozwoju Kirgistanu bazującego na współpracy z Rosją. W warunkach środkowoazjatyckiego porozumienia rosyjsko-chińskiego – Azja Środkowa to nie „nowa wielka gra", lecz raczej rosyjsko-chińska ententa – Kirgistan wybiera starego patrona, gdyż alternatywa chińska wydaje się znacznie gorsza.

Wprowadzenie: Azja Środkowa i jej specyfika polityczna

Azja Środkowa jest obszarem badawczym pełnym wyzwań. Proces polityczny w krajach regionu jest nietransparentny, kluczowe roz-

strzygnięcia zapadają za zamkniętymi drzwiami i – podobnie jak w innych autokratycznych i półdemokratycznych państwach – nigdy do końca nie wiadomo, kto, gdzie i kiedy podjął najważniejszą decyzję (Lo, 2008, s. 30-52). W takich okolicznościach na pierwszy plan wysuwa się czynnik ludzki: to przywódca, a nie norma czy instytucja, ma decydujący wpływ na politykę państwa. Naturalnie, przywódca nie musi oznaczać automatycznie jednowładztwa: nierzadko za liderem stoi kierownictwo kolektywne bądź zobowiązany jest on brać pod uwagę interesy grupowe – w przypadku Azji Środkowej klanowe. W warunkach „wodzowskiej" kultury politycznej, opartej na trybalizmie i klanowej polityce, wyrażającej się wasalnymi relacjami patronackimi, przywódcy często personifikują ambicje klanów, zaś partie polityczne stanowią zasadniczy dodatek, dekorację (Załęski, 2011, s. 95, 156, 189, 262, 267; Bodio, 2008a, s. 226). Trybalizm, czy quasi-trybalizm, pozostaje ważnym czynnikiem życia politycznego, przynajmniej na poziomie elit (Bodio, 2005, s. 304-314; Wierzbicki, Załęski, 2008, s. 298), z pewnością jest ważniejszy niż mechanizmy instytucjonalne czy słaba, choć rosnąca, identyfikacja narodowa (Bodio, 2008a, s. 220). To powoduje, że instytucje państwowe w Azji Środkowej stają się często hierarchicznymi strukturami opartymi na wasalnych (patronackich), klanowych zależnościach, zaś interesy klanowe górują nad narodowymi (Załęski, 2011, s. 422-432; Zapaśnik, 2006, s. 64; Bodio, 2008a, s. 153). Środkowoazjatyckie elity traktują państwo jako swoją własność i źródło dochodu osobistego i grupowego, co tworzy z nich elity neopatrymonialne (Eisenstadt, 1973, s. 11-15; Ishiyama, 2002, s. 42-55). W Kirgistanie, podobnie jak w innych państwach WNP, dominuje system „patronackiego prezydencjalizmu", w którym prezydent stoi na czele piramidalnych sieci patronackich, których podstawą jest relacja patron–klient (w przypadku Kirgistanu realizująca się najczęściej w ramach więzów klanowych) (Hale, 2015, s. 61-94, 194-199, 230-234, 307-311). W rezultacie tego układu, podobnie

jak w feudalnych społeczeństwach, to władza tworzy bogactwo, a nie na odwrót (Załęski, 2011, s. 432; Gortat, 2009, s. 119): stało się to szczególnie widoczne w czasach postradzieckich, dzięki miejscowej odmianie uwłaszczenia nomenklatury, która stworzyła finansowo-biurokratyczno-klanową oligarchię, na czele z dawnymi aparatczykami (Załęski, 2011, s. 407-421). To oni tworzą politykę państw regionu, definiują interesy narodowe zgodnie z ich korporacyjnymi (klanowymi) potrzebami i to oni starają się odnaleźć w nowej rzeczywistości międzynarodowej. Przenoszą na grunt międzypaństwowy nawyki wyniesione z działalności lokalnej, a także rozumienie polityki międzynarodowej przez pryzmat własnych percepcji i interesów. Dlatego też – jeśli teza o utrzymaniu się klanowego pojmowania polityki środkowoazjatyckiej jest słuszna – idealnym modelem strategii międzynarodowej wydaje się równowaga sił na podobieństwo harmonijnej struktury klanów (Bodio, 2005, s. 156-157). Zgodnie z tym rozumieniem w polityce wewnętrznej kompromis powodujący stabilność państwa osiąga się poprzez niepisane parytety dla przedstawicieli każdego z klanów w administracji i spółkach państwowych (Moldaliev, 2004, s. 303), zaś obowiązkiem przywódcy jest utrzymywanie proporcjonalnej reprezentacji klanów w strukturze władzy oraz rozsądzanie sporów (Bodio, 2008b, s. 183; Bodio, 2008a, s. 219). W takim układzie lider dąży do stworzenia struktury, w której rządzi jego klan, lecz pozostałe również mają na tyle istotny udział we władzy i zasobach, że bardziej opłaca im się pozostać lojalnymi niż ryzykować bunty. Przywódcy środkowoazjatyccy starają się to rozumienie polityki zastosować na arenie międzynarodowej.

Pomiędzy Rosją a Chinami: uwarunkowania międzynarodowe w Azji Środkowej

Przez ostatnie dwa stulecia niemal hegemoniczną pozycję w regionie miała Rosja, co przekłada się na percepcję Azji Środkowej w Moskwie jako rosyjskiej strefy wpływów (Lo, 2008, s. 91). Dla Moskwy region to część „bliskiej zagranicy", złączony silnymi więzami politycznymi, ekonomicznymi i społeczno-kulturowymi. Chociaż więzi te słabną, szczególnie w porównaniu do czasów radzieckich, to wciąż utrzymują przewagę Rosji nad pozostałymi mocarstwami w regionie (Górecki, 2014, s. 6) (które aż do początku XXI wieku respektowały jej dominującą pozycję) (Olcott, 1999, s. 137; Olcott, 2000, s. 375, 385, 388-390). Wejście USA do Azji Środkowej po 2001 roku, a następnie wzrastająca rola Chin zmusiły Rosję do ponownego większego zaangażowania, czego powołanie Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej było najlepszym dowodem.

Chińska Republika Ludowa w historii najnowszej zaczęła odgrywać istotną rolę w regionie dopiero po upadku ZSRR. Traktując zaangażowanie w Azji Środkowej jako polisę ubezpieczeniową dla Xinjiangu, Pekin stopniowo rozwijał stosunki z republikami środkowoazjatyckimi: unormowanie kwestii granic i rozwój relacji handlowych były pierwszymi istotnymi krokami (Jarosiewicz, Strachota, 2013, s. 5-32; Olcott, 2000, s. 384, 388-390, Ziegler, 2012, s. 235; Lubina, 2017, s. 233-239). Do intensyfikacji zaangażowania chińskiego doszło w pierwszej dekadzie XXI wieku z powodu „głodu surowcowego" tego kraju. Chiny skutecznie uzyskały dostęp do środkowoazjatyckich złóż gazu i ropy, łamiąc monopol Rosji (Lo, 2008, s. 98; Huasheng, 2007, s. 157; Kozłowski, 2011, s. 12-150; Hanova, 2009, s. 79; Swanström, 2005, s. 576-581). Następnie, w 2013 roku, ogłosiły plany budowy Nowego Jedwabnego Szlaku (Pasa i Szlaku), wyraźnie artykułując swoje ambicje regionalne i globalne.

Bardziej asertywne Chiny z jednej strony, a nierezygnująca ze swoich ambicji Rosja z drugiej, stworzyły w Azji Środkowej warunki polityczne, które wielu badaczom i analitykom zaczęły przypominać „wielką grę". Porównania do niej – najczęściej w postaci wyrażenia „nowa wielka gra" (Rashid, 1997; Ahrari, 2002; Mullerson, 2007; Cooley, 2012) – stały się najczęściej używaną (lub raczej nadużywaną) zbitką pojęciową, mającą tłumaczyć sytuację polityczną w regionie. Jednakże w Azji Środkowej nie ma miejsca żadna „nowa wielka gra", a Rosja i Chiny – ku rozczarowaniu wielu analityków poszukujących łatwych odpowiedzi na trudne pytania – nie naśladują pojedynków szpiegowskich Imperium Rosyjskiego i Imperium Brytyjskiego z drugiej połowy XIX wieku. Wręcz przeciwnie, Moskwa i Pekin zdołały powstrzymać swoją rywalizację, uniknąć konfrontacji i stworzyć z regionu swoiste kondominium polityczne utrzymujące korzystne, rosyjsko-chińskie *status quo* (Kaczmarski, 2015, s. 100-102). W tym rozdaniu oba państwa podzieliły się strefami wpływów: Rosja utrzymała dominację w sferze wojskowej i politycznej, zaś Chiny – w gospodarczej (Kaczmarski, 2015, s. 92; Kaczmarski, Rodkiewicz, 2016). Chociaż ten podział nie jest sztywny – przykładem chociażby nowa chińska baza w Tadżykistanie – na ogół respektują go Moskwa i Pekin, dla których dbałość o dobre relacje rosyjsko-chińskie przewyższa pokusy ograniczenia wzajemnych wpływów w Azji Środkowej. Swoisty niepisany rosyjsko-chiński protektorat polityczny w regionie tworzy okoliczności, w których państwa tego obszaru, takie jak Kirgistan, usiłują się odnaleźć i realizować swoje interesy.

Pozycja Kirgistanu w Azji Środkowej

Państwowość kirgiska jest młoda. Chociaż pierwsze pewne wzmianki o Kirgizach pochodzą z XVI wieku (Rohoziński, 2014, s. 52), to nowożytna historia kraju zaczyna się dopiero wraz z ro-

syjskim podbojem kolonialnym z XIX wieku, po krótkiej przerwie uzupełnionym panowaniem radzieckim, od lat 20. XX wieku do 1991 roku. To Związek Radziecki stworzył kirgiską republikę – pierwsze „państwo" w nowoczesnym tego słowa znaczeniu – i walnie przyczynił się do powstania samoświadomości Kirgizów, wcześniej koczowniczych plemion (wśród długofalowych następstw nomadycznego dziedzictwa mieszkańców tego kraju wymienić być może należy fakt, że Kirgistan jest dziś najbardziej wolnym politycznie państwem Azji Środkowej: tu rząd obala się w wyniku ulicznych rewolt i przewrotów, tak jak dawniej w stepie przepędzało się nieudolnego wodza). Mimo ułomności sowieckiego projektu *nation-building* i innych negatywnych konsekwencji polityki radzieckiej (np. absurdalnych granic czy podziału północ–południe) okres ZSRR jest wspominany w Republice Kirgiskiej raczej dobrze. W dość powszechnym odczuciu społecznym porównanie z postsowieckimi rządami po 1991 roku wypada mimo wszystko na korzyść ZSRR (Załęski, 2011, s. 168).

Wraz z nieoczekiwanym uzyskaniem niepodległości – Kirgizja nie tyle wywalczyła wolność, co ją niespodziewanie otrzymała na skutek rozpadu ZSRR – rozpoczął się okres samodzielnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa republiki. Zgodnie z oficjalnymi dokumentami (np. ostatnią doktryną działań międzynarodowych Kirgistanu) państwo ma zamiar prowadzić „zrównoważoną i wielowektorową" politykę zagraniczną (*Концепция внешней политики*…, 2019). Początkowo rzeczywiście próbowało. Każdy z kolejnych prezydentów Kirgistanu stosował dość podobną strategię współpracy międzypaństwowej: najpierw próbował równoważyć wpływy Rosji, co się zazwyczaj nie udawało (czasem zaś kosztowało przywódcę władzę) i przekładało się na politykę uzyskania od Moskwy jak największych koncesji w zamian za prorosyjski wybór strategiczny. Jest to decyzja zrozumiała: Kirgistan – państwo małe, o kruchej państwowości, niepewnych granicach i niewielkiej liczbie bogactw naturalnych, położone na terenach wyżynnych

i górskich, na uboczu głównych szlaków komunikacyjnych – jest dużo słabszy od swoich ważniejszych sąsiadów: Kazachstanu i Uzbekistanu, prowadzących bardziej niezależną politykę zagraniczną (Olcott, 2002, s. 216-217; Ziegler 2012, s. 243; Górecki, 2014, s. 79; Kuryłowicz, 2014); nie ma również takich złóż naturalnych jak Turkmenistan (Petersen, Barysch, 2011, s. 3; Kaczmarski, 2015, s. 90), brakuje mu więc zasobów, by zdecydować się na ambitniejszą politykę lawirowania między Rosją a Chinami. W rezultacie Kirgistan może tylko podbijać stawkę w relacjach z Rosją bez próby równoważenia jej potęgi; jest to tym prostsze, iż w Biszkeku akceptuje się dominację Federacji Rosyjskiej jako najlepszą ochronę przed zbyt wielką potęgą Chin, które w percepcji kirgiskiej są zagrożeniem zarówno gospodarczym, jak i społecznym. W Kirgistanie, mimo dobrych relacji politycznych z Pekinem, sporej ilości chińskich handlowców i inwestorów na terenie kraju, planów modernizacyjnych (projektów hydrologicznych, rewitalizacji dróg) (Kainazarova, 2018), a nawet takich miłych gestów jak nazwanie jednej z ulic w Biszkeku imieniem Denga Xiaopinga (Wei Wei, 2018), silny jest strach przed chińską potęgą gospodarczą, chińską migracją, a ostatnio nawet przed ewentualnymi chińskimi roszczeniami terytorialnymi w przyszłości (Taldybaeva, 2017). W połączeniu z wciąż istotnymi więzami łączącymi Kirgistan z Rosją: ekonomicznymi (kirgiscy *gastarbeiterzy* pracujący w Rosji – szacuje się ich na ok. pół miliona i stanowią 80% wszystkich kirgiskich migrantów – zasilają ok. 30% budżetu kraju (Gortat, 2015b), a Rosja wie, jak wykorzystywać politycznie tę zależność), społecznymi (społeczeństwo kirgiskie jest jednym z najbardziej prorosyjskich w WNP) (Gortat, 2015a), a także kulturowymi Rosji (rosyjski wciąż jest *lingua franca* w Kirgistanie, gusta kształtuje rosyjska kultura masowa, zaś na przekonania polityczne wpływa powszechnie dostępna rosyjska telewizja), strach przed Chinami powoduje, że Kirgizi przedkładają podporządkowanie Rosji i oparcie się na niej wobec potęgi chińskiej nad ewentualne próby manewrowania w celu uzyskania większej niezależności.

Od próby równoważenia do prorosyjskiej opcji. Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Kirgistanu po 1991 roku

Zaraz po uzyskaniu niepodległości Kirgistan próbował pokazać się jako państwo zmierzające ku zachodnim standardom. Pierwszy prezydent, Askar Akajew, deklarował wiarę w demokrację i prawa człowieka w niepowtarzalnym stylu („demokracja zeszła do nas z gór Tien-szan") (Gortat, 2009, s. 112), ale prędko ją utracił, gdy zaczęło to zagrażać jego władzy. W polityce zagranicznej początkowo dystansował się od Rosji i starał się równoważyć jej wpływy poprzez zwrot ku Zachodowi, ale z czasem zrozumiał, że to się nie uda, a co gorsza, może być ryzykowne dla jego pozycji, więc przestał kwestionować prorosyjskie *status quo* w regionie. Rządził źle i nieudolnie, a ponadto nadmiernie faworyzował swój klan, łamiąc niepisane parytety w administracji i biznesie dla innych klanów, został więc obalony przez tzw. rewolucję tulipanową w 2005 roku, w rzeczywistości będącą „tulipanową wojną klanów" (Kozłowski, 2009, s. 216-217), w której zwycięstwo odniósł południowy klan na czele z Kurmanbekiem Bakijewem. Ten ostatni okazał się jeszcze gorszy od poprzednika – bardziej skorumpowany, bardziej brutalny i bardziej nepotystyczny (Załęski 2011, s. 266-288), zaś w polityce zagranicznej zagrał ostrzej od Akajewa – i przegrał. Za jego rządów Biszkek zgadzał się na stacjonowanie amerykańskiej bazy wojskowej Manas (w pewnym momencie Kirgistan, jako jedyne na świecie państwo, posiadał zarówno bazę amerykańską, jak i rosyjskie), a wpływy z obecności Amerykanów były znaczące. Dla Moskwy okazało się to nie do przyjęcia, więc naciskała na Bakijewa, by zamknął amerykańską bazę. Ten uległ rosyjskiej presji na początku 2009 roku, lecz w czerwcu 2009 roku po prostu zmienił nazwę obszaru wojskowego na „punkt tranzytowy" (a także podniósł opłatę za dzierżawę trzy razy, do 60 mln USD) i pozwolił Amerykanom zostać (*In Reversal*, *Kyrgyzstan*…, 2009). Moskwa odpowiedziała, podnosząc cło na ropę o 100%, a następnie

wspierając skuteczny bunt (bądź w nim nie przeszkadzając) przeciw Bakijewowi w 2010 roku (prezydent został obalony, a władza wróciła w ręce klanów północnych).

Przywódcy kirgiscy zrozumieli lekcję. Roza Otunbajewa, przywódczyni rewolucji z 2010 roku, jako prezydent pierwszy telefon wykonała do Putina i przez 18 miesięcy pracy swego Rządu Tymczasowego robiła wszystko, by nie drażnić Moskwy. Jej następca, Ałmazbek Atambajew, poszedł jeszcze dalej: prowadził już wyraźnie prorosyjską politykę. Nie tylko zamknął bazę Manas (wypowiedzenie umowy w 2013 roku, wyprowadzka Amerykanów w 2014 roku) i w grudniu 2016 roku przeforsował – wzorowane na rosyjskich ustawach – zmiany w konstytucji ograniczające uprawnienia międzynarodowych organów zajmujących się ochroną praw człowieka oraz zakazujące małżeństw homoseksualnych (Galdini, 2016)[1]. Ponadto Atambajew ostro zdystansował się od Waszyngtonu, wypowiadając w 2015 roku międzyrządową umowę amerykańsko-kirgiską z 19 maja 1993 roku (*Agreement Between the Government*…, 1993), na mocy której Kirgistan w ciągu 20 lat otrzymał bezpłatną pomoc amerykańską wynoszącą prawie 2 mld USD (Gortat, 2015a), jako pretekst wykorzystując przyznanie więzionemu kirgiskiemu Uzbekowi, Azimjonowi Askarowowi, nagrody Human Rights Defenders Award Departamentu Stanu w 2015 roku (U.S. Departament of State, 2015). Uczynił tak prawdopodobnie na życzenie Moskwy, być może była to cena za przystąpienie do Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej. Za inne wyjaśnienie, niewykluczające pierwszego, uchodzi kalkulacja przedwyborcza i chęć zagrania na antyamerykańskiej nucie i/lub rozczarowanie brakiem wsparcia amerykańskiego dla, było nie było, najbardziej

1 Wszakże głównym celem zmian było wzmocnienie roli władzy wykonawczej kosztem pozostałych władz: osłabienie egzekutywy i sądownictwa, a także ograniczenie praw człowieka i podstawowych wolności; do tego dochodziły ambicje polityczne Atambajewa po zakończeniu jego kadencji.

demokratycznego kraju Azji Środkowej: w oczach Atambajewa, Amerykanie zamiast udzielać pomocy ekipie, która pozwoliła na demokrację, wspierali programy demokratyzacyjne i reformy instytucjonalne (po zamknięciu bazy Manas Kirgistan stał się dla USA „małym krajem sytuującym się na peryferiach peryferii", Waszyngton nie miał więc już większej potrzeby udzielania wsparcia finansowego); być może również decyzja Biszkeku była przekalkulowanym uderzeniem w najsłabsze w regionie mocarstwo (USA), po to by zyskać poklask w oczach Rosji i Chin (Gortat, 2015a).

Jednak najbardziej wymownym znakiem zbliżenia Kirgistanu z Rosją było przystąpienie do Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej w sierpniu 2015 roku (*Договор о присоединении*…, 2018). Miało stanowić ono remedium na strukturalne problemu Kirgistanu: niedorozwój gospodarki wiążący się z ograniczonymi środkami, brak wizji rozwoju kraju, zapóźnioną sieć transportową, słabą administrację i wynikającą z niej endemiczną korupcję, a także na inne wyzwania tego peryferyjnego kraju. Jednak, przynajmniej na razie, wstąpienie do EUG nie stało się dla Kirgistanu skokiem cywilizacyjnym. Wielkie rosyjskie inwestycje nie nastąpiły, głównie z powodu słabości rosyjskiej gospodarki, przyciśniętej sankcjami, ale także z braku woli politycznej ze strony Moskwy (Rosja wstrzymała budowę kaskad na rzece Naryn, Gazprom nie zmodernizował kirgiskich linii przesyłowych, oddanych uprzednio Rosji przez Kirgistan za symbolicznego dolara, zaś obiecana pomoc na modernizację gospodarki kirgiskiej po wstąpieniu do EUG również dotarła tylko w części) – wystarczyło, że Rosja przyjęła nieprzygotowany i opóźniony gospodarczo Kirgistan do EUG, z przyczyn bynajmniej nie ekonomicznych, lecz czysto politycznych (mimo sprzeciwu części rosyjskich ekspertów i sceptycyzmu Mińska i Astany), nie miała więc zamiaru jeszcze dodatkowo subsydiować Biszkeku (Gortat, 2015a). Tym bardziej, że pospołu z Chinami (głównym parterem handlowym Biszkeku, najważniejszym inwestorem i kredytodawcą) już zdominowała gospodarkę

Kirgistanu: obrót gazem jest zmonopolizowany przez Gazprom, a energii elektrycznej przez RAO JES; Rosnieft posiada połowę udziałów w dawnej amerykańskiej bazie Manas; rosyjskie firmy mają też sporo wkładów w telefonii komórkowej i w sektorze bankowym (Gortat, 2015b). Skoro więc Moskwa ma Biszkek w garści, nie musi być specjalnie hojna, obietnice pomocy i pożyczek raz na jakiś czas w zupełności wystarczą. Wszak, jak rozumują na Kremlu, Kirgistan – od północy i zachodu wciśnięty między silniejszych sąsiadów (Kazachstan i Uzbekistan), a od wschodu przytłoczony przez Chiny – i tak nie ma wyboru. Na pewno tak myślał Atambajew, zaś jego prorosyjska polityka zyskała mu „wizerunek najwierniejszego sojusznika Władimira Putina w regionie" (Gortat, 2015b).

Uzależnienie od Rosji Atambajew próbował równoważyć ociepleniem relacji z najważniejszym sąsiadem – Kazachstanem, z którym stosunki są tradycyjnie napięte, mimo bliskości etnicznej. Kazachowie historycznie patrzyli na Kirgizów z góry (Rohoziński, 2014, s. 52), co najnowsze dekady. Przewagi ekonomicznej Kazachstanu, będącego miejscem zarobku dla wielu kirgiskich *gastarbeiterów*, tylko pogłębiły. W 2015 roku Atambajew wznosił się na wyżyny serwilizmu wobec Nazarbajewa, za co uzyskał zniesienie kazachskiej niechęci wobec akcesji Kirgistanu do EUG, a to oznaczało otwarcie kazachskich granic (likwidację ceł i wprowadzenie wspólnych taryf w ramach EUG) (Gortat, 2015b)[2]. Lecz gdy Nazarbajew poparł nie tego co trzeba kandydata w wyborach prezydenckich w Kirgistanie – zamiast faworyta Atambajewa Sooronbaja Dżeenbekowa, Kazachstan znacząco wsparł jego konkurenta Ömürbeka Babanowa – Atambajew pozwolił sobie na serię publicznych filipik pod adresem Kazachstanu, zarzucając

2 „W Kirgistanie nie było prezydenta takiego jak Nursułtan Nazarbajew, dlatego trochę opóźniliśmy się w rozwoju. (…) Nazarbajew jest nie tylko liderem jednego z przodujących krajów w Azji Centralnej, lecz przywódcą skali światowej" (Gortat, 2015b).

Nazarbajewowi wiele grzechów (m.in. korupcję), mieszanie się do spraw wewnętrznych Kirgistanu i niedwuznacznie zasugerował, że „dyktatorów wynoszą nogami do przodu" (*Атамбаев жестко*…, 2017). W odpowiedzi Astana zamknęła granicę, zaś relacje kirgisko-kazachskie zamarły (*Атамбаев заявил*…, 2017)[3]. Wracają do normalizacji dopiero ostatnio, dzięki postawie obecnego prezydenta Sooronbaja Dżeenbekowa, który skonfliktował się z dawnym patronem, co nieoczekiwanie pomogło mu w kontaktach z Kazachstanem.

Zwycięstwo Dżeenbekowa w wyborach prezydenckich w 2017 roku wcale nie było pewne. Początkowo miał on zaledwie kilka procent poparcia, jednak patronaż Atambajewa połączony ze wsparciem aparatu biurokratycznego i przeszkadzaniem pozostałym konkurentom, w tym przede wszystkim Babanowowi (Freedom House, 2018), dały mu zwycięstwo. Odchodzący prezydent Atambajew chełpił się, że to on umożliwił Dżeenbekowowi zwycięstwo („dotaszczyłem go do prezydentury") i w jego samochwalczych słowach było dużo prawdy – na początku kampanii Dżeenbekow miał 3% poparcia (Huskey, 2018). Jednak Atambajew nie wsparł go bezinteresownie. Inaczej niż jego poprzedniczka, Roza Otunbajewa, w warunkach środkowoazjatyckich rzadki przypadek demokratki – Otunbajewa (tymczasowy prezydent w latach 2010-2011) po odejściu ze stanowiska porzuciła politykę i zajęła się prowadzeniem organizacji charytatywnej[4] – Atambajew bynajmniej

3 Atambajew się tym nie przejął, twierdząc, że „dał sąsiadom dobrą lekcję" i że nie przeprosi.

4 Zwolennicy Otunbajewej podkreślają, że rozumiała ona kruchość demokracji i znaczenie jednostki w jej budowaniu lub niszczeniu, dlatego po wykonaniu swego zadania zrezygnowała z działalności politycznej, by dać dobry przykład. Przeciwnicy twierdzą, że jej przywiązanie do demokracji było czynieniem cnoty z konieczności: została wybrana na prezydenta przez swoich kolegów z rewolucyjnego *de facto* Rządu Tymczasowego i jej mandat legitymizacyjny był wątły (wygrała tylko referendum potwierdzające jej

nie zamierzał oddawać władzy (*Что такое „инцитат”*…, 2017; *Бывший водитель*…, 2011)[5]. Po prostu chciał ją zachować innymi sposobami: poprzez usadowienie się w wygodnym fotelu przewodniczącego Socjaldemokratycznej Partii Kirgistanu (SPDK), kontrolującej proces polityczny, w tym poczynania prezydenta (Galdini, 2016). Plany te pokrzyżował Dżeenbekow, który nie zamierzał stać się marionetką: byłych ludzi Atambajewa zwolnił (prokurator generalną Idirę Żołdubajewą i szefa bezpieki Abdila Segizbajewa) bądź aresztował (premierów Sapara Isakowa i Dżantora Satybałdijewa) (*Discord Deepens*…, 2018) i ogłosił kampanię walki z korupcją (hasło to, uniwersalnie adekwatne w każdych okolicznościach politycznych, w państwach autorytarnych służy zazwyczaj rozprawie z przeciwnikami). W rezultacie uniezależnienia się Dżeenbekowa od Atambajewa (czy może zdrady – w zależności od punktu widzenia) doszło do bezprecedensowego konfliktu obecnego prezydenta Kirgistanu z byłym, czego sygnał dał Atambajew, krytykując następcę jesienią 2018 roku i ogłaszając, że Dżeenbekow zignorował „rady i rekomendacje”, których mu udzielił i w związku z tym Dżeenbekowa „trzeba ograniczać” i on to zrobi, bo inaczej Kirgistan wróci „do czasów Bakijewa” (*Discord Deepens*…, 2018). Było to bardzo czytelne zagranie na lękach północnych klanów, których najważniejszym przedstawicielem pozostaje Atambajew, przeciwko pochodzącemu z południa – podobnie jak Bakijew – Dżeenbekowowi (wypowiedź ta przeczyła dotychczasowej polityce Atambajewa, który starał się łagodzić podziały i dokooptowywać przedstawicieli południa do swojej ekipy, czego Dżeenbekow był do tej pory najlepszym dowodem) (Huskey, 2018).

---

prezydenturę), ponadto nie miała ani możliwości finansowych, ani organizacyjnych, by konkurować z Atambajewem; ibid. Przykład pozytywnego obrazu Otunbajewej (oparty na wywiadzie z nią) można znaleźć m.in. w: Włodek, 2014, s. 152-172.

5 Inaczej też niż Otunbajewa, Atambajew nie jest postacią o czystej karcie: powszechne są wobec niego zarzuty o korupcję i nepotyzm.

Konflikt byłego prezydenta z obecnym jest sytuacją ze wszech miar nietypową i niebezpieczną. Ustawia przeciw sobie dwóch kandydatów z ich sieciami patronażu: w autokracjach i hybrydach demokracji i autokracji (Kirgistan wypada zakwalifikować do tego drugiego) sieci patronażu ze sobą rywalizują, ale w Azji Środkowej jeszcze nigdy nie powstała sieć stworzona przez byłego prezydenta, posiadającego na dodatek bogactwo, dzierżącego przywództwo najważniejszej partii i mającego sojuszników zajmujących czołowe stanowiska w administracji (Huskey, 2018). Jeśli szukać podobnego precedensu na świecie, można go co prawda znaleźć w Malezji, gdzie były premier i twórca systemu patronackiego Mohamad Mahathir został odesłany na emeryturę przez swojego następcę Najiba Tuna Razaka, ale powrócił (w wieku 91 lat!), wygrywając wybory, zostając premierem i wsadzając konkurenta do więzienia (choć ostatnio premierostwo ponownie utracił). Jednakże Malezja jest krajem znacznie silniejszym, bogatszym i lepiej rozwiniętym niż Kirgistan, w którym na dodatek rywalizacja odbyła się metodami demokratycznymi. W Kirgistanie się na to nie zanosi. Trudno również przewidzieć wynik starcia, choć na razie górą jest Dżeenbekow, który, najpierw w sierpniu 2019 roku zdołał aresztować konkurenta (na raty: w pierwszej próbie ludzie Atambajewa stawiali opór, co doprowadziło do śmierci jednego żołnierza i ranienia ponad trzydziestu; dopiero druga próba aresztowania się powiodła), a następnie doprowadził do skazania go na 11 lat więzienia za korupcję (Atambajew jest obecnie uwięziony). Niemniej jednak ostateczne zwycięstwo w tym starciu nie jest przesądzone, podobnie jak los przegranego.

Bez względu na to, kto wygra ten bratobójczy bój, nie zmieni podstawowej prorosyjskiej orientacji w polityce zagranicznej Kirgistanu. Obaj prezydenci (były i obecny) mówią jednym głosem o konieczności utrzymywania silnych relacji z Rosją. Dżeenbekow w swoim pierwszym wystąpieniu podkreślił „niezmienny priorytet", jakim jest „pogłębienie stosunków i strategicznego

partnerstwa z Rosją", a także dalsza integracja z EUG. (*Президент Кыргызстана назвал*…, 2018). Obecny prezydent kontynuuje kurs Atambajewa – zacieśniania relacji z Chinami: tak jak poprzednik podpisał z Pekinem „strategiczne partnerstwo" w 2013 roku, tak Dżeenbekow w 2018 roku przystał na „wszechstronne strategiczne partnerstwo" (*China, Kyrgyzstan agree*…, 2018).

Trudno się więc dziwić, że na relacje rosyjsko-kirgiskie zmiana prezydenta Kirgistanu wpływu nie miała: w 2018 roku Rosja umorzyła w całości kirgiski dług (240 mln USD), zaś pod koniec marca 2019 roku Biszkek po raz pierwszy od dawna odwiedził Władimir Putin – był to 11. pobyt prezydenta Rosji w Kirgistanie w ciągu jego rządów (czwarty bilateralnie), który przykuł jednak głównie uwagę medialną (Putin przybył swoją limuzyną oraz dostał mnóstwo listów od różnych Kirgizów proszących go o interwencję w ich sprawach, w tym od małżonki Askarowa, co – nawiasem mówiąc – dobrze pokazuje rozumienie suwerenności Kirgistanu w społeczeństwie kirgiskim; dodatkowo spekulowano, czy spotka się z Atambajewem – to nie nastąpiło, przynajmniej publicznie) (*Гость на черном*…, 2019). Putin przywiózł bezzwrotną pożyczkę w wysokości 30 mln USD oraz amnestię dla imigrantów kirgiskich w Rosji; w zamian za to oraz za 4,5 mln USD rocznie uzyskał rozszerzenie wielkości rosyjskiej bazy Kant do 60 hektarów, zmianę jej statusu (od tej pory wojskowi rosyjscy będą pracownikami dyplomatycznymi) oraz wydłużenie umowy o wynajmie na 15 lat (Moskwa domagała się 40 lat, więc Biszkekowi udało się chociaż trochę ten czas skrócić) (*Россия пообещала*…, 2019).

Dżeenbekow kontynuuje również, zaczęte pod koniec rządów Atambajewa, odmrożenie relacji z Uzbekistanem (podstawowy wpływ na to miała dużo bardziej otwarta postawa nowego prezydenta tego kraju, Mirzijojewa) (*Узбекистан и Киргизия*…, 2017). Pozytywem działań Dżeenbekowa w porównaniu do ostatniego roku rządów Atambajewa była natomiast poprawa relacji z Kazachstanem: zażegnał spór z Nazarbajewem, co przyniosło korzy-

ści kirgiskiej gospodarce i przede wszystkich Kirgizom pracującym w Kazachstanie (Putz, 2017). Dżeenbekow stara się również naprawić relacje z USA: chociaż nowy prezydent, prezentując założenia polityki zagranicznej, początkowo w ogóle nie wspominał o Stanach Zjednoczonych (*New Kyrgyz President*…, 2017) – podobnie przemilczał USA minister spraw zagranicznych Kirgistanu Erlan Abdyłdajew w swoim półrocznym sprawozdaniu z pełnienia urzędu (na pierwszym miejscu wskazał Rosję, na drugim Chiny) (*Внешняя политика*…, 2018) – to pod koniec 2018 roku Dżeenbekow ogłosił pracę nad nowym porozumieniem rządowym z USA, mogącym przywrócić Kirgistanowi amerykańską pomoc (Altynbayev, 2018). Żadne z tych działań nie zmienia jednak podstawowej, prorosyjskiej orientacji kirgiskiej polityki zagranicznej.

Podsumowanie

Kirgistan rozstrzygnął dylematy bezpieczeństwa, wybierając na najbliższą przyszłość wsparcie Rosji. Jeśli jeszcze na początku swojej niepodległości miał jakieś ambicje równoważenia wpływów mocarstw, to z czasem je utracił. Od rewolucji 2010 roku – popartej przez Rosję moralnie, politycznie i być może również w inny sposób – Biszkek konsekwentnie utrzymuje prorosyjski kurs, bez względu na zawirowania wewnętrzne i regionalne. Na tle Stanów Zjednoczonych, które *de facto* wycofały się z regionu, oraz wzrastającego znaczenia Chin, które wszakże nie kwestionują politycznej dominacji Rosji i wybrały porozumienie z Moskwą zamiast prób rywalizacji z nią na tym obszarze, polityka kirgiska wydaje się zrozumiała. Na dodatek oparcie się na Rosji jest elementem tradycyjnym: przez prawie cały okres swojej najnowszej historii Kirgizja rozwijała się pod wpływem Rosji, co przyniosło Kirgizom awans cywilizacyjny. Trudno się więc dziwić elitom kirgiskim, że wybierają bliskie relacje z Rosją. Tym bardziej, że ten wybór polityczny

umożliwia przywódcom kirgiskim skupienie się na rywalizacji wewnętrznej o zdobycie władzy i zasobów dla siebie, swoich rodzin i klanów. Przy bezpiecznym patronie rosyjskim nie muszą tracić energii na politykę zagraniczną i mogą podążać bezpiecznym torem peryferyjnego rozwoju. W efekcie stosunki rosyjsko-kirgiskie są oparte na stabilnym układzie patron–klient, przypominającym, tak dobrze znane elitom środkowoazjatyckim, stosunki klanowe w Azji Środkowej.

Bibliografia

Ahrari M.E., 2002, *The New Great Game in Muslim Central Asia*, University Press of Pacific.

Bodio T., 2005, *Układy klanowe jako mechanizm polityki (na przykładzie państw Azji Centralnej)*, [w:] B. Kaczmarek (red.), *Metafory polityki*, t. 3, Warszawa.

Bodio T., 2008a, *Etnokratyzm i trybalizm w działalności elit władzy*, [w:] T. Bodio, P. Załęski (red.), *Elity władzy w Azji Centralnej*, Warszawa.

Bodio T., 2008b, *Modernizacja, elity i reżimy polityczne w państwach region po proklamowaniu niepodległości*, [w:] T. Bodio, P. Załęski (red.), *Elity władzy w Azji Centralnej*, Warszawa.

Cooley A., 2012, *Great Games, Local Rules. The New Great Power Contest in Central Asia*, Oxfod, https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199929825.001.0001.

Eisenstadt Sh., 1973, *Traditional patrimonialism and modern neopatrimonialism*, Beverly Hills.

Gortat R., 2009, *Kirgistan. Natura zmiany systemowej*, Poznań.

Górecki W., 2014, *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, „Prace OSW", nr 48, Warszawa.

Hanova S., 2009, *Perspectives on the SCO. Images and Discourses*, „China and Eurasia Quarterly", vol. 7, no. 3.

Hale H.E., 2015, *Patronal Politics. Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*, Cambridge.

Huasheng Z., 2007, *China and Central Asia*, [w:] E. Rumer, D. Trenin (eds.), *Central Asia. Views from Washington, Moscow and Beijing*, New York.

In Reversal, *Kyrgyzstan Won't Close a U.S. Base*, 2009, „New York Times", 23 VI.

Ishiyama J., 2002, *Neopatrimonialism and the Prospects for Democratization in Central Asia*, [w:] S. Cummings (ed.), *Power and Change in Central Asia*, Rutledge.

Jarosiewicz A., Strachota K., 2013, *Chiny i Azja Centralna. Dorobek dwudziestolecia*, Warszawa.

Kaczmarski M., 2015, *Russia-China Relations in Post-Crisis International Order*, Routledge, https://doi.org/10.4324/9781315757803.

Kaczmarski M., Rodkiewicz W., 2016, *Rosyjska Wielka Eurazja wobec chińskiego Jedwabnego Szlaku. Adaptacja zamiast konkurencji*, „Komentarze OSW", nr 219, Warszawa.

Kozłowski K., 2009, *Rewolucja tulipanów w Kirgistanie: geneza – przebieg – następstwa*, Poznań

Kozłowski K., 2011, *Państwo Środka a Nowy Jedwabny Szlak. Poradziecka Azja Centralna i Xinjiang w polityce ChRL*, Toruń.

Kuryłowicz M., 2014, *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*, Kraków.

Lo B., 2008, *The Axis of Convenience. Moscow, Beijing and the New Geopolitics*, London.

Lubina M., 2014, *Niedźwiedź w cieniu smoka. Rosja-Chiny 1991-2014*, Kraków.

Lubina M., 2017, *Russia and China. A Political Marriage of Convenience – Stable and Successful*, Opladen-Berlin-Toronto.

Moldaliev O., 2004, *Wyzwania transformacji a bezpieczeństwo narodowe*, [w:] T. Bodio (red.), *Kirgistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, Warszawa.

Mullerson R., 2007, *Central Asia: A Chessboard and Player in the New Great Game*, New York.

Olcott M.B., 1999, *Central Asia, Russia and the West*, [w:] G. Chufrin (ed.), *Russia and Asia The Emerging Security Agenda*, New York.

Olcott M.B., 2000, *Russian-Chinese Relations and Central Asia*, [w:] Sh.W. Garnett (ed.), *Rapprochement or Rivalry? Russo-Chinese Relations in a Changing Asia*, Washington.

Olcott M.B., 2002, *Kazakhstan. Unfulfilled Promise*, Washington.

Petersen A., Barysch K., 2011, *Russia, China and the Geopolitics of Energy in Central Asia*, *CRR Report*, London.
Rashid A., 1997, *The New Great Game – the Battle for Central Asia's Oil*, „Far Eastern Economic Review" 10 IV.
Rohoziński J., 2014, *Bawełna, samowary i Sartowie. Muzułmańskie okrainy carskiej Rosji 1795-1916*, Warszawa.
Swanström N., 2005, *China and Central Asia. A New Great Game Or Traditional Vassal Relations?*, „Journal of Contemporary China", vol. 45, no. 14, https://doi.org/10.1080/10670560500205001.
Wierzbicki A., Załęski P., 2008, *Trybalizm a władza w Azji Centralnej*, Pułtusk.
Wishnick E., 2001, *Mending Fences. The Evolution of Moscow's China Policy from Brezhnev to Yeltsin*, Washington.
Włodek L., 2014, *Wystarczy przejść przez rzekę*, Kraków.
Załęski P., 2011, *Kultura polityczna więzi w Azji Centralnej*, Warszawa.
Zapaśnik S., 2006, *„Walczący islam" w Azji Centralnej. Problem społecznej genezy zjawiska*, Wrocław.
Ziegler Ch., 2012, *Russia and China in Central Asia*, [w:] J. Bellacqua (ed.), *The Future of China-Russia Relations*, Kentucky.

Źródła internetowe

Abdurasulov A., 2016, *Kyrgyzstan Referendum. What do the Reforms Mean?*, „BBC News", 12 XII, online: https://www.bbc.com/news/world-asia-38289859 – 31 III 2019.
Agreement Between the Government of The United States of America and the Government of the Kyrgyz Republic regarding Cooperation to Facilitate the Provision Of Assistance, 1993, online: https://photos.state.gov/libraries/kyrgyzrepulic/231771/PDFs_001/AGREEMENT.pdf – 31 III 2019.
Altynbayev K., 2018, *Renewed Kyrgyz-US Co-operation Paves Way for Deepening Relations*, „Central Asia News", 26 XII, online: http://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2018/12/26/feature-01 – 31 III 2019.
China, Kyrgyzstan Agree to Establish Comprehensive Strategic Partnership, 2018, „Xinhua", 7 VI, online: http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/07/c_137235571_2.htm – 31 III 2019.
China, Kyrgyzstan Lift Ties to Strategic Partnership, 2013, „Xinhua", 11 IX, online: http://en.people.cn/90883/8396967.html – 31 III 2019.

Discord Deepens As Kyrgyz Ex-President Atambaev Slams Successor Over Arrests, 2018, 20 XI, online: https://www.rferl.org/a/discord-deepens-as-kyrgyz-ex-president-atambaev-slams-successor-over-arrests/29610751.html – 31 III 2019.

Freedom House, *Executive Summary. Kyrgyzstan – Country Profile*, 2018, online: https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/kyrgyzstan – 31 III 2019.

Fazendeiro B.T., 2018, *Soft Power under Mirziyoyev. Change and Continuity in Uzbekistan's Foreign Policy*, „Open Democracy", 9 VII, online: https://www.opendemocracy.net/od-russia/bernardo-teles-fazendeiro/soft-power-under-mirziyoyev – 19 III 2019.

Galdini F., 2016, *Kyrgyzstan. President Atambayev's Constitutional Gamble*, 9 XII, online: https://www.ecfr.eu/article/commentary_kyrgyzstan_president_atambayevs_constitutional_gamble – 31 III 2019.

Geschwindt T., 2018, *Cutting Out the Kingmaker. Mirziyoyev at a Crossroads*, „The Diplomat", 3 IX, online: https://thediplomat.com/2018/03/cutting-out-the-kingmaker-mirziyoyev-at-a-crossroads/ – 19 III 2019.

Gortat R., 2015a, *(Nie)podległy Kirgistan*, „Nowa Europa Wschodnia", 7 VIII, online: http://www.new.org.pl/2346-niepodlegly-kirgistan – 31 III 2019.

Gortat R., 2015b, *Unia Euroazjatycka rośnie*, „Nowa Europa Wschodnia", 14 VIII, online: http://www.new.org.pl/2351-unia-eurazjatycka-rosnie – 31 III 2019.

Huskey E., 2018, *Kyrgyzstan – Ex-Presidents and Democratic Fragility in the Developing World*, „Presidential-Power", 19 XII, online: http://presidential-power.com/?cat=193 – 3 III 2019.

Kainazarova Ch., 2018, *New Trends in Kyrgyz Foreign Policy*, 3 V, online: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/86491/1/MPRA_paper_86491.pdf – 1 IV 2019.

New Kyrgyz President Vows Balanced Foreign Policy With Russia As Main Strategic Partner, 2017, 28 XI, online: https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-jeenbekov-vows-balanced-foreign-policy-russia-strategic-partner/28883735.html – 31 III 2019.

Putz C., 2017, *Are Kazakhstan and Kyrgyzstan on the Path Back to Brotherly Relations?*, „The Diplomat", online: https://thediplomat.com/2017/12/are-kazakhstan-and-kyrgyzstan-on-the-path-back-to-brotherly-relations / – 31 III 2019.

Taldybaeva D., 2017, *Prospects for China –Kyrgyzstan Economic Relations in the Framework of the Silk Road Economic Belt Project*, online: http://

china-trade-research.hktdc.com/business-news/article/The-Belt-and-Road-Initiative/Prospects-for-China-Kyrgyzstan-Economic-Relations-in-the-Framework-of-the-Silk-Road-Economic-Belt-Project/obor/en/1/1X000000/1X0A9JIX.htm – 1 IV 2019.

U.S. Departament of State, 2015, *2014 Human Rights Defender Award Ceremony for Azimjon Askarov and Foro Penal*, 14 VII, online: https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/07/244903.htm – 1 IV 2019.

Wei Wei 2018, *Perspective. Ripe Time for Upgrading China-Kyrgyzstan Relationship*, online: https://news.cgtn.com/news/3d3d514d7a6b544f77457a6333566d54/share_p.html – 1 IV 2019.

Атамбаев жестко наехал на Назарбаева, 2017, 7 X, online: https://www.youtube.com/watch?v=uYAoLZawhrE – 31 III 2019.

Атамбаев заявил, что преподал соседям „хороший урок", 2017, 20 XI, online: https://rus.azattyq.org/a/atambaev-bishkek-itogovaya-konferencia/28863768.html – 31 III 2019.

Атамбаев про Назарбаева. Диктатора вынесут вперед ногами, 2017, 15 XI, online: https://www.youtube.com/watch?v=mgrY3ml16Bg – 31 III 2019.

Бывший водитель главы Киргизии стал заместителем руководителя аппарата президента, 2011, „Regnum", 7 XII, online: https://regnum.ru/news/1476875.html – 31 III 2019.

Внешняя политика Кыргызстана. Чего достигла страна за 6 месяцев 2018 года, 2018, „Kabar", online: http://kabar.kg/news/vneshniaia-politika-kyrgyzstana-chego-dostigla-strana-za-6-mesiatcev-2018-goda/ – 31 III 2019.

Гость на черном лимузине, 2019, „Fergana", 28 III, online: https://fergana.agency/articles/106209/ – 31 III 2019.

Договор о присоединении Кыргызской Республики к Договору о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года (с изменениями на 14 мая 2018 года), 2018, online: http://docs.cntd.ru/document/420246571 – 1 IV 2019.

Концепция внешней политики Кыргызской Республики утверждена Указом Президента Кыргызской Республики от 11 марта 2019 года, 2019, online: http://mfa.gov.kg/contents/view/id/105 – 31 III 2019.

Президент Кыргызстана назвал приоритет внешней политики страны, 2018, 27 VI, online: https://mir24.tv/news/16311509/prezi

dent-kyrgyzstana-nazval-prioritet-vneshnei-politiki-strany – 31 III 2019.

Россия пообещала Киргизии безвозмездно 30 миллионов долларов и амнистию для мигрантов, 2019, 28 III, online: https://www.newsru.com/world/28mar2019/30_kirgiz.html – 08 IV 2019.

Узбекистан и Киргизия разморозили отношения, 2017, „Независимая газета", 6 IX, online: http://www.ng.ru/cis/2017-09-06/5_7067_relations.html – 31 III 2019.

Что такое „инцитат", или Семь эпизодов из жизни президента Кыргызстана, 2017, „Ферғана", 18 III, online: https://www.fergananews.com/articles/9327 – 31 III 2019.

Atambaev zhestko naekhal na Nazarbaeva, 2017, 7 X, online: https://www.youtube.com/watch?v=uYAoLZawhrE – 31 III 2019.

Atambaev zajavil, chto prepodal sosedjam „khoroshijj urok", 2017, 20 XI., online: https://rus.azattyq.org/a/atambaev-bishkek-itogovaya-konferencia/28863768.html – 31 III 2019.

Atambaev pro Nazarbaeva. Diktatora vynesut vpered nogami, 2017, 15 XI, online: https://www.youtube.com/watch?v=mgrY3ml16Bg – 31 III 2019.

Byvshijj voditel glavy Kirgizii stal zamestitelem rukovoditelja apparata prezidenta, 2011, „Regnum", 7 XII, online: https://regnum.ru/news/1476875.html – 31 III 2019.

Vneshnjaja politika Kyrgyzstana. Chego dostigla strana za 6 mesjacev 2018 goda, 2018, „Kabar", online: http://kabar.kg/news/vneshniaia-politika-kyrgyzstana-chego-dostigla-strana-za-6-mesiatcev-2018-goda/ – 31 III 2019.

Gost na chernom limuzine, 2019, „Fergana", 28 III, online: https://fergana.agency/articles/106209/ – 31 III 2019.

Dogovor o prisoedinenii Kyrgyzskojj Respubliki k Dogovoru o Evrazijjskom ehkonomicheskom sojuze ot 29 maja 2014 goda (s izmenenijami na 14 maja 2018 goda), 2018, online: http://docs.cntd.ru/document/420246571 – 1 IV 2019.

Koncepcija vneshnejj politiki Kyrgyzskojj Respubliki utverzhdena Ukazom Prezidenta Kyrgyzskojj Respubliki ot 11 marta 2019 goda, 2019, online: http://mfa.gov.kg/contents/view/id/105 – 31 III 2019.

Prezident Kyrgyzstana nazval prioritet vneshnejj politiki strany, 2018, 27 VI, online: https://mir24.tv/news/16311509/prezident-kyrgyzstana-nazval-prioritet-vneshnei-politiki-strany – 31 III 2019.

Rossija poobeshhala Kirgizii bezvozmezdno 30 millionov dollarov i amnistiju dlja migrantov, 2019, 28 III, online: https://www.newsru.com/world/28mar2019/30_kirgiz.html – 08 IV 2019.

Uzbekistan i Kirgizija razmorozili otnoshenija, 2017, „Nezavisimaja gazeta", 6 IX, online: http://www.ng.ru/cis/2017-09-06/5_7067_relations.html – 31 III 2019.

Chto takoe „incitat", ili Sem ehpizodov iz zhizni prezidenta Kyrgyzstana, 2017, „Fergana", 18 III, online: https://www.fergananews.com/articles/9327 – 31 III 2019.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 311-328
https://doi.org/10.12797/9788381382656.15

SEBASTIAN TORŁOP

2. „Mała Wielka Gra"

– Kirgistan pomiędzy Federacją Rosyjską a USA w aspekcie militarnym

Abstract

„The Small Great Game" – Kyrgyzstan between the Russian Federation and the US in the Military Aspect

Originally, the term "the Great Game" referred to the rivalry of two empires – the Russian and the British – for influence in Central Asia. The author tries to redefine this concept and give it a contemporary character. The text describes the competition for influence between the United States of America and the Russian Federation, which after the collapse of the USSR is trying to renew its power position in international relations. The author synthetically shows the changes taking place in Kyrgyzstan after independence, presents the genesis of the US military presence in this country, and also presents the "small Great Game" between the interested powers that are trying to base their sphere of influence on the military aspect.

Keywords: Russian Federation, USA, Influences, Military, The Great Game

Резюме

«Маленькая большая игра» – Кыргызстан между Российской Федерацией и США в военном аспекте.

Первоначально термин «большая игра» относился к соперничеству двух империй – Российской и Британской – за вли-

яние в Центральной Азии. Автор пытается переопределить эту концепцию и придать ей современный характер. В тексте описывается борьба за влияние между Соединенными Штатами Америки и Российской Федерацией, которая после распада СССР пытается восстановить свои силовые позиции в международных отношениях. Автор синтетически показывает изменения, происходящие в Кыргызстане после обретения независимости, представляет генезис военного присутствия США в этой стране, а также иллюстрирует название «маленькая большая игра» между заинтересованными державами, которые пытаются основать свою сферу влияния на военном аспекте.

Ключевые слова: Российская Федерация, США, влияния, военные, большая игра

Geneza obecności wojskowej USA w Kirgistanie

Azja Centralna jako część swoistego Hearthlandu[1] już od XIX wieku stanowiła pole rywalizacji między cywilizacją bizantyjską a mocarstwami zachodnimi. W czasach współczesnych redefinicji w obecnej „Wielkiej Grze"[2] podlega tylko jedna ze stron konfliktu. Wielkie Imperium Brytyjskie zastąpiły Stany Zjednoczone Amery-

1 Już w 1904 roku słynny brytyjski geograf i geopolityk – sir Halford John Mackinder – w swoim ponadczasowym dziele *Geograficzna oś historii* (Mackinder, 2009, s. 10-11) wykazuje, że Herthland jest dzięki łatwości obrony „fortecą stworzoną przez Boga", dalej stwierdza zaś: „Wielka forteca jest nie tylko obronna – jest także płaska i żyzna – zdolna do karmienia milionów". Brytyjski geopolityk zauważa również, że Hearthland jest przysłowiowym kluczem do objęcia rządów nad obszarem całej kuli ziemskiej, ponieważ bardzo trudno terytorium to podbić; może zatem spokojnie i wytrwale rozwijać się na nim cywilizacja lądowa, zdolna po pewnym czasie dokonać ekspansji na mocarstwa morskie.

2 Nazwa ta odnosi się do rywalizacji toczącej się pomiędzy Carską Rosją a Wielkim Imperium Brytyjskim w XIX wieku.

ki, rolę wcześniejszej metropolii przejęła dawna kolonia, która po upadku ZSRR w 1991 roku osiągnęła status hegemona w nowym, jednobiegunowym świecie. Drugi z uczestników tytułowej „gry”, mimo przemian wewnętrznych oraz wizerunkowych, pozostał ten sam. Jedyna spadkobierczyni ZSRR – Federacja Rosyjska – po początkowym okresie niezdecydowania przywróciła orientację na własną strefę wpływów, obejmującą cały obszar postradziecki.

Po 2001 roku i zamachach na World Trade Center cały świat wypowiedział wojnę terroryzmowi w każdej postaci, a między innymi rezolucja ONZ nr 1373 (ONZ, 2001) umożliwiła USA rozpoczęcie inwazji na kraje oskarżane o wspieranie ugrupowań terrorystycznych. Obok agresji na Irak w 2003 roku wśród pierwszych ofiar amerykańskich ataków znalazł się Afganistan, na który inwazja rozpoczęła się na początku października 2001 roku[3]. Odległość USA i ich sojuszników wojskowych od terytorium Azji Centralnej wymusiła na decydentach amerykańskich poszukiwanie sojuszników i porozumienie się z krajami sąsiadującymi bezpośrednio lub znajdującymi się stosunkowo blisko terytorium atakowanego. Wybór padł między innymi na Kirgistan, gdzie już 16 grudnia 2001 roku udało się utworzyć bazę lotniczą Manas, położoną tuż przy głównym międzynarodowym lotnisku tej republiki (U.S. Air Force).

Rosyjski powrót do Kirgistanu

Po upadku ZSRR w 1991 roku wojska związkowe przekształcono w jednostki podległe państwom, na których terytorium się znajdowały, bądź zostały wycofane do niedawno powstałej Federacji Rosyjskiej. Również w Kirgistanie wojska Armii Radzieckiej podporządkowano nowym władzom niepodległej republiki

3 Warto zauważyć, że inwazja nastąpiła niemal miesiąc po atakach na WTC.

(Министерство обороны Кыргызской Республики)[4], co ułatwiał fakt, iż na początku lat 90. zainteresowanie Rosji utrzymaniem swojej strefy wpływów ustąpiło miejsca jej piętrzącym się problemom wewnętrznym, w tym gospodarczym. Wszakże jeszcze na podstawie Traktatu między Federacją Rosyjską a Republiką Kirgiską w sprawie współpracy w dziedzinie wojskowości utworzono 338. dalekosiężne centrum komunikacyjne rosyjskiej marynarki wojennej w wiosce Kara-Bałta oraz 954. bazę testową broni przeciw okrętom podwodnym w Karakolu przy jeziorze Issyk-Kul. Jednostki te mają jednakże wartość głównie badawczą i komunikacyjną (Габуев, 2010). Po dojściu do władzy Władimira Putina oraz stabilizacji kraju i stopniowym umocnieniu pozycji Rosji jako mocarstwa regionalnego, również w sferze militarnej, uwaga decydentów rosyjskich skupiła się na powrocie wojsk rosyjskich do państw Azji Centralnej. Już w 2003 roku[5] w Kirgistanie utworzono w miejscu starej radzieckiej bazy wojskowej rosyjską 999. bazę lotniczą w Kant, która miała istnieć przez 15 lat od powstania, jednak z czasem postanowiono, iż porozumienie przedłużać się będzie automatycznie o kolejne 5 lat (Кутнаева, 2010). Placówka miała funkcjonować bez opłat ze strony rosyjskiej, co dodatkowo potwierdzone zostało w dokumencie między Federacją Rosyjską i Republiką Kirgistanu z 2003 roku (*Соглашение между Российской Федерацией*…, 2003). Pomimo to Rosja zainwestowała blisko 70 milionów rubli w rozbudowę samej bazy i otaczającej ją infrastruktury (*ДОСЬЕ: Авиационная база*…, 2013). Powsta-

4 Co ciekawe, ani oficjalna strona Ministerstwa Obrony Republiki Kirgistanu, ani oficjalna strona Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej nie podają dokładnych danych. Nie wiadomo, ilu żołnierzy oraz jak dużo sprzętu pozostało na terytorium nowo powstałego państwa, a ile faktycznie powróciło do Federacji Rosyjskiej.

5 Baza wojskowa Kant w Kirgistanie powstała także na podstawie umowy i rozmów Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym z 2001 roku (*Протокол о порядке формирования*…, 2001).

nie placówki w Kant było bezpośrednią odpowiedzią na utworzenie bazy amerykańskiej w Manasie. „Moskwa, która sama poparła koalicję, nie sprzeciwiła się temu. Równocześnie jednak rozpoczęła konsultacje, zmierzające do ograniczenia zachodniej obecności wojskowej oraz zacieśnienia współpracy z krajami Azji Centralnej w sferze bezpieczeństwa. Jak się wydaje, Moskwę bardziej niż sam fakt istnienia bazy niepokoiło to, że nie miała wpływu na warunki jej stacjonowania, a proces decyzyjny odbywał się poza nią” (Górecki, 2014).

Rys. 1. Mapa rozmieszczenia baz wojskowych Federacji Rosyjskiej i USA w Azji Centralnej

Źródło: Кутнаева, 2010.

Kirgistan w przededniu rewolucji

Jeszcze przed rewolucją 2010 roku ówczesny prezydent Kirgistanu, Kurmanbek Bakijew, rozpoczął medialną rozgrywkę, dążąc, jak się początkowo wydawało, do zamknięcia bazy amerykańskiej Manas[6]. W lutym 2009 roku parlament Republiki Kirgistanu stosunkiem głosów 78 do 1 podjął decyzję o wygaszeniu pozwolenia na prowadzenie placówki oraz dał wojskom tam stacjonującym 180 dni na wycofanie się (*Kyrgyz MPs vote*…, 2009), co stanowiło poważny problem dla amerykańskich operacji w tym regionie, gdyż baza w Manas stanowiła główny punkt przeładunkowy oraz jedyną bezpieczną bazę lotniczą po zamknięciu amerykańskiego lotniska w Karshi-Khanabad w Uzbekistanie w 2005 roku (*U.S. Vacates Manas*…, 2014). Usunięcie wojsk USA z regionu Azji Centralnej stanowiłoby również niepodważalne zwycięstwo Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej prowadzonego przez Siergieja Ławrowa, które udowodniłoby, iż rosyjska strefa wpływów na terytorium byłego ZSRR pozostaje nienaruszona. Tak się jednak nie stało. Mimo kolejnych prób nacisku ze strony Moskwy i zapewnień przedstawicieli władz rosyjskich, iż decyzja decydentów kirgiskich co do zamknięcia amerykańskiej bazy lotniczej jest nieodwołalna (*МИД РФ исходит*…, 2009), republika podpisała nowe porozumienie z USA. Na podstawie Umowy pomiędzy rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz rządem Republiki Kirgistanu w sprawie centrum tranzytowego na terenie międzynarodowego lotniska w Manasie i wszelkich powiązanych obiektów (Agreement Between the Government…, 2009) „baza wojskowa" została przekształcona w „amerykańskie centrum tran-

6 Według niektórych badaczy Bakijew dokonywał tego pod naciskiem Moskwy, gdyż zamknięcie bazy miało być uzależnione od rosyjskiej pomocy finansowej dla Kirgistanu w wysokości dwóch miliardów dolarów (Górecki, 2014).

zytowe", co kosztowało USA blisko 36 milionów dolarów przeznaczonych na rozbudowę i modernizację lotniska, a także 60 milionów dolarów rocznie za użytkowanie lokalizacji. Porozumienie to umożliwiało jego odnawianie rokrocznie przez pięć kolejnych lat. Ówczesny podsekretarz stanu USA, podsumowując to przedsięwzięcie, stwierdził: „Z zadowoleniem przyjmujemy decyzję prezydenta Bakijewa. Jest to niewątpliwie ważny wkład w nasze wspólne cele w Afganistanie w walce z terroryzmem i ekstremizmem. Z zadowoleniem przyjmujemy wsparcie udzielane przez inne kraje, w tym Rosję" (*Госдеп США приветствует*…, 2009).

Również Federacja Rosyjska prowadziła z Republiką Kirgistanu rozmowy o dalszym funkcjonowaniu baz wojskowych. W memorandum z 2009 roku obydwie strony porozumiały się co do przedłużenia obecności wojsk rosyjskich w placówkach na terytorium Kirgistanu, oraz utworzenia ze wszystkich tych jednostek jednej bazy, a także utrzymania rosyjskiej obecności wojskowej przez kolejne 49 lat, z możliwością późniejszej prolongaty o kolejne 25 lat. (*Меморандум о намерениях*…, 2009). Umowa ta miała być negocjowana w dalszym ciągu, ale plany te pokrzyżował wybuch rewolucji w Kirgistanie.

Rewolucja 2010 roku oraz jej konsekwencje dla Federacji Rosyjskiej i Zjednoczonych Stanów Ameryki

Jednym z pierwszych działań nowego, tymczasowego rządu Republiki Kirgistanu było rozpoczęcie rozmów z władzami w Waszyngtonie (mimo niezadowolenia kirgiskiej starszyzny klanowej) na temat nieuregulowanej jeszcze sprawy dostarczania paliw na potrzeby funkcjonowania centrum tranzytowego w Manas. Jak oceniła szefowa rządu w Biszkeku Roza Otunbajewa: „władze nadal postępują zgodnie z wcześniejszymi porozumieniami" (*США готовы*…, 2010). Mimo braku umów określających ramy czasowe

dalszego istnienia bazy po 2014 roku w lutym 2011 roku państwa te podpisały umowę o dostarczaniu paliw do Manasu, przy jednoczesnym pominięciu tak ważnych elementów jak zastrzeżenie granic czasowych funkcjonowania dokumentu (*Agreement Between the Government*…, 2011). Po zwycięstwie nowego prezydenta Kirgistanu, Ałzambeka Atambajewa, spojrzenie na dalszą amerykańską obecność w Kirgistanie uległo przewartościowaniu. W jednym z pierwszych wywiadów, których Atambajew udzielił po wygranej, stwierdził on, iż będzie dążył do zamknięcia bazy wojsk USA z datą wygaśnięcia dotychczasowego kontraktu określającego warunki funkcjonowania placówki. Prezydent powiedział dziennikarzom: „Obawiam się, że ta baza stanie się zagrożeniem dla bezpieczeństwa kraju. Wiemy, że Stany Zjednoczone często angażują się w konflikty zbrojne. Był Irak i Afganistan, a teraz są napięcia z Iranem. Nie chciałbym, żeby którekolwiek z tych państw rozpoczęło pewnego dnia atak odwetowy na bazę wojskową" (Schwirtz, 2011). Uważa się, że takie działanie Atamabajewa już na początku prezydentury podyktowane było wsparciem rosyjskich władz i tamtejszych mediów w obaleniu dotychczasowego prezydenta Bakijewa, jednakże do tej pory nie przedstawiono wiarygodnych dowodów na potwierdzenie tej tezy.

Równocześnie rząd Dżantora Satybałdijewa, wspieranego przez Atambajewa, rozpoczął zakrojone na szeroką skalę rozmowy z rządem Federacji Rosyjskiej na temat obecności militarnej Rosji w Kirgistanie. Już we wrześniu 2012 roku, podczas wizyty prezydenta Władimira Putina w Biszkeku, zawarto kilka porozumień i traktatów, w tym umowę o integracji rosyjskich jednostek wojskowych w jedną bazę operacyjną. Miała ona powstać w 2017 roku i służyć jednocześnie wsparciu i szkoleniu wojska kirgiskiego (*Соглашение между*…, 2012). Umowa ta zapewniała funkcjonowanie placówki przez następne 15 lat, z możliwością przedłużania o kolejne 5 lat, a jedną z nowości było wprowadzenie i określenie dokładnych stawek dzierżawnych, jakie Federacja Ro-

syjska ma płacić Republice Kirgistanu za udostępnienie terenów i infrastruktury. Prezydent Putin wówczas wyjaśniał: „Chciałbym raz jeszcze przypomnieć, że nasza obecność wojskowa rozpoczęła się od prośby Kirgistanu, żeby taka baza pojawiła się tutaj, aby była istotnym czynnikiem stabilności w regionie, w samej republice. Znamy sytuację wewnętrzną w Afganistanie, a biorąc pod uwagę wycofanie się stamtąd sił międzynarodowej koalicji w 2014 roku, należy stwierdzić, że sytuacja raczej nie zmieni się na lepsze. Obecność rosyjskiego komponentu wojskowego w regionie będzie znaczącym czynnikiem stabilności” (Куксин, 2012). Takie słowa ukazują determinację Rosji do zastąpienia USA jako czynnika gwarantującego bezpieczeństwo w regionie Azji Centralnej, a jednocześnie utrzymania, a także rozbudowy własnej strefy wpływów.

W kwietniu 2013 roku, pomimo wysiłków Roberta Blake’a, asystenta sekretarza stanu USA ds. Azji Południowej i Środkowej, który starał się przekonać rząd kirgiski do przedłużenia porozumienia o stacjonowaniu wojsk USA w Kirgistanie, Żogorku Kenesz przegłosował podpisaną następnie przez prezydenta Atambajewa ustawę O wypowiedzeniu stronie amerykańskiej traktatu o funkcjonowaniu amerykańskiego centrum tranzytowego w Manasie z dniem 11 lipca 2014 roku (О денонсации Соглашения…, 2013). Wydarzenie to zbiegło się w czasie z potwierdzeniem przez ministra obrony Federacji Rosyjskiej, Siergieja Szojgu, wcześniejszych doniesień o inauguracji z początkiem 2014 roku rosyjskiego programu pomocy wojskowej dla Kirgistanu, której wartość wynieść ma około 1,1 miliarda dolarów (Lang, 2013).

Prawne zamknięcie amerykańskiej bazy wojskowej (Amerykańskiego Centrum Tranzytowego) w Manasie nastąpiło 11 lipca 2014 roku, jednakże oficjalne zakończenie działalności, wraz z symbolicznym „przekazaniem kluczy” władzom kirgiskim, nastąpiło już 3 czerwca (Орлова, 2014). Jak donosi Pentagon, dzięki bazie Manas USA i ich sojusznikom udało się przetransportować

blisko 5,3 miliona żołnierzy z niemal 26 państw świata oraz niezliczone ilości sprzętu i zaopatrzenia (Pillalamarri, 2014).

Rosja ostatnim militarnym graczem?

Po likwidacji amerykańskiego punktu tranzytowego Federacja Rosyjska pozostała jedynym państwem posiadającym bazę wojskową w regionie Azji Centralnej, a podpisana umowa z rządem Kirgistanu zapewniała jej funkcjonowanie do co najmniej 2032 roku. Pomimo to w 2016 roku prezydent Atambajew, udzielając wywiadu, oznajmił, iż jego zdaniem Rosjanie powinni się wycofać z Kirgistanu i zlikwidować wszystkie swoje bazy w tym państwie. „Kirgistan w przyszłości musi polegać na własnych siłach, co stosuje się również do rosyjskiej bazy. To może się komuś nie podobać, ale ta wiadomość musi trafić do prezydenta Rosji" – stwierdził Atambajew (*Атамбаев призвал*…, , 2016). W odpowiedzi na deklarację prezydenta republiki w lutym 2017 roku Putin zasugerował, iż Federacja Rosyjska gotowa jest wycofać się z Kirgistanu, jeśli rząd tego państwa oświadczy, że wojsko kirgiskie jest wystarczająco silne, aby poradzić sobie w regionie (*Putin Says He May*…, 2017). Już w czerwcu tego samego roku prezydent Atambajew, którego kadencja dobiegała końca, zaproponował, wbrew swoim wcześniejszym słowom, utworzenie nowej, drugiej rosyjskiej bazy wojskowej w Kirgistanie, zlokalizowanej na południu kraju. Takie rozwiązanie miałoby zapewnić stabilizację regionu i bezpieczeństwo kraju wobec niespokojnego Tadżykistanu i rozwijających się tam ruchów islamskich (*Kyrgyz President Notes*…, 2017). Po wyborach prezydenckich w Kirgistanie pod koniec 2017 roku, w których zwyciężył Sooronbaj Dżeenbekow, temat drugiej rosyjskiej bazy wojskowej pozostał sprawą otwartą, co do której prowadzone są rozmowy.

Perspektywa na przyszłość

Po 2014 roku i wyparciu obecności Stanów Zjednoczonych Ameryki z Kirgistanu Federacja Rosyjska pozostała jak na razie jedynym militarnym graczem w regionie, co potwierdza, iż jej polityczna i wojskowa dominacja w Azji Centralnej jest niezachwiana[7]. Jednakże pod koniec lutego 2019 roku, po licznych doniesieniach medialnych, oficjalnie potwierdzono utworzenie posterunku wojskowego Chińskiej Republiki Ludowej w Tadżykistanie, co wiązać się może z próbą zmiany układu sił w regionie (Bogusz, Marszewski, 2019).

Rys. 2. Mapa lokalizacji chińskiej placówki wojskowej

Źródło: Bogusz, Marszewski, 2019.

Rozwój i zwiększanie obecności wojskowej Rosji w Kirgistanie to w dalszym ciągu sprawa otwarta. Mimo pojawiających się w środkach masowego przekazu wiadomości o prowadzonych

7 W sferze gospodarczej Rosja ustępuje miejsca Chińskiej Republice Ludowej.

rozmowach żadna ze stron nie wystąpiła dotychczas z oficjalnymi propozycjami (*Rosyjska armia*…, 2019). Deklaracji i oficjalnych postanowień, a także realnych działań dotyczących dalszych losów baz rosyjskich w Republice Kirgiskiej spodziewano się pod koniec marca 2019 roku, na kiedy to zapowiedziana była wizyta prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina w Kirgistanie (*Putin's visit*…, 2019). Spotkanie obu przywódców państw w głównej mierze przyniosło jedynie zapewnienia, bez podpisania szczegółowych traktatów określających dalsze funkcjonowanie sił rosyjskich na terenie republiki. Prezydenci Rosji i Kirgistanu wydali wspólne oświadczenie, w którym potwierdzili gotowość do dalszego pogłębiania współpracy technologicznej, a także wzmocnienia sił zbrojnych Republiki Kirgiskiej i rozwoju rosyjskich obiektów na jej terytorium (*Совместное заявление*…, 2019).

Całość sytuacji, a także położenie blisko ciągle zmieniającej się granicy stref wpływów implikują dla Republiki Kirgistanu zarówno wiele możliwości, jak i zagrożeń. Państwa zainteresowane, takie jak USA, Rosja czy w ostatnich latach Chiny, zapewne będą podejmować w dalszym ciągu działania dążące do przesunięcia Mackinderowskiego Hearthlandu w swoją stronę, co będzie stanowiło dla nich punkt wyjścia do pełnej kontroli regionu w aspekcie militarnym.

Bibliografia

Górecki W., 2014, *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, „Prace OSW", nr 48, Warszawa.

Mackinder H.J., 2009, *Geograficzna oś historii*, tłum. M. Radoszko, M. Szymuś, oprac. R. Potocki, Częstochowa.

Кутнаева Н., 2010, *Иностранные военные базы на территории постсоветской Центральной Азии*, „Цетралная Азия и Кавказ", т. 13.

Kutnaeva N., 2010, *Inostrannye voennye bazy na territorii postsovetskojj Centralnojj Azii*, „Cetralnaja Azija i Kavkaz", t. 13.

Źródła internetowe

Agreement Between the Government of the United States of America and the Government of the Kyrgyz Republic Regarding the Transit Center at Manas International Airport and Any Related Facilities/Real Estate, 2009, online: https://www.state.gov/documents/organization/130490.pdf – 18 III 2019.

Agreement Between the Government of the United States of America and the Government of the Kyrgyz Republic Regarding Acquisition of Fuel for Operations at the Transit Center, 2011, online: https://www.state.gov/documents/organization/130490.pdf – 18 III 2019.

Bogusz M., Marszewski M., 2019, *Obecność wojskowa Chin w Tadżykistanie*, „Analizy OSW", online: https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-02-27/obecnosc-wojskowa-chin-w-tadzykistanie – 18 III 2019.

Kyrgyz MPs Vote to Shut US Base, 2009, „BBC News", 12 II, online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/7898690.stm – 18 III 2019.

Kyrgyz President Notes Russia Could Get another Base at Southern Border, 2017, „TASS", 24 VII, online: http://tass.com/defense/957467 – 18 III 2019.

Lang J., 2013, *Kirgistan wypowiada USA umowę o bazie Manas*, „Analizy OSW", online: https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-07-10/kirgistan-wypowiada-usa-umowe-o-bazie-manas – 18 III 2019.

ONZ, 2001, Rezolucja 1373, online: https://www.un.org/sc/ctc/resources/databases/recommended-international-practices-codes-and-standards/united-nations-security-council-resolution-1373-2001/ – 18 III 2019.

Pillalamarri A., 2014, *The United States Just Closed Its Last Base in Central Asia*, „The Diplomat", online: https://thediplomat.com/2014/06/the-united-states-just-closed-its-last-base-in-central-asia/ – 18 III 2019.

Putin Says He May Close Down Kant Base if Kyrgyzstan No Longer Needs Russian Help, 2017, „TASS", 28 II, online: http://tass.com/defense/933220 – 18 III 2019.

Putin's Visit to Kyrgyzstan Scheduled for March – Ambassador, 2019, „TASS", 1 II, online: http://tass.com/politics/1042834 – 18 III 2019.

Rosyjska armia umacnia się w Kirgistanie, 2019, „Defence 24", 8 II, online: https://www.defence24.pl/rosyjska-armia-umacnia-sie-w-kirgistanie – 18 III 2019.

Schwirtz M., 2011, *New Leader Says U.S. Base in Kyrgyzstan Will Be Shut*, „The New York Times", 1 XI, online: https://www.nytimes.com/2011/11/02/world/asia/kyrgyzstan-says-united-states-manas-air-base-will-close.html – 18 III 2019.

U.S. Air Force, *Fact Sheets*, online: https://web.archive.org/web/20140313003805/http://www.manas.afcent.af.mil/library/factsheets/index.asp – 18 III 2019.

U.S. Vacates Manas Airbase in Kyrgyzstan, 2014, „The Moscow Times", 3 VI, online: https://www.themoscowtimes.com/2014/06/03/us-vacates-manas-airbase-in-kyrgyzstan-a36131 – 18 III 2019.

Атамбаев призвал Россию убрать военную базу из Киргизии, 2016, „Накануне", 1 XII, online: http://www.nakanune.ru/news/2016/12/1/22454666/#sthash.knlsM5Do.dpuf – 18 III 2019.

Габуев А., 2010, *Киргизия вооружится российской базой*, „Коммерсантъ", 14 IX, online: https://www.kommersant.ru/doc/1503691 – 18 III 2019.

Госдеп США приветствует открытие транзитного центра США в Киргизии, 2009, „РИА Новости", 12 VII, online: https://ria.ru/20090712/177070041.html – 18 III 2019.

ДОСЬЕ. Авиационная база России в Канте, 2013, „TASS", 22 X, online: https://tass.ru/spravochnaya-informaciya/739744 – 18 III 2019.

Куксин С., 2012, *Российские военные останутся в Киргизии*, „Российская газета", 20 IX, online: https://rg.ru/2012/09/20/soglashenieanons.html – 18 III 2019.

Меморандум о намерениях Российской Федерации и Кыргызской Республики по дальнейшему развитию и совершенствованию двусторонней договорно-правовой базы, регулирующей пребывание российских воинских формирований на территории Кыргызской Республики, и размещению дополнительного российского воинского контингента на территории Кыргызской Республики, 2009, online: http://docs.cntd.ru/document/902190534 – 18 III 2019.

МИД РФ исходит из того, что Киргизия не пересмотрит решение по „Манас", 2009, „РИА Новости", 23 VI, online: https://ria.ru/20090623/175189598.html – 18 III 2019.

Министерство обороны Кыргызской Республики, *История Вооруженных Сил Кыргызской Республики*, online: https://web.archive.org/web/20111128181528/http:/www.mil.kg/ru/armed-forces/history.html – 18 III 2019.

О денонсации Соглашения о сотрудничестве между Правительством Кыргызской Республики и Правительством Соединенных Штатов Америки, подписанного 22 июня 2009 года в городе Бишкек, и Соглашения между Правительством Кыргызской Республики и Правительством Соединенных Штатов Америки относительно Центра транзитных перевозок в Международном аэропорту „Манас” и о каких-либо объектах и видах недвижимости, связанных с ним, 2013, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203912?cl=ru-ru – 18 III 2019.

Организация Договора о коллективной безопасности, 2001, *Коллективные силы быстрого развёртывания Центральноазиатского региона коллективной безопасности*, online: http://www.odkbcsto.org/js_csto/voennaya-sostavlyauschaya-odkb/ksbrtsar.php?sphrase_id=77224 – 18 III 2019.

Орлова Ю., 2014, *Авиабаза Пентагона в Киргизии официально закрылась*, „РИА Новости”, online: https://ria.ru/20140711/1015468602.html#14050622652303&message=resize&relto=register&action=addClass&value=registration – 18 III 2019.

Протокол о порядке формирования и функционирования сил и средств системы коллективной безопасности государств – участников Договора о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года, 2001, online: http://docs.cntd.ru/document/902015538 – 18 III 2019.

Совместное заявление Президента Российской Федерации В.В.Путина и Президента Киргизской Республики С.Ш.Жээнбекова 28 марта 2019 года, 2019, online: http://kremlin.ru/supplement/5393 – 18 III 2019.

Соглашение между Российской Федерацией и Киргизской Республикой о статусе и условиях пребывания объединенной российской военной базы на территории Киргизской Республики, 2012, online: http://docs.cntd.ru/document/902383846 – 18 III 2019.

Соглашение между Российской Федерацией и Киргизской Республикой о статусе и условиях пребывания российской авиационной

базы на территории Киргизской Республики, 2003, online: https://www.lawmix.ru/abro/1959 – 18 III 2019.

США готовы обсудить с Киргизией детали работы авиабазы „Манас", 2010, „РИА Новости", 12 IV, online: https://ria.ru/20100412/221517945.html – 18 III 2019.

Atambaev prizval Rossiju ubrat voennuju bazu iz Kirgizii, 2016, „Nakanune", 1 XII, online: http://www.nakanune.ru/news/2016/12/1/22454666/#sthash.knlsM5Do.dpuf – 18 III 2019.

DOSE. Aviacionnaja baza Rossii v Kante, 2013, „TASS", 22 X, online: ttps://tass.ru/spravochnaya-informaciya/739744 – 18 III 2019.

Gabuev A., 2010, *Kirgizija vooruzhitsja rossijjskojj bazojj*, „Kommersant", 14 IX, online: https://www.kommersant.ru/doc/1503691 – 18 III 2019.

Gosdep SSHA privetstvuet otkrytie tranzitnogo centra SSHA v Kirgizii, 2009, „RIA Novosti", 12 VII, online: https://ria.ru/20090712/177070041.html – 18 III 2019.

Kuksin C., 2012, *Rossijjskie voennye ostanutsja v Kirgizii*, „Rossijjskaja gazeta", 20 IX, online: https://rg.ru/2012/09/20/soglashenie-anons.html – 18 III 2019.

Memorandum o namerenijakh Rossijjskojj Federacii i Kyrgyzskojj Respubliki po dalnejjshemu razvitiju i sovershenstvovaniju dvustoronnejj dogovornopravovojj bazy, regulirujushhejj prebyvanie rossijjskikh voinskikh formirovanijj na territorii Kyrgyzskojj Respubliki, i razmeshheniju dopolnitelnogo rossijjskogo voinskogo kontingenta na territorii Kyrgyzskojj Respubliki, 2009, online: http://docs.cntd.ru/document/902190534 – 18 III 2019.

MID RF iskhodit iz togo, chto Kirgizija ne peresmotrit reshenie po „Manas", 2009, „RIA Novosti", 23 VI, online: https://ria.ru/20090623/175189598.html – 18 III 2019.

Ministerstvo oborony Kyrgyzskojj Respubliki, Istorija Vooruzhennykh Sil Kyrgyzskojj Respubliki, online: https://web.archive.org/web/ 20111128181528/http:/www.mil.kg/ru/armed-forces/history.html – 18 III 2019.

O denonsacii Soglashenija o sotrudnichestve mezhdu Pravitelstvom Kyrgyzskojj Respubliki i Pravitelstvom Soedinennykh SHtatov Ameriki, podpisannogo 22 ijunja 2009 goda v gorode Bishkek, i Soglashenija mezhdu Pravitelstvom Kyrgyzskojj Respubliki i Pravitelstvom Soedinennykh Štatov Ameriki otnositelno Centra tranzitnykh perevozok v Me-

zhdunarodnom aehroportu „Manas” i o kakikh-libo obektakh i vidakh nedvizhimosti, svjazannykh s nim, 2013, online: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203912?cl=ru-ru – 18 III 2019.

Organizacija Dogovora o kollektivnojj bezopasnosti, 2001, Kollektivnye sily bystrogo razvjortyvanija Centralnoaziatskogo regiona kollektivnojj bezopasnosti, online: http://www.odkb-csto.org/js_csto/voennayasostavlyauschaya-odkb/ksbrtsar.php?sphrase_id=77224 – 18 III 2019.

Orlova Û., 2014, *Aviabaza Pentagona v Kirgizii oficialno zakrylas*, „RIA Novosti”, online: https://ria.ru/20140711/1015468602.html#14050622652303&message=resize&relto=register&action=addClass&value=registration – 18 III 2019.

Protokol o porjadke formirovanija i funkcionirovanija sil i sredstv sistemy kollektivnojj bezopasnosti gosudarstv – uchastnikov Dogovora o kollektivnojj bezopasnosti ot 15 maja 1992 goda, 2001, online: http://docs.cntd.ru/document/902015538 – 18 III 2019.

Soglashenie mezhdu Rossijjskojj Federaciejj i Kirgizskojj Respublikojj o statuse i uslovijakh prebyvanija obedinennojj rossijjskojj voennojj bazy na territorii Kirgizskojj Respubliki, 2012, online: http://docs.cntd.ru/document/902383846 – 18 III 2019.

Soglashenie mezhdu Rossijjskojj Federaciejj i Kirgizskojj Respublikojj o statuse i uslovijakh prebyvanija rossijjskojj aviacionnojj bazy na territorii Kirgizskojj Respubliki, 2003, online: https://www.lawmix.ru/abro/1959 – 18 III 2019.

Sovmestnoe zajavlenie Prezidenta Rossijjskojj Federacii V.V.Putina i Prezidenta Kirgizskojj Respubliki S.SH.Žehehnbekova 28 marta 2019 goda, 2019, online: http://kremlin.ru/supplement/5393 – 18 III 2019.

SSHA gotovy obsudit s Kirgiziejj detali raboty aviabazy „Manas”, 2010, „RIA Novosti”, 12 IV, online: https://ria.ru/20100412/221517945.html – 18 III 2019.

Rysunki

Кутнаева Н., 2010, *Иностранные военные базы на территории постсоветской Центральной Азии*, „Цетралная Азия и Кавказ”, т.13 вып. 2.

Bogusz M., Marszewski M., 2019, *Obecność wojskowa Chin w Tadżykistanie*, „Analizy OSW”, 27 II, online: https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-02-27/obecnosc-wojskowa-chin-w-tadzykistanie – 18 III 2019.

Kutnaeva N., 2010, *Inostrannye voennye bazy na territorii postsovetskojj Centralnojj Azii*, „Cetralnaja Azija i Kavkaz", t. 13, vyp. 2.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 329-341
https://doi.org/10.12797/9788381382656.16

PAWEŁ PANASIUK

3. Kirgistan – stosunki z sąsiadami w regionie Azji Centralnej

Abstract

Kyrgyzstan as a Regional Actor – The Country's Relations with its Central Asian Neighbours

This chapter presents relations between Kyrgyzstan and its closest neighbours in the region of post-Soviet Central Asia: Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, based on press releases and available statistical data. Observation of relations between these countries in the last 10 years shows that, apart from bilateral economic relations and trade, there has been no political integration at the regional level. This is mainly due to distrust between these countries and border conflicts, as well as the phenomenon of Islamic extremism.

Keywords: Kyrgyzstan, Central Asia, international relations, integration

Резюме

Отношения с соседами - Кыргызстан как региональный актер

В этой главе представлены отношения между Кыргызстаном и его ближайшими соседями в регионе постсоветской Центральной Азии, то есть Казахстаном, Таджикистаном, Туркменистаном и Узбекистаном, на основе пресс-релизов и имеющихся статистических данных. Наблюдение за отношениями

между этими странами за последние 10 лет показывает, что, кроме двусторонних экономических отношений и торговли, на региональном уровне не было политической интеграции. В основном это связано с недоверием между этими странами и пограничными конфликтами, а также с явлением исламского экстремизма.

Ключевые слова: Кыргызстан, Центральная Азия, международные отношения, интеграция

Od uzyskania przez Kirgistan niepodległości minęło niecałe 30 lat, a jednak wciąż boryka się on z utrzymaniem stabilności politycznej zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz kraju. Jest to ważne z punktu widzenia rozwoju państwa, które chce przyciągnąć jak najwięcej inwestycji gospodarczych, a jednocześnie pragnie uczestniczyć w dialogu na poziomie regionalnym. Najbliższe otoczenie, historycznie, stanowią kraje byłego ZSRR w regionie Azji Centralnej. W tym rozdziale zostaną omówione stosunki Kirgistanu z poszczególnymi państwami tego obszaru, a także przedstawione niektóre organizacje polityczne i gospodarcze w regionie.

Kazachstan

Kazachstan to ważny partner gospodarczy i polityczny Kirgistanu. W Azji Centralnej pozostaje on długoterminowym partnerem, nawet pomimo czasowego zamknięcia granicy ze strony Kazachów w 2010 roku ze względu na wydarzenia polityczne w Kirgistanie. Jednocześnie władze Kazachstanu chcą zdywersyfikować źródła wpływów w regionie, między innymi inwestując w projekty energetyczne w Republice Kirgiskiej, chociażby w Kambaratyńskiej Elektrowni Wodnej (Kapparov, 2012, s. 17). Jest to także element rywalizacji z Uzbekistanem o przywództwo w regionie (Overland, 2013, s. 4).

W ostatnich miesiącach 2017 roku stosunki między krajami były napięte ze względu na wzmożone kazachskie kontrole graniczne, co naraziło Kirgistan na straty w wysokości 14,3 mln USD (Kainazarova, 2018, s. 3-4). Wynikało to przede wszystkim z krytycznej postawy ówczesnego prezydenta Kirgistanu Ałmazbeka Atambajewa, który między innymi oskarżył władze Kazachstanu o ingerencję w kirgiskie wybory prezydenckie, ponieważ we wrześniu 2017 roku doszło do spotkania pomiędzy Nursułtanem Nazarbajewem a Ömürbekiem Babanowem, jednym z faworytów wśród ubiegających się o fotel głowy państwa (zdobył w nich drugie miejsce). Atambajew poruszył także temat związany z Kurmanbekiem Bakijewem, byłym premierem i prezydentem Kirgistanu, który po rewolucji z roku 2010 początkowo uciekł wraz z rodziną właśnie do Kazachstanu, mówiąc, że Bakijewowie wciąż tam przyjeżdżają[1] (*Иванов*, 2017). Jako przyczynę dwumiesięcznego kryzysu podaje się także niskie normy w zakresie produkcji żywności kirgiskiej, zwłaszcza odzwierzęcej (Kainazarova, 2018, s. 4). Pod koniec listopada 2017 roku, podczas szczytu Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym w Mińsku, doszło jednak do porozumienia pomiędzy prezydentami obu krajów.

Tabela 1. Udział Kazachstanu w imporcie i eksporcie Kirgistanu w latach 2010-2017 (w procentach)

Rok	Import	Eksport
2010	12,0	12,2
2011	9,7	14,6
2012	12,5	23,6

1 W 2014 roku Kurmanbeka Bakijewa skazano zaocznie na dożywocie jako odpowiedzialnego za siłowe tłumienie protestów w 2010 roku. Rok wcześniej skazano także jego syna Maksima na 25 lat więzienia za nadużycia i korupcję, a w 2011 roku jego brata, Ahmada Bakijewa, na siedem lat więzienia za zorganizowanie zamieszek na tle etnicznym na południu Kirgistanu (*Kirgistan. Były prezydent*…, 2014).

Rok	Import	Eksport
2013	9,3	18,8
2014	13,5	27,0
2015	13,3	16,0
2016	10,9	16,9
2017	11,6	15,2

Źródło: *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2008-2012*, s. 53-54; *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2013-2017*, s. 52-53.

Stosunki gospodarcze między Kazachstanem a Kirgistanem zostały szerzej opisane w niniejszej książce w rozdziale dotyczącym handlu międzynarodowego Republiki Kirgiskiej.

Tadżykistan

Relacje między Tadżykistanem a Kirgistanem pozostają w cieniu lokalnych konfliktów etnicznych oraz incydentów granicznych. Głównym problemem pozostaje brak demarkacji i delimitacji granicy, która ze względu na skomplikowane rozmieszczenie ludności nie może zostać w pełni ustalona. Co więcej, kirgiskie szlaki transportowe i wodne przecinają tereny tadżyckich enklaw w rejonie Kotliny Fergańskiej, co powoduje wzrost niepokojów społecznych, jak chociażby tych ze stycznia 2014 roku, kiedy to w wyniku walk między kirgiskimi a tadżyckimi pogranicznikami rannych zostało 8 żołnierzy. Obie strony zaczęły wzajemnie się obwiniać o spowodowanie całego zajścia, Kirgistan postanowił nawet zamknąć granicę i odwołać swojego ambasadora (Lang, 2014). Najnowszą odsłoną tego konfliktu są wydarzenia z września 2019 roku, gdy w wyniku kolejnej potyczki straciło życie 3 tadżyckich żołnierzy, a 12 zostało rannych, natomiast po stronie kirgiskiej zginęła jedna osoba, a raniono 13 innych (Демидова, 2019).

Zmęczenie społeczne ciągłymi sporami pogranicznymi powoduje odpływ ludności (zarówno kazachskiej, jak i kirgiskiej) do większych miast. Należy zauważyć, że dotychczasowe umowy, podpisane w ramach rozmów bilateralnych, nie przyniosły rozstrzygnięć chociażby w sferze użytkowania terenów zielonych i pastwisk. Kluczem do rozwiązania tych problemów jest porozumienie na poziomie rządów oraz podpisanie dokumentów regulujących wykorzystanie wszelkich zasobów naturalnych – wraz z dokładnym ustaleniem przebiegu granicy – przy uwzględnieniu potrzeb ludności miejscowej (Kurmanalieva, 2019, s. 9). Z perspektywy ostatnich dziewięciu lat można stwierdzić, że Tadżykistan jest jedynym sąsiadem, z którym Kirgistan ochłodził wyraźnie relacje, bowiem dotychczasowe napięcia na linii Biszkek–Astana i Biszkek–Taszkent w znacznej mierze zostały wyciszone.

Tabela 2. Udział Tadżykistanu w imporcie i eksporcie Kirgistanu w latach 2010-2017 (w procentach)

Rok	Import	Eksport
2010	0,08	1,0
2011	0,02	1,8
2012	0,07	2,4
2013	0,05	2,5
2014	0,14	4,0
2015	0,20	2,4
2016	0,16	1,4
2017	0,32	1,4

Źródło: *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2008-2012*, s. 53-54, 73; *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2013-2017*, s. 52, 71.

Jak wynika z tabeli 3, import towarów z Tadżykistanu od 2011 roku ciągle rośnie, z jedynym spadkiem w 2016 roku. Przywozi się głównie materiały wybuchowe, rudy metali nieżelaznych i aluminium, którego import w latach 2013-2017 wzrósł z 0,1 do 224,4 ton. Na eksport towarów z Kirgistanu składają się głównie

artykuły spożywcze: herbata, słodycze, napoje alkoholowe i bezalkoholowe, mięso i żywe zwierzęta, a także różne rodzaje węgla i ropa. Dodatkowo w latach 2014-2015 Republika Kirgiska importowała z Tadżykistanu energię elektryczną, która kosztowała w sumie prawie 8 mln USD (Султанов, 2018, s. 71). Należy jednak zauważyć, że wymiana towarów pomiędzy tymi dwoma sąsiadami nie jest znacząca w ogólnym bilansie handlowym Kirgistanu, a kirgiski eksport dominuje nad importem towarów z Tadżykistanu.

Turkmenistan

Ze wszystkich krajów Azji Centralnej Republika Kirgiska posiada najsłabiej rozwinięte stosunki z Turkmenistanem, są wręcz określane jako prawie nieistniejące (Overland, 2013, s. 4). Może o tym świadczyć termin pierwszej wizyty prezydenta Turkmenistanu Gurbangulego Berdimuchamedowa w Kirgistanie. Odbyła się ona w sierpniu 2015 roku, a zatem prawie 10 lat po objęciu przez niego władzy w 2006 roku i trwała zaledwie 2 dni. W jej trakcie podpisano 15 umów, głównie na polu kooperacji naukowej, technicznej, edukacyjnej i kulturowej. Rozmowy dotyczyły jednak przede wszystkim polityki energetycznej między dwoma krajami, w szczególności projektu budowy gazociągu z Turkmenistanu przez Kirgistan do Chin, a także eksportu turkmeńskiej energii elektrycznej (Putz, 2015). Niewielki zakres współpracy może być pokłosiem dwóch czynników. Pierwszym z nich jest specyficzna polityka zagraniczna Turkmenistanu, posiadającego oficjalnie status państwa neutralnego, przez co kraj izoluje się, ograniczając swoją przynależność do organizacji na poziomie regionalnym do Wspólnoty Niepodległych Państw. Drugi czynnik to brak wspólnej granicy, przez co utrudniony jest przepływ towarów, usług i ludzi między oboma krajami. Brak zainteresowania dwóch stron rozwojem współpracy doskonale ilustrują zaniedbania w dziedzi-

nie transportu. Pomimo rozmów prowadzonych w maju 2018 roku przez ministrów transportu na temat rozbudowy sieci transportowej łączącej Turkmenistan i Kirgistan (*Kyrgyzstan, Turkmenistan Discuss*…, 2018) do października 2019 roku nie udało się utworzyć bezpośredniego połączenia lotniczego pomiędzy Biszkekiem a Aszchabadem.

Tabela 3. Udział Turkmenistanu w imporcie i eksporcie Kirgistanu w latach 2010-2017 (w procentach)

Rok	Import	Eksport
2010	0,03	0,3
2011	0,06	0,4
2012	0,04	0,3
2013	0,02	0,3
2014	0,06	0,4
2015	0,09	0,4
2016	0,11	0,4
2017	0,01	0,3

Źródło: *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2008-2012*, s. 53-54, 75; *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2013-2017*, s. 52.

Stosunki gospodarcze pomiędzy obydwoma krajami są śladowe – pomimo względnie dużego wzrostu importu w latach 2013-2016 handel zagraniczny między Turkmenistanem a Kirgistanem wciąż pozostaje na najniższym poziomie względem innych krajów Azji Centralnej. Do Turkmenistanu eksportuje się głównie warzywa i owoce, wyroby z tworzyw sztucznych i urządzenia elektryczne, natomiast do Republiki Kirgiskiej importuje się głównie oleje roślinne i polimery (Султанов, 2018, s. 73).

Uzbekistan

Dla relacji Kirgistanu z Uzbekistanem datą przełomową był rok 2016, kiedy to zmarł dotychczasowy prezydent Uzbekistanu, Islam Karimow. Za jego rządów Kirgistan nie był traktowany jako równorzędny partner, spoglądano raczej z nieufnością na przemiany zachodzące w sąsiednim kraju, postrzegano je jako zagrożenie dla uzbeckiego systemu władzy. Na rewolucje lat 2005 i 2010 reagowano z dużym niepokojem, ale wstrzymano się od jakichkolwiek ostrych reakcji, nawet po zamieszkach etnicznych między Kirgizami a Uzbekami z 2010 roku. Inaczej było w 1999 roku, gdy kirgiskie wojska nie mogły sobie poradzić z bojownikami Islamskiego Ruchu Uzbekistanu. Wówczas, chcąc utrzymać stabilność w regionie Azji Centralnej i we własnym kraju, Islam Karimow zdecydował się udzielić sąsiadowi pomocy militarnej. Poza kwestiami politycznymi trudnością w stosunkach bilateralnych stał się dostęp do zasobów wodnych regionu, który pozostaje kluczowy dla uzbeckiej gospodarki, opartej na produkcji bawełny. Brak rozwiązania problemu podczas Szczytu Wodnego z 2008 roku poskutkował w następnym roku wzrostem cen uzbeckiego gazu, co zmusiło w końcu Kirgistan do podjęcia rzeczowych rozmów na ten temat (Kuryłowicz, 2014, s. 132-136).

Nowe otwarcie w relacjach dwustronnych nastąpiło rok po śmierci Karimowa, kiedy to nowy prezydent Uzbekistanu Szawkat Mirzijojew, przebywając z wizytą w Kirgistanie, podpisał kluczowe we wzajemnych stosunkach obu państw porozumienie dotyczące granic, rozwiązując w ten sposób 70% sporów pogranicznych. Przyczyniło się to do przywrócenia połączenia kolejowego między Taszkentem a Bałykczy (Kirgistan). Bliższe relacje pozwoliły także na rozwój rolnictwa przez eksport produktów uzbeckich do Kirgistanu, a także przyciągnięcie uzbeckich inwestycji u sąsiada. Położono również nacisk na wzrost poziomu turystyki po obu stronach granicy (Kainazarova, 2018, s. 3).

Tabela 4. Udział Uzbekistanu w imporcie i eksporcie Kirgistanu w latach 2010-2017 (w procentach)

Rok	Import	Eksport
2010	2,9	2,7
2011	2,0	6,3
2012	1,2	11,4
2013	1,6	7,9
2014	1,8	8,7
2015	1,4	7,6
2016	1,7	8,0
2017	3,6	8,3

Źródło: *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2008-2012*, s. 53-54; *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2013-2017*, s. 52-53.

Stosunki gospodarcze pomiędzy oboma krajami są zmienne w czasie, jednak od 2015 roku można zaobserwować tendencję wzrostową w ogólnej wymianie handlowej. Kirgistan importuje z Uzbekistanu napoje alkoholowe i bezalkoholowe, owoce, przewody elektryczne, tytoń, lekarstwa, produkty ropopochodne i gaz, aluminium, a eksportuje złom i inne odpady metalowe, produkty spożywcze (słodycze, owoce i warzywa, pieczywo), paliwa oraz żywe zwierzęta (bydło, owce, kozy) (Султанов, 2018, s. 75).

Podsumowując, bilateralne stosunki Kirgistanu z krajami Azji Centralnej są zróżnicowane i determinują je głównie konflikty graniczne i etniczne, a także współpraca gospodarcza. Pod względem handlu duże państwa regionu wciąż pozostają głównym partnerem (Kazachstan, Uzbekistan). Obustronne rozmowy nie są jednak korzystne w dłuższej perspektywie dla integracji Azji Centralnej. Poza licznymi organizacjami ponadregionalnymi, które mają tu wielokrotnie większe znaczenie (m.in. Wspólnota Niepodległych Państw, Euroazjatycka Unia Gospodarcza, Szanghajska Organizacja Współpracy, Organizacja Współpracy Islamskiej), nie wytwo-

rzono trwałej formuły kooperacji. Jedynym projektem niezależnej współpracy regionalnej była nieistniejąca już Organizacja Współpracy Azji Centralnej (w latach 1998-2002 Unia Gospodarcza Azji Centralnej), zrzeszająca kraje regionu poza Turkmenistanem, wzorowana na Unii Europejskiej. Jednak ze względu na islamski radykalizm państwa te wzmagały raczej nieufność wobec siebie nawzajem, niż pogłębiały integrację. Co prawda utworzono kilka instytucji pogłębiających interakcje regionalne, lecz nie miały one realnego znaczącego wpływu na poprawę sytuacji. W 2004 roku dołączono do Unii Rosję, która rok później doprowadziła do wchłonięcia jej przez Euroazjatycką Wspólnotę Gospodarczą, zamykając pierwszą, i ostatnią jak dotąd, najbardziej możliwą szansę zacieśnienia integracji centralnoazjatyckiej. Powstały także inne organizacje regionalne, na przykład Program Regionalnej Współpracy Ekonomicznej w Azji Centralnej (CAREC), jednak ich znaczenie jest marginalne.

Bibliografia

Burghart D.L., Sabonis-Helf T. (red.), 2018, *Central Asia in the Era of Sovereignty. The Return of Tamerlane?*, Lanham.

Cooley A., Heathershaw J., 2018, *Dictators Without Borders. Power and Money in Central Asia*, Yale University Press.

Esengul Ch., Baktygulov Sh., Doolokteldieva A., Imanalieva B., 2015, *Prospects for Regional Cooperation in Central Asia as Seen Today*, „Central Asia and the Caucasus", vol. 16, iss. 3-4

Fazendeiro B.T., 2017, *Uzbekistan'S Defensive Self-Reliance. Karimov's Foreign Policy Legacy* „International Affairs", vol. 93, iss. 2.

Fedorenko V., 2015, *Eurasian integration. Effects on Central Asia*, Washington.

Haas M., 2016, *Security Policy and Developments in Central Asia. Security Documents Compared with Security Challenges*, „The Journal of Slavic Military Studies", vol. 29, no. 2, https://doi.org/10.1080/13518046.2016.1168123.

Kuryłowicz M., 2014, *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*, Kraków.

Lubina M., 2014, *Niedźwiedź w cieniu smoka. Rosja-Chiny 1991-2014*, Kraków.

Musioł M., 2015, *Kompleks bezpieczeństwa w regionie Azji Środowej po 1991 roku*, Warszawa.

Pietkiewicz M., 2017, *Borders of the Central Asian Countries under the International Law*, „Nowa Polityka Wschodnia", nr 4 (15), https://doi.org/10.15804/npw2017402.

Śliwa Z., 2015, *Kształtowanie bezpieczeństwa militarnego Azji Centralnej*, Dęblin.

Toktomushev K., 2016, *Kyrgyzstan. Regime Security and Foreign Policy*, London-New York, https://doi.org/10.4324/9781315533490.

Vinokurov E., 2018, *Introduction to the Eurasian Economic Union*, Cham, https://doi.org/10.1007/978-3-319-92825-8.

Źródła internetowe

Kainazarova Ch., 2018, *New Trends in Kyrgyz Foreign Policy*, online: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/86491/ – 2 III 2019.

Kapparov K., 2012, *Kazakhstan's Investments in Central Asia*, Bishkek, online: https://ucentralasia.org/Content/downloads/UCA-IPPA-WP14-KazakhInvestmentCA-Eng.pdf – 2 III 2019.

Kirgistan. Były prezydent Bakijew skazany zaocznie na dożywocie, 2014, 25 VII, online: https://wiadomosci.onet.pl/swiat/kirgistan-byly-prezydent-bakijew-skazany-zaocznie-na-dozywocie/ydr3r – 15 X 2019.

Krapohl S., Vasileva-Dienes A., 2019, *The Region That Isn't. China, Russia and the Failure of Regional Integration in Central Asia*, „Asia Europe Journal", online: https://link.springer.com/article/10.1007/s10308-019-00548-0 – 18 VII 2019.

Kuchins A., Mankoff J., Backes O., 2015, *Central Asia in a Reconnecting Eurasia – Tajikistan Evolving Foreign Economic and Security Interests*, online: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/publication/150513_Kunchins_CentralAsiaTajikistan_Web.pdf – 2 III 2019.

Kurmanalieva G., 2019, *Kyrgyzstan and Tajikistan. Endless Border Conflicts*, online: https://www.cife.eu/Ressources/FCK/EUCACIS_Online%20Paper%20No%204%20-%20Kurmanalieva.pdf – 2 III 2019.

Kyrgyzstan, Turkmenistan Discuss Launching of Direct Bishkek-Ashgabat Flight, 2018, „Azernews", 10 V, online: https://www.azernews.az/region/131778.html – 12 III 2019.

Lang J., 2014, *Wzrost napięć w Kotlinie Fergańskiej*, „Analizy OSW", 15 I, online: https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-01-15/wzrost-napiec-w-kotlinie-ferganskiej – 11 X 2019.

Ögütcü Ö., 2017, *Uzbekistan's Regional Policies under New President. A New Era?*, „Analysis *AVİM*", no. 26, online: https://avim.org.tr/en/Pdf/Analiz/351 – 12 II 2019.

Overland I., 2013, *Political Relations in Central Asia*, online: http://osce-academy.net/upload/CADGAT/CADGAT7.pdf – 20 II 2019.

Putz C., 2015, *Turkmen Leader Makes First Visit to Kyrgystan*, „The Diplomat", 5 VIII, online: https://thediplomat.com/2015/08/turkmen-leader-makes-first-visit-to-kyrgystan/ – 16 II 2019.

Демидова О., 2019, *Таджикистан и Киргизия отвели военную технику от места перестрелки*, „DW Akademie", 19 IX, online: https://www.dw.com/ru/таджикистан-и-киргизия-отвели-военную-технику-от-места-перестрелки/a-50498308 – 10 X 2019.

Иванов П., 2017, *Международный скандал. Киргизия обвинила Казахстан во вмешательстве в президентские выборы*, „Московский Комсомолец" – 8 X, online: https://www.mk.ru/politics/2017/10/08/mezhdunarodnyy-skandal-kirgiziya-obvinila-kazakhstan-vo-vmeshatelstve-v-prezidentskie-vybory.html – 10 X 2019.

Осмоналиев А. (red.), 2013, *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2008-2012*, Бишкек, online: http://www.stat.kg/media/publicationarchive/51c14e5c-9948-48d6-b3c4-0fcdec32c0ee.pdf – 2 II 2019.

Султанов А. (red.), 2018, *Внешняя торговля Кыргызской Республики 2013-2017*, Бишкек, online: http://www.stat.kg/media/publicationarchive/d3661938-32b8-40ba-abd9-e032f0014d2c.pdf – 2 II 2019.

Demidova O., 2019, *Tadzhikistan i Kirgizija otveli voennuju tekhniku ot mesta perestrelki*, „DW Akademie", 19 IX, online: https://www.dw.com/ru/tadzhikistan-i-kirgizija-otveli-voennuju-tekhniku-ot-mesta-perestrelki/a-50498308 – 10 X 2019.

Ivanov P., 2017, *Mezhdunarodnyjj skandal. Kirgizija obvinila Kazakhstan vo vmeshatelstve v prezidentskie vybory*, „Moskovskijj Komsomolec" – 8 X, online: https://www.mk.ru/politics/2017/10/08/mezhdunarodnyy

-skandal-kirgiziya-obvinila-kazakhstan-vo-vmeshatelstve-v-prezidentskie-vybory.html – 10 X 2019.

Osmonaliev A. (red.), 2013, *Vneshnjaja torgovlja Kyrgyzskojj Respubliki 2008-2012*, Bishkek, online: http://www.stat.kg/media/publicationarchive/51c14e5c-9948-48d6-b3c4-0fcdec32c0ee.pdf – 2 II 2019.

Sultanov A. (red.), 2018, *Vneshnjaja torgovlja Kyrgyzskojj Respubliki 2013-2017*, Bishkek, online: http://www.stat.kg/media/publicationarchive/d3661938-32b8-40ba-abd9-e032f0014d2c.pdf – 2 II 2019.

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 343-358
https://doi.org/10.12797/9788381382656.17

KINGA OSIERDA

4. Tureckie *soft power* w Kirgistanie

Abstract

Turkish Soft Power in Kyrgyzstan

After the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in some of former republics, religion and culture became two indicators of social identification as elements of nationality and national identity linked together. In the context of the countries mentioned in the title, Turkey and Kyrgyzstan, religious cooperation has taken on an important dimension, which is visible now on several levels of social life.

Turkey, taking advantage of its position in relation to the countries of Central Asia, soon after the collapse of the Soviet Union began to actively operate in this region. Using education and religion as a soft power tool, it currently plays an important role especially in these two spheres.

The purpose of this work is, among others, showing the sources of Turkish-Kyrgyz relations in the 21st century and presenting some examples of Turkey's soft power in Kyrgyzstan.

Keywords: Turkey, Kyrgyzstan, soft power, religion, education, Central Asia

Резюме

Турецкое* софт пауэр *в Кыргызстане

После распада Союза Советских Социалистических Республик (СССР) в некоторых бывших республиках религия и культура

стали определяющим фактором социальной идентификации, как два элемента объединяющих принадлежность и национальную идентичность. В контексте двух стран, упомянутых в названии, а именно Турции и Кыргызстана, религиозное сотрудничество приобрело очень важное место, которое функционирует на нескольких уровнях социальной жизни.

Турция, пользуясь своей позицией касательно стран Центральной Азии, вскоре после распада Союза Советских Социалистических Республик (СССР) начала активно действовать в этой области. Используя образование и религию как инструмент мягкой силы, в настоящее время она отыгрывает Важную роль, особенно в этих двух сферах.

Среди прочего, целью данной работы является показать источники турецко-киргизских связей в 21-м веке и представить некоторые примеры использования Турцией мягкой силы в Кыргызстане.

Ключевые слова: Кыргызстан, Турция, мягкая сила, религия, образование, Центральная Азия.

Po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) dla mieszkańców byłych republik związkowych wyznacznikiem identyfikacji społecznej stała się wyznawana wiara i lokalna kultura jako dwa sprzężone ze sobą elementy przynależności i tożsamości narodowej. W kontekście wymienionych w tytule dwóch państw, czyli Turcji i Kirgistanu, istotny wymiar przyjęła współpraca religijna, która obecna jest na kilku płaszczyznach życia społecznego. Nie można jednak mówić o powiązaniach religijnych bez nakreślenia politycznych relacji łączących te państwa.

***

Pojęcie religii i *soft power*

Na samym początku warto sobie zadać pytanie, co oznacza słowo „religia". W języku łacińskim wyraz *religio* odnosi się do kultu, nie uwzględniając jednak towarzyszących jednostce uczuć związanych z wiarą (Motak, 2010, s. 203). Francuski socjolog Émile Durkheim definiował ją jako ujednolicony system wierzeń oraz praktyk, które nawiązują do rzeczy świętych, czyli takich, które zostały wyodrębnione i zakazane, a następnie zjednoczone w moralnie spójnej społeczności zwanej Kościołem, do której należą osoby praktykujące i wierzące (Bowker, 1997, s. XV). Max Weber uważał religię za pewną zmienną, która jest niezależna, przyjmuje wiele wariantów, a także stanowi ważny element w życiu społecznym (Bowker, 1997, s. 1034). Święty Augustyn definiował omawiane pojęcie jako więź, która łączy człowieka i Boga, używał go także do określenia chrześcijaństwa jako jedynej prawdziwej religii (Kałuża, 2017, s. 43). Istnieje wiele definicji religii, jednak zdecydowanie wszystkie wiążą się z pojęciem jednostki, społeczeństwa i wspólnoty. W momentach ważnych i jednocześnie trudnych, podczas politycznych przewrotów i zmian ludzie poszukują elementu, który ich zjednoczy. Historia pokazała niejednokrotnie, że spajającym ogniwem staje się właśnie wiara. Może to być spowodowane chwilową potrzebą odwołania się do siły wyższej, która nie przyjmuje materialnej postaci, ale także wynikać z wyznawanych od pokoleń wartości. Dla aktorów stosunków międzynarodowych religia stała się również narzędziem wykorzystywanym do celów politycznych.

Pojęcie *soft power* wywodzi się z języka angielskiego i zostało sformułowane przez brytyjskiego politologa Josepha Nye'a. W dosłownym sposób możemy je przetłumaczyć jako „łagodną, miękką siłę". W znaczeniu politologicznym oznacza zdolność do wywierania wpływu, oddziaływania na inne państwo bez użycia przymusu (Bania, Zdulski, 2012, s. 37). W przeciwieństwie do *hard power* stosowanie przez aktorów sceny międzynarodowej „miękkiej siły"

opiera się na wyzbyciu się groźby użycia przemocy czy wywierania wpływu za pomocą siły (Bania, Zdulski, 2012, s. 38). To idee, kultura, wartości, instytucje czy bilateralne umowy stają się dla państwa narzędziem do poszerzania swojej strefy wpływów (Bania, Zdulski, 2012, s. 38). Dla kraju będącego odbiorcą istotne jest, aby oferowane przez nadawcę profity były atrakcyjne.

Turecką aktywność w stosunkach z Kirgistanem widać szczególnie w kilku sferach. Pierwszym filarem wpływów jest religia, a w tym kontekście między innym finansowanie budowy meczetów, co zostanie przybliżone w dalszej części pracy. Drugi obszar oddziaływań stanowi szkolnictwo wyższe, a dokładniej rzecz ujmując, istniejące na terenie Kirgistanu oddziały tureckich uniwersytetów oraz programy stypendialne przeznaczone dla Kirgizów pragnących kształcić się w kraju półksiężyca. W tym aspekcie ważnym elementem są organizacje i fundacje tureckie zajmujące się bezpośrednią działalnością międzynarodową. Trzecia sfera wpływów obejmuje bilateralne relacje turecko-kirgiskie.

Islam w Kirgistanie

Islam na tych terenach pojawił się w VIII wieku, w XVII wieku wyznanie to przyjęły plemiona z południa, a północ jeszcze w XIX wieku ulegała stopniowej islamizacji, w tym właśnie Kirgistan (Marszewski, 2003, s. 18). Wśród ludności nomadycznej zamieszkującej Azję Centralną religia muzułmańska rozwijała się wolniej między innymi ze względu na fakt, że przenikała się z pogańskimi wierzeniami oraz islamskim prawem zwyczajowym adat (Perkowska, 2015, s. 150). Koczowniczy tryb życia tych plemion uniemożliwiał szerzenie islamu w meczetach czy medresach. Odwrotna sytuacja miała miejsce na terenach Samarkandy, Buchary i Chiwy, które uchodziły wówczas za centra kultury muzułmańskiej (Perkowska, 2015, s. 150). W latach 80. XIX wieku, na fali zmian zwią-

zanych z koniecznością zreformowania systemu sądownictwa oraz edukacji, powstał ruch reformatorski dżadydyzm[1] (Jessa, 2011, s.193). Wśród zwolenników tego nurtu modernizmu islamskiego popularne były idee panturkizmu oraz panislamizmu, jak również krytyka wobec fanatyzmu religijnego i wola zrewolucjonizowania systemu nauczania (Jessa, 2011, s.193).

W okresie radzieckim w Kirgistanie, podobnie jak w pozostałych republikach, mieliśmy do czynienia z polityką antyreligijną. W 1943 roku z Centralnego Duchownego Zarządu Muzułmanów Rosji wydzielono osobny Duchowny Zarząd Azji Środkowej i Kazachstanu, który nadzorował religijną sferę życia mieszkańców pięciu republik (Jessa, 2011, s. 195). Po zajęciu Azji Centralnej przez bolszewików część Kotliny Fergańskiej, która historycznie mocno związana była z islamem, przypadła Kirgiskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej (Marszewski, 2003, s. 18)[2]. Ogromne znaczenie dla rozwoju islamu miały bractwa sufickie – lokalne wspólnoty religijne, które odgrywały bardzo dużą rolę nie tylko społeczną, ale również polityczną (Markowski, 2011, s. 122). Dzięki ich działalności możliwe było kultywowanie tradycji islamskiej pomimo oficjalnej ateizacji społeczeństwa.

Po rozpadzie ZSRR, kiedy Kirgistan uzyskał niepodległość, religia stała się dla społeczeństwa swoistego rodzaju spoiwem. Islam traktowany jest w tej republice jako element tożsamości narodowej, symbol odrodzenia się kultury kirgiskiej.

Populację republiki szacuje się na ponad 6 milionów osób (The World Bank, 2019). Kirgizi stanowią 73,5% wszystkich mieszkańców, Uzbecy 14,7%, Rosjanie 5,5%, a pozostałe 6,3% – m.in.

1 Dżadydzi w latach 1905-1917 zyskali spore poparcie na terenie Azji Środkowej; zwolennicy dżadadyzmu przejęli również władzę w Chanacie Chiwy w 1917 roku (Perkowska, 2015, s. 152).

2 Część Kotliny trafiła również do Tadżyckiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej oraz Uzbeckiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (Marszewski, 2003, s. 18).

Ujgurzy, Tadżycy, Kazachowie, Tatarzy, Dunganie (CIA). Muzułmanie, w większości sunnici, to 90% społeczeństwa, a około 7% stanowią w tym kraju wyznawcy chrześcijaństwa, w tym 3% to Rosyjski Kościół Prawosławny (CIA). Na terenie Kirgistanu znajduje się ponad 2300 meczetów (*Kyrgyzstan Experiencing*…, 2016).

Podobnie jak w wielu innych republikach postradzieckich islam nie odgrywa w Kirgistanie szczególnej roli politycznej, co jednocześnie nie oznacza, że nie jest wykorzystywany do celów politycznych. Czytanie Koranu w czasie najważniejszych wydarzeń państwowych, a także przywiązanie religijne deklarowane przez niektóre partie polityczne świadczą o tym, że islam jest istotną częścią życia społeczno-politycznego rdzennych mieszkańców Kirgistanu (Marszewski, 2003, s.19). Warto również zaznaczyć, że spora część społeczeństwa nadal wskazuje przywiązanie do tradycyjnych wartości, takich jak patriarchat, więzy krwi czy sądy starszyzny (Marszewski, 2003, s. 19).

Źródła turecko-kirgiskich stosunków w XXI wieku

Turcja w swojej polityce zagranicznej kieruje się kilkoma zasadami. Dla lepszego zrozumienia tematu należy w tym miejscu wymienić te, które determinują jej relacje z Kirgistanem. Pomimo braku wspólnej granicy lądowej istnieje inne spoiwo, które wpływa na rozwój stosunków dwustronnych pomiędzy tymi państwami – islam. Warto również pamiętać, że Turcja była pierwszym krajem, który po rozpadzie ZSRR uznał niepodległość krajów Azji Centralnej (Wheeler, 2013, s. 3).

Korzenie tradycji neoosmańskiej, stanowiącej podstawę polityki zagranicznej rządzącej obecnie w Ankarze Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP), sięgają XIX wieku, kiedy to Turcji groził upadek (Urbanik, 2014, s. 30). Na mocy konstytucji z 1876 roku Imperium Osmańskie zostało przekształcone w monarchię kon-

stytucyjną, a wraz z nią pojawiła się idea osmanizmu, której głównym celem było wzmocnienie kraju półksiężyca na arenie międzynarodowej (Urbanik, 2014, s. 31). Do doktryny powrócono w czasie rewolucji młodoturreckiej, jednak podobnie jak trzydzieści lat wcześniej nie przyniosła ona żadnych zmian, jeśli chodzi o stabilizację wewnętrzną państwa – w roku 1924 proklamowano powstanie Republiki Tureckiej, potwierdzając tym samym upadek Imperium (Urbanik, 2014, s. 31). Do neoosmanizmu powrócono w latach 70. ubiegłego wieku, przy okazji konfliktu z Grecją o Cypr oraz pojawienia się Partii Pracujących Kurdystanu (Urbanik, 2014, s. 31-32). Najwięcej zmian przyniósł jednak 2001 rok i pojawienie się na tureckiej scenie politycznej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, która nieprzerwanie od wyborów w 2002 roku zasiada w tureckim parlamencie i której przywódcą jest urzędujący prezydent Recep Tayyip Erdoğan (Wasilewski, 2017, s. 14).

Doktryna neoosmanizmu zakłada między innymi aktywizm międzynarodowy, uczynienie z Turcji regionalnego lidera, wykorzystanie polityki historycznej jako atutu w polityce zagranicznej oraz postrzeganie bezpieczeństwa na szeroką skalę (Wasilewski, 2017, s. 38). W kontekście samego Kirgistanu istotne są tutaj co najmniej dwa elementy niniejszych założeń. Przede wszystkim należy pamiętać o łączącej oba kraje religii, będącej istotnym elementem tureckiej strategii w jej relacjach z innymi państwami, oraz idei regionalnego lidera, przewodnika. Kolejnymi elementami charakterystycznymi dla tureckiej polityki zagranicznej są wykorzystywanie swojego położenia geopolitycznego, a także odgrywanie roli rozjemcy oraz mediatora w sporach i konfliktach regionalnych (Wasilewski, 2017, s. 37-40). Zainteresowanie Kirgistanem i innymi krajami Azji Środkowej jest częścią szerszej koncepcji działalności ponadpaństwowej stosowanej przez Turcję. Poprawienie swojego wizerunku na arenie międzynarodowej i maksymalizacja zysków przy jednoczesnym powiększeniu strefy wpływów stanowią cele prowadzonej przez Turcję polityki zewnętrznej

(Wasilewski, 2017, s. 51). Czynnikiem, który determinuje również relacje turecko-kirgiskie, jest szybko rozwijająca się gospodarka turecka, umożliwiająca jej szereg inwestycji.

Tureckie *soft power* w Kirgistanie

Turcja prowadzi bardzo przemyślaną politykę regionalną. W kontaktach z ze swoimi partnerami z Kaukazu Południowego, Bliskiego Wschodu czy Azji Centralnej stawia na współpracę gospodarczą, a także wartości religijne i kulturowe łączące ją z poszczególnymi państwami (Smoleń, 2011, s. 69). Po wygranych przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju wyborach parlamentarnych w 2011 roku lider ugrupowania i ówczesny premier po raz pierwszy oficjalnie w swoich wypowiedziach nawiązywał do islamu (Wasilewski, 2017, s. 24).

Religia i edukacja stanowią dla Turcji istotne narzędzia *soft power* w Kirgistanie. Islam to element łączący oba państwa, z kolei edukacja wyższa daje szansę na dotarcie do kirgiskiej inteligencji, a dla samych Kirgizów jest szansą na zdobycie międzynarodowego wykształcenia.

Po upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i uzyskaniu przez Kirgistan niepodległości nastąpiło odrodzenie islamu w byłej republice. Świadczy o tym między innymi wzrost liczby meczetów z 39 do 2300 (*Kyrgyzstan Experiencing*…, 2016)[3]. W Biszkeku 2 września 2018 roku został otwarty największy w Azji Centralnej Centralny Meczet (*Erdoğan Inaugurates*…, 2018). Świątynia nosi imię islamskiego uczonego Imama Sarakhiego, a powstała z funduszy przekazanych przez Turkish Diyanet Foundation (TDF), turecką organizację religijną działającą przy

3 Budowa meczetów, podobnie jak szkół islamskich, sponsorowana jest m.in. przez Turcję i Arabię Saudyjską.

strukturach państwowych (*Erdoğan Inaugurates*…, 2018)[4]. Budowa meczetu rozpoczęła się w roku 2012, a koszt powstania świątyni wyniósł ok. 25 mln USD (*Turkish Foundation Completes*…, 2017). Cały kompleks zajmuje powierzchnię 350 arów, sam meczet 7500 m^2, przykrywa go 37-metrowa kopuła, może natomiast pomieścić około 20 tys. osób (*Turkish Foundation Completes*…, 2017). Wzniesienie tej budowli było niewątpliwie wielkim przedsięwzięciem. Poza pomieszczeniami przeznaczonymi do modlitwy w skład Centralnego Meczetu wchodzą również zaplecze socjalne, sale konferencyjne, jadalnia, fontanna oraz parking (*Turkish Foundation Completes*…, 2017). Otwarcie świątyni przyjęło charakter wydarzenia państwowego. Z tej okazji do Kirgistanu przybył sam Recep Tayyip Erdoğan, który wspólnie z kirgiskim przywódcą Sooronbajem Dżeenbekowem dokonał uroczystego otwarcia meczetu (*Erdoğan Inaugurates*…, 2018). Obecność prezydenta Turcji – kraju, który w oficjalnej retoryce traktowany jest jako świecki – na ceremonii otwarcia islamskiej świątyni miało znaczenie propagandowe. Z jednej strony Erdoğan, lider silnego gospodarczo państwa i zwierzchnik drugiej co do wielkości armii w ramach NATO, bierze udział w wydarzeniu o religijnym charakterze, a z drugiej – pierwsza dama Emine Erdoğan w tym samym czasie otwiera centrum poświęcone twórczości Czingiza Ajtmatowa, najpopularniejszego kirgiskiego pisarza (*Erdoğan Inaugurates*…, 2018).

Kolejnym sprawą wartą uwagi jest zainteresowanie XX-wiecznym dungańskim meczetem w Karakoł, mieście położonym niedaleko jeziora Issyk-kul oraz granicy chińsko-kirgiskiej. Turecka Agencja Współpracy i Koordynacji (TİKA – Turkish Cooperation and Coordination Agency), działająca od 1992 roku, zainwestowała w renowację świątyni w 2017 roku, a w ceremonii otwarcia

4 Fundacja działa we współpracy z Presidency of Religious Affairs (DİB) – Departamentem ds. Wyznaniowych (tłum. własne). Obecnie na czele instytucji stoi prof. dr Ali Erbaş. Zobacz: https://www.diyanet.gov.tr/en-US.

odrestaurowanego budynku udział wzięli m.in. ówczesny ambasador Turcji w Kirgistanie, gubernator obwodu issykkulskiego, burmistrz miasta Karakoł oraz miejscowy mufti (TİKA, 2017b). Agencja działa również w innych krajach, np. w Turkmenistanie. Przedsięwzięcia i projekty TİKA dedykowane są państwom, z którymi Turcja dzieli wartości i historię, sama zaś agencja jest ogniwem łączącym kraj półksiężyca z państwami pozostającymi w strefie jego wpływów. Warto zaznaczyć, że TİKA działa w wielu sferach, zarówno politycznych, społecznych, jak i gospodarczych. Jej projekty w ok. 150 krajach dotyczą edukacji, kultury, zdrowia, infrastruktury, rolnictwa, finansów czy turystyki (TİKA). W 2019 roku TİKA zainwestowała w Centrum Innowacji, Technologii Cyfrowych i Badań Gospodarczych (IDTEAM) na Kirgiskim Narodowym Uniwersytecie nazwanym Jusup Balasagyn (TİKA, 2017a). W ramach kampanii Unimpeded Life w 2018 roku agencja, we współpracy z Kirgiskim Czerwonym Półksiężycem, przekazała 100 wózków inwalidzkich dla dzieci, dorosłych i osób starszych w Kirgistanie (TİKA, 2018). TİKA zaangażowana jest również w działalność na rzecz dzieci niedowidzących i niedosłyszących w Republice Kirgiskiej (TİKA, 2019).

Poza agencją TİKA w Turcji istnieje kilka innych organizacji będących narzędziem *soft power*. Jedna z nich to TÜRKSOY, czyli Międzynarodowa Organizacja Kultury Tureckiej, która ma na celu zacieśnienie więzi, rozwój współpracy i pielęgnowanie kultury ludów tureckich (TÜRKSOY – International Organization of Turkic Culture), jej członkiem jest również Kirgistan. Kolejną jednostkę, tym razem badawczą, do której należy republika, stanowi TWESCO, czyli Międzynarodowa Akademia Turecka powstała w 2010 roku, która skupia się na badaniu tureckiego świata w bardzo szerokim kontekście (International Turkic Academy Turkic Word Educational and Scientific Cooperation Organization). W 2012 roku rozpoczęła funkcjonowanie również Turecka Fundacja Kultury i Dziedzictwa, której głównym celem jest ochrona i pro-

mocja dziedzictwa narodowego Turcji w krajach członkowskich (TURKPA – Parliamentary Assembly of Turkic Speaking Countries). Zarówno TÜRKSOY, TWESCO, jak i Fundacja zrzeszone są w ramach Rady Współpracy Państw Języków Tureckich, która powstała w 2009 roku, a wśród jej członków znajdują się takie kraje jak Kirgistan, Kazachstan, Turcja i Azerbejdżan (CCTS – The Cooperation Council of Turkic Speaking State). Rada koncentruje się m.in. na działaniach mających na celu wzmocnienie zaufania pomiędzy państwami, budowanie politycznej solidarności, a także przyspieszenie współpracy gospodarczej (CCTS).

Celem wyżej wymienionych przedsiewzięć był wzrost znaczenia Turcji w regionie. Wykorzystanie religii i kultury jako narzędzia *soft power* jest charakterystyczne dla aktywności kraju półksiężyca w Azji Centralnej.

Edukacja to kolejny obszar traktowany jako pole oddziaływania tureckiej polityki *soft power*, służący poszerzaniu strefy wpływów. Zainteresowanie szkolnictwem jest wynikiem reorganizacji tureckiej polityki zagranicznej jeszcze w latach 90. ubiegłego stulecia (Murzaeva, 2014, s. 47). Po rozpadzie ZSRR początkowo szkoły były zakładane przez przedsiębiorców (Keles, 2007). Na terenie Kirgistanu działa 11 prywatnych, bezpłatnych liceów oraz Uniwersytet im. Ataturka w Biszkeku i Wydział Teologiczny na Państwowym Uniwersytecie w Oszu, które finansowane są przez Turcję (Marszewski, 2003, s. 20). Oprócz tego w Biszkeku funkcjonuje Kirgisko-Turecki Uniwersytet Manas. Jeśli chodzi o niższy szczebel edukacji, to przy meczetach działają maktaby, gdzie dzieci pobierają naukę religii na poziomie podstawowym.

Uniwersytet Ala-Too (International Atatürk-Alatoo University) został założony w 1996 roku w Biszkeku i aktualnie działają tam cztery wydziały: Ekonomii i Administracji, Nauk Społecznych, Nowych Technologii oraz Medyczny, w ramach których łącznie funkcjonuje 18 departamentów (Ala-Too International University). Uczelnię ufundował Instytut Sebat (Sebat Internatio-

nal Education Institute), instytucja, która od 1992 roku działa na rzecz rozwoju edukacji w Kirgistanie (Murzaeva, 2014, s. 48). Sebat jest organizacją pozarządową, która otworzyła w tym państwie również 14 szkół średnich, Centrum Informatyczne Secom oraz Międzynarodową Szkołę Jedwabnego Szlaku (Silk International Road School) (Keles, 2007).

Kirgisko-Turecki Uniwersytet Manas rozpoczął swoją działalność w 1995 roku. W roku akademickim 2017/2018 studiowało na nim 5950 studentów, pobierających naukę na dziewięciu wydziałach (Kyrgyz-Turkish Manas University). Turcja przekazuje 95% środków, z których utrzymuje się Uniwersytet, a kształcą się tam i pracują przede wszystkim Kirgizi (Нурзада, 2013).

Wydział Teologiczny Państwowego Uniwersytetu w Osz został założony w 1993 roku z funduszy przekazanych przez fundację Diyanet (Osh State University). Studenci z Osz mają również możliwość podjęcia studiów na Uniwersytecie w Ankarze, co odbywa się na zasadzie współpracy międzyuczelnianej, a wszelkie koszty z nią związane są pokrywane przez wcześniej wspomnianą fundację (Osh State University). Obecnie na Wydziale naukę pobiera około 500 osób (Osh State University).

Wszystkie uniwersytety oferują szereg stypendiów, programów rozwojowych, szkoleń, programów kulturalnych czy sportowych. Fundusze przekazywane przez stronę turecką stanowią fundament ich istnienia.

Podsumowanie

Turcja prowadzi bardzo przemyślaną politykę zagraniczną. Dla państw Azji Centralnej jest atrakcyjnym partnerem nie tylko z ekonomicznego punktu widzenia. Z takimi krajami jak Kirgistan łączą ją więzi kulturowe oraz religijne. Islam staje się tym samym narzędziem prowadzenia tureckiej dyplomacji.

Znaczna liczba działających na terenie Kirgistanu organizacji i fundacji tureckich świadczy o sporym zainteresowaniu tym krajem. Turcja inwestuje w sfery życia, które wydają się najistotniejsze z punktu widzenia rozwoju narodowego. Wykształcenie stanowi dla młodych ludzi szansę na lepsze życie, a uniwersytety działające dzięki tureckim funduszom są nie tylko okazją do nauki na międzynarodowej uczelni, ale również dają możliwość zdobycia pracy poza granicami państwa. Religia z kolei jest siłą jednoczącą kirgiskie społeczeństwo. Środki finansowe przekazywane przez Turcję na ten cel wzmacniają korzystny wizerunek tego kraju w oczach obywateli Kirgistanu. Kirgiskie społeczeństwo chętnie i coraz częściej czynnie angażuje się w zagraniczne inicjatywy oferowane przez Turcję.

Oba państwa łączą więzi zarówno kulturowe, jak i religijne. Turcja, zainteresowana zwiększeniem wpływów w regionie, postawiła na „miękką siłę" oddziaływania. Poprzez swoją działalność na rzecz kirgiskiej edukacji, w tym szkolnictwa wyższego, czy zdrowia zyskuje w oczach obywateli Kirgistanu. Zdając sobie sprawę, z jakimi problemami społecznymi borykają się mieszkańcy republiki, inwestuje i wspiera te sfery życia, które są dla nich ważne. Idealnym przykładem takiej postawy jest między innymi TİKA, która angażuje się w projekty czysto społeczne, wspierając najmłodszych obywateli poprzez budowę ośrodków i centrum zdrowia, a także inwestując w przyszłość Kirgistanu, chociażby poprzez wsparcie uniwersytetów na przykład w dziedzinie technologii cyfrowych, co daje lepszy start i większe szanse na pracę młodym Kirgizom.

Bibliografia

Bania R., Zdulski K. (red.), 2012, *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe w regionie Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki (MENA) u progu XXI wieku*, Łódź.

Bowker J., 1997, *The Oxford Dictionary of Word Religions*, Nowy Jork.
Jessa P., 2011, *Wojownicy i mistycy. Dzieje i specyfika islamizacji Azji Środkowej*, „Nowa Polityka Wschodnia", Toruń, nr 1(1).
Zapaśnik S., 2014, *„Walczący Islam" w Azji Centralnej. Problem społecznej genezy zjawisk*, Toruń.

Źródła internetowe

Ala-Too International University, online: http://www.iaau.edu.kg – 2 III 2019.
CCTS (The Cooperation Council of Turkic Speaking State), Ministerstwo Spraw Zagranicznych Turcji, online: http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi-en.en.mfa – 2 III 2019.
CIA (Central Intelligence Agency), *Central Asia. Kyrgyzstan*, online: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/print_kg.html – 6 IX 2020.
Erdoğan Inaugurates Central Asia's Largest Mosque in Kyrgyzstan, 2018, „Daily Sabah Turkey", 2 IX, online: https://www.dailysabah.com/religion/2018/09/02/erdogan-inaugurates-central-asias-largest-mosque-in-kyrgyzstan – 23 II 2019.
Kałuża K., 2017, *Ku teologicznemu pojęciu religii*, „Analecta Cracoviensia", t. 49, Kraków, online: http://czasopisma.upjp2.edu.pl/analectacracoviensia/article/view/2405/2338 – 21 II 2019.
Keles I., 2007, *Contributions of the Gülen Schools in Kyrgyzstan*, London, online: https://fgulen.com/en/gulen-movement/conference-papers/contributions-of-the-gulen-movement/25836-contributions-of-the-gulen-schools-in-kyrgyzstan – 3 III 2019.
Kyrgyz-Turkish Manas University, online: http://intl.manas.edu.kg/en – 5 III 2019.
Kyrgyzstan Experiencing Mosque Building Boom, 2016, „Eurasia Review", 12 III, online: https://www.eurasiareview.com/12032016-kyrgyzstan-experiencing-mosque-building-boom/ – 25 II 2019.
Markowski R., 2011, *Symbolika rytualnych praktyk sufickiego bractwa Mawlawiyya*, „Nurt SVD", t. 45, nr 1 (129), online: http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nurt_SVD/Nurt_SVD-r2011-t45-n1_(129)/Nurt_SVD-r2011-t45-n1_(129)-s117-129/Nurt_SVD-r2011-t45-n1_(129)-s117-129.pdf – 19 II 2019.
Marszewski M., 2003, *Islam w Kirgistanie*, [w:] A. Łabuszewska (red.), *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW", nr 7, Warszawa, online: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_7_0.pdf – 19 II 2019.

Motak D., 2010, *Religia-religijność-duchowość. Przemiany zjawiska i ewolucja pojęcia*, [w:] *Orbis Christianus. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Drabinie*, „Studia Religiologica", t. 43, Kraków, online: http://www.ejournals.eu/Studia-Religiologica/Tom-43-2010/Numer-43-2010/ – 19 II 2019.

Murzaeva D., 2014, *Kyrgyzstan-Turkey Relations. Cooperation in Political and Educational Spheres*, „Review of European Studies", vol. 6, no. 3, Biszkek, online: http://www.ccsenet.org/journal/index.php/res/article/view/39511 – 3 III 2019.

Osh State University, online: https://www.oshsu.kg/univer/?lg=3&id_parent=4156 – 5 III 2019.

Perkowska A., 2015, *Przedradziecka tożsamość narodowa w Azji Centralnej w kontekście polityki narodowościowej ZSRR. Przegląd badań*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej", t. 50, z. 1, Białystok, online: http://rcin.org.pl/Content/57613/WA303_78020_A453-SzDZ-R-50-1_Perkowska.pdf – 19 II 2019.

Smoleń K., 2011, *Soft power w polityce zagranicznej Turcji. Wobec regionu Bliskiego Wschodu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K: Politologia", t. 18, z. 1, Lublin, online: http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=6013&from=FBC – 25 II 2019.

TİKA (Turkish Cooperation and Coordination Agency), online: http://www.tika.gov.tr/en/page/about_us-14650 – 25 II 2019.

TİKA, 2017a, *TİKA Opens a Technology Center in Kyrgyzstan*, online: https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_opens_a_technology_center_in_kyrgyzstan-53389 – 27 II 2019.

TİKA, 2017b, *TİKA Renovated Dungan Mosque in Kyrgyzstan*, online: http://www.tika.gov.tr/en/news/tika_renovated_dungan_mosque_in_kyrgyzstan-28448 – 25 II 2019.

TİKA, 2018, *TİKA Provides Wheelchair Support to Kyrgyzstan*, online: https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_provides_wheelchair_support_to_kyrgyzstan-48380 – 27 II 2019.

TİKA, 2019, *TİKA 80 Projects 80 Thousand Children*, online: https://www.tika.gov.tr/en/news/80_projects_80_thousand_children-52374 – 27 II 2019.

The World Bank, 2019, *Population Total – Kyrgyz Republic*, online: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=KG – 6 IX 2020.

Turkish Foundation Completes Central Asia's Largest Mosque in Kyrgyz Capital Bishkek, 2017, „Daily Sabah Turkey", 25 VI, online: https://

www.dailysabah.com/turkey/2017/06/25/turkish-foundation-completes-central-asias-largest-mosque-in-kyrgyz-capital-bishkek – 25 II 2019.

TURKPA (Parliamentary Assembly of Turkic Speaking Countries), online: https://turk-pa.org/en/content/cooperation/heritageandculture – 27 II 2019.

TÜRKSOY (International Organization of Turkic Culture), online: https://www.turksoy.org/en/turksoy/about – 27 II 2019.

TWESCO (International Turkic Academy. Turkic Word Educational and Scientific Cooperation Organization), online: http://twesco.org/en/about/ – 4 III 2019.

Urbanik A., 2014, *Neoosmanizm. Polityka zagraniczna Turcji okresu rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP)*, „Edukacja Humanistyczna", nr 2 (31), Szczecin, online: https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/9051/2-Amadeusz%20Urbanik%2c%20Neoosmanizm.%20Polityka%20zagraniczna%20Turcji%20okresu%20rządów%20partii%20sprawiedliwości%20i%20rozwoju%20%28AKP%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y – 21 II 2019.

Wasilewski K., 2017, *Turcja w procesie przemian. Wnioski dla strategii UE. Raport PISM*, Warszawa, online: https://www.pism.pl/files/?id_plik=23584 – 23 II 2019.

Wheeler T., 2013, *Turkey's Role and Interest in Central Asia*, London, online: https://www.files.ethz.ch/isn/172943/turkeys-role-and-interests-in-central-asia.pdf – 20 II 2019.

Нурзада Т., 2013, *Турция потратила на университет «Манас» 289 миллионов долларов*, „Knews", 10 IV, online: https://knews.kg/2013/04/10/turtsiya-potratila-na-universitet-manas-289-millionov-dollarov/ – 26 II 2019.

Zakończenie

Kirgistan – oblicza transformacji
red. Michał Kuryłowicz, Krystian Pachucki-Włosek
s. 361-365
https://doi.org/10.12797/9788381382656.18

ELŻBIETA ŻAK

Odwiedziny w „nieucywilizowanej" przestrzeni

Dla Europejczyka, reprezentanta wielowiekowej osiadłej cywilizacji, określenie „koczownik" kryje w sobie pewną ocenę. Z pozycji strażnika odwiecznych dóbr kultury materialnej podziwia on zabytek jako dowód istnienia przodków, zapewniający ciągłość rozwojową, poczucie wartości i tożsamości. Im starszy budynek, tym wzbudza większy podziw i stwarza więcej możliwości rozwoju biznesu turystycznego. Osiadły tryb życia mieszkańców Starego Kontynentu narodził kult wielowiekowego obiektu historycznego, który zwraca na siebie uwagę jako przedmiot oglądu i cel podróży. Europa staje się przez to przestrzenią zamkniętą, szczelnie zarysowaną ostrymi konturami zabytków, ograniczoną i wypełnioną przez tłum coraz łatwiej i sprawniej przemieszczających się w jej granicach zwiedzających.

Prawdopodobnie żaden z europejskich turystów nie nazwie siebie koczownikiem, nawet jeśli filozofia ponowoczesna, na czele z Walterem Benjaminem czy Zygmuntem Baumanem, rozpracowuje na nowo rozumianą w warunkach cywilizacji Zachodu kategorię włóczęgi – w odróżnieniu od turysty i spacerowicza. Współczesny cywilizacyjny wagabunda zmienia miejsca chwilowego postoju, ulega presji sytuacyjnego, losowego bądź psychicz-

nego przymusu. Turysta natomiast wyjeżdża ze swego stabilnego domu w poszukiwaniu wrażeń, które następnie przemienia w opowieść, z jaką wraca do czasowo opuszczonej rzeczywistości. Uznane w świadomości zbiorowej i zsieciowanej za wartościowe zabytki kultury materialnej obrosły w „pewien standard" docierania do nich, oglądania ich, mówienia o nich. Przybywający sam nie uświadamia sobie, jak bardzo pochłania go ów standard, czyniąc go istotą całkowicie osiadłą, przemieszczającą się jedynie w obrębie pewnego ograniczonego terytorium i zniewalaną sugerowanym sposobem postrzegania danego miejsca.

Tymczasem Azja, którą z perspektywy Europy określa się jako dziką, ubogą, niespełniającą żadnych standardów, otwiera gościnnie swoje przestrzenie i przekierowuje na odmienną logikę patrzenia, nakazując zmianę perspektywy. Ten świat nie oferuje wyraźnych szkiców zabudowań, a raczej prezentuje się nieostro i rozpływa na horyzoncie. Ciężko czasem uwierzyć w rzeczywistość otaczających form górskich, wyróżniających krajobraz kirgiski. Tym bardziej, że azjatyckie światło rozmywa kontur, a słońce pełzające po nierównościach ziemi odrealnia obraz. I to ów pejzaż oddziałuje intensywniej niż obarczone opisem historycznym miejsce oznaczone dla przyjezdnego. Przybyszowi z Zachodu niektóre widoki bardziej kojarzą się z komputerowo przygotowanymi książeczkami dla dzieci o dinozaurach i prehistorycznych epokach niż z czymś, co istnieje naprawdę. Wciąż powraca wrażenie obcowania z malowanym obrazem, a nie z realnym pejzażem. Zróżnicowanie rzeczywistości kirgiskiej dla odwiedzającego z zewnątrz przybysza wynika z dynamicznej przestrzennej zmienności rzeźby gór. W Kirgistanie z blisko 200 000 km^2 powierzchni kraju aż 94% pokrywają pasma górskie, wzgórza, skały, szczyty o rozmaitym charakterze oraz wysokości, przekraczające nawet 7000 m n.p.m. Cały ten obszar zamieszkuje jedynie około sześć i pół miliona mieszkańców. Dlatego ogromne połacie pozostają niezaludnione, dziewicze, bez śladów ingerencji człowieka, co sprawia, że przemieszczanie

się po tym kraju to zderzenie z ogromem przyrody, przetykanej w jej pozaindustrialnym bycie pojedynczymi jurtami – przenośnymi, sezonowymi „domami" autochtonów.

Wraz ze zrozumieniem azjatyckiego, postkoczowniczego podejścia do przestrzeni zmianie ulega także relacja Europejczyka wobec czasu. Człowiek pokornieje z każdym kilometrem, z którym mierzy się pociąg na kilkutysięcznych trasach, samochód w przesuszonym terenie, koń na kamienistej ścieżce, wreszcie i sam piechur, który postanowił niewielki etap drogi przebyć na własnych nogach. Przybyszowi z cywilizacji rachowanego czasu wypada przestawić się na inną miarę, warto zacząć posługiwać się miarą pokory. W owym rozprężającym się czasie zachodzi zjawisko niekończącego rozszerzania się przestrzeni. A to rodzi poczucie małości, ale z drugiej strony także i wrażenie dotyku nieograniczanej strukturami odgórnymi wolności.

Największym zabytkiem Kirgizów jest nie miasto splendoru, nie pałac, nie zamek, nie materialny obiekt, nawet nie, jak u Ormian – leciwa oprawiana w skórę księga, zachowana z pradawnych czasów średniowiecznych. Największym zabytkiem jest *Manas* – epos, będący najdłuższym na świecie tekstem posiadającym ponad pięćset tysięcy wersów, powstałych około X wieku. Co istotne, przetrwał on do naszych czasów w formie ustnej, setkami lat przekazywany przez koczowniczy naród kolejnym pokoleniom. Kirgizi twierdzą, że to poemat o ich wolności i niepodległości, który zapewnił im świadomość tożsamości narodowej, dzięki któremu przetrwali i odczuwali potrzebę walki o niezależność. I to właśnie ten poemat przez tak długi czas jednoczył koczowniczy naród, pełniąc rolę podobną do tej, jaką dla innych cywilizacji odgrywa istniejący fizycznie materialny zabytek – namacalne świadectwo historii. Stąd też w przestrzeni kirgiskiej trudno odnaleźć Europejczykowi zabytki. Nieliczne, jakie istnieją, są trudne do zlokalizowania, nieznane nawet miejscowej ludności, co automatycznie budzi oburzenie turysty, tropiącego i wertującego mapę, usilnie pragnącego do nich

dotrzeć. Nawet Osz, słynne miasto powstałe onegdaj na szlaku jedwabnym, zdradza swą pradawność jedynie nazwą ulicy: ul. Osz 3000 – czyli ulica Trzeciego Tysiąclecia Osz. Obecny kształt miasta to ulice z zabudowaniami w stylistyce odziedziczonej po Związku Radzieckim, przetykane wielkimi, wschodniosłowiańskimi rynkami. W mieszkańcu innej cywilizacji wzbiera wewnętrzny sprzeciw. Punkt zaczepienia pomaga mu znaleźć święta Góra Sulejmana, dostojnie wyniosła pięknem swej skalistej natury, która przydaje niepowtarzalności temu miastu.

Aby zrozumieć więcej, poczuć to, co bardziej, a co mniej ważne, trzeba zasiąść wieczorem rodzinnie przy niskim okrągłym stole na rozkładanych touskatach – specjalnych zdobionych kirgiskimi wzorami kołdrach do siedzenia bądź leżenia, które łatwo przenosić i używać w zależności od potrzeby i pory roku – i posłuchać opowieści o Manasie. Był to legendarny bogatyr, o którym my, współcześni, wiemy dzięki Manasitom (Manasczi), wędrownym pieśniarzom, którzy w swej pamięci transportowali tysiące wersów z miejsca na miejsce, z czasu w czas, recytując poszczególne części i warianty poematu. Bogactwem koczownika jest to, co może unieść w swym umyśle, w swej duszy. To jego wewnętrzna otwartość. I taki charakter daje się wyczuć w Kirgizach – wielkie ukochanie otwartej przestrzeni oraz wolności bez pośpiechu dokądkolwiek. W takich warunkach sezonowy dom, złożony z drewnianej, mocnej, sztachetkowej konstrukcji, zwieńczonej otworem w kształcie słońca oraz warstwy skór i wełnianych pledów, można ustawić w dowolnym miejscu. Wystarczy takie, które udzieli czasowego schronienia od wiatrów, deszczów, śniegów i zmęczenia. Koczowniczość narodu kirgiskiego uzupełniana jest także osiągnięciami cywilizacyjnymi – typowym elementem towarzyszącym jurcie w tamtejszym krajobrazie jest stacjonarny wagonowóz na kółkach z wyprowadzonym blaszanym kominem oraz samochód.

Współczesny osiadły mieszkaniec Europy jako turysta czy też wędrowiec lub włóczęga nierzadko w Azji poszukuje otwartej

przestrzeni. Wówczas stwarza on dla siebie krótkofalowe wrażenie koczownictwa, górskiej tułaczki w przenośnym namiocie czy też w gościnie u gospodarzy jurty. Niewątpliwie bywa on jednak bardziej ubogi niż ów miejscowy Kirgiz, bo jedynie przejazdem fragmentarycznie dotykający wolności owego terenu – bez własnego stada futrzastych owiec, bez konia i najczęściej bez umiejętności dosiadania go, bez osła, bez cierpliwości, w podróży niezdarnej poprzez pofałdowaną i nieprzystępną dla życia, niezorganizowaną cywilizacyjnie przestrzeń.

1. Pomnik rewolucji z 2010 roku, Biszkek, fot. Elżbieta Żak

2. Wystawa z okazji 90. rocznicy urodzin Czyngiza Ajtmatowa, Biszkek, fot. Elżbieta Żak

3. Architektura Biszkeku, fot. Elżbieta Żak

4. Murale Biszkeku, fot. Elżbieta Żak

5. Pomnik Manasczi, okolice jeziora Issyk-kul, fot. Elżbieta Żak

6. W drodze nad jezioro Issyk-kul, fot. Elżbieta Żak

7. Pasterstwo w Kirgistanie, okolice Narynu, fot. Elżbieta Żak

8. Cmentarz, wioska Tash-Bashat, środkowy Kirgistan, fot. Elżbieta Żak

Biogramy

PATRYK DUJKA

student studiów azjatyckich oraz psychologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Naukowo interesuje się ekonomią oraz polityką państw azjatyckich, ze szczególnym uwzględnieniem Azji Centralnej oraz finansową stroną konfliktu chińsko-amerykańskiego.

KATARZYNA KOSOWSKA

adiunkt w Instytucie Rosji i Europy Wschodniej na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Obszary badań: gospodarka państw regionu eurazjatyckiego, bezpieczeństwo ekonomiczne (w tym energetyczne) państw obszaru postsowieckiego, polityka energetyczna Federacji Rosyjskiej.

MICHAŁ KURYŁOWICZ

doktor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, pracownik Instytutu Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autor monografii *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*. Zainteresowania naukowe: przemiany polityczne i ekonomiczne w poradzieckiej Azji Centralnej, międzynarodowe stosunki ekonomiczne na obszarze byłego ZSRR, polityka historyczna i edukacja w krajach poradzieckich.

MICHAŁ LUBINA

doktor habilitowany, adiunkt w Instytucie Bliskiego i Dalekiego Wschodu Uniwersytetu Jagiellońskiego, autor siedmiu książek, w tym m.in. *Niedźwiedź w cieniu smoka. Rosja-Chiny 1991-2014* (Kraków, Księgarnia Akademicka, 2014) i *Russia and China. A Political Marria-*

ge of Convenience (Opladen–Berlin–Toronto, Budrich, 2017). Zajmuje się m.in. relacjami rosyjsko-chińskimi oraz problematyką współczesnej Birmy.

BARTOSZ OLESZKO-PYKA

specjalista ds. marketingu i komunikacji w Instytucie Polityk Publicznych. Student studiów azjatyckich na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, stypendysta na Uniwersytecie Donghua w Szanghaju. Publikuje na tematy związane z Azją, w szczególności z rosnącą rolą Chin. Inspiruje go praca i życie Ryszarda Kapuścińskiego. Jest autorem wystawy fotograficznej prezentującej zdjęcia z podróży do Kirgistanu „Światy Wschodu". Planuje kolejny wernisaż, tym razem fotografii z Państwa Środka.

KINGA OSIERDA

absolwentka bezpieczeństwa narodowego na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz studentka studiów eurazjatyckich II stopnia. Obroniła pracę magisterską pt. *Lider w państwie autorytarnym – Aleksander Łukaszenka u władzy*. Interesuję się tematyką związaną z obszarem eurazjatyckim – przywództwem politycznym, demokratyzacją i e-government. Założycielka Koła Naukowego „Eurazja".

KRYSTIAN PACHUCKI-WŁOSEK

student studiów eurazjatyckich i stosunków międzynarodowych na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zainteresowania naukowe: system polityczny państw postkomunistycznych, gospodarka państw Azji Centralnej, elity polityczne sowieckiej Azji Centralnej, wielokadencyjni prezydenci na obszarze postradzieckim. Najważniejsze artykuły naukowe: *Old and New Uzbekistan – A comparative essay on the last years of Islam Karimov's reign and Shavkat Mirziyoyev's presidency*, *Epoka Edwarda Gierka – początek pościgu za zachodem i początek kryzysu*, *Odejście elit komunistycznych od władzy w państwach postradzieckich drogą do integracji ze strukturami zachodnimi*.

PAWEŁ PANASIUK

student studiów eurazjatyckich w Instytucie Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zajmuje się tematyką związaną

z Azją Centralną, transportem i logistyką w krajach byłego ZSRR oraz historią komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej. Przewodniczący Koła Naukowego „Eurazja".

ŁUKASZ RABIASZ

doktorant w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zajmuje się tematyką stosunków międzynarodowych i polityki energetycznej na obszarze postradzieckim.

DARIA SAPRYNSKAJA

słuchaczka studiów doktoranckich oraz młodszy pracownik naukowy w Instytucie Krajów Azji i Afryki Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego. Główne obszary badawcze: późny okres imperialny i pierwsze lata władzy radzieckiej w Azji Centralnej oraz na Kaukazie, studia kolonialne i postkolonialne, islam w Azji Centralnej, wspólnota Ujgurów w Sinxiangu.

IWAN SOKOŁOWSKIJ

słuchacz studiów doktoranckich na Wydziale Historii Narodowego Instytutu Badawczego Wyższej Szkoły Ekonomii w Moskwie. Główne obszary zainteresowań badawczych: kolonizacja Kazachstanu, kolonialne i postkolonialne praktyki w radzieckim Kazachstanie, orientalizm, historia wypędzeń oraz deportacji do Kazachstanu. Posługuje się pięcioma językami (rosyjskim, angielskim, hiszpańskim, polskim i kazachskim).

BARBARA TOMKÓW

studentka piątego roku studiów eurazjatyckich na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Pisze pracę magisterską na temat partycypacji politycznej społeczeństwa Armenii. Interesuje się tematyką związaną z obszarem eurazjatyckim, ze szczególnym uwzględnieniem Kaukazu Południowego oraz Azji Centralnej i przemian zachodzących na tym obszarze po upadku Związku Radzieckiego. Założycielka Koła Naukowego „Eurazja".

SEBASTIAN TORŁOP

student stosunków międzynarodowych (specjalizacja: dyplomacja współczesna) na Uniwersytecie Warszawskim. Ukończył studia licen-

cjackie na kierunku studia eurazjatyckie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zajmuje się tematyką współczesnych stosunków międzynarodowych na obszarze poradzieckim, a także oddziaływaniem gospodarki na dyplomację.

ELŻBIETA ŻAK

doktor nauk humanistycznych, pracownik Instytutu Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zajmuje się językiem, kulturą i literaturą Rosji współczesnej oraz zagadnieniami związanymi ze społeczeństwem postsowieckim oraz postsowiecką świadomością zbiorową – mechanizmami, zjawiskami, powracającymi ideami w kontekście transformacji ostatnich 30 lat.

Indeks nazwisk

A

Abašin Sergiej (Абашин Сергей) 148
Abazov Rafis 176
Abdrisaev Ermek 118
Abdrachmanow Sagynbek 58
Abdurašitov Ablâlim Ablâkimovič (Абдурашитов Аблялим Аблякимович) 94-95
Abdykerimova Aliâ Almazbekovna (Абдыкеримова Алия Алмазбековна) 154
Abdykerimow Szarszenbek 55
Abdyłdajew Erlan 303
Abułgazijew Muchammedkałyj 57
Aga Khan IV, właśc. książę Karīm al-Ḥussajnī 256
Agadjanian Victor 231
Ahrari Mohammed E. 292
Aĭdaraliev Amantur Arsenovič (Айдаралиев Амантур Арсенович) 212
Ajtmatow Czingiz T. 96, 190-191, 351, 371
Akajew Askar 13, 27, 31, 34-35, 37, 72-74, 77, 79, 192-194, 276, 279, 295
Akišev Ulugbek (Акишев Улугбек) 31
Akmoldoev Kiyalbek 159
Аксенов Сергей (Aksenov Sergiej) 154
Akunow Ałybek 197-198
Akunžanov Eldos (Акунжанов Элдос) 94
Alkanova Elnura 277
Altynbayev Kanat 303
Amanbajewa Urmat 194-196
Anderson John 27
Artikbajew Osmonbek 113
Asanbekova A. 278
Asangulova Rahat (Асангулова Рахат) 138
Asanov Bekešev (Асанов Бекешев) 57-58
Ashiraliev Elmurat 236
Askarow Azimjon (Azimżan) 276-277, 279, 281, 296, 302
Atambajew Ałmazbek 30-34, 36-37, 50-51, 56-59, 74-75, 77, 190, 195, 232, 274-276, 296-302, 318-320, 331
Augustyn z Hippony św. 345

Azimova Nadira 238
Ažymatov Zajyrbek (Ажыматов Зайырбек) 198

B

Babanow Ömürbek 15, 31-36, 50-51, 54, 56, 298-299, 331
Bakijew Ahmad 331
Bakijew Kurmanbek 28, 31, 35, 49, 55, 73-74, 77, 156, 192, 276, 279, 280, 282, 295-296, 300, 316-318, 331
Bakijew Maksim 331
Baktygułow Kadanbaj 196
Bania Radosław 345-346
Bannikov Vladimir (Банников Владимир) 199
Barysch Katinka 294
Bauman Zygmunt 361
Bazarbaev Kudajbergen (Базарбаев Кудайберген) 48-49, 53, 56
Beishenbek Kyzy Eleonora 233
Bejsebaev Rachat 114
Bengard Anastasiâ (Бенгард Анастасия) 248
Benjamin Walter 361
Berdimuchamedow Gurbanguły 334
Bhutia Sam 134
Biekieszew Dastan 196
Bieknazarow Azimbiek 199
Blake Robert 319
Bodio Tadeusz 27, 59, 177, 289-290
Bogusz Michał 321
Bolotbek Temirbek 277, 279, 281
Bowker John 345
Breżniew Leonid I. 76
Brodowski Jan 9, 11
Budaichieva Aidai 159

C

Chruszczow Nikita S. 71, 76
Chudinovskikh Olga 145-146, 148, 150, 156
Cieślewska Anna 144-145, 149, 237-239
Coj Aleksandr (Цой Александр) 189, 219
Cooley Alexander 292
Czokuszeva Gul'nara (Чокушева Гульнара) 254-255
Czotajew Zakir (Чотаев Закир) 36
Czudinow Igor 176

D

Demidova Ol'ga (Демидова Ольга) 332
Denisenko Dmitrij 117
Denisenko Mikhail B. 145-146, 148, 150, 156
Diec Joachim 9, 11
Dmitrienko I.A. (Дмитриенко И.А.) 249
Dujka Patryk 19, 123, 367
Durkheim Émile 345
Dzhuraev Shairbek 110
Džorobekova Ajnur Èšimbekovna (Джоробекова Айнур Эшимбековна) 154
Dzyubenko Olga 32

Dżeenbekow Sooronbaj 32, 34-36, 52, 55-57, 59, 135, 155, 157, 171, 198-199, 260, 274, 276-277, 298-303, 320, 351
Dżumadylow Taalaibek 156
Dżumakadyrow Temir 33

E

Egen Nurbek 192
Eisenstadt Shmuel Noah 289
Elebaeva Aynura B. (Ainura) (Элебаева Айнура Б.) 145, 153
Erbaş Ali 351
Erdoğan Emine 351
Erdoğan Recep Tayyip 349, 351
Ergeszow Zajyrbek 212
Èrkebaeva Ajdaj (Эркебаева Айдай) 58
Eromenko Igor 92
Èsengel'diev Almaz (Эсенгельдиев Алмаз) 218

F

Farooq Umar 275, 277, 279, 281
Farrington John D. 229
Fatland Erika 70
Fumagalli Matteo 97

G

Gabuev Aleksandr (Габуев Александр) 314
Gacek Łukasz P. 107
Galdini Franco 145, 232, 296, 300
Goble Paul 154
Godziński Marcin 273
Goethe Johann Wolfgang von 186
Gortat Radzisława 54, 170, 290, 294-298
Górecki Wojciech 177, 192, 291, 294, 315-316
Grotz Florian 35
Gülen Fethullah 220
Gulnara Ajtpaeva (Гульнара Айтпаева) 213

H

Hale Henry E. 289
Hanova Selbi 292
Hartmann Christof 35
Hasanova Savia 90
Haug Verner (Хауг Вернер) 189
Hitzer Friedrich 190
Howard Philip N. 273
Huasheng Zhao 291
Huskey Eugene 299-301

I

Ibraeva Gulnara 230
Ide Samuel C. 126, 134, 137
Imanalijewa Elmira (Иманалиева Элмира) 190, 192-193
Imankulov Muratbek K. (Иманкулов Муратбек К.) 254
Isakow Kanybek 261
Isakow Sapar 32-33, 53-54, 57, 198, 300

Ishiyama John 289
Iskender Bektur (Искендер Бектур) 35
Ivanov Pavel (Иванов Павел) 331
Ivaŝenko Ekaterina (Иващенко Екатерина) 196-197

J

Jabłoński Łukasz 170
Jach Anna 9, 11
Jakubowski Wojciech 60
Jarosiewicz Aleksandra 115, 153, 291
Jarzyńska Katarzyna 148
Jessa Paweł 347

K

Kabak Dmitrij (Кабак Дмитрий) 218
Kaczmarski Marcin 292, 294
Kainazarova Cholpon 294, 331, 336
Kajypow Culajman 196
Kaldybaev Salidin Kadyrkulovich (Калдыбаев Салидин Кадыркулович) 259
Kališevskij Mihail (Калишевский Михаил) 188
Kałuża Krystian 345
Kandiyoti Deniz 238
Kapparov Kassymkhan 330
Karimov Islam 75, 79, 151, 216, 336
Kasijew Naken 197
Keles Ibrahim 353-354
Kell'ner-Hajnkelle Barbary (Кельнер-Хайнкелле Барбары) 188-189, 192, 194, 197
Kent Thomas 275
Khodyakova Elena 117
Kijizbaeva Žazgul' R. (Кийизбаева Жазгуль Р.) 189
Knâzeva Nataliâ (Князева Наталия) 76
Kochanek Ewelina 113
Korotkova Elena (Короткова Елена) 192, 198-199
Kosowska Katarzyna 18, 105, 367
Kostenko Ûliâ (Костенко Юлия) 33, 156
Kościelniak Cezary 71
Kourmanova Aitolkyn 73, 76
Kozłowski Krzysztof 73-74, 291, 295
Krämer Annette 237
Kudajberdyjewa Gulnara 245, 260-261
Kuksin Sergiej (Куксин Сергей) 319
Kułow Feliks 28, 32
Kurmanalieva Gulzana 333
Kuryłowicz Michał 15, 17, 294, 336, 368
Kutnaeva Nuriâ (Кутнаева Нурия) 314-315

L

Landau Âkoba M. (Ландау Якоба М.) 188-189, 192, 194, 197
Lang Józef 115, 146, 148, 153, 158, 319, 332

Laruelle Marlene 73, 76
Letnjakov Denis Èduardovič (Летняков Денис Эдуардович) 192
Levina Maria 144, 150-151, 153, 156-157
Lo Bobo 289, 291
Lubiewski Paweł 148-149
Lubina Michał 19, 287, 291, 368

Ł

Ławrow Siergiej 279, 316

M

Mackinder Halford John 312
Mahathir Mohamad 301
Manas 213, 364
Manjoo Rashida 234
Marat Erica 147, 150, 152, 155
Markowski Rafał 347
Marszewski Mariusz 144, 321, 346-348, 353
Masalieva Žazgul' (Масалиева Жазгуль) 274
Massell Gregory J. 228
Matusiak Marek 177
Melvin Neil John 280
Mieduszewski Nikolay A. (Медушевский Николай А.) 198
Mihajlidi Evgeniâ (Михайлиди Евгения) 56
Mirzijojew Szawkat M. 302, 336
Mogilevskii Roman 90, 134
Moldaliev Orozbek 290
Mołdawa Tadeusz 27
Mołdokmatow Dżenisz 157
Momunalijew Nurchan 196
Motak Dominika 345
Mroczkowska Joanna 231
Mubarak Hosni, właśc. Muhammad Husni as-Sajjid Mubarak 272-273
Mullerson Rein 292
Murzaeva Dinara 353-354
Musabaeva Anar D. (Мусабаева Анар Д.) 33, 147, 156-157
Muslim Kutajba Ibn 208

N

Nasritdinov Emil 150-152, 156, 158
Nazarbajew Nursułtan 36, 298-299, 302, 331
Nedoluzhko Lesia 231
Negrâ L.V. (Негря Л.В.) 213
Niâzov M.A. (Ниязов М.А.) 254
Niâzova A.M. (Ниязова А.М.) 254
Nohlen Dieter 35
Nurzada Tynaeva (Нурзада Тынаева) 354
Nye Joseph 345

O

Olcott Martha Brill 291, 294
Oleszko-Pyka Bartosz 18, 271, 367
Omurkulova-Ozerska Èl'nura Almazovna (Омуркулова-Озерска Эльнура Алмазовна) 146, 189
Omurkułow Isa 58

Orlova Maria (Орлова Мария) 146, 261
Orlova Ûliâ (Орлова Юлия) 319
Osierda Kinga 20, 343, 367
Osmonova Nargiza (Осмонова Наргиза) 75
Otunbajewa Roza 74, 192, 235, 239, 296, 299-300, 317
Overland Indra 330, 334
Ó Beacháin Donnacha 235

P

Pachucki-Włosek Krystian 15, 368
Panasiuk Paweł 16, 20, 169, 329, 368
Panteleeva E. (Пантелеева Е.) 198
Paxton Robin 32
Perkowska Anna 346-347
Peschinskij I. 111
Peshkova Svetlana 238
Petersen Alexandros 294
Pillalamarri Akhilesh 320
Podolskaya Darya 275
Polit Konstancja 19, 143
Puszkin Aleksandr S. 149
Putin Władimir W. 296, 298, 302, 314, 318-320, 322
Putz Catherine 155, 303, 334

R

Rabiasz Łukasz 18, 85, 369
Rafałowski Wojciech 48
Rashid Ahmed 292
Razak Najib Tun 301
Rimskaja O. (Римская О.) 252
Rodkiewicz Witold 292
Rohoziński Jerzy 292, 298
Rubio Marco Antonio 276
Ryazantsev Sergey V. 146, 151

S

Sabyrova Nurkyz (Сабырова Нуркыз) 77
Sadyraliev Žandaraly (Садыралиев Жандаралы) 89
Sagynbekova Lira 126, 152
Sałymbekow Askar 55
Saprynskaja Daria 17, 207, 369
Sarakhi Imam 350
Satybałdijew Dżantoro 32, 194, 300, 318
Schenk Caress 147, 153
Schwirtz Michael 318
Segizbajew Abdil 33, 300
Seifert Arne 152
Seisembayeva Aigerim 155
Senevirante Kalinga 132
Shamshiev Suyunbek 154
Sharifzoda Khamza 154
Sirmbard Svetlana (Сирмбард Светлана) 254-255
Smoleń Kinga 350
Sokołowskij Iwan 17, 207, 369
Solovyov Dmitry 32
Stalin Józef, właśc. Iosif W. Dżugaszwili 74-76
Stamov Bakyt (Стамов Бакыт) 58
Stańczak Joanna 172
Strachota Krzysztof 291
Strzelecki Jan 153

Sultanov Akylbek (Султанов Акылбек) 170, 172-174, 178, 334-335, 337
Swanström Niklas 291
Syliwoniuk Agnieszka 178
Szabalin Aleksandr (Шабалин Александр) 146, 151
Szojgu Siergiej K. 319
Szukalski Jerzy 44-45
Szyszkina Alisa R. (Шишкина Алиса Р.) 198

T

Taldybaeva Dinara 294
Tanajew Nikołaj 176
Tappashanova Marina Alievna (Таппасханова Марина Алиевна) 259
Taszijew Kamczibek 31, 35, 56
Tekebajew Ömürbek 32, 34-35, 45, 50-52
Temirbaev Bermet H. (Темирбаев Бермет Х.) 95
Temirov A. (Темиров А.) 252
Thieme Susan 229
Thurlow James 90
Toktogulova Nuržan (Токтогулова Нуржан) 252
Toktomuszew Maksatbek aży (Токтомушев Максатбек ажы) 217
Tomków Barbara 17, 227, 369
Torłop Sebastian 19, 311, 369
Torobajew Bakyt 56
Trilling David 151
Tynaeva Nurzada (Тынаева Нурзада) 58

U

Umaraliev Tolkun 280
Umetov Salmoorbek Sadirbekovič (Уметов Салмоорбек Садирбекович) 89
Urbanik Amadeusz 348-349
Usjnonowa Begajm 277
Ûsuphanov Tursunbaj (Юсупханов Турсунбай) 187-188

V

Vavina Elena 111
Vorobey Yelena 90

W

Wasilewski Karol 349-350
Weber Max 345
Wei Wei 294
Wheeler Thomas 348
Wierzbicki Andrzej 59, 176-177, 289
Włodek Ludwika 300
Wojnicz Piotr 156

X

Xiaoping Deng 294

Y

Yeh Adeline 90

Z

Załęski Piotr 59-60, 177-178, 289-290, 293, 295
Zapaśnik Stanisław 289
Zdulski Krzysztof 345-346
Ziegler Charles E. 291, 294
Zimowa Natal'â Sergeevna (Зимова Наталья Сергеевна) 145, 148-150
Zulpukarow A.Z. (Зулпукаров А.З.) 94

Ż

Żak Elżbieta 17, 185, 222, 361, 370
Żołdubajewa Idira 300
Żumagułow Bakytbek (Жумагулов Бакытбек) 48-49, 53, 56

Kirgistan, niewielka centralnoazjatycka republika, od trzydziestu lat zmaga się z trudem niepodległości. Ten górski kraj, stanowiący niegdyś odległe peryferie Związku Radzieckiego, dzisiaj pod wieloma względami jest inspirującym demokratycznym wyjątkiem na tle państw regionu. Mimo to w procesie formowania nowoczesnego państwa, zintegrowanego z gospodarką światową organizmu ekonomicznego czy otwartego społeczeństwa, młoda republika kirgiska styka się z podobnymi trudnościami, co jej poradzieccy sąsiedzi. Nie zawsze radzi sobie z nimi lepiej, niewątpliwie natomiast czyni to w sposób bardziej otwarty.

Kirgiska transformacja jest intrygująca pod wieloma względami. Poza rzucającym się w oczy aspektem politycznym otwartość zachodzących w republice zmian umożliwia śledzenie innych istotnych przemian: gospodarczych, społecznych czy kulturowych, a także dokonywanych przez republikę wyborów międzynarodowych. Kirgistan niekoniecznie osiąga spektakularne sukcesy na tych polach, niemniej jednak dylematy rozwoju, stojące przed nim, w znacznej mierze są również problemami jego sąsiadów. Zasobniejsze w surowce i pozornie stabilniejsze Kazachstan czy Uzbekistan niechętnie jednak te problemy komunikują. Dlatego też analiza wydarzeń i procesów zachodzących w Kirgistanie pozwala na ukazanie szerszego kontekstu regionalnego i swoiste „odkodowanie" tamtejszej rzeczywistości.

Ze wstępu

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA AKADEMICKA
https://akademicka.pl/

ISBN 978-83-8138-107-9
9 788381 381079